

Dubravka Maleš - Mirjana Milanović - Ivanka Stričević

ŽIVJETI I UČITI PRAVA

Odgoj za ljudska prava u sustavu predškolskog odgoja

Ovaj priručnik je pripremljen i tiskan zahvaljujući potpori Ministarstva vanjskih poslova Kraljevine Nizozemske, a u suradnji s međunarodnom udrugom Human Rights Education Associates (HREA), te potpori Ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Istraživačko-obrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo

Urednica:

prof. dr. sc. Vedrana Spajić-Vrkaš

Recenzenti:

Marija Hrustić

prof. dr. sc. Majda Rijavec

prof. dr. sc. Mile Silov

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica - Zagreb

UDK 342.7-053.4(035)
371.3:342.7-053.4(035)

MALEŠ, Dubravka

Živjeti i učiti prava : odgoj za ljudska prava u sustavu predškolskog odgoja / Dubravka Maleš, Mirjana Milanović, Ivanka Stričević. - Zagreb : Filozofski fakultet, Istraživačko-obrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo, 2003.

Bibliografija.

ISBN 953-175-190-0

1. Milanović, Mirjana 2. Stričević, Ivanka
I. Prava djeteta – Pedagoški priručnik

430902038

Dubravka Maleš
Mirjana Milanović
Ivanka Stričević

ŽIVJETI I UČITI PRAVA

Odgoj za ljudska prava
u sustavu predškolskog odgoja

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Istraživačko-obrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo
Zagreb, 2003.

U izradi Priručnika svojim priložima sudjelovale su i:

Matilda Markočić

Prava djeteta u sustavu predškolskog odgoja u Republici Hrvatskoj

Djeca s posebnim potrebama i njihovo pravo na posebnu pozornost
(primjeri aktivnosti u radu s djecom; primjeri za edukaciju djelatnika)

*Seminari za primjenu Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za
ljudska prava u sustavu predškolskog odgoja*

Renata Miljević-Ridički

Zaštitna prava (primjeri aktivnosti u radu s djecom; primjeri za edukaciju
djelatnika)

Sastavnice odgoja i obrazovanja za ljudska prava (Svijest o sebi; Nenasilje)

Vedrana Spajić-Vrkaš

Promicanje i zaštita osobnog dostojanstva i jednakosti

(primjeri aktivnosti u radu s djecom; primjeri za edukaciju djelatnika)

*Sastavnice odgoja i obrazovanja za ljudska prava (Pripadnost grupi;
Različitost kultura)*

Maja Uzelac

Prava i odgovornosti (primjeri aktivnosti u radu s djecom; primjeri
za edukaciju djelatnika)

*Sastavnice odgoja i obrazovanja za ljudska prava (Mi ljudi;
Komunikacija; Suradnja)*

Sadržaj

PREDGOVOR	9
UVOD	13
I. UŽIVANJE LJUDSKIH PRAVA - ODREDNICA KVALITETE ŽIVOTA U ZAJEDNICI	19
1. I dijete ima pravo uživati svoja prava	21
1.1. Od Opće deklaracije o ljudskim pravima do Konvencije o pravima djeteta	21
1.1.1. U čemu je doprinos Konvencije o pravima djeteta?	24
2. Obitelj - prva škola demokracije	32
2.1. Pravo djeteta na obitelj i prava roditelja	32
2.2. Demokratski odnosi u obitelji - put ka demokraciji u društvu	35
3. Prava djeteta u sustavu predškolskog odgoja u Republici Hrvatskoj	40
3.1. Zakonska regulativa djelatnosti predškolskog odgoja	41
3.2. Obuhvaćenost djece predškolskim programima u RH	42
3.3. Pedagoški standardi	46
3.4. Programi i prava djeteta	48
3.5. Osnovni uvjeti za ostvarivanje prava djeteta u sustavu predškolskog odgoja	50
II. ODGOJ I OBRAZOVANJE ZA LJUDSKA PRAVA	53
1. Odgojem i obrazovanjem za ljudska prava prema društvu demokracije ..	55
1.1. Međunarodni dokumenti i skupovi o odgoju i obrazovanju za ljudska prava	56
1.2. Određenje odgoja i obrazovanja za ljudska prava	59
1.3. Sastavnice odgoja i obrazovanja za ljudska prava	62
1.4. Programi odgoja i obrazovanja za zaštitu ljudskih prava, mira i demokracije	76
2. Nacionalni program odgoja za ljudska prava u sustavu predškolskog odgoja	79
2.1. Psihosocijalna i pedagoška utemeljenost odgoja za ljudska prava u predškolskoj dobi	80
2.1.1. Odgoj za humane vrijednosti i razvoj prosocijalnih vještina	87
2.2. Konceptija programa "Odgoj za ljudska prava u sustavu predškolskog odgoja u RH"	89

2.2.1. Ciljevi i zadaci odgoja za ljudska prava	90
2.2.2. Područja i zadaće rada u pojedinom području	92
2.2.2.1. Afirmacija pojedinca - područje <i>JA</i>	93
2.2.2.2. Odnos s drugim - područje <i>JA I DRUGI</i>	93
2.2.2.3. Pripadnost zajednici - područje <i>MI</i>	93
2.2.2.4. Svijet kao cjelina	94
2.2.3. Strategije rada u području odgoja za ljudska prava u sustavu predškolskog odgoja	95
2.2.3.1. Cjelokupno ozračje	96
2.2.3.2. Svakodnevne životne situacije	97
2.2.3.3. Planski stvorene situacije	97
2.2.4. Načela rada u području odgoja za ljudska prava u sustavu predškolskog odgoja	101
III. DJEČJI VRTIĆ - MJESTO GDJE DIJETE ŽIVI I UČI SVOJA PRAVA	103
1. Djetetove osnovne potrebe	105
1.1. Psihološki pristupi ljudskim potrebama	106
1.2. Proces zadovoljavanja temeljnih potreba	110
1.3. Što utječe na djetetovo ponašanje	113
1.4. Proces zadovoljavanja potreba - čimbenik razvoja osobnosti i socijalnog razvoja	121
1.5. Što i kako dijete predškolske dobi može naučiti o svojim potrebama .	130
2. Institucionalni kontekst i djetetova prava	134
2.1. Osnovna obilježja cjelokupnog vrtićkog konteksta	136
2.1.1. Ozračje kao zrcalo konteksta	139
2.1.2. Radne uloge i prava djeteta	141
2.2. Osnovna obilježja grupnog konteksta	145
2.3. Interpersonalni kontekst	148
2.4. Nepoštivanje djetetovih prava u dječjem vrtiću	155
2.5. Načela rada na zadovoljavanju djetetovih potreba u dječjem vrtiću	159
3. Teme i aktivnosti u poučavanju djece o pravima i djelovanju za prava djeteta	162
3.1. Promicanje i zaštita osobnog dostojanstva i jednakosti	165
3.2. Prava, odgovornosti, obveze i dužnosti	167
3.3. Prava preživljavanja	175
3.4. Razvojna prava	182
3.5. Prava sudjelovanja	202
3.6. Zaštitna prava	216
4. Djeca s posebnim potrebama i njihovo pravo na posebnu pozornost ...	223

IV. STRUČNO USAVRŠAVANJE U PODRUČJU PRAVA DJETETA	229
1. Oblici stručnog usavršavanja i uloga voditelja	235
2. Primjeri za rad s odgojiteljima, stručnim suradnicima i roditeljima	239
3. Praćenje i vrednovanje odgojno-obrazovnog djelovanja u području ljudskih prava i prava djeteta	268
4. Seminari za primjenu Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava u sustavu predškolskog odgoja	272
4.1. Stručno osposobljavanje na seminarima	273
4.2. Afirmacija Nacionalnog programa u javnosti	275
LITERATURA	277
PRILOG - Konvencija o pravima djeteta	283

Predgovor

Potpisivanjem i ratifikacijom *Konvencije o pravima djeteta* naša je zemlja preuzela obvezu njezina provođenja u svakodnevni život, te se obvezala, u skladu s čl. 42. *Konvencije*, djecu i odrasle upoznati s ovim dokumentom. Upoznavanje *Konvencije o pravima djeteta* samo je jedan vid odgoja i obrazovanja za ljudska prava kojim se, osim razvijanja svijesti o potrebi uživanja temeljnih ljudskih prava, ali i obvezi poštivanja i zaštite prava drugoga, stvaraju temelji za razvoj budućih odgovornih građana, odnosno za izgradnju demokratskog društva.

Svjesna važnosti odgoja i obrazovanja za ljudska prava Vlada Republike Hrvatske donijela je *Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava* (1999.), dokument koji bi trebao biti putokaz u radu i podloga za planiranje odgojno-obrazovnog djelovanja svakog pedagoškog djelatnika. Donošenje *Nacionalnog programa* bila je tek prva stepenica u nastojanjima da odgoj i obrazovanje za ljudska prava zaživi u svakodnevnoj praksi. Naime, postojanje *Programa* još uvijek nije garancija da će se taj aspekt odgojno-obrazovnog djelovanja realizirati u dječjim vrtićima i školama.

Realizacija svakog programa ovisi prvenstveno o dobro osposobljenim pedagoškim djelatnicima. Nažalost, tijekom redovitog studija malo je odgojitelja, učitelja, pedagoga i psihologa pripremano za rad u području ljudskih prava, odnosno prava djeteta. Stoga je donošenje *Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava* nametnulo i potrebu stručnog usavršavanja pedagoških djelatnika u predškolskim ustanovama i školama za rad u tom području.

Zavod za unapređivanje školstva Ministarstva prosvjete i športa RH do sada je, u cilju stručne izobrazbe djelatnika u predškolskim ustanovama, organizirao više od 14 seminara, od kojih su neki organizirani u suradnji s Nacionalnim odborom za obrazovanje o ljudskim pravima (savjetodavno tijelo Vlade Republike Hrvatske za pitanja odgoja i obrazovanja za ljudska prava) i Međunarodnom udrugom za odgoj i obrazovanje za ljudska prava (Human Rights Education Associates - HREA) iz SAD-a.

U koncipiranju dijela *Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava* koji se odnosi na djecu do polaska u školu, te izradi programa seminara i ovog priručnika polazilo se od *Konvencije o pravima djeteta*. Naime, djetetu u razdoblju ranog razvoja mnogo su bliža prava djeteta nego ljudska prava, pa je to bio razlog da je upravo *Konvencija* uzeta kao polazište.

Grupu koja je sudjelovala u izradi programa i realizaciji seminara, a čiji se prilozima mogu naći u ovom priručniku, su, uz koordinatorice prof. dr. Dubravku

Maleš i mr. sc. Matildu Markočić, činile Mirjana Milanović, prof., mr. sc. Renata Miljević-Ridički, mr. sc. Ivanka Stričević, Maja Uzelac, prof. i prof. dr. Vedrana Spajić-Vrkaš.

Približno 600 sudionika, predstavnika svih županija, bilo je uključeno u rad seminara. Osim odgojitelja, stručnih suradnika i ravnatelja predškolskih ustanova prisustvovali su im i predstavnici lokalne uprave i društvenih djelatnosti županija i gradova u kojima su se seminari održavali (Zagreb, Osijek, Novi Vinodolski, Split, Dubrovnik, Varaždin, Karlovac, Zaprešić i dr.).

Dugoročni je cilj tih seminara bio pridonijeti humanizaciji dječjeg vrtića kao mjesta gdje djeca uživaju svoja prava u svakodnevnom životu, ali i stječu znanja o svojim pravima, njihovoj zaštiti i odgovornostima koje iz toga proizlaze. Kratkoročni je cilj bio osposobiti pedagoške djelatnike u predškolskim ustanovama za primjenu *Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava* u svakodnevnoj praksi. Da bi se postigli postavljeni ciljevi, određeni su zadaci obrazovanja pedagoških djelatnika¹, a oni su sljedeći:

- upoznati odgojitelje s konceptom ljudskih prava i prava djeteta, te s *Konvencijom o pravima djeteta*, temeljnim međunarodnim dokumentom koji regulira prava djeteta
- osposobiti odgojitelje za sagledavanje stvarnog položaja djeteta u lokalnoj zajednici, ali i na globalnom planu
- izgraditi kod njih aktivan i angažiran odnos prema pravima i potrebama djeteta, te njihovoj zaštiti i potpunoj realizaciji
- razvijati svijest o osobnoj i profesionalnoj odgovornosti u pogledu ostvarivanja, zaštite i promicanja prava djeteta
- osposobiti ih za rad s djecom na planu odgoja i obrazovanja za prava djeteta
- upoznati odgojitelje s *Nacionalnim programom odgoja i obrazovanja za ljudska prava*, s posebnim naglaskom na dio *Odgoj za ljudska prava u sustavu predškolskog odgoja*
- sagledati potrebe i prava djece u vrtiću i povezati ih s koncepcijom važećeg programskog dokumenta (*Programsko usmjerenje odgoja i obrazovanja predškolske djece*, 1991.), te stvarnom kvalitetom življenja u vrtiću
- osvijestiti slabosti i ograničenja na osobnom planu i u okruženju koja ugrožavaju ostvarivanje prava djeteta
- radom na sebi ojačati osobne snage za unosenje promjena i na osobnom planu i na planu rada s djecom i odnosima s drugim odraslim osobama (osobljem vrtića, roditeljima djece uključene u ustanovu i sl.).

1) U daljnjem tekstu koristit će se termin "odgojitelj" podrazumijevajući pod tim svaku osobu zaposlenu u predškolskoj ustanovi - pedagoga, psihologa, ravnatelja ili profesionalnog odgojitelja.

Organizirani seminari su uvijek imali istu ili sličnu strukturu - plenarna predavanja, radionice i okrugli stol. Tijekom rada sudionici su razmatrali i osvješčivali pojedine dimenzije *Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava* i pronalazili nove mogućnosti njegove kreativne primjene u dječjem vrtiću, obitelji i široj društvenoj zajednici. Održani seminari su pokazali da kod odgojitelja postoji interes za tu problematiku, da su svjesni potrebe mijenjanja postojeće odgojne prakse, te da se žele uključiti u taj proces promjena.

Donošenje *Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava* i održani seminari pridonijeli su pojačanom zanimanju praktičara i za tu problematiku i za stručno usavršavanje u tom području, a posljedice su vidljive u nastojanjima mnogih vrtića da promijene svakodnevni kontekst življenja u vrtiću, u povećanom broju predavanja i radionica na temu prava djeteta, namijenjenih odgojiteljima i roditeljima, kao i u porastu broja aktivnosti s djecom, izradi didaktičkog materijala, te posebno osmišljenih pedagoških situacija s dimenzijama upoznavanja prava djeteta. Samo mali dio onoga što se ostvaruje u dječjim vrtićima čitatelji će moći naći i na stranicama ovog priručnika.

Iako ne postoje znanstveni pokazatelji na temelju kojih bi se moglo tvrditi da se pod utjecajem donesenog *Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava* i održanih seminara praksa, u smislu humanizacije života u dječjem vrtiću, promijenila na bolje, već i činjenica da se povećao broj aktivnosti s djecom, odgojiteljima i roditeljima na temu prava djeteta govori da je ta problematika našla svoje mjesto u predškolskim ustanovama.

Valja pretpostaviti da će se kontinuiranim radom na stručnoj izobrazbi pedagoških djelatnika i promicanjem prava djeteta u zajednici u godinama što slijede situacija mijenjati na bolje, kako u dječjim vrtićima, tako i u čitavom društvu, a zadovoljavanje djetetovih potreba i zaštita djetetovih prava postati osnovni kriteriji vrednovanja stanja i kvalitete života, kako u predškolskim ustanovama, tako i u zajednici, odnosno društvu u cjelini.

I ovaj je priručnik dijelom nastao kao rezultat održanih seminara. Naime, ideja o potrebi tiskanja priručnika rodila se u vrijeme priprema seminara. Da bi sudionici lakše pratili seminare, predavači koji su činili stručnu grupu pripremili su pisane materijale koji su imali dva dijela - teorijsku razradu, te sklop aktivnosti kao skup ideja koje mogu odgojiteljima poslužiti za rad s djecom. Zahvaljujući održanim seminarima, provedena je višestruka evaluacija predloženih tema, sadržaja i aktivnosti za djecu i radionica za odgojitelje. Naime, tijekom seminara, u konkretnom radu, odgojitelji su davali primjedbe i prijedloge na materijal, koji je prerastao u priručnik i sad je pred vama. Stoga se ovom prilikom autorski tim još jednom zahvaljuje svim odgojiteljima koji su bili uključeni u seminare i koji

su konkretnim primjedbama i prijedlozima, utjecali na sadržaj i kvalitetu ovog priručnika.

Priručnik je konceptijski podijeljen u četiri glavne cjeline. U prvom se dijelu čitatelji upoznaju s ljudskim pravima kao odrednicom kvalitete života svakog pojedinca u zajednici. U drugom je dijelu naglasak na odgoju i obrazovanju za ljudska prava, te predstavljanju koncepcije *Nacionalnog programa odgoja za ljudska prava u sustavu predškolskog odgoja*. Treći dio problematizira pitanje ljudskih prava i prava djeteta u dječjem vrtiću, mjestu gdje dijete treba živjeti i učiti svoja prava, a četvrti se dio odnosi na stručno usavršavanje djelatnika u području prava djeteta.

Priručnik je namijenjen odgojiteljima koji rade u predškolskim ustanovama, odnosno svima koji žele unaprijediti svoj rad s djecom do polaska u školu. No, autorice su svjesne da je priručnik tek poticaj odgojiteljima. Osim njega, za rad u području odgoja i obrazovanja za ljudska prava potrebno je osigurati i dodatne materijale namijenjene djeci (slikovnice, filmove i sl.), odgojiteljima, stručnim suradnicima, ravnateljima i roditeljima.

Ukoliko ovaj priručnik pridonese širenju znanja o pravima djeteta među odraslima i djecom, boljem razumijevanju djeteta od strane odraslih, kvalitetnijim odnosima među djecom temeljenim na poštivanju, toleranciji i međusobnom razumijevanju, ako odgojiteljima pomogne da budu još kreativniji i uspješniji u radu, a djeci da im dječji vrtić postane mjesto na kojem se osjećaju sretno i zadovoljno, onda su autorice uspjele ostvariti cilj, a to je - pridonijeti humanizaciji vrtićkog okruženja u kojem će se svaki pojedinac osjećati vrijednim i poštovanim i u kojem će imati prilike zadovoljiti svoje temeljne potrebe i uživati svoja prava.

Na kraju, zahvaljujemo svima koji su na bilo koji način omogućili da ovaj priručnik ugleda svjetlost dana. Da nije bilo *Nacionalnog odbora za obrazovanje o ljudskim pravima* Vlade Republike Hrvatske, koji je pokrenuo izradu *Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava* i izradu priručnika, te Zavoda za unapređivanje školstva, koji je organizirao seminare, priručnika ne bi bilo. Posebna hvala HREA-i (Međunarodna udruga za odgoj i obrazovanje za ljudska prava) i njezinoj direktorici Felisi Tibbitts na svekolikoj materijalnoj i moralnoj podršci i razumijevanju u svim etapama rada, od rada na *Programu*, realizaciji seminara do izrade priručnika, kao i Vladi Kraljevine Nizozemske koja je osigurala sredstva za njegovo tiskanje.

Autorice

Uvod

Dijete je ličnost kojoj, zbog njezinih specifičnosti, društvo pridaje posebnu pozornost. Ono ima posebna prava koja su u suvremenom svijetu određena *Konvencijom o pravima djeteta* (1989.). Osim što određuje prava djeteta, *Konvencija* naglašava odgovornost i obvezu države u osiguravanju tih prava svakom djetetu. Taj dokument obvezuje stranku *Konvencije* (državu koja ju je potpisala i ratificirala) na razvijanje optimalnih uvjeta za djetetov rast i razvoj, kako bi se ono skladno razvijalo u tjelesnom, umnom, emocionalnom i socijalnom pogledu, u uvjetima slobode, dostojanstva, prihvaćanja, ljubavi i razumijevanja. Svako dijete ima pravo na odgovarajuću skrb, odgoj i obrazovanje, pa otuda proizlazi i obveza države da svakom djetetu omogući optimalne uvjete razvoja od samog začeća, odnosno da svakom djetetu omogući razvitak svih njegovih potencijala u skladu s preambulom *Deklaracije o pravima djeteta*, gdje se kaže da "ljudska vrsta duguje djetetu ono najbolje što ima". Zadatak je čitave ljudske zajednice da ujedinjenim naporima učini da prava djeteta postanu stvarnost.

Koncept djeteta kao nositelja prava za odrasle je teško prihvatljiv, jer se djeca tradicionalno vide kao osobe koje trebaju zaštitu, a manje kao one koje imaju prava i koje mogu djelovati. Na djecu se gleda isključivo kao na buduće odrasle, iz čega proizlazi da je djetinjstvo pripremno, odnosno tranzicijsko razdoblje (Verhellen, 2001.). Takav pristup je posljedica viđenja djeteta kroz optiku odraslih, a danas sve češće doživljava oštre kritike zagovornika prava djeteta i njegove dobrobiti temeljene na ljudskom dostojanstvu. Poštivati dijete kao biće s određenim pravima znači prihvaćati ga kao subjekt i ne odnositi se prema njemu kao prema objektu. Ta nova perspektiva promatranja djeteta dijete smatra individuum (psihološki), a djetinjstvo društvenom kategorijom (sociološki). Dijete je subjekt i aktivan član zajednice, a djetinjstvo razdoblje u kojem ono treba živjeti svoja prava, a ne čekati neka buduća vremena. Takav stav ima značajne posljedice po one koji djetetu trebaju osigurati da uživa svoja prava, odnosno po one koji skrbe, odgajaju i obrazuju djecu.

Sva razmišljanja o odgoju i obrazovanju, bilo da se radi o čitavom društvu ili pojedinačnoj ustanovi, moraju se temeljiti na dječjim pravima i najboljem interesu djeteta. Prihvaćajući odgoj i obrazovanje kao temeljno ljudsko pravo i temelj izgradnje demokratskog društva, predlagatelji *Konvencije o pravima djeteta* naveli su tri ključne obveze vlada u odnosu na odgoj i obrazovanje djece, a to su:

- Prepoznavanje odgoja i obrazovanja kao ljudskog prava za svu djecu
- Poštivanje prava djeteta unutar sustava odgoja i obrazovanja
- Pružanje odgoja i obrazovanja za ljudska prava.

Odgaj i obrazovanje imaju smisla ako im je krajnji cilj sadašnja i buduća dobrobit pojedinca i čitave društvene zajednice. Ostvareno pravo djeteta na kvalitetan odgoj i obrazovanje osnovni je preduvjet poboljšanja kvalitete djetetova života, te njegove sposobnosti funkcioniranja kao konstruktivnog člana društva. Pravo djeteta na kvalitetan odgoj i obrazovanje treba mu osigurati od prvog dana života.

Najranije godine života iznimno su važne u životu pojedinca. Skrb za dijete, te podupiranje i poticanje njegova razvoja procesi su ostvarivanja prava svakog djeteta na prepoznavanje, uvažavanje i zadovoljavanje njegovih osnovnih, socijalnih i osobnih potreba, te njegovih razvojnih potencijala. U prvim godinama djetetova života ti su procesi povezani, neodvojivi i jednako važni sa stajališta cjelokupnog razvoja. U svojoj ukupnosti skrb za dijete i poticanje njegova razvoja predstavljaju cjeloviti, integrirani sklop akcija koje osiguravaju sinergiju zdravlja i psihosocijalnih aspekata razvoja djeteta.

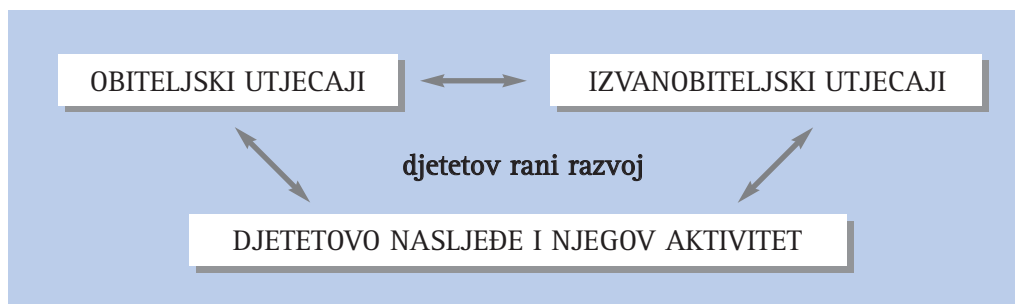
SKRB	RANO DJETINJSTVO	RAZVOJ
prehrana zdravstvena zaštita čistoća i njega psihosocijalna stimulacija emocionalna sigurnost	od začeca do rođenja od rođenja do kraja treće godine od tri do šest godina od šest godina do polaska u školu	tjelesni razvoj kognitivni razvoj psihosocijalni razvoj motorni razvoj emocionalni razvoj

Prikaz 1. Djelovanje u procesu skrbi za dijete i poticanja njegova razvoja (Milanović i sur., 2001.).

Razdoblje ranog djetinjstva je vrijeme najintenzivnijeg tjelesnog i psihičkog razvoja, kada dijete najbrže i najlakše uči i kada se polažu temelji daljnjeg razvoja pojedinca. Upravo skrb i okruženje u kojem pojedinac provodi najranije godine života značajnim su uzrokom kasnijih razlika među pojedincima u sposobnostima, postignućima, ponašanju, sustavu vrijednosti i mnogim drugim obilježjima ličnosti. Da bi dijete ostvarilo potpun i skladan razvoj svih svojih potencijala, potrebni su kvalitetna sredina i odgoj.

Rani razvoj djeteta posljedica je djelovanja različitih čimbenika, počevši od djetetova biološkog nasljeđa do niza njegovih interakcija s humanim i materijalnim obiteljskim i izvanobiteljskim okruženjem. Unutar tih interakcija dijete se

suočava sa sustavnim obiteljskim (roditeljski odgojni stil) i izvanobiteljskim (programi poticanja ranog razvoja) utjecajima, ali i s nestrukturiranim i nepredvidivim utjecajima, kako u obitelji (nagle i za dijete prijeteće promjene u obiteljskom životu, roditeljska nedosljednost i dr.), tako i izvan nje (nestrukturirani utjecaji vršnjaka, mediji, tržište i dr.).

Prikaz 2. Interaktivni kontekst u kojem se dijete razvija (Milanović i sur., 2001.)

U tim najranijim godinama života uloga obitelji je od najveće važnosti. Nažalost, obitelj se sve teže nosi sa svojom odgojnom ulogom, odnosno njezina potreba za pomoći zajednice u tom pogledu sve je jača. To ne znači traženje zamjene za obitelj, već traženje načina za pružanje podrške i pomoći obitelji, kao primarnom odgojitelju djeteta, u uspješnom obnašanju svoje uloge. Uz pružanje podrške putem mehanizama različitih materijalnih davanja, vremena i usluga, država obitelji u obavljanju roditeljske funkcije pomaže i razvijanjem sustava predškolskog odgoja.

U skladu s *Konvencijom o pravima djeteta* dijete je, kao nositelj prava, subjekt s pravima na kvalitetne usluge koje osiguravaju njegovo preživljavanje, razvoj, zaštitu i sudjelovanje u životu zajednice. Takav pristup nameće nove smjernice u izradi nacionalne strategije odgoja i obrazovanja u razdoblju ranog djetinjstva, pri čemu se prvenstveno misli na jasno izražene ciljeve i programe koji trebaju rezultirati kvalitetom i širenjem mreže predškolskih ustanova i programa.

Među mjerama koje država planira osigurati obiteljima, a koje se navode u *Nacionalnoj obiteljskoj politici* (2002.), nalaze se i one koje se odnose na usluge namijenjene obiteljima s djecom predškolske dobi. Jedna od mjera obiteljske politike je predškolske ustanove učiniti dostupnima svoj djeci, odnosno omogućiti svakom djetetu ostvarivanje prava na barem jedan, njemu odgovarajući, predškolski program. Ostale mjere odnose se na razvoj izvaninstitucionalnih oblika skrbi o djeci dojenačke i mlađe predškolske dobi, razvoj programa za djecu s posebnim potrebama, te osnivanje centara za obitelj, koji bi, kao multifunkcionalne institucije, objedinjavale i koordinirale različite programe i akcije namijenjene djeci, roditeljima (potencijalnim i aktualnim) i drugim članovima obitelji.

Republika Hrvatska jedna je od zemalja u kojoj je izvanobiteljski predškolski odgoj dio sustava odgoja i obrazovanja i obuhvaća programe odgoja, obrazovanja, zdravstvene zaštite, prehrane i socijalne skrbi. Prema *Zakonu o predškolskom odgoju i naobrazbi* (1997.) predškolski se odgoj provodi za djecu u dobi od navršениh šest mjeseci života do polaska u školu, programi se ostvaruju u dječjim vrtićima i ustanovama/organizacijama kojima je predškolski odgoj dodatna djelatnost.

Uvažavajući djelovanje obitelji kao primarnog odgojitelja, dječji vrtić i ostale ustanove uključene u sustav predškolskog odgoja samo su pomoć obitelji i zajedno s njom teže poticanju cjelokupnog i harmoničnog razvoja djeteta. Opći je cilj predškolskog odgoja omogućiti djetetu osobni razvoj, te razvoj socijalnih vještina potrebnih za uspostavljanje kvalitetnih odnosa s drugima.

Posljednjih nekoliko desetljeća u cijelom svijetu sve je izraženije nastojanje da se na svim razinama sustava odgoja i obrazovanja uključe programi odgoja i obrazovanja za ljudska prava, kao nezaobilazno i prioritarno područje (Abdallah-Pretceille, 1988.; Fountain, 1993.; Human Rights Education..., 1993.; Revedin, 1984.; Seeds for Peace, 1989.; Silov, 1991.). Cilj je takvih odgojnih nastojanja pridonijeti razvoju личности koja, svjesna svojih prava, poštuje i štiti prava drugoga, te aktivno sudjeluje u izgradnji demokratskih odnosa u društvu. Prihvatajući takav pristup, i naša je zemlja usvojila *Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava* (1999.). Usvojena koncepcija polazi sa stajališta da su odgoj i obrazovanje za ljudska prava cjeloživotni procesi, koji nikada ne završavaju, kao što ni proces oživotvorenja demokratskih načela, ideja i promjena nikad nije završen.

Nastavljajući se na osnovne postavke predškolskog odgoja, *Odgoj za ljudska prava u sustavu predškolskog odgoja*, kao dio *Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava*, polazi sa stajališta da se temelji za život u demokratskom društvu polažu u najranijoj dobi djeteta, jer ono što je usvojeno u toj dobi pojedinac nosi u život, a ono što je u toj dobi propušteno teško se nadoknađuje. Stoga odgojno djelovanje u području odgoja za ljudska prava ima za cilj jačanje osobnog identiteta djeteta kao pretpostavke za uspostavljanje humanih odnosa s drugima, te prihvaćanje sebe kao dijela zajednice koja osigurava prava, ali i zahtjeva odgovornost pojedinca. Ostvarenje tog cilja moguće je samo tamo gdje se poštuju dječja prava, gdje svako dijete živi svoja prava, ali uči poštivati i prava drugih, te u svakodnevnim situacijama osvještava i uči biti dio zajednice. Odgoj za ljudska prava u sustavu predškolskog odgoja treba shvatiti kao trajni proces kojega obilježavaju:

- cjelovitost u pristupu djetetu (uvažavanje svih područja njegova razvoja)
- interdisciplinarnost u pristupu sadržajima odgoja za ljudska prava
- afirmativnost životnih vrijednosti (život na Zemlji i svako ljudsko biće su posebni)

- pozitivni stavovi prema sebi i humanoj i materijalnoj okolini
- usmjerenost na razvijanje vještina potrebnih za život u demokratskoj zajednici.

Odgoj za ljudska prava u sustavu predškolskog odgoja treba shvatiti kao odgojno načelo u svim segmentima odgojnog djelovanja. On mora biti sastavni dio svakodnevnog života, ugrađen u sve životne situacije. Naime, dijete treba odgajati u okružju u kojem se poštuju njegova prava da bi na temelju naučenog o ljudskim pravima i stečenog iskustva bilo spremno djelovati u zaštiti osobnih prava kao i prava drugih. Jačanjem svijesti djece o njihovim osobnim pravima i pravima drugih započinje proces promicanja mira i demokracije u društvu. Usvajanje znanja i vještina važnih sa stajališta uspostavljanja kvalitetnih međuljudskih odnosa, učenje o osobnoj vrijednosti, te razvijanje empatije temelj su koji podržava doktrinu ljudskih prava i odgovornosti, a koji je potreban djetetu da razumije svoja prava kao djeteta i temeljna prava svih ljudskih bića.

Djeca predškolske dobi uče temeljne socijalne vještine dijeljenja i života s drugima kroz aktivnosti istraživanja i interakciju s okolinom. U tom procesu interakcije ona počinju usvajati osobni, kulturni, rasni i klasni identitet. Istodobno počinju uočavati i shvaćati sličnosti i različitosti među ljudima, te razumijevati tuđe poglede. Djeca te dobi nisu u stanju razumjeti apstraktne pojmove vlasti, ljudskih prava i posljedice vlastitog djelovanja na širu okolinu. No, ako nauče da pozitivno djelovanje na uže okruženje kroz suradnju s ostalima može biti od koristi za čitavu grupu, usvojit će temelje za kasniji razvoj u društveno odgovorne i politički aktivne odrasle.

Zadaća je ovog priručnika pružiti djelatnicima u predškolskom odgoju i svima koji brinu o djeci predškolske dobi jasnu orijentaciju za djelovanje u području odgoja za ljudska prava, te mogući okvir za planiranje pedagoške akcije. Temeljne pretpostavke njegove uspješne primjene su usmjerenost na dijete, pedagoški oblikovana i poticajna okolina, te odgojitelj koji se neprekidno usavršava kao stručnjak i razvija kao osoba. Ostvarivanje ciljeva i zadaća odgoja za ljudska prava ovisi o slobodi, odgovornosti, inventivnosti i kreativnosti svakoga tko ostvaruje program u tom području. Kako je razvoj djeteta pod utjecajem obitelji, odgojnih institucija i čitave društvene zajednice (javno mnijenje, masmediji, izdavačka politika itd.), provedba odgoja za ljudska prava treba uključivati čimbenike na svim razinama društva, od roditelja, profesionalaca i paraprofesionalaca do cjelokupne zajednice. Roditelji, kao primarni odgojitelji, temeljni su čimbenik odgoja na putu cjelokupnog razvoja pojedinca i zato djelovanje u području odgoja za ljudska prava mora uključivati i rad s roditeljima, odnosno obitelji. Za uspješnost odgojnog djelovanja u tom području nužno je jačanje veza između ustanove i obitelji, kao i obitelji i lokalne zajednice, te suradnja i koordinirano djelovanje vladinih tijela i nevladinih organizacija.

I.

*Uživanje ljudskih prava -
odrednica kvalitete života
u zajednici*

1.

I dijete ima pravo uživati svoja prava

Vrijednosti za koje se zalaže suvremeni svijet proizlaze iz temeljnih ljudskih potreba, a u sebi uključuju zadovoljavanje bioloških (zdravlje, aktivnost...), socijalnih (obiteljski život, poštivanje, zaštita, prihvaćenost...), psiholoških (sloboda, samopoštovanje, pozitivna slika o sebi, vizija vlastite budućnosti), intelektualnih i duhovnih potreba pojedinca. Svaki pojedinac, bez obzira na rasu, boju kože, spol, vjeru i nacionalnu pripadnost, ima potrebu za osobnom srećom, za uspjehom i samopotvrđivanjem, za istinom, slobodom i pravdom. Ostvarivanje tih vrijednosti moguće je samo u uvjetima gdje vladaju mir, demokracija i tolerancija. Pretpostavka postojanja takvog okruženja je uživanje i poštivanje temeljnih ljudskih prava i sloboda, a to uključuje i prava djeteta. Takvo demokratsko društvo, temeljeno na uživanju i zaštiti ljudskih prava, toleranciji i miru nije nešto što nastaje i što se održava samo od sebe, te reproducira iz generacije u generaciju. Demokraciju stvaraju i održavaju građani koji imaju potrebno znanje, sustav vrijednosti i vještine potrebne za život u demokratskom društvu. Otuda i potreba da se mlade priprema za društvo u kojemu su ljudska prava poštivana, dostojanstvo i vrijednost pojedinaca priznati, u kojemu se poštuje zakon, a građani svojevrijedno ispunjavaju svoje obveze i osjećaju odgovornost, te prihvaćaju opće dobro kao zajedničku brigu svih pripadnika zajednice. Priprema takvih pojedinaca započinje od dana rođenja djeteta kroz iskustvo koje dijete stječe u svakodnevnom životu.

1.1. Od Opće deklaracije o ljudskim pravima do Konvencije o pravima djeteta

Prava čovjeka su temeljni standardi koje država mora jamčiti svakom pojedincu. Osim zadovoljavanja bioloških potreba ona uključuju i sve druge uvjete života koji omogućavaju svakome da u potpunosti razvije i koristi svoje potencijale, te da zadovoljava svoje društvene potrebe. Zato se može reći da su ljudska prava

ona prava koja su čovjeku prirodno dana i ona prava koja su ljudi međusobno utvrdili kako bi mogli živjeti kao ljudska bića.

Poštivanje prava čovjeka temelj je slobode, jednakosti, društvene pravde, demokracije i mira. Ljudska prava su dio cjelokupnog života svakog pojedinca, a njihovo ugrožavanje je u korijenu svih problema s kojima se danas suočava suvremeni svijet - od nasilja, siromaštva, globalizacije, pitanja okoliša, ekonomske nejednakosti i nezakonitosti, pa do sukoba i ratova. Može se govoriti o tri temeljne kategorije ili generacije prava, koje pokrivaju različite dimenzije ljudskog života i njegovih aktivnosti (prema Brander, Keen, Lemineur, 2002.):

Prva generaciju prava (prava slobode) uključuje građanska i politička prava kao što su pravo na život, pravo na slobodu izražavanja, udruživanja, te sudjelovanja u političkom životu društva.

Druga generacija prava (prava jednakopravnosti) uključuje socijalna, ekonomska i kulturna prava kao što su pravo na odgovarajući standard življenja, pravo na rad, zdravlje i obrazovanje.

Treća generacija prava (prava solidarnosti) odnose se na kolektivna prava u društvu i podrazumijevaju solidarnost s budućim generacijama. Ta su prava još uvijek u fazi prepoznavanja kao npr. pravo na mir, zdravo okruženje, održivi razvoj i sl.

Neotuđivo je pravo čovjeka na život, slobodu i sigurnost bez obzira na rasu, boju kože, spol, jezik, vjeru, političko ili drugo uvjerenje, nacionalno, etničko ili socijalno podrijetlo. Svaki pojedinac, osim što mora uživati temeljna ljudska prava, ima obvezu poštivati prava drugoga i zalagati se za zaštitu tih istih prava. Tek zalaganjem za prava svih pojedinac stvara uvjete za zaštitu i uživanje osobnih prava, a to je ujedno i moralna i politička pretpostavka napretka zajednice i čovječanstva u cjelini.

Odredbe o ljudskim pravima mogu se naći već u nekim dokumentima od 17. st. naovamo, a među prvima je dokument francuske revolucije tzv. *Deklaracija o pravima čovjeka i građanina* (1789.). U novijoj povijesti je najpoznatiji dokument kojim se proklamiraju temeljna prava čovjeka *Opća deklaracija o ljudskim pravima*. Taj je dokument usvojen na Općoj skupštini Ujedinjenih naroda 10. prosinca 1948. godine i predstavlja izjavu namjere. U *Općoj deklaraciji o ljudskim pravima* navode se temeljna prava svakog pojedinca (građanska, politička, ekonomska, socijalna i kulturna) i općenito ona koja se odnose na čovjeka kao ljudsko biće.

I dijete je ljudsko biće i kao takvo treba uživati sva prava kao i odrasla osoba. No s obzirom na tjelesnu i psihičku ovisnost nameće se potreba isticanja posebnih prava djeteta koja proizlaze upravo iz te ovisnosti. Ona uključuju posebnu zaštitu i skrb, te odgovarajuću pravnu zaštitu prije i nakon rođenja. Međutim, u *Općoj deklaraciji o ljudskim pravima* pitanje prava djeteta tek je naznačeno (čl.

25. i čl. 26.), ali ne i detaljno razrađeno. Zbog toga se pristupilo izradi novog međunarodnog dokumenta koji će težište staviti na definiranje prava djeteta. Tako je nastala *Deklaracija o pravima djeteta*, usvojena na Općoj skupštini Ujedinjenih naroda 1959. godine, kao samostalni međunarodni dokument koji isključivo govori o pravima djeteta. Tim dokumentom obuhvaćena su građanska, zakonodavna, ekonomska, socijalna, zdravstvena, obrazovna, kulturna i društvena prava djeteta. Na taj način prava djeteta, iako sastavni, prerasla su u posebno razrađeni dio temeljnih ljudskih prava (Alinčić, 1995.; Boucaud, 1989.; Cantwell, 1995.; Djeca prije svega, 1993.; Draft European Convention..., 1995.; Hammarberg, 1996.).

Opća deklaracija o ljudskim pravima (1948.)

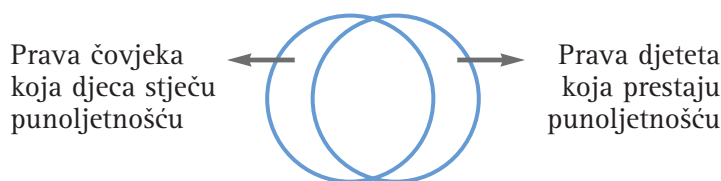

Deklaracija o pravima djeteta (1959.)

Konvencija o pravima djeteta (1989.)

Iz *Deklaracije o pravima djeteta* proizašli su mnogi drugi dokumenti koji se odnose na prava djeteta, a među njima je najznačajnija *Konvencija o pravima djeteta*. Taj međunarodni dokument, usvojen na Općoj skupštini Ujedinjenih naroda 20. studenog 1989. godine, sadrži univerzalne standarde koje država stranka *Konvencije* (tj. koja ju je potpisala i ratificirala) mora jamčiti svakom djetetu. Kako se i *Deklaracija* i *Konvencija o pravima djeteta* zasnivaju na *Općoj deklaraciji o ljudskim pravima*, to se smatraju njezinim sastavnim dijelom.

Prikaz 3. Odnos temeljnih prava čovjeka i prava djeteta

U sadržajnom pogledu prava djeteta najvećim su dijelom istovjetna pravima čovjeka, jer se radi o priznavanju i zaštiti vrednota koje su bitne za svako ljudsko biće bez obzira na njegov uzrast. Samo nekoliko pojedinačnih prava čovjeka ne pripada djeci prije stjecanja punoljetnosti, kao što ima prava koja su izričito namijenjena posebnoj zaštiti djece (do punoljetnosti), a ne odnose se na odrasle.

U *Konvenciji* se govori, prije svega, o obvezama odraslih u odnosu prema djetetu kao i o obvezama brojnih društvenih čimbenika u odnosu na zaštitu

djeteta. To je prvi dokument u kojem se djetetu pristupa kao subjektu s pravima, a ne samo kao osobi koja treba posebnu zaštitu. Za razliku od *Deklaracije o pravima djeteta*, koja ima moralnu snagu, *Konvencija o pravima djeteta* je pravni akt koji ima snagu zakona i obvezuje stranke na pridržavanje njezinih odredbi, te uključuje pravo nadziranja nad provedbom i primjenom u državama koje su je prihvatile. Prihvatanje *Konvencije* značilo je prelazak s deklarativnog određivanja ciljeva na obvezujuće međunarodno pravno zakonodavstvo.

1.1.1. U čemu je doprinos "Konvencije o pravima djeteta?"

Stvaranje međunarodnih instrumenata kojima se žele zaštititi prava djeteta velik je napredak u povijesti čovječanstva. Ako se analizira položaj djeteta u obitelji i društvu tijekom povijesti, može se uočiti poboljšanje u smislu njegove veće zaštite. U antičko doba dijete je bilo vlasništvo roditelja (oca) koji je imao pravo na život djeteta. Otac je mogao dijete ubiti, a da za to ne odgovara. U srednjem se vijeku dijete prihvaća kao čovjek u malom, a za batinu se smatra da je "izašla iz raja". Tek u 19. stoljeću, pojavom poznatih pedagoga i filozofa, počinje borba protiv prevladavajućeg mišljenja da je dijete odrasli u malom. Dijete je ličnost, ali nije odrasla osoba.

Djeca se rađaju s temeljnim slobodama i pravima koja pripadaju svim ljudskim bićima. No s obzirom na tjelesnu i psihičku nezrelost pokazala se potreba isticanja posebnih prava djeteta na zaštitu. Ideja da djecu treba zaštititi prvi je puta doživjela međunarodno priznanje 1924. godine kada je Liga naroda, prethodnica organizacije Ujedinjenih naroda, prihvatila *Ženevsku deklaraciju*, dokument u kojem su u pet točaka istaknuta temeljna prava djeteta. Taj je dokument doživio određeno proširenje, pa ga je 1959. godine Opća skupština Ujedinjenih naroda usvojila kao *Deklaraciju o pravima djeteta*, koja je sadržavala 10 temeljnih neobvezujućih principa koji su se odnosili na dječje dobro i zaštitu tj. na ono što je djeci potrebno za život kao što su prehrana, ljubav, obitelj, školovanje, ime i nacionalnost, političko mišljenje... Riječ deklaracija se najčešće upotrebljava u značenju svečane izjave, proglasa, proklamacije odnosno proglašenja odabranih osnovnih načela. U širem značenju smatra se izjavom više država o jednom međunarodnom pitanju, s tim da ta načela i ciljevi jesu poželjni domet ili ideal kojem treba težiti, ali nisu obvezujući. Zato *Deklaracija o pravima djeteta* ima prvenstveno moralnu snagu, ali nije obvezujuća za one koji su je potpisali.

Povodom 20-te godišnjice od donošenja *Deklaracije o pravima djeteta* UN je 1979. godinu proglasio Međunarodnom godinom djeteta, nakon čega je uslijedila Dekada djeteta (1979.-1989.). Kraj Dekade djeteta obilježen je usvajanjem

Konvencije o pravima djeteta na Općoj skupštini UN-a, održanoj 20. studenog 1989. godine. Usvajanjem *Konvencije o pravima djeteta* pitanje djeteta i njegovih prava pomiče se s margina u centar nacionalnih i međunarodnih interesa, što je imalo za posljedicu promjenu stavova i percepcije djeteta i svega onoga što se na njega odnosi.

*Konvencija o pravima djeteta*² sadrži univerzalne standarde koje država stranaka *Konvencije* (tj. koja ju je potpisala i ratificirala) mora jamčiti svakom djetetu. U *Konvenciji* se govori, prije svega, o obvezama odraslih u odnosu prema djetetu, kao i o obvezama brojnih društvenih čimbenika glede zaštite djeteta. *Konvenciju o pravima djeteta* pisali su odrasli za odrasle, u namjeri da djecu učine vidljivom skupinom koju treba uvažavati. Važnost tog dokumenta je neosporna. On obvezuje i daje aktivnu ulogu svim čimbenicima koji pridonose zaštiti prava djeteta. To znači da svi oni zajedno trebaju omogućiti optimalan djetetov razvoj i istodobno ga naučiti kako da štiti vlastita i tuđa prava. To je prvi dokument u kojem se djetetu pristupa kao subjektu s pravima, a ne samo kao osobi koja treba posebnu zaštitu.

Konvencija o pravima djeteta nije običan katalog prava djeteta, već predstavlja listu obveza koje države stranke *Konvencije* moraju izvršavati spram djeteta (Magličić, 1997.). Te obveze država može ispunjavati izravno, osiguranjem zdravstvene zaštite ili pružanjem obrazovanja djeci, ili neizravno, dajući podršku roditeljima u obnašanju roditeljske uloge. Države stranke *Konvencije* dužne su roditeljima osigurati potporu kako bi mogli osigurati skrb i kvalitetan odgoj svojoj djeci. Na temelju pojedinih članaka *Konvencije* moglo bi se doći do zaključka da ona umanjuje važnost obitelji, što nije točno, jer su ponajprije roditelji ti koji odlučuju što je najbolji interes djeteta. Stoga je važno *Konvenciju* sagledati u cjelini, a ne parcijalno. Istodobno, *Konvencija o pravima djeteta* prvi je međunarodni sporazum o ljudskim pravima koji korištenjem izraza “nadležna tijela” izrijeком priznaje i ulogu nevladinih udruga. Dakle, predviđa aktiviranje i angažiranje svih koji mogu pridonijeti ostvarivanju prava djeteta.

U svibnju 2000. godine Opća je skupština UN-a donijela dva dokumenta koji imaju snagu amandmana na *Konvenciju o pravima djeteta*. To su *Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta glede uključivanja djece u oružane sukobe* i *Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji* (NN, 2002.). Radi se o dva međunarodna instrumenta kojima je cilj poboljšati prava djece u nekim područjima koja su *Konvencijom o pravima djeteta* regulirana, ali na nezadovoljavajući, odnosno nedostatan način.

2) Opširnije o povijesti nastanka i samom dokumentu vidi u knjizi *Mi poznajemo i živimo svoja prava*. (priredile Maleš, D. i Stričević, I.) Zagreb: UNICEF i Školska knjiga, 2000., str. 45-50.

Konvencija o pravima djeteta je jedinstvena, jer je:

- Sveobuhvatna i jedina osigurava građanska, politička, ekonomska, socijalna i kulturna prava djeteta
- Univerzalna, te se primjenjuje na svu djecu, u svim situacijama, u praktički čitavoj zajednici naroda
- Bezuvjetna, te zahtijeva i od vlada koje imaju na raspolaganju slabe izvore sredstava da poduzmu aktivnosti vezane uz zaštitu prava djeteta
- Holistička, što znači da zagovara gledište da su sva prava temeljna, nedjeljiva, međusobno ovisna i jednako važna.

Odbor za prava djeteta UN-a identificirao je četiri načela, odnosno prava na kojima se temelje sva ostala prava sadržana u *Konvenciji o pravima djeteta*:

- Načelo nediskriminacije (čl. 2.) prema kojem djeca ne smiju trpjeti diskriminaciju “neovisno o rasi, boji kože, spolu, jeziku, vjeri, političkom ili drugom mišljenju, nacionalnom, etničkom ili društvenom podrijetlu, vlasništvu, teškoćama u razvoju, rođenju ili drugom statusu djeteta, njegovih roditelja ili zakonskih skrbnika”.
- Načelo prema kojem svako dijete ima pravo na život i razvoj (tjelesni, emotivni, psihosocijalni, kognitivni, društveni i kulturni) (čl. 6).
- Načelo najboljeg interesa djeteta (čl. 3.) zahtijeva da se pri donošenju odluka ili izvršenju postupaka koji utječu na dijete, ili na djecu kao skupinu, ima na umu kriterij dobrobiti djeteta. To se odnosi kako na odluke koje donose vladina, upravna ili zakonodavna tijela, tako i na odluke koje donose roditelji.
- Načelo slobode iznošenja mišljenja (čl. 12.) temelji se na postavci da se djetetu mora omogućiti da aktivno sudjeluje u rješavanju svih pitanja koja utječu na njegov život i dopustiti mu slobodu izražavanja mišljenja. Djeca imaju pravo izreći svoja gledišta, koja se moraju ozbiljno uzeti u obzir u skladu s dobi djeteta.

Konvencija o pravima djeteta je izazov za svaku državu koja joj je pristupila. Bez obzira na to radi li se o razvijenoj ili nerazvijenoj zemlji, njeno usvajanje nužno potiče promjene u zakonodavstvu, a ratifikacija obvezuje na izmjenu i prilagodbu postojećih zakona i akata u skladu s *Konvencijom*.

S obzirom na visoke standarde koji su postavljeni u *Konvenciji o pravima djeteta*, nijedna vlada ne može reći da u njezinoj zemlji ne postoje slučajevi kršenja prava djeteta, odnosno da ne postoji potreba za trajnom brigom o zaštiti prava djeteta u skladu s *Konvencijom*.

Konvencija o pravima djeteta ući će u povijest kao dokument koji je potpisao i ratificirao najveći broj zemalja svijeta u vrlo kratko vrijeme. Vlada Republike Hrvatske donijela je posebnu odluku kojom se na temelju notifikacije o sukcesiji od bivše države Hrvatska smatra strankom *Konvencije o pravima djeteta* od dana osamostaljenja, tj. od 8. listopada 1991. godine. Kao zemlja koja je potpisala i ratificirala *Konvenciju o pravima djeteta* Republika Hrvatska je preuzela i sve odgovornosti koje iz nje proizlaze.

Novo je u *Konvenciji* to što briga o pravima djece nije samo stvar obitelji i države nego postaje međunarodna obveza. To znači da svaka zemlja nakon određenog vremena podnosi izvješće Ujedinjenim narodima o stanju prava djeteta u zemlji, a ovi pak mogu pokrenuti pitanje eventualnog ugrožavanja nekih prava ukoliko dođe do takvih spoznaja.

Kad parlament neke zemlje ratificira *Konvenciju*, ta je država dužna UN-ovom Odboru za prava djeteta (sjedište u Ženevi) putem glavnog tajnika UN-a podnositi izvješća o mjerama koje se poduzimaju, te o napretku koji je postignut u provedbi prava djeteta. Prvo se izvješće podnosi nakon dvije godine od stupanja *Konvencije* na snagu, a potom svakih pet godina. Prvo izvješće o stanju prava djeteta u Republici Hrvatskoj Odboru za prava djeteta UN-a Hrvatska je uputila u siječnju 1996. godine.

Potpisivanjem i ratifikacijom *Konvencije o pravima djeteta* naša je zemlja, kao i sve ostale države stranke, preuzela obvezu njezina provođenja, te obvezu izmjene i prilagodbe postojećih zakona i akata u skladu s tim međunarodnim dokumentom. Jedna od obveza države stranke *Konvencije* je i upoznavanje djece i odraslih s načelima i odredbama *Konvencije o pravima djeteta*, koristeći se pritom primjerenim i djelatnim sredstvima i razumljivim jezikom (čl. 42. *Konvencije o pravima djeteta*). Prava djeteta moraju poznavati i uvažavati svi građani države, kako odrasli tako i djeca. Međutim, bezuvjetno ih moraju znati i poštivati oni koji žive i rade s djecom, koji su u svakodnevnom kontaktu s njima i koji u značajnoj mjeri utječu na stvaranje okruženja u kojem dijete odrasta i razvija se kao ličnost. A to su roditelji i učitelji. Isto tako, sva djeca (prema *Konvenciji o pravima djeteta* to je svaka osoba mlađa od 18 godina) moraju biti upoznata s temeljnim pravima djeteta kako bi postala svjesna svojih prava, načina njihova stjecanja, ali i zaštite u slučaju da ih drugi ugroze. Istodobno, stjecanjem spoznaja o osobnim pravima djeca trebaju graditi stav o osobnoj odgovornosti prema poštivanju prava drugoga.

KONVENCIJA O PRAVIMA DJETETA

usvojena na Općoj skupštini UN-a 20. studenoga 1989.

skraćena verzija

- Konvencija definira dijete kao osobu mlađu od 18 godina.
- Sva prava iz *Konvencije* odnose se na svu djecu, bez obzira na rasu, boju kože, spol, jezik, vjeru, političko ili drugo uvjerenje, nacionalnu, etničku ili socijalnu pripadnost, imovinu, nesposobnost, rođenje ili druge osobine djeteta.
- U svim akcijama najbolji interesi djeteta trebaju imati prednost.
- Država je obvezna poduzeti sve odgovarajuće mjere za primjenu prava *Konvencije* u praksi.
- Države će poštivati odgovornosti, prava i dužnosti roditelja da djetetu osiguraju odgovarajuće vođenje u ostvarivanju prava.

Svako dijete ima pravo:

- na život;
- na ime, državljanstvo i znati tko su mu roditelji;
- zaštitu osobnog identiteta;
- živjeti sa svojim roditeljima ukoliko to nije u suprotnosti s najboljim interesom djeteta;
- kontaktirati s oba roditelja ukoliko oni žive odvojeno;
- napustiti zemlju ili ući u zemlju radi sjedinjenja s obitelji;
- biti zaštićeno od protuzakonitog preseljenja ili odvođenja u inozemstvo;
- izraziti svoje mišljenje u slučajevima koji se na njega odnose i pravo na uvažavanje tog mišljenja od strane drugih;
- na slobodu izražavanja, traženja, primanja i davanja informacija;
- na slobodu misli, savjesti i vjeroispovijedi;
- na udruživanja i mirna okupljanja;
- biti zaštićen od samovoljnog ili nezakonitog miješanja u njegovu privatnost, obitelj, dom ili prepisku;
- na slobodan pristup obavijestima i materijalima iz različitih izvora te biti zaštićen od štetnih obavijesti i materijala;
- biti odgajan od oba roditelja, uz podršku države obitelji da što uspješnije izvrši svoju odgojnu funkciju;
- biti zaštićen od svih oblika nasilja od strane roditelja ili neke druge osobe;
- biti posebno zaštićeno ukoliko nema obitelj;

- da se u postupku usvojenja vodi računa o njegovim najboljim interesima;
- na posebnu zaštitu ukoliko je izbjeglica;
- ukoliko je dijete s teškoćama u razvoju, na potpuni i dostojan život, u uvjetima koji omogućuju njegovo dostojanstvo i olakšavaju njegovo sudjelovanje u društvu;
- na najviše moguće zdravstvene standarde i olakšice u liječenju;
- ukoliko je smješteno u ustanovu radi zbrinjavanja, na povremeni nadzor takvog zbrinjavanja;
- na povlastice iz socijalne sigurnosti;
- na životni standard primjeren djetetovom tjelesnom, duševnom, duhovnom, ćudorednom i društvenom razvoju;
- na obrazovanje, uključujući besplatno osnovno obrazovanje;
- na obrazovanje koje ga priprema za aktivnog, odgovornog građanina u slobodnom društvu, gdje se poštuju drugi i prirodni okoliš;
- ukoliko je pripadnik manjine, na vlastitu kulturu, ispovijedanje vjeroispovijedi i vlastiti jezik;
- na odmor i slobodno vrijeme, igru i rekreaciju, kulturne i umjetničke aktivnosti;
- na zaštitu od gospodarskog izrabljivanja i od obavljanja bilo kakvog posla koji bi bio opasan ili bi ometao djetetovo obrazovanje, bio štetan po zdravlje ili tjelesni, duševni, duhovni ili društveni razvoj;
- na zaštitu od nezakonite uporabe narkotika kao i uporabu djece u nezakonitoj proizvodnji i trgovini takvim tvarima;
- na zaštitu od svih oblika spolnog iskorištavanja i spolne zloporabe;
- na zaštitu od prisilnog odvođenja, prodaje ili trgovine djecom;
- na zaštitu od svih drugih oblika izrabljivanja koji idu na štetu djeteta;
- biti zaštićeno od mučenja ili drugih ponižavajućih postupaka. Dijete kojem je oduzeta sloboda neće biti smješteno zajedno s odraslima, osuđeno na smrt ili doživotnu robiju te će im se omogućiti kontakti s obitelji;
- biti zaštićeno od sudjelovanja u neprijateljstvima i novačenja u oružane postrojbe ukoliko su mlađa od 15 godina;
- na odgovarajuću rehabilitaciju u cilju promicanja tjelesnog i duševnog oporavka ukoliko je bilo žrtva bilo kojeg oblika zanemarivanja, izrabljivanja ili zloporabe, mučenja ili kažnjavanja;
- ukoliko se ogriješilo o zakon, na postupak koji promiče njegov osjećaj dostojanstva i vrijednosti i koji mu pomaže ponovno uključivanje u društvenu zajednicu;
- znati svoja prava.

Budućnost svakog društva određena je sadašnjom brigom za mlade. Opstanak, zaštita i razvoj djece preduvjet su budućeg razvoja društvene zajednice i čovječanstva u cjelini. Budući da će njihov osobni razvoj i doprinos društvu uvjetovati budućnost svijeta, ulaganje u zdravlje djece, prehranu, zaštitu, odgoj i obrazovanje, te zadovoljavanje ostalih djetetovih potreba predstavljaju temelj nacionalnog razvoja. Pristupajući tom pitanju u širem kontekstu, briga o djeci prestaje biti samo nacionalno već postaje globalno pitanje.

Dva izuzetno važna dokumenta koja su pratila *Konvenciju su Svjetska deklaracija o opstanku, zaštiti i razvoju djece* i *Plan djelovanja za primjenu Svjetske deklaracije o opstanku, zaštiti i razvoju djece u devedesetim godinama*. Svrha oba dokumenta je zaštita djece i poboljšanje kakvoće njihova života, a u sebi sadrže i obvezu zemalja da pristupe izradi vlastitih nacionalnih programa djelovanja. Takav *Nacionalni program djelovanja za djecu u Republici Hrvatskoj* Vlada Republike Hrvatske prihvatila je 1998. godine. Osim što donosi ocjenu stanja u RH i program djelovanja, taj dokument sadrži i opće odrednice provedbe programa. Cilj mu je: "1. poboljšanje kakvoće zadovoljavanja potreba djece u svim područjima života (skrb za zdravlje, izobrazbu, stanovanje te zaštitu od nasilja i zanemarivanja), 2. osiguravanje odgovarajućih uvjeta za primjeren rast i razvoj djece u iznimno teškim okolnostima, i sl. ...", (Nacionalni program...,1999.). Pri Državnom zavodu za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži djeluje *Vijeće za djecu*, čiji su članovi predstavnici ministarstava i državnih upravnih organizacija. Zadaća je Vijeća da trajno prati ostvarivanje *Nacionalnog programa djelovanja za djecu u Republici Hrvatskoj*, te da koordinira i usklađuje rad državnih i ostalih tijela pri ostvarivanju planiranih mjera i aktivnosti.

Može se reći da je posljednjih godina na društvenom planu pokrenuto dosta toga kako bi se jačala društvena svijest o važnosti poštivanja prava djeteta, te kako bi se ta prava ostvarila. Hrvatski je Sabor unutar Odbora za ljudska prava i prava etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina utemeljio Radnu skupinu za prava djeteta u svrhu što bolje skrbi o djeci. Istodobno, u Hrvatskoj je upravo u pripremi utemeljenje institucije ombudsmana ili ombuda za dječja prava. Riječ ombudsman³ znači veleposlanik, pravobranitelj, prijenosnik vijesti, a u biti označava instituciju koja nadzire rad javnih službi i uprave radi zaštite prava građana/djece (Hrabar, 1995.).

Osnivanjem Državnog zavoda za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži utemeljena je državna institucija čija je zadaća, između ostalog, rad na promicanju dobrobiti obitelji, djece i mladih. Tu se slijevaju podaci o djeci i oblicima skrbi za njih, što omogućuje cjelovit uvid u sve djelatnosti koje se bave djecom.

Krajem 1999. godine počeo je izlaziti časopis *Dijete i društvo* (izdaje ga Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži), kojem je cilj promicanje

3) Prvi ombudsman za prava djece na svijetu imenovan je u Norveškoj 1981. godine.

prava djeteta u društvu i prvi je takve vrste u zemlji. Časopis objavljuje radove iz različitih područja društvenog djelovanja i znanosti koja se bave pitanjima položaja djeteta u društvu.

U cilju što kvalitetnijeg reguliranja obiteljskih odnosa radi se na dopunama Obiteljskog zakona; smatramo da će, između ostalog, tako još bolje nego do sada štititi interese djeteta. Krajem 2002. godine Sabor RH usvojio je *Nacionalnu obiteljsku politiku*, dokument u kojem se velik broj planiranih mjera odnosi na obitelji s djecom rane dobi, a usmjeren je na njihovu zaštitu.

Osim toga, poduzima se niz mjera na različitim razinama društva (državnoj, županijskoj, lokalnoj, itd.) kojima je cilj poboljšanje položaja djece s posebnim potrebama, djece pripadnika različitih manjina, te se radi na poticanju aktivnosti protiv bilo kojeg oblika zlostavljanja djece od strane odraslih ili druge djece.

Osim uvođenja različitih programa koji svojim ciljevima, zadacima, sadržajem i metodama rada pridonose razvoju demokracije u društvu, u području prosvjete svakako je najznačajnije donošenje *Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava*. Obveza prosvjetnih djelatnika da rade na ostvarivanju tog aspekta odgoja i obrazovanja ima za posljedicu uvođenje tih sadržaja kao obveznih u obrazovanje budućih odgojitelja i učitelja, te stručnih suradnika na dodiplomskoj i poslijediplomskoj razini, te u njihovoj stručnoj izobrazbi.

I na kraju, iako ništa manje važno, posljednjih je godina zapažena pojačana aktivnost većeg broja nevladinih udruga čiji je cilj pridonijeti dobrobiti djeteta u obitelji i čitavom društvu.

2.

Obitelj - prva škola demokracije

Većina djece započinje svoj život u obitelji i u njoj provede, sa stajališta odgoja i obrazovanja, najznačajnije godine života. S obzirom na to da obitelj predstavlja prvu odgojnu sredinu, opravdan je zahtjev da odgoj za ljudska prava započne u roditeljskom domu, odnosno da obitelj priprema dijete za život u zajednici. Ona to čini mrežom međusobnih odnosa koji u njoj vladaju i koji utječu na izgrađivanje emocionalnog, moralnog i intelektualnog kapaciteta djeteta. U tom smislu život u obitelji ima funkciju škole za socijalne i emocionalne odnose djece prema drugim ljudima i društvenoj zajednici u cjelini.

Demokracija se najbolje uči u demokratskom okruženju, gdje se potiče sudjelovanje, slobodno iznosi mišljenje i postoji sloboda izražavanja i za djecu i za odrasle. Takvo je ozračje pretpostavka svakog daljnjeg učenja, prihvaćanja stava i prakticiranja ljudskih prava u svakodnevnom životu.

Možda je više no ikad istina da će način na koji se odrasli odnose prema djeci biti presudan za budućnost društva. Suvremena pedagoška misao polazi od postulata o pravu svakog djeteta na osobni rast i razvoj. Sloboda djeteta u smislu priznavanja njegovih specifičnosti predstavlja osnovu trajnog napredovanja prema zdravoj zajednici. Priznavanje prava djeteta dovodi do mogućnosti stvaranja kvalitetnijih odnosa između roditelja i ostalih odraslih i djece, zasnovanih na međusobnom poštovanju. Takav odnos znači otvorenost prema različitosti i njihovo poštivanje, što pretpostavlja da se odrasli moraju odreći velikog dijela svojih shvaćanja o onome što je generalno ispravno i onome što je pogrešno. Svaki roditelj treba tražiti svoj put do najuspješnijeg odgoja svoga djeteta. Za početak je važna spremnost roditelja da mijenja ustaljene a nedjelotvorne obrasce ponašanja prema najmlađima. Za to je potrebno mnogo više od demokratiziranja dijaloga između djece i odraslih.

2.1. Pravo djeteta na obitelj i prava roditelja

U uvodu *Konvencije o pravima djeteta* obitelj se ističe kao najpoželjnija zajednica za razvoj djeteta, pa je pravo svakog djeteta da živi s roditeljima (čl. 9.

i čl. 10.) ako to nije u suprotnosti s njegovim najboljim interesom. U cilju zaštite prava djeteta da živi s roditeljima *Konvencija* ističe njegovo pravo da napusti zemlju ili uđe u zemlju radi sjedinjenja s obitelji. Isto je tako obveza oba roditelja da se brinu o djetetu, odnosno pri razvodu braka od roditelja se očekuje da njeguju pristup u kojem je obim stranama jasno da je sukob među njima, što ne bi smjelo utjecati na ljubav i brigu prema djetetu. U takvim okolnostima dijete ima pravo na kontakte s oba roditelja, ima pravo na odgovarajući način (u skladu s dobi) saznati razloge rastave braka i izraziti svoje mišljenje.

Djeca koja su iz bilo kojeg razloga ostala bez obitelji imaju pravo na posebnu zaštitu i pomoć države (čl. 20.). Takva djeca se smještaju u domove, skrbničke obitelji, kod rodbine i sl.; dakako da se skrb koju dijete dobiva nadzire. Obveza je države da, ukoliko je to moguće, osigura posvojenje kad je to u djetetovu interesu (čl. 21.) vodeći pritom računa o djetetovim najboljim interesima, ali i osiguravajući pravo djeteta da zna tko su mu roditelji (čl. 7. i čl. 8.).

Dijete treba uživati sva prava navedena u *Konvenciji o pravima djeteta* kao i ona prava koja nisu izriječno navedena, ali proizlaze iz pojedinih članaka. Iako se nigdje izravno ne spominje pravo na roditeljsku ljubav, mnoga je prava uključuju jer se bez nje dijete ne bi moglo normalno tjelesno, socijalno, intelektualno, moralno i emocionalno razvijati. Kao što je hrana potrebna za tjelesni, tako je roditeljska ljubav važna za socio-emocionalni razvoj djeteta. Međutim, život s roditeljima ne znači imati zajamčenu roditeljsku ljubav. Dijete može živjeti u obitelji, s roditeljima, a da njegove potrebe za sigurnošću, ljubavlju i privrženošću nisu zadovoljene. Iako je to rjeđe, jer većina roditelja voli svoju djecu, još je uvijek velik broj nesretne djece čiji roditelji nisu u stanju djetetu pružiti ljubav ili mu čak ugrožavaju temeljna prava. Upravo zbog mogućeg negativnog djelovanja roditelja nužno se osvrnuti na pitanje prava i odgovornosti roditelja.

U zemljama s razvijenom demokracijom roditeljima se priznaje status glavnih odgojitelja djece te se postavljaju granice utjecaju države u pogledu njezina odgojnog, političkog i vjerskog utjecaja na najmlađe. To roditeljsko pravo i obveza da skrbi za dijete i da ga odgaja ističe se u mnogim najznačajnijim međunarodnim dokumentima, kao i u dokumentima Republike Hrvatske. Tako prema *Općoj deklaraciji o ljudskim pravima* svatko ima pravo na odgoj i obrazovanje, a roditelji imaju pravo prvenstva u izboru vrste odgoja i obrazovanja za svoju djecu (čl. 26.). *Konvencija o pravima djeteta* ističe roditeljsko pravo prvenstva u odgoju i obrazovanju djece, naglašava važnost obitelji i odgovornost roditelja (čl. 3. i čl. 5.), te navodi načelo zajedničke roditeljske odgovornosti za odgoj i razvoj djeteta (čl. 18.). Prema odredbi čl. 63. Ustava Republike Hrvatske roditelji su dužni odgajati, uzdržavati i školovati djecu, te imaju pravo i slobodu samostalno odlučivati o odgoju i obrazovanju svoje djece.

Roditeljima se priznaje status glavnih odgojitelja djece, ali to ne uključuje beskrajno pravo. Pravo roditelja proizlazi iz prava djeteta. Roditelj zastupa prava djeteta na zdravlje, razvoj, obrazovanje, itd. sve dok se dijete nije u stanju samo izboriti za svoja prava. Ukoliko roditelj nastupa protiv interesa djeteta i ugrožava njegova prava, država je obvezna reagirati i nastupiti u najboljem interesu djeteta. To znači da mora poduzeti mjere kojima će zaštititi prava djeteta. U slučajevima zapostavljanja djeteta, zlostavljanja, ugrožavanja njegova tjelesnog i psihičkog zdravlja i sl. država mora reagirati. U čl. 3. *Konvencije o pravima djeteta* ističe se da države stranke preuzimaju obvezu da će odgovarajućim zakonodavnim i upravnim mjerama djetetu osigurati zaštitu i skrb kakva je prijeko potrebna za njegovu dobrobit, uzimajući u obzir i poštujući odgovornosti, prava i dužnosti njegovih roditelja, zakonskih skrbnika i drugih osoba koje su za nj zakonski odgovorne. Nažalost, upravo se na tom planu pokazuju najveći nedostaci, odnosno slabosti države, a posljedica je velik broj roditelja koji ugrožavaju temeljna prava djeteta i prolaze nekažnjeno ili s vrlo nedjelotvornim kaznenim mjerama.

Postoji bojazan da *Konvencija o pravima djeteta* suviše zadire u obiteljski život. Do takvog se zaključka može doći samo ukoliko se svaki članak *Konvencije* uzima zasebno, a ne kao cjelina. Naime, *Konvencija o pravima djeteta* otvara nov pogled na ulogu roditelja i njihove mogućnosti utjecaja na dijete. Ona ne ograničava samo državu, već i roditelje. U njoj se ističe da treba postupati u najboljem interesu djeteta (čl. 3.), uzimati u obzir mišljenje djeteta (čl. 12.), te voditi računa o djetetovim razvojnim mogućnostima (čl. 5.). Drugim riječima, *Konvencija* ograničava apsolutno pravo roditelja - pravo roditelja da određuje odgoj i obrazovanje svoje djece nije apsolutno i smanjuje se kako djeca odrastaju (Hodgson, 1996., prema Lansdown, 2001.). Prava djeteta se ne shvaćaju kao suprotnost pravima odraslih niti su alternativa ukidanju prava roditelja, već se shvaćaju kao dio ljudskih prava. *Konvencija* prepoznaje dijete kao individuu s potrebama koje se mijenjaju s godinama i zrelošću. Na taj se način nastoji uspostaviti ravnoteža između prava djeteta i odgovornosti roditelja i ostalih odgovornih za dječji opstanak, razvoj i zaštitu, dajući djetetu pravo na sudjelovanje u donošenju odluka koje se tiču njegova života. U tom odnosu različitih odgojno-obrazovnih čimbenika obveza je države pomoći obitelji u obavljanju roditeljske uloge pružajući usluge i druge pogodnosti (čl. 27.). Država se vidi prvenstveno kao podrška roditeljima, a ne kao suprotstavljena strana. Od države se očekuje da preuzme dio odgovornosti za financijsku komponentu skrbi, odgoja i obrazovanja "...u što širem opsegu s obzirom na raspoloživa sredstva..." (čl. 4.).

2.2. Demokratski odnosi u obitelji - put ka demokraciji u društvu

Obitelj djeluje na razvoj djeteta cjelokupnim obiteljskim okruženjem. To znači da je dijete pod utjecajem kako namjernog tako i nenamjernog djelovanja roditelja i ostalih članova obitelji. Namjerno djelovanje se može odrediti kao svjesno djelovanje roditelja i ostalih odraslih osoba s određenim ciljem. Primjenom nagrada i kazni, pohvala i drugih poticaja roditelj želi utjecati na ponašanje i razvoj djeteta. No istodobno roditelj vrlo često nije svjestan da svojim nenamjernim djelovanjem - modelom ponašanja, svojom ličnošću, odnosom prema bračnom partneru, djetetu i ostalim odraslima u obitelji, utječe na djetetov socijalni, moralni i emocionalni razvoj, a to je djelovanje po snazi mnogo snažnije od onog namjernog.

Zdravo obiteljsko ozračje koje može pridonijeti razvoju ličnosti koja će biti tolerantna, spremna za suradnju i poštivanje potreba drugoga je ono u kojem je komunikacija među članovima iskrena i direktna, gdje pojedinac doživljava potvrdu visoke vlastite vrijednosti, gdje su pravila ponašanja fleksibilna, ljudska i primjerena trenutnim potrebama i situacijama, a odnos prema društvu otvoren u smislu međusobnog utjecaja. Da bi se ostvarilo takvo ozračje u obitelji, potrebni su napor i volja svih njezinih članova, i roditelja i djece. Roditelji koji znaju kako kontrolirati vlastito ponašanje, kako uspostaviti iskrene i spontane odnose s djecom, stvaraju povoljne uvjete unutar obitelji za učenje djece socijalno prihvatljivom ponašanju. Kakvo će ozračje vladati u obitelji ovisi o nizu čimbenika. No, ono prvenstveno ovisi o odnosima koji vladaju između roditelja, između roditelja i djece, između djece i drugih članova proširene obitelji.

Dobar odnos s roditeljima prva je i najvažnija stepenica u razvoju ličnosti koja će razumjeti druge, poštivati ih i tolerirati. Kvalitetne odnose teško je uspostaviti ako su roditelji rijetko sa svojom djecom. Kao izgovor za siromašno bavljenje djecom čuje se da je "kvaliteta vremena provedenog s djetetom važnija od kvantitete". Istina je da za razvoj djeteta nije dovoljna samo fizička prisutnost roditelja, već da se važno baviti s djetetom, komunicirati s njim, poticati ga i podržavati u njegovim nastojanjima. Međutim, da bi se razvio kvalitetan odnos između roditelja i djeteta, potrebno je vrijeme, a ukoliko je zajedničkih trenutaka malo, onda je i teško uspostaviti tu "kvalitetu".

U odnosima s roditeljima temeljenim na ljubavi i prihvaćanju dijete stječe sigurnost i razvija snažan osjećaj pripadnosti zajednici. Briga, ljubav i nježnost koje dijete dobiva od svojih roditelja pružaju mu osjećaj povjerenja - u sebe i druge. Prvo iskustvo suradnje ili rivalstva, ljubomore i dijeljenja stječe se u obitelji u odnosima između braće i sestara. Harmonija će vladati samo ako roditelji

nisu pristrani, odnosno ako se svako dijete u obitelji osjeća jednako voljenim i poštovanim. Roditelji isto tako imaju važnu ulogu medijatora između djece i njihovih rođaka. Baka i djedovi imaju posebno mjesto u životu djece, pa i sa stajališta odgoja za ljudska prava. Njihovo djelomično povlačenje iz društvenog života i posvećenost unucima, smirenost i iskustvo koje nose u sebi čini ih potencijalno dobrim učiteljima.

Nažalost, suvremena obitelj u cijelom svijetu suočena je s brojnim problemima koji je čine krhkom i nestabilnom, a rezultat je velik broj rastava i sve veći broj obitelji s jednim roditeljem, sukobi između članova obitelji, te narušavanje emocionalne sigurnosti djeteta. Način na koji se rješavaju problemi u obitelji daju djetetu prvu lekciju o načinu rješavanja sukoba. Roditelji koji vlastitim primjerom pokazuju da se problemi rješavaju međusobnim raspravljanjem, slušanjem partnera, traženjem kompromisa, toleriranjem drugoga i sl. mogu razvijati i širiti ljubav i toleranciju između svih članova obitelji. Isto tako, ukoliko dijete osjeti u kući agresiju i nasilje i ako je odgojeno na načelima netolerancije i nerazumijevanja, u atmosferi autoritarnosti, teško da će kao odrasla osoba prihvatiti demokratski način ponašanja. Ukratko, obitelj će kao prva škola međuljudskih odnosa u velikoj mjeri utjecati na način na koji će se djeca kasnije u životu ponašati.

Vežu između roditeljskog stila ponašanja i obilježja djeteta kao što su sposobnosti i neovisnost u predškolskom razdoblju proučavala je Baumrind (1971.a, 1971.b). Djeca su procijenjena društveno kompetentnima ukoliko su bila usmjerena prijateljski i suradnički prema okolini, a neovisnima ako su pokazivala kreativnost, samosvijest i sposobnost da budu odgovorna. Autorica je roditelje podijelila u tri kategorije s obzirom na stil njihova odgojnog ponašanja:

- autoritarni, odnosno restriktivni roditelji su hladni i rezervirani u odnosu prema djetetu i priklanjaju se čvrstoj kontroli djetetova ponašanja
- *laissez faire* ili popustljivi roditelji su oni koji ne kontroliraju ponašanje svoje djece, popustljivi su u odnosu na dječje zahtjeve, te nemaju velikih očekivanja u odnosu na svoje dijete i njegova napredovanja
- demokratski ili autoritativni roditelji drže se pravila, te zahtijevaju visoku razinu postignuća, ali su topli, prihvaćaju djecu i imaju s njima dobre odnose. Osim toga, to su roditelji koji imaju povjerenje u sebe kao roditelje.

Ovo je opća podjela stilova ponašanja roditelja, budući da se većina njih ne može svrstati samo u jednu kategoriju, već pokazuju različite tipove ponašanja. Bitno je koji tip prevladava, dominira. Međutim, postoje roditelji koji su nedosljedni u svojim postupcima, kao što postoje i slučajevi da se majka ponaša na jedan, a otac na drugi način.

Baumrindova je došla do zaključka da su djeca autoritativnih roditelja češće samopouzdanija od druge djece, da imaju više istraživačkog duha i da su zadovoljnija. Djeca autoritarnih roditelja češće su nezadovoljna, povučena i nepovjerljiva nego druga djeca. Djeca popustljivih roditelja češće pokazuju nesigurnost u sebe, manje samopouzdanja i manje istraživačkog duha. Ista autorica zaključuje da istovrsni stil odgoja različito može djelovati na dječake i djevojčice, odnosno da učinci roditeljskog djelovanja u velikoj mjeri ovise o individualnim osobinama djeteta.

Te su razlike uočljive i kasnije kad dijete krene u školu i uđe u adolescenciju (Flekkoy i Kaufman, 1997.). Roditelji koji su primjenjivali ograničenja češće su imali djecu s niskim samopouzdanjem, koja su se osjećala inferiornima u odnosu na vršnjake. Popustljivo i nedosljedno ponašanje roditelja češće je vodilo do nesigurnog ponašanja djece koja nisu znala što se od njih očekuje, gdje su granice ponašanja koje ne smiju prijeći, te su na kraju bila sklonija emocionalnim problemima ili problemima u ponašanju.

Od odraslih se očekuje da se prema djeci odnose na način koji odražava poštovanje djetetove ličnosti. Dijete je osoba koja očekuje uvažavanje, pa i odgojne metode roditelja moraju biti takve da ne ugrožavaju dignitet djeteta. Teško da prisila i tjelesno kažnjavanje mogu biti spojeni s poštovanjem. Prisila vodi poniženju djeteta, nezadovoljnoj, povučenoj i nepovjerljivoj djeci koja će imati nisko samopouzdanje i malo vjere u svoj utjecaj na donošenje odluka ili opravdanost iznošenja mišljenja. Takva će djeca češće pokazivati agresivno ponašanje i imati slabije mogućnosti funkcioniranja u demokratskom okruženju. Djeca čiji su roditelji autoritarne osobe mogu imati zadovoljene osnovne potrebe za život, ali će patiti emocionalno i društveno.

Ako su cilj odgoja samopouzdana djeca, djeca koja vladaju sobom, znatizeljna i zadovoljna, onda treba mijenjati ponašanje roditelja i njihove odgojne metode od autoritarnih prema demokratskim, od represivnih prema permisivnim postupcima. Iako na razinu samopouzdanja djeteta utječu i osobne karakteristike roditelja, od primarne su važnosti jasna ograničenja i pravila prilagođena razvojnoj fazi djeteta. Takva pravila daju okvire unutar kojih dijete ima mogućnosti učiti društveno prihvatljivo ponašanje.

Roditelji koji ne uspiju definirati i nametnuti jasne granice prihvatljivog ponašanja imaju veće šanse odgojiti djecu s niskim stupnjem samopoštovanja (Coopersmith, prema Flekkoy i Kaufman, 1997.). Roditelji koji odbijaju djecu, koji nisu djetetu bliski i autokratski su nastrojeni, češće imaju djecu koja razvijaju osjećaj manje vrijednosti (Fischer i Lazarson, prema Flekkoy i Kaufman, 1997.). Dijete prema kojem se okolina odnosi s poštovanjem imat će razvijeno samopouzdanje, vjeru u vlastite mogućnosti i dobro će se osjećati. Takva djeca će lakše

prebroditi stresna iskustva. Zato je od neprocjenjive važnosti dobar odnos s roditeljima, barem s jednim roditeljem ili nekom odraslom osobom izvan obitelji.

Kao i druge demokratske sustave, demokratsku obitelj krasi međusobno poštovanje, zajedništvo i poštovanje integriteta svakog člana obitelji. U odnosu dijete - odrasli integritet svakog člana i njihovo međusobno poštovanje mogu biti konstante, dok je stupanj stvarne autonomije ili slobode djelovanja ograničen i mijenja se kroz vrijeme, dijelom zbog obzira druge osobe, a dijelom zbog razvojnih etapa i sposobnosti članova koji sudjeluju u tom procesu. Razvoj zdrave ravnoteže između sagledavanja potreba svakog člana je jedan od ciljeva funkcioniranja demokratske obitelji. Zbog mijenjanja potreba djece i odraslih kroz vrijeme ovaj proces nije trajan, on se razvija i nikada nije završen. On uključuje dijeljenje odgovornosti kako bi djeca u svom razvoju naučila prihvatiti odgovornost, prvo za sebe, a zatim za druge članove obitelji i konačno za svijet izvan obitelji. Da bi se dijete naučilo nositi s odgovornostima, ono mora imati priliku sudjelovati u malim demokracijama svoje obitelji i, kako raste, u demokratskom donošenju odluka unutar različitih grupa, organizacija, ustanova i društva.

Odrasli čine veliku pogrešku kad djeci pristupaju kao objektima, prihvaćajući ih kao "asocijalne poluljude" koje odrasli moraju podvrgnuti odgovornom djelovanju kako bi od njih napravili ljude. Djeca jesu ljudi, a odgojem se trebaju naučiti i ponašati kao ljudi. Iako je još početkom 20. stoljeća švedska pedagoginja Ellen Key (2000.) najavila "stoljeće djeteta", zalažući se za pristup najmlađima koji zahtijeva uvažavanje njihovih razvojnih mogućnosti, do danas se zadržao stav da su djeca i mladi generacija koja ne zna i koju treba odgajati i poučavati, a od koje se očekuje da to pasivno prihvaća. Poznati psiholog J. Juul (1996.) ističe da su sva djeca u ljudskom i socijalnom smislu vrlo sposobna, ali odrasli moraju naučiti prepoznati poruke koje im djeca šalju svojim ponašanjem. Uvažavajući dječje mogućnosti odrasli trebaju odrediti granice svojeg djelovanja kako ne bi ugrozili osjećaj samopoštovanja i odgovornosti djeteta. Zajednički život u obitelji J. Juul ne promatra kao "tvornicu građana" gdje jedni odgajaju, a drugi bivaju odgajani, nego kao izmjenični proces u kojem se svi sudionici stalno mijenjaju, jer upravo to čini život.

Kad se govori o cjelovitom i harmoničnom razvoju djetetove osobnosti, onda se neizravno govori o djetetu kao aktivnom članu obitelji, te se podrazumijeva njegovo aktivno sudjelovanje u životu obitelji. Da bi dijete naučilo donositi odluke, ono mora biti u situaciji od malih nogu iznositi svoje mišljenje i sudjelovati u donošenju odluka u skladu sa svojim mogućnostima.

Dok se prava djeteta na preživljavanje, zaštitu i razvoj čine univerzalnima i jasno prepoznatljivima, prava sudjelovanja se čine kontroverznima i nailaze na otpor kod roditelja i ostalih odraslih osoba. Glavni problem je strah da će se prava djece sukobiti sa pravima roditelja. Pitanje je koliko daleko sežu prava

djeteta na izražavanje i samoodređenje. Kao što odrasli uživaju svoja prava do granice kad mogu ugroziti tuđa prava, tako i pravo djeteta na izražavanje i samoodređenje mora biti ograničeno. Prava djeteta se moraju promatrati kao dinamična i složena cjelina gdje pravo na izražavanje i samoodređenje stoji u odnosu spram prava na razvoj i zaštitu. Dobrobit djeteta i njegov stupanj razvoja su glavne odrednice za prosudbu koliko daleko ta djetetova prava sežu. Ponekad djetetu nije dopušteno da donosi odluke, ali to ne znači da ono gubi pravo na izricanje svog mišljenja (ukoliko ono to želi, odnosno ukoliko je za to sposobno) ili pravo da bude informirano o razlozima drukčije odluke. Svaka osoba, pa tako i dijete, ima pravo da se okolina prema njemu odnosi s poštovanjem. Taj je moment posebno važan kad je riječ o pravu na iznošenje vlastitog mišljenja u situacijama kad se dijete ne susreće s podrškom odraslih.

Djeca zbog svoje tjelesne i psihičke nezrelosti ovise o odraslima i od njih očekuju zaštitu i vođenje. Postoje odluke koje donose roditelji u interesu djece, kao što su npr. obveza pohađanja škole, što jesti i gdje se igrati. To su situacije kad roditelji zanemaruju dječju želju za slatkišima, a daju im povrće, odnosno umjesto igre očekuju od njih da pišu domaću zadaću. Takvim odlukama roditelji štite dijete od negativnih posljedica koje bi se mogle osjetiti tek u budućnosti i time ugroziti njegovu autonomiju. To ne znači da su odrasli slobodni ignorirati želje i mišljenje djece. Odrasli trebaju omogućiti svojim donošenjem odluka zaštitu dječjih interesa, odnosno ograničiti svoje odluke na ono o čemu djeca nisu u stanju odgovorno odlučivati. No, pri donošenju odluka roditelji moraju voditi računa o interesu djeteta. Dok odrasli pretežito imaju trajne ciljeve i preferencije, kod djece, koja su u procesu razvoja, ciljevi i preferencije se mijenjaju (Power, 2001.). Roditelji moraju uzeti u obzir da su djeca autonomne ličnosti u fazi razvoja, ali da bi u budućnosti mogla vršiti pravilan izbor, ona moraju već u djetinjstvu sudjelovati u životu zajednice. A upravo je njihova obveza i odgovornost da djeci omoguće sudjelovanje u životu zajednice kako bi razumjeli ciljeve i preferencije (Power, 2001.).

Odgoj i obrazovanje u obitelji moraju djetetu dati priliku i podršku za istraživanje, preispitivanje i samoodređenje. Autonomija treba biti podržana okruženjem koje poštuje i podržava djetetovu inicijativu i samoregulaciju, a na temelju čega će kasnije dijete definirati svoje ciljeve i želje (Ryan i Deci, prema Power 2001.).

3.

Prava djeteta u sustavu predškolskog odgoja u Republici Hrvatskoj

Sustav predškolskog odgoja predstavlja prvu razinu cjelokupnog sustava odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj. Prema Zakonu o predškolskom odgoju i naobrazbi predškolski programi se ostvaruju u dječjim vrtićima i ustanovama/organizacijama kojima je predškolski odgoj dodatna djelatnost, kao npr. osnovne škole, vjerske zajednice, udruge građana, udruge etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina, zdravstvene ustanove, ustanove socijalne skrbi, ustanove u kulturi, športske organizacije, trgovačka društva, te druge pravne i fizičke osobe. Zakonski dokumenti i prateći akti preporučuju i podržavaju predškolske programe različite po trajanju, programskoj orijentaciji i oblicima provođenja, a u cilju zadovoljavanja individualnih potreba djeteta i obitelji. Stoga uz temeljni primarni predškolski program u praksi postoje i programi alternativnih orijentacija, predškola, tj. program pripreme za školu, kraći cjeloviti i kraći specijalizirani programi, te rehabilitacijski i interventni programi.⁴

Predškolski programi u Republici Hrvatskoj određeni su humanističko-razvojnou koncepcijom izvanobiteljskog odgoja i obrazovanja predškolske djece, temeljenoj na ideji humanizma i suvremenim znanstvenim spoznajama o osobitostima i zakonitostima razvoja djeteta predškolske dobi. U njoj je naglašena nužnost primjene demokratskih načela u odgoju predškolske djece, te promovirana ideja o vrijednosti demokratskih odnosa među ljudima s kojima se dijete u svom okruženju susreće.⁵

4) Izvanobiteljski predškolski odgoj u Republici Hrvatskoj pretežito je orijentiran na zbrinjavanje djeteta dok su roditelji na poslu. Obuhvat djece predškolskim programima posljednjih se nekoliko godina kreće oko 33%. Ovdje se ponajprije misli na obuhvaćenost djece cjelodnevni programima u dječjim vrtićima, dok kvantitativni podaci o provedbi tzv. kraćih programa nisu dostupni u cijelosti, jer ne postoji mreža praćenja provedbe i vrednovanja tih programa. Može se pretpostaviti da od 70% vrtićem neobuhvaćene djece jedan dio koristi kraće programe. No, ostaje činjenica da za veći dio djece nije osigurano oživotvorenje njihova prava na barem jedan od predškolskih programa ili optimalan program za pojedino dijete (iz Studije *Potrebe hrvatske obitelji ... 1997.*).

5) *Programsko usmjerenje odgoja i obrazovanja predškolske djece*, 1991.

3.1. Zakonska regulativa djelatnosti predškolskog odgoja

Djelatnost predškolskog odgoja i obrazovanja regulira više zakonskih i stručno-koncepcijskih dokumenata, među kojima su najvažniji:

- 1) Zakon o predškolskom odgoju i naobrazbi
- 2) Programsko usmjerenje odgoja i obrazovanja djece predškolske dobi
- 3) Zakon o ustanovama
- 4) Odluka o elementima standarda društvene brige o djeci predškolske dobi
- 5) Standardi za djecu s teškoćama u razvoju
- 6) Program vjerskog odgoja predškolske djece u izvanobiteljskim uvjetima

Uz te osnovne dokumente usvojeni su i podzakonski akti:

- Pravilnik o načinu i uvjetima polaganja stručnog ispita odgojitelja i stručnih suradnika u dječjem vrtiću
- Pravilnik o načinu i uvjetima napredovanja u struci, promoviranju u položajima zvanja odgojitelja i stručnih suradnika u dječjim vrtićima
- Pravilnik o pedagoškoj dokumentaciji predškolske ustanove.

Tim su dokumentima regulirana osnovna pitanja osnivanja, organizacije i uvjeta ostvarivanja programa javnih i privatnih ustanova, prava djece, djelatnika i roditelja, te obveze društvene zajednice na državnoj i lokalnoj razini. Njihovom je analizom moguće dobiti odgovor na pitanje kako i koliko postojeća zakonska regulativa daje mogućnosti svakom djetetu predškolske dobi da u skladu sa svojim potrebama i mogućnostima bude uključeno u sustav predškolskog odgoja i obrazovanja.

Cjelokupna zakonsko-programska regulativa u području predškolskog odgoja nastoji poticati procese demokratizacije unutar područja, te raznolikom ponudom zadovoljavati različite potrebe djece i njihovih roditelja za raznovrsnošću programa glede:

- njihove cjelovitosti i duljine trajanja (10-satni, poludnevni, kraći - do 3 sata dnevno)
- osnivača (javni, tj. državni, privatni, vjerski)
- potreba vjerskih i nacionalnih zajednica ili manjina
- različitosti koncepcije programa za djecu i potreba djece.

Svi navedeni dokumenti omogućuju razvoj programa za djecu prema potrebama djece i roditelja - obuhvat i različitost programa, a obvezuju na povoljne stručne

uvjete glede stručnih djelatnika - odgojitelja (VŠS), stručnih suradnika (pedagog, psiholog, defektolog), više medicinske sestre kao zdravstvenog voditelja i ravnatelja. Oni obvezuju na stalno unapređivanje odgojno-obrazovnog procesa u interdisciplinarnom pristupu poticanja i praćenja razvoja sve djece, a posebno djece s posebnim potrebama. Istodobno se tim dokumentima obvezuje i lokalna samouprava na uvažavanje prava i potreba djece i roditelja osnivanjem vrtića i uvođenjem odgovarajućih programa, te na sudjelovanje u cijeni programa.

Kao javna potreba ističe se program predškole, namijenjen svoj djeci u godini prije polaska u školu koja nisu polaznici redovnog programa vrtića (čl. 50. Zakona o predškolskom odgoju i naobrazbi, 1997.). Obveza je države da podmiri određeni dio troškova za svako dijete. U istu skupinu programa s obzirom na važnost spadaju i programi za djecu naših građana u inozemstvu, programi namijenjeni djeci s teškoćama u razvoju, programi za darovitu djecu i djecu nacionalnih zajednica ili manjina.

S obzirom na različite uvjete i nedostatne kapacitete dječjih vrtića, zakonski se utvrđuje prednost pri upisu za djecu koja dolaze iz obitelji gdje su roditelji žrtve i/ili invalidi Domovinskog rata, gdje je u obitelji troje i više djece, gdje su oba roditelja zaposlena, zatim za djecu s teškoćama u razvoju, djecu samohranih roditelja, djecu na uzdržavanju, djecu roditelja koji primaju dječji doplatak, te djecu iz obitelji gdje već postoji jedno dijete za predškolu.

Djelatnost predškolskog odgoja financira lokalna samouprava i korisnici usluga - roditelji, a država participira u troškovima programa od javnog značaja.

Na temelju iznijetog može se zaključiti da zakonska regulativa koja se odnosi na sustav predškolskog odgoja vodi računa o zaštiti prava djeteta prema *Konvenciji o pravima djeteta*, te obuhvaća sve četiri grupe prava: pravo na preživljavanje, pravo na zaštitu, pravo na odgovarajuće poticanje razvoja i pravo na sudjelovanje.

3.2. *Obuhvaćenost djece predškolskim programima u RH*

Statistički podaci⁶ Uprave za školstvo Ministarstva prosvjete i športa RH o obuhvatu djece predškolskim programima u 2002. godini (Tablice 1. i 2.) pokazuju da je u 476 dječjih vrtića (od čega je 50 vjerskih - 1 židovski, 1 evangelističke vjere, a svi ostali katolički) obuhvaćeno 140.586 djece, što čini približno 35% ukupne predškolske populacije u zemlji. Kad je riječ o obuhvatu djece s obzirom na vrste programa, situacija je sljedeća:

6) U statističkim podacima broj zaposlenika izražen je u decimalama, jer neki od njih rade skraćeno pa npr. 0.5 predstavlja jednog djelatnika zaposlenog na pola radnog vremena

Tablica 1. Podaci o predškolskim ustanovama prema pokazateljima županjskih ureda, prosinac 2002.

Red. br.	ŽUPANIJA	BROJ DJEČJIH VRTIĆA					BROJ DJECE			BROJ DJELATNIKA				UKUPNO	
		Osnivač jedinica lokalne samoupr.	Vjerska zajednica ili župa (privatni)	Fizička ili pravna osoba (privatni)	Program predškolskog odgoja pri OS	Redoviti programi	Predškola	Odgovorno obrazovni	Ostali zaposlenici	Vrtića	Djece	Djelatnika			
1.	ZAGREBAČKA	14	3	2	0	5584	1697	462	242	19	7281	704			
2.	KRAPINSKO-ZAGORSKA	14	1	0	4+7+1	1139	1680	107,5	59	27	2819	166,5			
3.	SISAČKO-MOSLAVAČKA	12	0	0	1+1	2422	640	202	134,5	14	3062	336,5			
4.	KARLOVAČKA	7	0	0	1	1465	210	116,5	72	8	1675	188,5			
5.	VARAŽDINSKA	9	0	10	3	2623	893	219	97,5	22	3516	316,5			
6.	KOPRIVNIČKO-KRIŽ.	11	2	2	2+3	1884	333	162	86	20	2217	248			
7.	BJELOVARSKO-BILOG.	9	1	1	1+1+1	1686	475	147	74	14	2161	221			
8.	PRIMORSKO-GORANSKA	19	3	6	1+7	6469	320	596	195	36	6789	791			
9.	LIČKO-SENJSKA	7	0	0	0	589	326	34	24	7	915	58			
10.	VIROVITIČKO-PODR.	6	0	0	2	1001	160	84	42	8	1161	126			
11.	POŽEŠKO-SLAVONSKA	5	1	1	1+1	861	479	62	37	9	1340	99			
12.	BRODSKO-POSavsKA	2	1	0	1	1518	1875	84	55	4	3393	139			
13.	ZADARSKA	20	1	4	1	2430	866	137	74,5	26	3296	211,5			
14.	OSJEČKO-BARANJSKA	11+1	3	3	2	4680	1616	271	116	20	6296	387			
15.	ŠIBENSKO-KNINSKA	6	2	1	0	2430	1216	123	93	9	3646	216			
16.	VUKOVARSKO-SRIJEMS.	11	2	1	1+2+4	1587	282	132	68	21	1869	200			
17.	SPLITSKO-DALMATINSK.	31	8	15	0	12595	662	822,2	535,8	54	13257	1358			
18.	ISTARSKA	19	1	20	1+5	5129	272	490	299	40	5401	789			
19.	DUBROVAČKO-NERETV.	13	2	1	2	3097	580	194	58	18	3677	252			
20.	MEĐIMURSKA	11	3	6	1	2554	260	288,3	115,5	21	2814	403,8			
21.	GRAD ZAGREB	55	16	10	3+1	28301	1593	2458	1209,5	85	29894	3667,5			
	UKUPNO	281	50	83	28+28+6	90044	16435	7191,5	3687,3	476	106479	10878,8			

- **redovnim programima** (uglavnom 10-satnim) u 3.918 odgojnih skupina obuhvaćeno je 90.044 djece
- **programom predškole** u 812 skupina obuhvaćeno je 16.435 djece
- **kraćim programima** općeg tipa ili cjelovitog utjecaja na dijete i specijaliziranim programima (glazbeni, jezični, športski i dr.) u 1.525 odgojnih skupina obuhvaćeno je 34.107 djece.

Od specijaliziranih programa alternativnih orijentacija u Hrvatskoj se ostvaruju: Montessori (u 2 privatna vrtića i u 1 vjerskom vrtiću te u 4 skupine državnih vrtića), Waldorf (u 2 dječja vrtića) i Agazzi (u 1 dječjem vrtiću) program. Elementi Reggio koncepcije, “Korak po korak” i Zimmerov model ostvaruju se u nekim grupama unutar nekoliko vrtića.

Tablica 2. Broj obuhvaćene djece s obzirom na vrstu predškolskih programa

Vrste programa	ODGOJNE SKUPINE	BROJ DJECE	ZAPOSLENICI
Redovni	3.918	90.044	10.878,8
Predškola	812	16.435	960
Kraći	1.525	34.107	1.525
Sveukupno	6.255	140.586	12.363,8

Za djecu **nacionalnih manjina** ili zajednica organizirani su dječji vrtići ili skupine u sljedećem broju:

- za talijansku manjinu organizirano je 29 skupina sa 654 djece
- za češku 7 skupina sa 160 djece
- za srpsku 16 skupina sa 319 djece
- za mađarsku 6 skupina sa 112 djece
- za romsku 17 skupina sa 396 djece (što je premalo s obzirom na potrebe većine djece pripadnika romske zajednice koja žive u socijalno depriviranim uvjetima).

Iako se bilježi postupno povećanje obuhvata djece predškolskim programima, stanje ne zadovoljava potrebe u mnogim sredinama, što se opravdava vrlo nepovoljnim ekonomskim uvjetima života (osobito zbog velike nezaposlenosti roditelja). Mogućnosti ostvarivanja prava većeg broja djece na neki od predškolskih programa vidimo, uz program predškole, u širenju mreže kraćih programa za djecu u dobi od 3 do 5 godina, što bi posebno pridonijelo ublažavanju socijalne deprivacije većeg broja djece. Danas se u našoj zemlji nameće potreba rada s osobito ugroženom romskom populacijom predškolske djece za koju bi, prema mišljenju mnogih, trebalo osigurati program predškole koji bi obuhvaćao djecu od 4–6 godina starosti. Višegodišnje iskustvo udruženja “Djeca

prva” iz Zagreba, te sada i nekih romskih udruga, ide u prilog takvog rješenja, ali se u prvi plan nameće potreba integracije djece u odgojno-obrazovni sustav. U tome veću ulogu nego do sada moraju imati lokalna zajednica i snažniji poticaji s državne razine, uz moguću podršku stranih donatora.

U mnogim sredinama postoje neiskorišteni materijalni i kadrovski resursi pogodni za pokretanje kraćih programa. Takvi programi pružili bi djeci koja nemaju prilike pohađati dječji vrtić poticaje za razvoj u tom najosjetljivijem razdoblju života, te mogućnost uključivanja u grupu i socijalizaciju izvan obiteljskog okruženja. Istodobno, takvi programi mogu sadržavati elemente intervencije na planu prevencije poremećaja u ponašanju kao i elemente psihosocijalne pomoći.

O velikom interesu roditelja predškolske djece za kraćim programima govore rezultati projekta *Rani razvoj djeteta*.⁷ U okviru projekta pokrenuto je 6 igraonica u sredinama gdje takvi programi ne postoje, koje su bile namijenjene djeci predškolske dobi koja nisu polaznici vrtića. Po završetku projekta roditelji su sami preuzeli financiranje igraonica, a programi su se proširili na još desetak drugih mjesta, uz minimalno učešće roditelja u financiranju rada odgojitelja i potrošnog/didaktičkog materijala. Ti podaci govore o potrebi organiziranog djelovanja na planu širenja mreže predškolskih programa, od lokalne zajednice, organa lokalne uprave i samouprave do postojećih vrtića. Posljednjih nekoliko godina može se zapaziti “prestrojavanje” nekih vrtića prema kraćim programima, što je djelomično posljedica pada broja djece u redovnom programu.

Istraživanje o potrebama obitelji u spomenutom projektu *Rani razvoj djeteta* (Milanović, M. i sur., 2001.) potvrdilo je da roditelji u različitim sredinama iskazuju veliku raznolikost u pogledu želja za pojedinim predškolskim programima. Stoga bi svaka lokalna zajednica trebala u planiranje predškolskih programa uključiti i ispitivanje potreba obitelji za takvim programima.

Danas su roditelji izuzetno zainteresirani za odgoj i obrazovanje svoje djece. Zato ne začuđuje što se, poduprti udrugama roditelja, uključuju u nastojanja vrtića da se djeca s teškoćama u razvoju integriraju u redovne programe vrtića, te zahtijevaju da se za potencijalno darovitu i naprednu djecu organiziraju posebni programi. Te grupacije djece još uvijek se najčešće ne tretiraju kao djeca s posebnim potrebama i ne primjenjuju se postupci identifikacije, poticanja i praćenja uspješnosti posebnog programa.

Koncepcija novog ustrojstva područja predškolskog odgoja predviđa uz vrtiće i centre za rani odgoj i obrazovanje, koji bi trebali objediniti stručne i društvene snage i na cjelovit način zadovoljavati potrebe djece, obitelji, lokalne i društvene zajednice.

7) Voditeljica projekta bila je prof. dr. Dubravka Maleš s Odsjeka za pedagogiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Projekt se ostvarivao uz materijalnu podršku UNICEF-a - Ureda za Hrvatsku, te podršku Zavoda za unapređivanje školstva Ministarstva prosvjete i športa RH.

3.3. Pedagoški standardi

Pod pedagoškim standardom podrazumijevaju se minimalni uvjeti, prije svega organizacijski (veličina vrtića, broj djece u skupinama i stručna ekipiranost, te materijalni uvjeti koji uključuju prostor i opremu).

Za ostvarivanje gotovo svih predškolskih programa traži se odgojitelj s višom školskom spremom, a za specijalizirane programe odgojitelji moraju imati i dodatnu edukaciju ili biti učitelji (glazba, jezik, šport i dr.), kao što se i u programima alternativnih orijentacija zahtijevaju odgojitelji sa specifičnim obrazovanjem. U programu predškole moguć je rad i odgojitelja i učitelja razredne nastave.

Ukupno je 10.788,8 djelatnika u predškolskom odgoju, od čega je 7.191,5 (68 %) odgojno-obrazovnih i 3.687,3 (32 %) ostalih djelatnika. Odgojno-obrazovni su: odgojitelji, medicinske sestre (u manjem broju jasličkih skupina), stručni suradnici (pedagozi, psiholozi, defektolozi, logopedi) i više medicinske sestre kao zdravstveni voditelji.

Postojeći standardi broja djece u skupinama su previsoki neodgovarajući. Primjenjuju se standardi iz 1983. godine iz sustava društvene brige o djeci predškolske dobi, jer novi nisu usvojeni (iako je zakonski rok za njihovo donošenje bio šest mjeseci nakon usvajanja *Zakona o predškolskom odgoju i naobrazbi*, tj. još 1997.). U praksi se u velikom broju sredina važeći pedagoški standardi ne primjenjuju (npr. neke su ustanove prevelike sa više od 50 skupina ili premale s 2 do 3 skupine), što uvelike otežava organizaciju rada i unapređivanje odgojne prakse.

Na temelju tabelarnog prikaza (Tablice 1., 2. i 3.) može se zaključiti da mnogi vrtići nisu uopće ili su nepotpuno ekipirani stručnim profilima koje omogućuju i postojeći standardi. Nedovoljna je ekipiranost psiholozima, defektolozima i zdravstvenim voditeljima, ali i odgojiteljima (u nekoliko sredina odgojitelji rade u obje smjene redovnog programa, a u programu predškole provode program s 5-11 skupina). Upravo zbog nedovoljne stručne ekipiranosti mnogi vrtići nisu u mogućnosti uopće ili u dovoljnoj mjeri posvetiti veću stručnu pozornost djeci s posebnim potrebama. Neki pokazatelji ukazuju na to da i do 35 % djece u pojedinim vrtićima ima posebne potrebe, koje osnivač tako ne tretira, jer nema kadrovskih mogućnosti, ali ni dokumentacije o razvrstavanju (što je i logično za tu dob djece). Takva situacija je zabrinjavajuća s obzirom na to da se u vrtić uključuje sve veći broj djece s različitim oboljenjima koja zahtijevaju stalnu medicinsku skrb i pojačanu brigu odgojitelja.

Stručna ekipiranost razvojne službe nesumnjivo se pokazala važnim čimbenikom kvalitete vrtića i promjena koje se neposredno odnose na ostvarivanje prava djece na zadovoljavanje njihovih potreba.

Tablica 3. Ekipiranost dječjih vrtića stručnim suradnicima

ŽUPANIJA	PEDAGOZI	PSIHOLOZI	DEFEKTOLLOZI	VMS	UKUPNO
ZAGREBAČKA	10	4	4	4	22
KRAPINSKO-ZAGORSKA	0,5	0	0	0	0,5
SISAČKO-MOSLAVAČKA	2	3	1	3	9
KARLOVAČKA	1	0	0	0	1
VARAŽDINSKA	5	3	1	2	11
KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKA	4	0	0	0	4
BJELOVARSKO-BILOGORSKA	2	0	0	0	2
PRIMORSKO-GORANSKA	16	7	5	16	44
LIČKO-SENJSKA	2	0	0	0	2
VIROVITIČKO-PODRAVSKA	1,5	0	0	0	1,5
POŽEŠKO-SLAVONSKA	2	0	0	0	2
BRODSKO-POSAVSKA	1	1	1	1	4
ZADARSKO-KNINSKA	1	1	1	1	4
OSJEČKO-BARANJSKA	10	2	1	5	18
ŠIBENSKA	3	0	0	2	5
VUKOVARSKO-SRIJEMSKA	2	0	0	5	7
SPLITSKO-DALMATINSKA	36	20	8	38	102
ISTARSKA	22	9	6	21	58
DUBROVAČKO-NERETVANSKA	6	3	2	7	18
MEĐIMURSKA	6	3	1	5	15
GRAD ZAGREB	58	41	17	56	172
U K U P N O	191	87	48	166	492
GRAD ZAGREB					
1 pedagog dolazi na 467 djece u Gradu Zagrebu					
1 psiholog dolazi na 660 djece u Gradu Zagrebu					
1 defektolog dolazi na 1.592 djece u Gradu Zagrebu					
1 zdravstveni voditelj dolazi na 483 djece u Gradu Zagrebu					
REPUBLIKA HRVATSKA					
1 pedagog dolazi na 451 dijete u RH					
1 psiholog dolazi na 991 dijete u RH					
1 defektolog dolazi na 1.796 djece u RH					
1 zdravstveni voditelj dolazi na 519 djece u RH					

Može se zaključiti da u praksi postoje veće razlike u ekipiranosti, osobito stručnim suradnicima koji u uvjetima poslijeratnog razdoblja i problema, te potreba djece i roditelja moraju davati još veću pomoć odgojiteljima u neposrednom odgojno-obrazovnom procesu - u prepoznavanju potreba djeteta i u osmišljavanju uvjeta za njihovo kvalitetno zadovoljavanje.

Zakonske obveze stručnog usavršavanja svih djelatnika vrtića uvjet su razvoja vlastitih stručnih kompetencija i osvješćivanja vlastitih vrijednosti i nedostataka glede ostvarivanja prava djeteta u skupini. Razlike u programima i efektima internog stručnog usavršavanja upravo su posljedica ekipiranosti ili neekipiranosti dječjih vrtića stručnim suradnicima.

Stručni djelatnici uključeni su u sustav polaganja stručnih ispita nakon jednogodišnje pripravničke prakse, što se pokazalo značajnim za kvalitetnije ostvarivanje prava djece s kojima rade. Zavod za unapređivanje školstva Ministarstva prosvjete i športa RH sustavno ostvaruje tu obvezu s vrlo dobrim rezultatima.

I promicanje istaknutih praktičara - odgojitelja i stručnih suradnika u zvanje mentora i savjetnika doprinos je boljim uvjetima za potpunije ostvarivanje prava djeteta u vrtiću.

3.4. Programi i prava djeteta

Predškolski programi u Republici Hrvatskoj određeni su humanističko-razvojnou koncepcijom izvanobiteljskog odgoja i obrazovanja predškolske djece. Naglasak je na primjeni demokratskih načela u odgoju predškolske djece, te na promoviranju ideje o vrijednosti demokratskih odnosa u okruženju u kojem dijete živi. Glavne poruke *Prijedloga koncepcije predškolskog odgoja* (1991.) su ostvarivanje demokratskih načela putem: pluralizma ideja i programskih oblika, slobode i prava u izboru i kreiranju programa, te javnosti i odgovornosti nositelja programa za kvalitetu programa.

Programsko usmjerenje odgoja i obrazovanja predškolske djece (1991.) usmjerava na humanističko-razvojni pristup koji: obvezuje na uvažavanje najsvremenijih spoznaja o zakonitostima razvoja, usmjerava na dobre značajke izvanobiteljskog odgoja i uvjete za njihovo ostvarivanje, te obvezuje na poštivanje i ostvarivanje prava djeteta (i roditelja) kao vrijednosti same po sebi (prema *Deklaraciji o pravima djeteta*, 1959.). *Programsko usmjerenje* daje samo okvirnu koncepciju na osnovi koje se kreiraju konkretni programi. Ono djelovanje usmjerava na dijete i njegove razvojne potrebe, a ne pretežno na sadržaje, što je bila značajka prethodnih akademskih programa (do 1991.). Odgojitelj i njegovo promišljanje programa i odgojnih postupaka ističe se kao najvažniji činitelj u ostvarivanju zadaća i načela programa. Samouvid u svoju odgojnu praksu i razmjena stručnih iskustava sa sustručnjacima - odgojiteljima i stručnim suradnicima - osnovne su pretpostavke za približavanje razine odgojne prakse razini koncepcije programa s državne razine.

Da bi odgojitelj bio u stanju odgovoriti tim zahtjevima, potrebno je da stalno uči, da primjenjuje nove stručne spoznaje uz stalno vrednovanje rezultata, prije svega u smislu procjene kvalitete odgojno-obrazovnog procesa i razvojnih postignuća djece.

Sve je to utjecalo na inovacije u koncepciji rada stručnih suradnika - psihologa, pedagoga i defektologa, te na program zdravstvenih voditelja. Temeljne odrednice programa su dijete, odgojitelj, roditelj, sustručnjaci, ravnatelj i sredina kao subjekti stručne komunikacije.

Ratna zbilja nametnula je djelatnicima predškolskog odgoja upoznavanje metoda rada u području stresa i traume, te njihovu integraciju u našu programsku koncepciju i kreiranje kurikuluma. Ta zbilja zahtijevala je ovladavanje vještinama psihosocijalne potpore i pomoći prognanoj i izbjegloj djeci, roditeljima i odgojiteljima. Rezultati evaluacije primjene programa psihosocijalne potpore ukazuju na njihov značajan doprinos ovom programu unapređivanja odgojno-obrazovne prakse. S obzirom na slojevite uvjete razvoja i odgoja djece u poslijeratnim uvjetima, iskustva iz tog područja valja i dalje koristiti u radu s djecom i roditeljima.

Eksperimentalna primjena integralne metode u unapređivanju predškolskog odgoja na području Zagreba i Rijeke također je pridonijela unapređivanju koncepcije programa rada s djecom i roditeljima, osobito u domeni emocionalnog razvoja i stjecanja socijalnih vještina koje omogućuju bolju prilagodbu i nošenje s teškoćama u životu. U odnosu na roditelje, ta je metoda pridonijela osmišljavanju suradnje s roditeljima na osnovi partnerskih odnosa.

Taj eksperimentalni program tadašnjeg Defektološkog fakulteta u suradnji s Ministarstvom prosvjete i športa od 1992./93. utjecao je na upoznavanje područja samopercepcije, potreba, komunikacije i nenasilnog rješavanja sukoba i dr. (Bašić i sur., 1993.; Bašić i sur., 1994.).

Sve je to znatno obogatilo početnu primjenu *Programskog usmjerenja* i pomoglo psihološkom preživljavanju predškolskih djelatnika i djece u uvjetima ugroženih temeljnih ljudskih prava na mir i opstojnost.

Poslijeratno razdoblje i dalje nalaže veliku pozornost emocio-socijalnom razvoju djece u kriznim područjima povratka prognanih, ali i na cijelom području Republike Hrvatske koja trpi od posljedica rata, što se neminovno odražava na djecu.

S razine Zavoda za unapređivanje školstva Ministarstva prosvjete i športa daju se modeli stručnog usavršavanja koji u prvi plan stavljaju dijete i njegova prava, te učenje za ostvarivanje partnerskih odnosa s roditeljima (npr. Milanović i sur., 2001.).

Održan je niz savjetovanja na regionalnim razinama (Čakovec, Pula, Rijeka, Poreč, Rovinj, Opatija, Split, Osijek, Dubrovnik, Zagreb, Varaždin i dr.) s temama:

“Vrtić kao dječja kuća”, “Otvoreni vrtić”, “Mirisi djetinjstva”, “Još bliže djetetu”, “Mi smo djeca radoznala” i dr. Tiskani su mnogi zbornici savjetovanja. Nevladina udruga “Djeca prva” izdala je priručnik “Igram do škole” (Markočić, 2001.), koji je nastao iz višegodišnjeg iskustva igraonice za integraciju djece različitih nacionalnosti u nepovoljnim uvjetima razvoja.

U praksi su uočene tendencije integracije djece s posebnim potrebama i teškoćama, pa i inkluzija djece s teškoćama, kao i poticanje potencijalno darovite djece, a o tome svemu svjedoče brojni projekti. U većem broju dječjih vrtića ostvaruju se eko programi koji imaju naglašene zadaće razvoja ekološke svijesti i održivog razvoja, a pojedini vrtići imaju naglašeniju ekološku dimenziju.

Novi način vođenja pedagoške dokumentacije (Ministarstvo prosvjete i športa, 2002.) usmjerava odgojitelje, stručne suradnike i ravnatelje vrtića na kreiranje kurikuluma za odgojnu skupinu polazeći od potreba djece u skupini i pojedine djece s posebnim potrebama, definiranje zadaća (razvojnih) i kreiranje uvjeta - organizacijsko-materijalnih, sadržaja i aktivnosti, te na interakciju (sustručnjaci, stručni suradnici, roditelji i drugi čimbenici u vrtiću i na razini lokalne zajednice). Obvezne su dnevne zabilješke o djetetovom ponašanju i situacijama u skupini, te tromjesečno vrednovanje odgojno-obrazovnog procesa. Program je razvojni i otvoren, situacijski, i znači proces timskog promišljanja svih uvjeta i postignuća djece. To ne smije biti samo administrativni čin. U praksi nalazimo sve više zadovoljstva odgojitelja takvim procesom u kojem nije odgovoran samo odgojitelj, već i njegovi pomagači - svi djelatnici u vrtiću.

Svi ti procesi pridonose stvarnom življenju ljudskih prava u zajednici djece i odraslih u dječjem vrtiću.

3.5. Osnovni uvjeti za ostvarivanje prava djeteta u sustavu predškolskog odgoja

Dosadašnja iskustva u primjeni *Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava* upućuju na činjenicu da sve veći broj vrtića temu dječjih prava postavlja u prvi plan stručnih rasprava. Za potpuniju i kvalitetniju primjenu obveza iz *Nacionalnog programa* potrebno je:

1. Svakom djetetu omogućiti uključivanje u jedan od redovitih ili kraćih programa (u minimalnom trajanju od 150-250 sati). U program predškole djecu iz socijalno depriviranih sredina valja uključivati i ranije (s tri ili četiri godine starosti). I dalje treba razvijati različite programe prema potrebama djece s posebnim potrebama.

2. Svi sudionici promicanja prava djeteta trebaju u svojoj lokalnoj zajednici poticati na veću povezanost vrtića i drugih činitelja - vladinih i nevladinih, gospodarskih i dr.
3. Novim pedagoškim standardom i njegovom primjenom valja osigurati povoljnije uvjete - organizacijske i materijalne - kako bi svako dijete u vrtiću u primjerenim uvjetima moglo ostvarivati svoja prava i učiti o svojim i tuđim pravima (optimalnost veličine ustanove, ekipiranost stručnim suradnicima, manji broj djece u skupini, optimalnije radne norme odgojitelja i dr.).
4. Svi nositelji programa trebaju u svojim programima na razini ustanove i odgojnih skupina kao bitne zadaće za unapređivanjem na prvo mjesto staviti obveze iz *Nacionalnog programa* i stalno vrednovati kvalitete njihove provedbe.
5. Kvalitetna primjena zadaća i načela *Nacionalnog programa* zahtijeva usklađeno djelovanje svih sudionika odgojno-obrazovnog procesa, pa je potrebno razvijati partnerstvo na svim razinama, a posebno s roditeljima.
6. Stručno usavršavanje u vrtićima valja ostvarivati kao obvezu ustanove i svakog stručnog djelatnika s dimenzijama rada na sebi i osposobljavanja za primjenu novih spoznaja i zadaća koje određuje *Nacionalni program*.
7. Svoja dostignuća dječji vrtići i pojedinci trebaju učiniti dostupnima stručnoj javnosti putem stručnih medija (objave u časopisima, zbornicima i sl.) i sudjelovanjem na stručnim skupovima (županijska stručna vijeća, regionalni skupovi u organizaciji Zavoda za unapređivanje školstva i dr.)
8. U skladu s očekivanjima odgojno-obrazovne prakse i uočenim potrebama valja nastaviti i sa seminarskim osposobljavanjem i drugim aktivnostima za potpuniju primjenu *Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava*.

II.

Odgoj i obrazovanje za ljudska prava

1.

Odgojem i obrazovanjem za ljudska prava prema društvu demokracije

Razvojem demokracije u Republici Hrvatskoj ona se uvrstila među one napredne zemlje koje su preuzele obvezu osiguranja i zaštite ljudskih prava i temeljnih sloboda. Poštivanje, zaštita i promicanje ljudskih prava zadatak je koji proizlazi iz hrvatskoga Ustava, a o njegovu ostvarenju ovisi sigurnost i dobrobit današnjeg pučanstva kao i budućih generacija. Ostvarenje toga zadatka u velikoj mjeri ovisi o odgoju i obrazovanju onih koji će osigurati kontinuitet demokratskog razvoja našega društva i svijeta u cjelini, a to su današnja djeca i mladež. Znanje, stavovi i vještine potrebni za izgradnju i život u demokratskom društvu nešto su što se mora naučiti. Sustavnim odgojem i obrazovanjem za ljudska prava djeca trebaju shvatiti da je pitanje ljudskih prava nešto s čime se susreću u svakodnevnom životu, da je ono neodvojivo od kvalitete njihova života, kao i od života zajednice u kojoj žive. Ugrožavanje prava ne uzrokuje samo patnju pojedinca već je sjemenom različitih vrsta sukoba, od onih na individualnom planu do političkih i socijalnih, nacionalnih i međunarodnih. Pitanje ljudskih prava dodiruje svačiji život, bilo izravno ili neizravno. Stoga nije svejedno kakav će odgoj i obrazovanje današnja djeca i mladi dobiti, jer će to utjecati na njihove živote i na razvoj cjelokupne društvene zajednice, te odrediti pravac u kojem će se društvo razvijati.

Razvijanje partnerstva postalo je glavni koncept u planiranju, upravljanju i ostvarivanju odgojno-obrazovne djelatnosti. Država u tom partnerstvu ima ključnu ulogu. Ona je odgovorna za postavljanje globalnih ciljeva, mobiliziranje izvora i određivanje odgojno-obrazovnih standarda, dok ostali čimbenici trebaju pridonijeti da odgoj i obrazovanje postanu važan dio života čitave zajednice. Uz državu, mnogi drugi čimbenici igraju važnu ulogu u osiguravanju visokokvalitetnog odgoja i obrazovanja za svu djecu - od centralne do lokalne vlasti, od

međunarodnih organizacija do lokalnih zajednica, nevladinih udruga i vjerskih grupa. Svi oni udruženi mogu stvarati okruženje u kojem će svako dijete moći zadovoljiti svoje potrebe i uživati svoja prava. Zajednice koje aktivno sudjeluju u provođenju odgojnih aktivnosti u obitelji i odgojno-obrazovnim ustanovama, pa tako i u vrtiću, imaju veće mogućnosti ostvariti postavljene ciljeve i kvalitetu. Od države se očekuje da omogući i potakne sve te komponente na zajedničko koherentno, ali fleksibilno odgojno-obrazovno djelovanje.

Kad je riječ o odgoju i obrazovanju za ljudska prava, od svakog se građanina, obitelji, ustanove i društvene zajednice u cjelini očekuje da djeluju na promicanju prava djeteta i ljudskih prava, te da uspostavljaju demokratske odnose na svim razinama društva. Država putem različitih čimbenika odgoja ima zadatak senzibilizirati najširu javnost za pitanja prava djeteta i ljudskih prava, te o tome širiti informacije, pridonijeti objektivnom sagledavanju položaja djeteta u društvu i zauzimati se za oživotvorenje tih istih prava u zajednici donošenjem zakonskih, prosvjetnih, socijalnih i ekonomskih mjera. Samo zalaganjem svih članova zajednice moguće je ostvariti demokraciju i kvalitetniji život djece i odraslih u društvu.

1.1. Međunarodni dokumenti i skupovi o odgoju i obrazovanju za ljudska prava

Isticanje važnosti odgoja i obrazovanja u izgradnji demokracije i kulture mira te zaštiti ljudskih prava postalo je aktualno nakon 2. svjetskog rata. No, zamah na tom planu osjeća se posljednja tri desetljeća, što je posljedica intenzivnih aktivnosti Ujedinjenih naroda i njegovih specijaliziranih institucija (posebno UNESCO-a), Vijeća Europe i Europske unije, koje su rezultirale održavanjem niza konferencija i drugih skupova vezanih uz pitanja odgoja i obrazovanja za ljudska prava, te donošenjem više značajnih međunarodnih dokumenata.

Sve su te aktivnosti i prihvaćeni dokumenti imali za temelj *Opću deklaraciju o ljudskim pravima* iz koje proizlazi da su odgoj i obrazovanje temeljno ljudsko pravo, ali i pretpostavka uživanja i zaštite svih ostalih prava čovjeka, demokracije i socijalne pravde.

Na Općoj skupštini UN-a, održanoj 1965. godine, donesena je odluka o proglašenju 1968. godine Međunarodnom godinom ljudskih prava. U Rezoluciji koja je prihvaćena na toj skupštini istaknuta je potreba izrade nacionalnih programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava u zemljama članicama. U tom je dokumentu istaknuto da u izradi i ostvarivanju programa namijenjenima djeci i odraslima nužno moraju biti uključeni, uz vladina tijela, i sveučilišta, nastavno

osoblje na svim razinama odgojno-obrazovnog sustava, različite zaklade, karitativne, znanstvene i istraživačke institucije, mediji i nevladine organizacije.

U nastojanjima oko uključivanja odgoja i obrazovanja za mir, demokraciju i zaštitu ljudskih prava u formalne i neformalne oblike obrazovanja na međunarodnom je planu UNESCO odigrao jednu od najistaknutijih uloga. Tako je na sjednici Opće konferencije UNESCO-a, održanoj 1974. godine u Parizu, usvojena *Preporuka o odgoju i obrazovanju za međunarodno razumijevanje, suradnju i mir, te poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda*, dokument koji je i danas inspiracija prosvjetnim vlastima, mnogim učiteljima, mirovnim aktivistima i svim pojedincima koji rade u ovom području.

Kako se cijela Europa u drugoj polovici 20. stoljeća suočavala s problemima migranata, to je na ovim prostorima u prvi plan došlo pitanje odgoja i obrazovanja za međukulturno razumijevanje. Stoga ne začuđuje što je u početku svog djelovanja Vijeće Europe pozornost usmjerilo na uvođenje interkulturalnih sadržaja u škole, a što je bilo najuže povezano s pitanjima ljudskih prava. Odbor ministara Vijeća Europe usvojio je 1985. godine dokument pod nazivom *Preporuke o poučavanju i učenju za ljudska prava*, u kojemu je navedeno da bi sve europske zemlje na svim razinama sustava odgoja i obrazovanja trebale uvesti sadržaje koji se tiču ljudskih prava.

Na Svjetskoj konferenciji o ljudskim pravima, održanoj u Beču 1993. godine, prihvaćena je *Bečka deklaracija i program akcije*, završni dokument u kojem se odgojno obrazovno djelovanje u području ljudskih prava prihvaća kao temelj za postizanje skladnih odnosa unutar zajednice i između zajednica temeljenih na međusobnom razumijevanju i prihvaćanju. U odgoj i obrazovanje za ljudska prava treba uključivati pitanja mira, demokracije, razvoja i socijalne pravde.

Rezolucija o proglašenju Dekade UN-a za odgoj i obrazovanje za ljudska prava (počevši od 1. siječnja 1995.), donesena na Svjetskoj konferenciji UN-a o ljudskim pravima, naglašava da odgoj i obrazovanje za ljudska prava mora uključivati više od informacija o ljudskim pravima. Ono mora predstavljati cjeloživotni proces koji obuhvaća djecu i odrasle i sve društvene slojeve. Odgoj i obrazovanje za ljudska prava moraju biti uključeni u kurikulum na svim stupnjevima školovanja, od predškolskih do visokoškolskih institucija, ali moraju biti prisutni i u neformalnom okruženju.

Svjetski plan djelovanja u odgoju i obrazovanju za ljudska prava i demokraciju, prihvaćen u Montrealu 1993. godine, naglašava u svom zaključnom dijelu da bi konačni cilj odgojno-obrazovnog djelovanja trebao biti prerastanje ljudskih prava i demokracije kao koncepata mira i skladnog razvoja u društvene norme i ponašanje.

Na 44. sjednici Međunarodne konferencije o obrazovanju u Ženevi (1994. godine) prihvaćeni su *Deklaracija i Integrirani okvir akcije u odgoju i obrazova-*

nju za *mir, ljudska prava i demokraciju*. Godinu dana kasnije ti su dokumenti prihvaćeni na Općoj konferenciji UNESCO-a (Pariz, 1995.).

Posljednjih godina Vijeće Europe sve više govori o obrazovanju za demokratsko građanstvo, pristupu koji polazi od ljudskih prava, ali naglasak prvenstveno stavlja na aktivno sudjelovanje kako djeteta u odgojno obrazovnom procesu tako i na sudjelovanje svih građana u donošenju odluka u društvu. Na 2. summitu šefova država i vlada Vijeća Europe, održanom u Strasbourgu 1997. godine, izražena je “želja za razvijanjem obrazovanja za demokratsko građanstvo koje se temelji na pravima i odgovornostima građana, te na sudjelovanju mladih u građanskom društvu”, pa je donesena odluka o započinjanju plana akcije za obrazovanje za demokratsko građanstvo. Na 104. zasjedanju Odbora ministara Vijeća Europe 1999. godine u Budimpešti, tijekom službene proslave 50. obljetnice Vijeća Europe, usvojena je *Deklaracija i program odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo temeljeno na pravima i odgovornostima građana*. Na 20. sjednici Stalne konferencije europskih ministara obrazovanja, održanoj u Krakovu 2000. godine, ministri su usvojili rezultate i zaključke Projekta za obrazovanje za demokratsko građanstvo, te donijeli *Krakovsku rezoluciju* i nacrt *Zajedničkih smjernica u obrazovanju za demokratsko građanstvo*. Na temelju tih dokumenata Odbor ministara je 2002. godine usvojio dokument pod nazivom *Preporuka (2002.) 12 Vijeća ministara zemljama članicama o obrazovanju za demokratsko građanstvo*, u kojem se ističu opće smjernice za politiku i reforme obrazovanja za demokratsko građanstvo, ciljevi i sadržaj te metode obrazovanja za demokratsko građanstvo (*Prosvjetni vjesnik*, 2003.).

U nastojanju da se oživotvori zahtjev za poštivanjem ljudskih prava i temeljnih sloboda, te ostvari obveza društva da odgaja i obrazuje mlade u duhu slobode i demokracije, Vlada Republike Hrvatske donijela je 1996. godine Odluku o osnivanju Nacionalnog odbora za obrazovanje o ljudskim pravima. Jedan od zadataka tog Odbora bila je izrada *Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava*, a koji je Vlada RH prihvatila 1999. godine. U daljnjem radu na ostvarivanju *Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava* Nacionalni odbor za obrazovanje o ljudskim pravima uzimat će u obzir nastojanja koja proizlaze iz *Preporuke (2002.) 12 Vijeća ministara zemljama članicama o obrazovanju za demokratsko građanstvo*.

1.2. Određenje odgoja i obrazovanja za ljudska prava⁸

Odgoj i obrazovanje za ljudska prava može se definirati kao proces stjecanja znanja, stavova, vrednota i vještina nužnih za život u demokratskom, pluralističkom društvu, temeljenom na poštivanju ljudskih prava i trajnim nastojanjima svakog pojedinca i cijele društvene zajednice da se ona štite. Cilj mu je upoznati djecu s ljudskim pravima, razvijati kod njih stavove o važnosti uživanja ljudskih prava sa stajališta pojedinca i društvene zajednice. Pritom je važno poticati razvoj pojedinca koji će sebe vidjeti kao aktivnog sudionika procesa promjena, a ne kao pasivnu žrtvu promjena koje se oko njega zbivaju.

Djeci predškolske dobi pitanje prava djeteta puno je bliže od općih ideala ljudskih prava, pa stoga i rad na odgoju za ljudska prava u toj dobi treba temeljiti na pravima djeteta. Može se reći da odgoj i obrazovanje za prava djeteta predstavlja uvod, odnosno prvu etapu u odgoju i obrazovanju za ljudska prava i njegov je neodvojiv dio.

Upoznavanjem *Konvencije o pravima djeteta* započinje proces stjecanja znanja djece i odraslih o pravima djeteta. Poznavajući prava djeteta, odrasli trebaju djeci osigurati uvjete za njihov potpuni i nesmetani tjelesni, socijalni, moralni i intelektualni razvoj. Istodobno, temeljno je pravo djeteta da zna svoja prava. *Konvencija o pravima djeteta* taj aspekt odgoja i obrazovanja ističe kao jedno od prava svakog djeteta (čl. 42.). Pritom se naglašava da prava djeteta moraju djeci biti objašnjena na njima razumljiv način, kako bi bila u stanju povezati informacije o pravima s osobnim iskustvom i biti u stanju izgraditi stav i odgovornost u smislu poduzimanja akcija.

Odgajati za ljudska prava ne znači samo pričati o pojedinim pravima. To je područje rada mnogo šire, te su zadaci odgoja i obrazovanja za prava djeteta učiti i poučavati:

- **o** pravima djeteta - usvajati znanja o pravima djeteta pri čemu se poseban naglasak stavlja na upoznavanje *Konvencije o pravima djeteta*
- **za** prava djeteta - razvijati stavove o potrebi uživanja i zaštite prava djeteta i zadovoljavanja njegovih razvojnih potreba
- **u** pravima djeteta - učiti u klimi koja odražava brigu za ideale i praksu ostvarivanja ljudskih prava i prava djeteta, u klimi u kojoj će se dijete osjećati zaštićeno i sretno, kako u međusobnim odnosima s drugom djecom, tako i u odnosima s odraslima.

8) Tekst se temelji na materijalu objavljenom pod istim naslovom u knjizi *Mi poznajemo i živimo svoja prava* (priredile Maleš, D. i Stričević, I.) Zagreb: UNICEF i Školska knjiga, 2000., str 13-20.

Takvim pristupom djeca ne samo da će razumjeti smisao prava i njihovu važnost već će stjecati intelektualne i socijalne vještine potrebne za život u demokratskom društvu. Djeca koja su svjesna svojih prava i načina njihova postizanja i zaštite bolje su pripremljena za život u društvu.

Koliko će biti uspješan rad na planu odgoja i obrazovanja za prava djeteta ovisi o više elemenata/čimbenika među kojima su najvažniji: odgojitelj, dijete, program, okruženje u kojem se odvija odgoj, didaktička sredstva, te suradnja s ostalim čimbenicima odgoja. Ukratko, cjelokupni vrtički kontekst određuje granice uspješnosti promicanja prava djeteta.

Da bi se netko zalagao za zaštitu i promicanje ljudskih prava, pa tako i prava djeteta, on prije svega mora razumjeti zašto je to važno, mora u sebi pronaći razloge za takvo ponašanje. Upravo pravilno odabran način odgojnog i obrazovnog rada temelj je dolaženja do spoznaje o važnosti ovih humanih, moralnih vrednota. Odgoj i obrazovanje za prava djeteta ima za cilj osposobiti djecu i mlade za aktivno sudjelovanje u procesima koji utječu na njihov razvoj, kvalitetu života i budućnost.

U odgoju i obrazovanju za prava djeteta treba voditi računa o dobi djeteta - što su djeca mlađa, to je težište rada na afektivnom i psihomotoričkom području veće, dok kod starijih intelektualni moment dobiva značajnije mjesto. Predškolska djeca će najbolje upoznati prava djeteta na razini stjecanja spoznaja o sebi, o različitostima i sličnostima među djecom, odnosno na razini shvaćanja osobne pripadnosti grupi (svi imamo jednaka prava).

U radu je važno krenuti od djetetova iskustva o različitim pravima djeteta, a na to nastavljati s primjerima života djece u drugim sredinama i zemljama svijeta. U centru odgojnog rada treba biti dijete sa svojim individualnim mogućnostima, a ne odrasla osoba. Djetetu se treba prilagođavati u radu, pa se danas mijenja čitava filozofija rada s djecom u grupi, a ona se temelji na sljedećem pristupu:

- odgoj i obrazovanje trebaju angažirati cjelokupnu ličnost, tj. kognitivno, afektivno i psihomotoričko područje (glava-srce- ruke)
- metode odgoja se moraju temeljiti na dječjoj aktivnosti, pri čemu igra ima dominantno mjesto
- u prvom planu treba biti dječji interes koji osigurava maksimalnu motivaciju
- u radu treba polaziti od dječjeg iskustva
- odgojni rad treba temeljiti na sudjelovanju, suradnji, interakciji i međuodnosu svih sudionika odgojnog procesa
- u središtu odgojnog djelovanja treba biti dijete, a odrasli pomaže djetetu u dolaženju do spoznaja, tj. pomaže kreiranju "situacije učenja", vodeći ga u smjeru istraživanja i stjecanja znanja koje odgovara sposobnostima djeteta.

U radu s djecom trebaju prevladavati suradničke, participativne i interaktivne metode rada, jer se vještine uključivanja mogu stjecati samo kroz proces uključivanja. Samo primjenom takvog pristupa djeca mogu razvijati aktivan odnos prema stvarnosti i spremnost za poduzimanje akcija u cilju postizanja pozitivnih promjena. U aktivnostima djeca trebaju uživati maksimalnu slobodu i samostalnost, koja može započeti njihovim izborom same aktivnosti, materijala i sl.

Primjenom različitih mogućnosti izražavanja, rada u grupi ili pojedinačno povećava se djetetova motivacija. Crtanje, izražavanje pokretom ili muzikom, dramatizacija, korištenje filma, vođenje intervjua, igra, ples, izvođenje skečeva, istraživanje i rješavanje problema, rad na projektu, razgovori, igre simulacije, igranje uloga i sl. samo su neke od mogućnosti poticanja djetetove aktivnosti. Odgojitelj treba poticati povjerenje među djecom, grupni rad, razgovor, diskusiju, rješavanje sukoba nenasilnim putem, odgovornost, razvijanje tehnika rješavanja problema, razgovor i mnoge druge momente koji pridonose razvoju odgovorne ličnosti. Ozračje u grupi treba poticati na učešće, slobodu iznošenja misli, spoznavanje različitosti i njezino prihvaćanje kao bogatstvo, a ne kao prijetnju.

Osim toga, odgojitelj ne smije zaboraviti da predstavlja model ponašanja. Njegovo ponašanje predstavlja dio "skrivenog kurikuluma" koji po svojem djelovanju može biti mnogo snažniji od onog namjernog djelovanja. Stoga se od njega očekuje da njegove riječi i ponašanje budu u skladu. On svojim ponašanjem treba dokazati da je ono što govori prihvatio kao dio svoje ličnosti. U suprotnom je njegovo odgojno djelovanje problematično i teško da će postići pozitivne rezultate.

Ključne vrednote ljudskih prava podudaraju se s temeljnim vrednotama odgoja i obrazovanja budući da se demokracija i odgoj i obrazovanje za demokratski način života unapređuje demokratskim razgovorom u okviru života u dječjem vrtiću, te cjelokupnim okruženjem u kojem dominiraju sloboda, tolerancija, poštenje i pravda.

Odgojitelj ne smije djeci nametati osobna uvjerenja, već treba naglasak stavljati na pozitivno, voditi djecu ka razumijevanju i prihvaćanju ideja pravde, jednakosti, mira, slobode, prava i demokracije, pružati im mogućnost izražavanja osobnih osjećaja i misli, te mora biti u stanju prepoznati različite oblike diskriminacije među djecom u grupi i protiv njih se boriti. Odgojitelji su se obvezni pozitivno odnositi prema svoj djeci i uvažavati njihovu različitost, te ih posebno poticati tamo gdje pokazuju posebna postignuća. Isto tako, od njih se očekuje da potiču roditelje i ostale članove zajednice na sudjelovanje u aktivnostima grupe i vrtića, jer je to jedan od uvjeta za postizanje odgojnog kontinuiteta, a time i uspješnosti odgojnog djelovanja.

Demokracija se najbolje uči u demokratskom okruženju gdje se potiče sudjelovanje, gdje se slobodno iznosi mišljenje, gdje postoji sloboda izražavanja i za

djecu i za odrasle. Takvo je ozračje pretpostavka i bitna dopuna učinkovitim učenju o pravima djeteta, odnosno ljudskim pravima.

Odgov i obrazovanje moraju činiti visokokvalitetno iskustvo učenja u okruženju u kom je dijete u centru i gdje se poštuje njegova ličnost, gdje vlada ozračje demokracije koje jamči dijalog, sudjelovanje i nenasilno rješavanje sukoba. U tom procesu dijete mora naučiti povezivati osobni život s obrazovnim aktivnostima vodeći računa o drugima. Vrtić koji je usmjeren na dijete je onaj u kojem je dijete aktivno, gdje njegova kreativnost dolazi do izražaja i gdje se djeca osjećaju sigurnom i stimuliranom od strane motiviranih odgojitelja. Kvaliteta odnosa na relaciji odgojitelj - dijete predstavlja temelj uživanja prava djeteta u grupi. Samo ako se dijete osjeća poštovano, bit će u stanju razvijati pozitivnu sliku o sebi, samodisciplinu i nositi plodove takvog iskustva u život.

I na kraju da zaključimo, odgov i obrazovanje budućih građana i boraca za ljudska prava započinje načinom na koji se društvo odnosi prema djeci. Roditelji, odgojitelji, djeca i sve ostale odrasle osobe u zajednici partneri su u ostvarivanju odgoja i obrazovanja za prava djeteta. Djeca čije su temeljne potrebe i prava ugrožena u obitelji, vrtiću ili široj društvenoj zajednici teško će odrasti u osobe koje će poštivati prava drugoga, imati osjećaj odgovornosti prema sebi i drugome, te se boriti za zaštitu svojih i prava drugoga. Međutim, društvo u kojem prevladava briga za djecu, gdje se svakom djetetu pružaju mogućnosti da razvije svoje potencijale i gdje svako dijete uživa svoja prava i uči se odgovornosti u odnosu na prava drugih na dobrom je putu izgradnje društva u kojem je čovjek najviša vrijednost. Osiguravanjem uvjeta u kojima dijete istinski živi svoja prava odgajaju se građani budućnosti koji će, uživajući svoja prava, istodobno poštivati i promicati prava drugoga. I zato možemo reći da je uživanje dječjih prava temelj uživanja ljudskih prava i najbolji put koji vodi izgradnji svijeta demokracije i mira.

1.3. *Sastavnice odgoja i obrazovanja za ljudska prava*⁹

Odgov i obrazovanje za ljudska prava predstavlja široko područje, kako sa stajališta sadržaja, tako i sa stajališta djelovanja. Ono pretpostavlja usvajanje znanja, stavova, vještina, sustava vrijednosti i oblika ponašanja koji predstavljaju temelj izgradnje kulture mira i demokracije. Takav cjelovit pristup uključuje niz užih

9) Tekst o sastavnicama odgoja i obrazovanja za ljudska prava priređen je prema materijalu *Temeljni program rada na razvijanju kulture mira u dječjim knjižnicama*, nastalom u projektu *Odgov za razvoj, toleranciju i suradnju u dječjim knjižnicama* (UNICEF, 1996.) autorica D. Maleš, R. Miljević-Ridički, V. Spajić-Vrkaš, I. Stričević i M. Uzelac.

područja, odnosno sastavnica koje sve zajedno čine odgoj i obrazovanje za ljudska prava. Stoga će se ovdje radi lakšeg razumijevanja samog područja odgoja i obrazovanja za ljudska prava, te shvaćanja njegove cjelovitosti u pristupu istaknuti njegove temeljne sastavnice.

Sastavnice odgoja i obrazovanja za ljudska prava međusobno su čvrsto povezane i teško ih je odvajati, odnosno ovdje se one teorijski obrazlažu pojedinačno kako bi se istaknula osnovna polazišta i ideje. U praksi se one, međutim, međusobno isprepliću, nemoguće ih je odvajati i međuovisne su. Sve je to posljedica činjenice da su ljudska prava međusobno neodvojiva, povezana i međuovisna i ne mogu se promatrati izolirano. Predložene sastavnice treba prihvatiti kao svojevrsan putokaz za lakše snalaženje u ovom širokom i složenom području odgojno-obrazovnog djelovanja.

Svijest o sebi

Samopoimanje (u literaturi se koriste različiti termini kao npr. svijest o sebi, shvaćanje sebe, *self-koncept*, slika o sebi) predstavlja skup ideja koje netko ima o sebi, odnosno način na koji se pojedinac doživljava. Ako je pozitivno, govorimo o visokom samopoštovanju, a ako je negativno, govorimo o niskom samopoštovanju. Na razvoj samopoštovanja u velikoj mjeri utječe socijalna okolina djeteta. Temeljno povjerenje ili nepovjerenje u odnosu na okolinu stvara se već u prvoj godini života, ovisno o tome kako okolina reagira na dječje potrebe i pozive. Ako je okolina, najčešće je to majka, topla i njegujuća, dijete razvija povjerenje u okolinu, a ako okolina ne reagira na dječje pozive, ono gradi nepovjerenje prema drugim osobama. Važne su poruke koje djetetu upućuju tzv. "značajni drugi". To su prvenstveno roditelji, ali kako dijete odrasta, "značajni drugi" se nadopunjavaju, pa važnima postaju uža rodbina, osobe s kojima djeca provode više vremena, odgojitelji, vršnjaci, učitelji i drugi. Za razvoj samopoštovanja važni su i kasniji uspjesi i neuspjesi u životu, no temelj se stječe u ranom djetinjstvu.

Reakcije okoline na djetetovo ponašanje, poruke koje se djetetu upućuju od najranijeg djetinjstva, u velikoj mjeri utječu na razvoj slike o sebi i na samopoštovanje. Ako malo dijete ne dobije odgovarajuću pažnju, ako je zanemareno ili su mu uskraćeni tjelesni dodiri s bliskim osobama, ako se njegove potrebe ignoriraju, onemogućen mu je normalan rast i razvoj.

Za samopoimanje je važno više aspekata: tjelesni izgled, emocionalno stanje, socijalna prihvaćenost i uspješnost (tzv. akademsko samopoimanje). Shvaćanje sebe ovisi o razvojnim obilježjima djeteta. Djeca predškolske dobi sebe opisuju u terminima izgleda i ponašanja te onog što posjeduju. Djeca mlađe školske dobi (6 do 11 godina), osim tjelesnih navode i neke socijalne i intelektualne karakteristi-

ke. Djeca starije školske dobi, u skladu sa svojim kognitivnim razvojem, počinju koristiti apstraktne termine u samoopisivanju.

Da bi dijete izgradilo pozitivnu sliku o sebi, nužno je da živi u sredini koja je poticajna u smislu isticanja njegovih pozitivnih osobina i pozitivnog vrednovanja sebe. Dijete koje sebe pozitivno vrednuje je emocionalno stabilno, ono ima povjerenje u druge i pozitivno se prema njima odnosi. Ako se dijete ne osjeća dobro u odnosu na sebe, mogući su problemi u uspostavljanju odnosa s drugima, a to povećava mogućnost konfliktnih situacija s okolinom. Stoga je cilj rada s djecom razvijanje pozitivne slike o sebi, razvijanje samopoštovanja i time stvaranje temelja za prihvaćanje drugih.

Aktivnosti afirmacije su one u kojima djeca govore što vole, što ih veseli, što ih čini zadovoljnim, na što su ponosni i sl. Nakon takvih aktivnosti osjećaju se bolje, a to kroz duže razdoblje dovodi do napredovanja na kognitivnom, socijalnom i emocionalnom planu. Što se bolje sami osjećaju, to će biti spremniji prihvaćati druge, ali će biti u stanju i bolje izraziti svoje osjećaje i stavove kad se za to pokaže prilika.

Pripadnost grupi

Pripadnost grupi usko je povezana sa sviješću o sebi. U njoj se polazi od određivanja čovjeka kao društvenog bića koji svoju samosvijest razvija, učvršćuje i mijenja živeći u grupi i s grupom.

Identitet pojedinca je složena i dinamična kategorija psihičkog života koja, općenito govoreći, uključuje tri međusobno povezana elementa: a) subjektivni identitet (pojedinačev pojam o sebi ili *self-koncept*); b) subjektivni javni identitet (pojedinačevo shvaćanje o tome kako ga drugi vide) i c) objektivni javni identitet (određenje pojedinca od strane drugih). Broj i karakter sastavnica individualnog identiteta ovise o pristupu. Obično se drži da ga određuju tjelesno ustrojstvo, spol, dob, obitelj, rasa, regionalna, etnička i nacionalna pripadnost, vjera, klasa, zanimanje, obrazovanje i sl. Koja su obilježja za neku osobu svojstvena i kako su ona poredana na ljestvici osobnih prioriteta ne ovisi samo o pojedincu nego i o mogućnostima koje mu zajednica stavlja na raspolaganje. Stoga je potrebno praviti razliku između pripisivanja i samoidentifikacije. Pripisivanje ovisi o objektivnim i/ili društveno klasificiranim odrednicama identiteta, a samoidentifikacija govori o osobnom prihvaćanju tih odrednica. Ovisno o jačini društvenog pritiska i društvenim nagradama, neslaganje između pripisivanja i samoidentifikacije može dovesti do razvoja ambivalentnoga (u osnovi patološkog) ili pragmatičnog (manifestnog) identiteta.

U novije vrijeme sve više se govori o društvenom identitetu pojedinca koji se izvodi iz kolektivnog identiteta grupe kojoj je on (samo)pripisan. Osobita pažnja

pridaje se oznakama “primordijalnog” identiteta, kojega su nositelji etnička grupa i nacija, za razliku od oznaka “stečenog” identiteta, koji se odnosi na klasu, profesiju, vjeru, obrazovanje i sl. Drži se da je suvremeno naglašavanje “primordijalnih” veza i lojalnosti reakcija na neuspjeh modernističkog projekta prema kojemu je racionalno i pragmatično grupiranje trebalo potisnuti zajedništvo temeljeno na podrijetlu. U svakom slučaju, “traženje zajedničkih korijena” i “potraga za podrijetlom” postale su sastavnicom poslijekolonijalnih, poslijekomunističkih i, općenito, poslijemodernističkih društvenih promjena u svim zemljama svijeta. Budući da “primordijalne” grupe svoj identitet izvode iz posebnosti jezika, grupnih simbola, povijesti, svjetonazora, sustava vrijednosti, običaja i ponašanja, osobita se pažnja pridaje prijenosu oznaka kolektivnog identiteta na mlade ili odgoju u skladu s temeljnim vrijednostima grupe. Odgojem, dakle, pojedinac postaje svjestan razlika između svoje i drugih grupa, što čini polazište za određenje “mi” (domaći) i “oni” (stranci) pojmova. Ako su tijekom formiranja tih pojmova odlučujuće strategije zatvaranja i isključivanja, međugrupni odnosi i s njima povezani kolektivni identiteti su uređeni hijerarhijski i obilježeni netrpeljivošću i sukobom. Suprotno tomu, ako prevladavaju strategije dijaloga i pregovaranja, granice između “mi” i “oni” služe poznavanju, priznavanju i poštivanju razlika shvaćenih kao društveno bogatstvo. U tom se smislu danas govori o “građanskom”/“civilnom” identitetu i o “globalnom” identitetu.

Različitost kultura

Različitost kultura je područje u kojemu se govori o tome zašto se pojedinci i grupe međusobno razlikuju, pa se njime proširuje područje grupne pripadnosti. U njemu se obrađuju razlike i sličnosti među grupama glede njihova načina života ili njihove kulture. Kultura se shvaća kao najvažnija odrednica posebnoga ljudskog postojanja. Ukazuje se na složenost i slojevitost suvremenog pristupa kulturi pod utjecajem dva suprotstavljena procesa: kulturne diferencijacije i kulturne globalizacije ili unifikacije. Zaštita kulturnog identiteta i dokidanje hijerarhijskog poretka kultura zagovaraju se kao najvažniji uvjeti postizanja globalne sigurnosti.

“Kultura” je jedan od onih pojmova koji se danas najčešće spominju i o čijem značenju ima najmanje slaganja. Upitate li desetak ljudi da vam odrede kulturu, vjerojatno ćete dobiti desetak različitih određenja. Najčešće tumačenje svodi kulturu na način ili stil života koji predstavlja mjeru posebnosti pojedinca ili grupe. U tom značenju moguće ju je izjednačiti s identitetom, budući da obuhvaća materijalne i simboličke identitetske oznake kao što su: svjetonazor, vrijednosti i vjerovanja, običaji, sklopovi ponašanja i materijalna baština. Kultura neke zajednice dinamičan je fenomen ovisan o nizu čimbenika. Jedan je društvena

struktura, pa govorimo da kulturu neke zajednice čine npr. dominantna kultura, manjinske kulture, starosjedilačka kultura ili niz potkultura i kontrakultura i sl. S druge strane, složenost kulture ovisi o odnosima između dva njoj imanentna procesa: tradicije i promjena. Obično se kaže da je kultura jedinstvo ta dva procesa, ali to nije uvijek tako. Suvremeni pristup kulturi naglašava dinamiku i promjene u pravcu globalizacije ili unifikacije kultura (asimilacija i akulturacija), s jedne strane, i u pravcu partikularizacije kultura (buđenje nacionalnih i etničkih kultura), s druge strane. Drži se da se prvi pravac oslanja na proizvodnju promjena, pa se često određuje kao masovna kultura, dok drugi više izvire iz tradicije i kontinuiteta. Dugo se držalo da se, glede odnosa između promjena i tradicije, ljudske zajednice mogu smjestiti na razvojnu ljestvicu temeljem koje se određivalo koje kulture su razvijene, koje su zaostale i primitivne i sl. Bio je potreban dug put da se evolucionizam i hijerarhizacija kultura, koji su proizveli etnocentrizam i rasizam, zamijene načelima višekulturalnosti i suživota među kulturama. Polazište tih promjena bilo je prihvaćanje relativizma, kontekstualizma i holizma u tumačenju kulture nasuprot dotadašnjem kulturnom univerzalizmu. Danas se jednakost kultura i zaštita nedominantnih kultura nastoje osigurati brojnim međunarodnim i državnim dokumentima.

Opstojnost i razvitak kulture ovise o prijenosu i učenju kulturnih obilježja i vrijednosti, odnosno o pokulturenju pojedinca i mladih. Obitelj, zajednica i odgojno-obrazovne ustanove predstavljaju najvažnije instrumente tog procesa. U višekulturnim zajednicama koje obilježavaju nejednakosti među grupama dolazi do pojave kulturnog diskontinuiteta, tj. do neslaganja između kulturnih vrijednosti koje prenosi škola i onih koje prenosi obitelj ili uža zajednica. Posljedica toga je kulturni sukob ili kulturna (samo)getoizacija, koji se nastoje rješavati uvođenjem različitih modela odgoja i obrazovanja za međukulturno razumijevanje ili suradnju.

U području različitosti kultura cilj rada s djecom je osvještavanje značenja i uloge kulture za pojedinca i grupu, te upoznavanje kulture kao dinamičnog, promjenjivog i najčešće heterogenog fenomena ovisnog o društvenoj strukturi i međugrupnim odnosima. U tom smislu potrebno je kod djece razviti holistički, kontekstualni i relativistički pristup kulturi bez kojeg nije moguće puno prepoznavanje, razumijevanje i prihvaćanje svoje kulture i kulture "drugoga".

U ostvarenju tog cilja polazi se od iskustva djeteta i odgojne grupe u cjelini. Postupci mogu uključiti: analizu i interpretaciju kulturnih obilježja izabranih grupa (od obitelji do naroda), analizu sličnosti i razlika među grupama (npr. navođenje kulturnih oznaka), igranje uloga i simulaciju kulturnog kontakta između predstavnika različitih kultura, posjet etnografskom muzeju s ciljem utvrđivanja lokalnih kulturnih specifičnosti i/ili nacionalne kulture u cjelini i sl.

Mi ljudi

Bez drugih ljudi ne bismo bili ljudi - samosvjesna, samoodređujuća bića. Bez drugih ljudi ne bismo preživjeli. Čovjek ima svoju bit u humanoj sredini. Čovjek je biće zajednice. To znači da se naročita čovjekova narav iskazuje posredstvom stalnih suodnosa sa svojom društvenom sredinom. To znači da čovjek živi u egzistencijalnoj povezanosti i međuovisnosti s različitim pripadnicima svoje vrste. Ljudi unutar zajednice zajedno nastoje zadovoljiti svoje potrebe: tjelesne, socijalne, psihološke, osjećajne i duhovne.

Nužna pripadnost zajednici ima za pojedinog člana, kao i za samu zajednicu, mnogostruko značenje. Prvo, međuovisnost i povezanost članova u zajednici proizvodi to da je cjelina više no zbroj dijelova: tako je, primjerice, obitelj više no svi njeni članovi, ona je entitet za sebe.

Svaki socijalni sustav, kao i obitelj ili vrtička grupa, ima kvalitete koje se odnose samo na sustav kao cjelinu. Ukoliko se želi razumjeti neki pojedinac, valja ispitati kojih je on sustava dio. Isto tako i ponašanje i odnosi bilo kojeg člana sustava utječu na sustav kao cjelinu.

Samospoznavanje je prvi korak i zahtjev na tom putu. Samospoznavanje vodi boljoj samokontroli i lakšem razumijevanju drugih. Tek kad je postao svjestan svojih stavova i ponašanja, pojedinac može analizirati vlastiti odnos prema drugome i razvijati poštovanje i razumijevanje za drugoga. A da bi se drugoga razumjelo, potrebno ga je poznavati. Zato je potrebno pojedincima pružati priliku da se međusobno bolje upoznaju, da se upoznaju s različitim kulturama, običajima, prehranom, stilom života, umjetnošću, literaturom, muzikom, plesom, odjećom, nastambama drugih grupa i naroda.

Odgojitelji imaju važnu ulogu u razvijanju mentalne fleksibilnosti koja vodi do prihvaćanja drugih ljudi i njihovih razlika. Napori odgojitelja trebaju biti usmjereni ka razvijanju spoznaje da smo svi u biti "isti" iako se svi međusobno "razlikujemo". Svi imamo iste osnovne potrebe i želje kao što su npr. ona za priznanjem i mirom, a istodobno smo različiti i ta različitost čini život bogatijim i vrednijim.

Pitanja odnosa među ljudima mogu se osvijetliti kroz sljedeća motrišta: ljudi **s** ljudima, ljudi **za** ljude, ljudi **protiv** ljudi, ljudi **nad** ljudima, odnosno kroz pojmove zajedništvo-zajednica, solidarnost i ljudska prava, sukobi i ratovi, moć **nad** za razliku od moći **s**. Ključni su problemi, vezani uz temu, sljedeći: mi ljudi i naš planet, odnosi međupovezanosti, uzajamnosti i suradnje, odnosi suprotstavljenosti, natjecanja i sukoba (mir i rat), te ljudska prava.

U radu s djecom naglasak treba stavljati na shvaćanje pojma zajednice i razvijanje osjećaja zajedništva, poticanje usklađenog djelovanja prema istom cilju ili na zajedničko rješavanje problema (usvajanje kooperativnih modela

ponašanja), usvajanje vrijednosti i razvijanje umijeća građenja zajednice (vještine uzajamne potpore i uzajamnog osnaživanja i umijeće podijeljene odgovornosti).

Iz navedenog proizlaze i sljedeći zadaci: razvijati osjećaj zajedništva (međusobne povezanosti, uzajamnosti, solidarnosti, sigurnosti), vježbati zajedničko rješavanje problema i podijeljene odgovornosti (gdje je svaki član ekipe odgovoran za ishod, samo zajedno mogu riješiti problem, a ako jedan zakaže, sav trud propada), vježbati socijalne vještine (naizmjenično vođenje), poticati potrebu građenja (i očuvanja identiteta) zajednice, te razvijati odgovornost i brigu za okoliš.

Prihvaćanje različitosti i tolerancija

Tolerancija (snošljivost) se, kao osnovna kvaliteta međuljudskih odnosa, temelji na odnosima koji isključuju bilo koju vrstu nasilja, od verbalnog nasilja između dvoje ljudi do ratova u međunarodnim okvirima. Kao pozitivan odnos prema drugima i priznavanje drugima prava na osobnost i identitet, tolerancija se temelji na prihvaćanju individualnih razlika i shvaćanju kulturne raznolikosti, a ostvaruje se kroz prihvaćanje, slušanje i razumijevanje drugoga.

Obično se kaže da je poznavanje i prihvaćanje sebe nezaobilazan uvjet za razumijevanje i prihvaćanje drugih. O odnosu sebe i drugih može se misliti na više načina, no dva su dominantna. Jedan pristup teži otkrivanju sličnosti, a drugi otkrivanju razlika. Najčešće spominjane razlike tiču se etniciteta, nacionalnosti, regionalne pripadnosti, tradicionalnosti, odnosno suvremenosti, pripadništva svijetu mladih nasuprot svijetu odraslih, života na selu nasuprot života u gradu, zdravlja i invalidnosti, spolnog ponašanja kao što je heteroseksualnost nasuprot homoseksualnosti, ateizma nasuprot vjerničkom ponašanju i sl. Ovisno o značenju koje se pridaje razlikama, javljaju se smetnje u komunikaciji koje otežavaju prihvaćanje drugih i vode međusobnom nerazumijevanju. Odbijanje drugoga zbog razlika u njegovu ponašanju, stavovima i sl. obično je posljedica iskrivljene slike o sebi koja proizvodi iskrivljenu sliku o drugome. Zbog toga se kao najčešće smetnje razumijevanju i prihvaćanju drugoga spominju etnocentrizam, ekskluzivizam, prebrze generalizacije, predrasude i stereotipi, koji u različitim kombinacijama formiraju zatvoren sustav ograda prema "strancu". Ovisno o aktivnoj komponenti tih ograda, neprihvaćanje razlika može prerasti u otvoreno neprijateljstvo i sukob među pojedincima i grupama kad ideologija i propaganda igraju najveću ulogu u homogenizaciji svoje grupe i u proizvodnji slike neprijatelja.

Odgaj za toleranciju temelji se na učenju o jednakosti i osobnoj slobodi, ali i na razvijanju odgovornosti prema drugima, poštivanju drugih i njihovih prava, prihvaćanju različitosti i njegovanju demokratskih odnosa, što uključuje razvijanje solidarnosti s pojedincima i skupinama, naročito s onima koji su ugroženi

(hendikepirani, stari, prognani i sl.). Tolerancija se uči od najranije dobi, u obitelji i na svim stupnjevima formalnog i neformalnog odgoja i obrazovanja, kao i u svakodnevnoj komunikaciji s pripadnicima zajednice u kojoj pojedinac živi. Ona se mora prakticirati u svakodnevnom životu, nju se usvaja kroz život u tolerantnom okruženju da bi postala stil življenja.

Priroda granica među grupama ovisi o prijenosu i učenju istina i vrijednosti o sebi i drugima. U posljednje se vrijeme sve više govori o interkulturalnom ili multikulturalnom odgoju i obrazovanju kao najvažnijem instrumentu za primjerenom shvaćanje sebe i za razumijevanje i prihvaćanje drugoga. Posljednjih tridesetak godina izrađen je i u praksi primijenjen velik broj modela interkulturalnog ili multikulturalnog odgoja i obrazovanja. Raniji modeli uglavnom su bili namijenjeni djeci manjinskih grupa kojima se trebala olakšati asimilacija u dominantnu kulturu. Noviji modeli namijenjeni su svoj djeci, bez obzira na to pripadaju li dominantnoj ili manjinskim grupama. Stoga se danas o interkulturalnom/multikulturalnom obrazovanju govori kao o (među)kulturalnoj senzibilizaciji, obrazovanju o ljudskim pravima i globalnom obrazovanju koje bi, zajedno s (među)kulturalnim savjetovanjem, trebalo nadići klasične prepreke nerazumijevanju i prihvaćanju različitosti i dovesti do ravnopravnijeg i tolerantnijeg svijeta. Promicanje međukulturalnog razumijevanja i suradnje postalo je opći cilj prema kojemu su usmjerene lokalne, nacionalne i međunacionalne institucije odgoja i obrazovanja.

Osim stjecanja potrebnih znanja iz tog područja, cilj odgoja za prihvaćanje različitosti i toleranciju prema drukčijem je osvještavanje stavova o sebi i drugima kroz razmjenu osobnog iskustva i iskustva grupe. Osobitu pozornost treba usmjeriti na osvještavanje prepreka razumijevanju i prihvaćanju drugih, što treba biti temelj na kojem će se razvijati otvoreni i tolerantni odnosi između pripadnika različitih kultura i grupa, te na razvijanje vještina međukulturalnog dijaloga i pregovaranja. Osnovno načelo rada je prakticiranje tolerancije u svakodnevnom životu.

Zadaci odgoja za toleranciju su: osigurati stjecanje znanja o ljudskim pravima, demokraciji, slobodi, nenasilju, komunikaciji, te različitosti i identitetu ljudi i kultura na razini odnosa među pojedincima kao i na razini globalnih odnosa, razvijati vještine prakticiranja tolerancije u svakodnevnom životu kroz razvijanje suradnje, međukulturalnog razumijevanja, uvažavanja prava čovjeka, nenasilne komunikacije i nenasilnog rješavanja konflikata, te djelovati na usvajanje stavova o ljudskom dostojanstvu i vrijednostima, o potrebi socijalne pravde, demokracije, suradnje i nenasilne komunikacije u rješavanju sukoba, što dovodi do tolerantnog odnosa i ponašanja, te izgrađivanja kulture mira.

Navedeni zadaci mogu se ostvariti putem osvještavanja svakodnevnog iskustva pojedinca i razmjenom iskustava grupe (npr. analiza uzroka i posljedica svađe i netrpeljivosti među djecom, analiza prebrzih generalizacija, stereotipa i

predrasuda prema sebi i drugima koji prevladavaju u grupi, analiza komponenata stava o nekome prije i nakon svađe, simulacija sukoba i procesa njegova rješenja u kojem dijalog i pregovaranje imaju odlučujuću ulogu, itd.).

U skladu sa zadacima odgoja za toleranciju njegovi se sadržaji strukturiraju ovisno o dobi djece, s naglaskom na svakodnevnoj komunikaciji i prakticiranju vještina suradnje i nenasilne komunikacije. Temelj je identificiranje i prepoznavanje individualnih različitosti koje čine bogatstvo pojedinaca i ljudske zajednice, kako bi se “razotkrile” predrasude i stereotipi, a potaklo međusobno razumijevanje, solidarnost i empatija.

Predrasuda je površan, neutemeljen i krajnje subjektivan stav ili mišljenje o osobi ili grupi. Iako predrasude mogu biti pozitivne i negativne, najčešće se poistovjećuju s odbojnim stavom, antipatijom ili mržnjom prema nekoj društvenoj grupi ili nekim njezinim članovima i odraz su stereotipnog mišljenja.

Stereotip je iskrivljeno znanje, vjerovanje i očekivanje o osobinama pojedinih društvenih grupa (rasnih, vjerskih, spolnih i sl.), a koje se pripisuje svakom pojedinom pripadniku unutar grupe, zanemarujući razlike među pojedincima.

Rasizam predstavlja nazor i ponašanje koje se oslanja na tezu da se ljudsko društvo sastoji od grupa koje se genetski razlikuju po inteligenciji, kreativnosti i sl. i zbog toga ne mogu imati ista prava.

Komunikacija

Većina se naših odnosa, naša povezanost s drugim ljudima i uzajamni utjecaj ostvaruje komuniciranjem. Komunikacija je proces uzajamne razmjene značenja između dviju ili više osoba. Ljudi komuniciraju verbalno i neverbalno. Neverbalna komunikacija najčešće izražava emocije pojedinca, te njegove emocije i stavove prema drugima (osobama, situacijama ili stvarima). Verbalnom komunikacijom, kao interpersonalnim odnosom, prenose se informacije, ali ponekad one u sebi sadrže analizu, prosuđivanje, savjetovanje, zahtijevanje, kritiziranje drugih i okrivljavanje. Takav stav druga osoba doživljava kao napad, poniženje i vrijeđanje, pa se može govoriti o nasilnoj komunikaciji, odnosno o modelu nasilne komunikacije.

Nasuprot nasilnoj, model nenasilne komunikacije podrazumijeva, s jedne strane, jasno izražavanje sebe u kontekstu neke situacije, opis onoga što se dogodilo, vlastitih osjećaja i potreba u vezi s time i očekivanja koja imamo u pogledu drugih, a s druge strane, osobu koja sluša. Aktivno slušanje uključuje empatičko

razumijevanje druge osobe, njenih osjećaja i potreba, njenih stavova i misli. U takvom komuniciranju sami prihvaćamo odgovornost za svoje postupke, misli i osjećaje; ne prebacujemo ih na vanjske čimbenike, druge ljude ili okolnosti.

Komunikacija je bitna za socijalizaciju. U takvim situacijama pojedinac uči izražavati svoja stanja, ali uči i slušati druge. Zato je važno da svatko ima priliku iznijeti svoje mišljenje, izraziti sebe, ali i biti u situaciji da sluša i prati poruke drugoga. Međusobnom interakcijom i komunikacijom pojedinac uči da osim verbalnih postoje i neverbalne poruke, čije je djelovanje ponekad jače od riječi, iako toga nije svjestan.

Kvalitetan interpersonalni proces komunikacije je onaj koji pomaže djetetu koje ima problem. Osoba mora sama doći do svoje odluke, sama razabrati što je njezin problem i koji su sve putovi i opcije rješenja mogući. Druga osoba pomaže svojom prisutnošću, slušanjem i postavljanjem pravih pitanja, a nikako davanjem gotovih recepata i rješenja. Ako komuniciramo na taj način s djecom, ona dobivaju osjećaj da su prihvaćena, poštovana kao osobe i da imaju "slobodan prostor" za donošenje svojih odluka.

Cilj je učenja o komunikaciji i učenja komuniciranja razumijevanje potrebe za komunikacijom i samoizražavanjem, a zadaci su: prepoznavanje i imenovanje svojih (i tuđih) potreba i osjećaja, stjecanje vještine jasnog odašiljanja i primanja poruka (JA-poruka), jasno izricanje svojih potreba i osjećaja, stjecanje vještine aktivnog slušanja i odašiljanje poruka koje ne okrivljuju druge.

Sadržaji kojima se taj cilj može postizati su: povjerenje i prihvaćanje, empatija, te aktivno slušanje.

U provođenju sadržaja iz područja komunikacije s djecom predškolske dobi osobito su dobrodošle i privlačne različite interakcijske neverbalne igre, a za stariju djecu igre intervjuiranja (razgovori u parovima s parafraziranjem). Za stariju djecu to mogu biti razgovori u parovima na zadanu temu, igre pokvarenog telefona, itd.

Suradnja

Suradnja je jedno od bazičnih načela opstanka prirode kao cjeline, kao sustava bića. Da bi se trajnije opstalo, mora se očuvati upravo cjelina, a to je pak moguće jedino sinergetskim djelovanjem. Tu je djelovanje pojedinca (pojednog dijela) usklađeno s ciljevima sustava kao cjeline. Najbolji primjer sinergetskog djelovanja je organizam. Svaka od stanica ili svaki dio tijela brine se o sebi, ali tako da suraduje sa svima ostalima u interesu održanja organizma kao cjeline.

U ljudskoj zajednici, kao i u prirodi, suradnja je primarno načelo opstanka, presudna za svakodnevni život. Visok stupanj suradnje u nekoj zajednici ne znači da je ona puna "dobročinitelja" koji nastoje pomoći jedni drugima; to su

djelovanja pojedinaca usklađena s posebnim načinima djelovanja (i potrebama) drugih pojedinaca, a s obzirom na neki zajednički cilj. U kompetitivnim društvima, kakvo je moderno postindustrijsko, kooperativni modeli ponašanja i suradnički stavovi zamijenjeni su natjecateljskim, ratničkim modelima, u kojima nije toliko važan proces i ishod (zajednički cilj - dobrobit svih) koliko pobjeda jednog člana u sustavu.

Moći raditi s drugima, djelovati usklađeno i odgovorno - dijeleći odgovornost za postizanje zajedničkog cilja - znači kooperirati. A kooperacija je proces građenja i očuvanja zajednice (cjeline čija je dobrobit uvjet opstanka svake pojedinačne osobe).

Usvajanje suradničkih stavova i ponašanja započinje već u najranijoj dobi; tad počinje i učenje kompetitivnosti. Ovisno o tome kako se strukturira cilj djelovanja, odnosi u grupi se mogu ustrojiti kao negativno ili pozitivno međuovisni, tj. kao suparnički ili kao suradnički. Npr. igra li se u grupi djece svako dijete svojim kockama, nema međuovisnosti. Zahtijeva li odgojiteljica da svi zajedno izgrade dvorac i to tako da se najprije sami dogovore kako će on izgledati i da se ne smije uzimati kocke od drugoga - imamo slučaj pozitivne međuovisnosti. Cilj je zajednički: svatko odustaje od vlastitog prvenstva, tj. samo svog individualnog interesa, i prilagođava se ostalima i zajedničkom interesu. Riječ je o suradnji. Odgojiteljica može i drukčije strukturirati cilj: svako dijete gradi svoju građevinu, a ona pohvali jednu kao najbolju. Odnosi među djecom odmah postaju negativno međuovisni - stvara se natjecateljski duh, svako dijete bi htjelo da njega pohvale, da ono bude pobjednik. U kompetitivnim odnosima drugi se član zajednice promatra kao potencijalni neprijatelj, suparnik, kao onaj koji nas ugrožava, a svijet se vidi kao mjesto borbe.

Cilj je odgoja za suradnju stjecanje znanja o važnosti suradnje za ishod (domet) zajedničke aktivnosti, razvijanje stavova o važnosti suradnje za izgradnju zajedništva (odnosno opstanak zajednice), stjecanje iskustva u suradničkim odnosima (važnima za sam proces - primjerice, donošenja grupnih odluka, stvaralaštva, itd.) - MOĆ SA nasuprot MOĆI NAD, te usvajanje modela kooperativnog ponašanja. Za postizanje tog cilja potrebno je otvoriti što više prilika za zajednički rad na postizanju nekog cilja (vježbanje različitih oblika suradnje), poticati osjećaj grupne povezanosti, grupne solidarnosti, grupnog (timskog rada), poticati grupno rješavanje problemskih situacija i zajedničko donošenje odluka.

U radu s djecom predškolske dobi na razvijanju kooperativnih odnosa najprikladnije su različite kooperativne igre u kojima nije riječ samo o interakciji već ishod - kao kod timskih sportskih igara - ovisi o usklađenom djelovanju svih u grupi. I ovdje će najpogodnije aktivnosti biti one u kojima cijela grupa crta zajedno jednu sliku, izrađuje zajedno jedan predmet, izmišlja zajedno priču koju onda svi glume, itd.

Nenasilje

Albert Einstein je rekao da se otkrićem nuklearne energije puno toga promijenilo, pa i način čovjekova razmišljanja u situacijama rješavanja sukoba. Sve se više ističe potreba i važnost rješavanja sukoba na nov i manje destruktivan način. Bez obzira na to radi li se o globalnim nesuglasticama svjetskih supersila, strateškim razlikama među poslovnim ljudima ili suprotstavljenim argumentima između djece, oni mogu imati konstruktivne ili destruktivne smjerove rješavanja.

U našem svakodnevnom životu često smo suočeni s primjerima nasilnog ponašanja. Vršiti se nasilje nad ljudskim pravima, nad ljudskim samopoštovanjem, nad ljudskim integritetom. Nasilje je povezano s nošenjem oružja, kriminalom, pljačkama, ubojstvima, zlouporabom droga i sl. Strukturalno nasilje odnosi se na nasilje koje nije fizičko ili direktno, ali djeluje indirektno, kao nasilje kojem su podvrgnuti siromašni, gladni, ljudi druge boje kože, žene ili djeca.

Nasilje se često javlja kao odgovor na konflikt. Konflikt (sukob različitih interesa, želja, motiva) neizbježan je dio naše svakodnevne. Česti su međusobni sukobi članova obitelji, suradnika na poslu, djece u vrtiću i školi. Ponekad u težnji da zaustave nasilno ponašanje ljudi i sami postaju nasilni. Nasilno ponašanje s jedne strane izaziva jednako ponašanje s druge strane, iako konflikt ne mora nužno rezultirati nasiljem.

Nenasilje podrazumijeva pravedno rješavanje problema i konflikata. Napada se problem, a ne osoba. Konflikt koji rezultira nasiljem je destruktivan i ponižava osobe koje su zavađene. Nasuprot tome, nenasilno komuniciranje potiče osobni rast i razvoj, te bolje odnose s drugima.

Cilj je odgoja za nenasilje razumjeti u čemu je konflikt i koje sve mogućnosti rješenja postoje, razvijati vještine rješavanja problema, usavršavati vještine komunikacije, naučiti kako postupati kad smo ljuti, frustrirani, agresivni, naučiti surađivati, pokazivati međusobno razumijevanje i toleranciju, te rješavati konflikte bez nasilja. Konstruktivno rješavanje konfliktnih situacija čini sve sudionike zadovoljnijima i pridonosi izgradnji kulture mira.

Nenasilje se najbolje uči u uvjetima nenasilja vlastitim iskustvom. U radu s djecom nenasilno rješavanje konflikata najbolje je provoditi u igri i u iskustvenim radionicama. Postoji niz sukoba među djecom u dječjem vrtiću koji su prečesto rješavani na destruktivan način. Mnoga djeca nikada ne razviju vještine i stavove koji bi im omogućavali uspješno suočavanje i rješavanje problema u životu. Većina njihova znanja o suočavanju sa sukobima je stečena usputno, slučajno i najčešće s težištem na destruktivnim metodama (TV, video, film, Internet). Ako se uči destruktivno ponašanje, onda je moguće djecu sustavno učiti i kako da pristupaju rješavanju sukoba na konstruktivan, nenasilan način. Takvim poučavanjem smanjile bi se emocionalne smetnje kod pojedinaca, nasilje i ostali oblici asocijalnog i autodestruktivnog ponašanja.

O tome kako reagirati na konfliktne situacije dijete uči putem direktnih ili indirektnih poruka odraslih i to od najranije dobi. Tako djeca više nauče na temelju načina na koji roditelj ili odgojitelj reagira na agresiju i sukobe nego iz njegovih pouka. Poučavanje moralnih vrijednosti i ponašanja je prvenstveno pitanje odgojiteljeva ponašanja i djelovanja, a manje onoga što govori. Važno je što se kaže, ali je još važnije jesu li postupci odgojitelja u skladu s riječima. Otuda proizlazi i važnost tople, poticajne, podržavajuće i suradničke klime u grupi, jer samo u takvoj klimi dijete može učiti o suradnji i suočavanju s problemima na human i konstruktivan način. Najbolji način za razumijevanje teorije je njezino prakticiranje. Dijete uči kroz iskustvo. Zato okolina ima najveću ulogu u djetetovu učenju. Kad je riječ o dječjem vrtiću, onda je uloga odgojitelja od ključne važnosti u kreiranju odgovarajuće klime za djetetovo učenje.

Odgojitelji trebaju posjedovati znanja potrebna za mijenjanje agresivnog ponašanja djeteta prema kooperativnom i to prije nego što ono postane sastavni dio njegove ličnosti. Za kreativan odgovor na sukob djeca i odgojitelji trebaju razumjeti svoje osjećaje i osjećaje drugih. Trebaju osjetiti prednosti rada zajedno nasuprot jednih protiv drugih. Suradnja i izgrađivanje zajedništva zato su važan dio svakog programa usmjerenog ka odgoju za ljudska prava.

Odnos prema okolišu

Ljudi, njihove odluke i djelovanje odgovorni su za sadašnji trenutak življenja, kao i za život svih budućih generacija kojima se sada stvaraju temelji života na Zemlji. Bez obzira o kojem se živom organizmu radi - biljci, životinji ili čovjeku - nijedan ne živi sam, svi oni ovise jedni o drugima i o neživoj prirodi kao i ona o njima. Jedno od bitnih pitanja opstanka prirode, pa tako i ljudske vrste, je pitanje zaštite okoliša. Zaštita čovjekova okoliša postaje izazovom modernog društva, temom svih znanstvenih područja i nezaobilaznim područjem odgoja i obrazovanja djece i mladeži.

Odgoj i obrazovanje mladih u duhu zaštite okoliša, najčešće određen terminom ekološki odgoj, bavi se kvalitetom ljudskog života i predstavlja sveopće uravnoteženje čovjeka i svijeta u kojem on živi i stoga obuhvaća i odnos čovjeka prema prirodi i odnos čovjeka prema čovjeku, te na kraju i uravnoteženje čovjeka samog na unutrašnjem planu. Zato se danas termin ekološki odgoj zamjenjuje terminom odgoj za održivi razvoj, kako bi se naglasila međuovisnost čovjeka i žive i nežive prirode, odnosno pristup prema kojem je cilj postizanje ravnoteže u kojoj se može razvijati svaki čovjek, ali i globalna zajednica u cjelini.

Ekološki je odgoj, kao namjerni utjecaj na razvoj ekološke svijesti pojedinca, s jedne strane usmjeren na razvijanje pozitivnih, humanih stavova i ponašanja prema okolišu, a s druge strane na ispravljanje već usvojenih pogrešnih gledišta,

postupaka i akcija koje dijete stječe i razvija pod utjecajem nenamjernih odgojnih čimbenika. Stoga je cilj ekološkog odgoja pridonijeti razvoju pojedinca koji je svjestan ovisnosti čovjeka o okolišu i okoliša o čovjeku, razvoju populacije koja brine o okolišu i ne zanemaruje njegove probleme, koja ima znanja, stavove, motivaciju i vještine da individualno i u zajedništvu djeluje u cilju rješavanja postojećih problema i prevencije novih. Da bi se to postiglo, ekološki odgoj mora započeti u najranijoj dobi djeteta i trajati cijeli život.

Zadatak ekološkog odgoja na razini stjecanja znanja je pružiti djeci i mladima temeljna znanja o problemima okoliša, o tome kako oni nastaju, kako se mogu riješiti, koja je uloga stručnjaka, a koja svih drugih ljudi u prevenciji ugrožavanja i u zaštiti okoliša. Na razini stjecanja vještina zadatak je ekološkog odgoja razvijati vještine prepoznavanja, sprečavanja i ispravljanja zlouporabe okoliša, te stjecati praktično iskustvo u rješavanju problema. Najsloženiji zadatak ekološkog odgoja odnosi se na usvajanje stavova koji određuju trajno ponašanje pojedinca i na razvijanje osjećaja brige za druge i život općenito, osjećaja pripadnosti lokalnoj zajednici, naciji i čovječanstvu u cjelini. Shvaćanje koje bi svaki pojedinac trebao razviti je ono o međuovisnosti čovjeka i prirode.

U skladu s tim zadacima ekološkog odgoja njegovi se sadržaji strukturiraju ovisno o dobi djece. Kad se radi o mlađoj djeci, naglasak je na razvijanju vještina očuvanja okoliša u svakodnevnom, djeci bliskom okruženju. Kad se radi o starijoj djeci i mladeži, uz ekološke vještine naglasak je i na stjecanju znanja i prepoznavanju problema okoliša na razini svjetske zajednice, te na učvršćivanju stavova da su svi stanovnici Planeta odgovorni za kvalitetu okoliša.

U duhu ekologije i u cilju ekološkog odgoja, gdje stavovi i praktično djelovanje moraju postati stil života, a stečena znanja instrument toga, treba djelovati u svim svakodnevnim životnim situacijama u kontaktu s djecom i roditeljima, kao i u posebno strukturiranim aktivnostima. Pri odabiru konkretnih načina provođenja aktivnosti u radu s djecom potrebno je:

- identificirati probleme okoliša i kvalitete življenja na koje će se usmjeriti sadržaji
- odrediti populaciju kojoj su pojedini sadržaji namijenjeni (predškolska djeca, školska djeca, roditelji)
- odrediti pristup (od lokalnog do globalnog), znanja i vještine koje će se steći i stavove koje se želi razviti
- odabrati strategije, način rada, konkretnu aktivnost
- kroz povratne informacije evaluirati rad s naglaskom na usvajanju stavova i razvoju odgovornosti.

Kako odgoj za održivi razvoj teži uravnoteženju čovjeka i prirode, čovjeka i čovjeka i čovjeka na unutrašnjem planu, njegov je temeljni postulat živjeti u skladu s prirodom, ljudima i sa samim sobom.

Kultura mira

Svaka je kultura rezultat učenja. Tako i kultura mira zahtijeva odgoj i obrazovanje koji su temeljeni na vrijednostima mira, suradnje, tolerancije, nenasilja, demokracije i zaštite ljudskih prava. I dok se važnost tog područja ne dovodi u pitanje, u prvi plan dolaze dileme vezane za metodički pristup radu, tj. kako kod djece i mladih putem odgoja jačati svijest o važnosti mira, međusobne tolerancije, jednakosti i razumijevanja i postizanja konačnog cilja, a to je primjena naučenog u svakodnevnom ponašanju usmjerenom na uspostavljanje kvalitetnih međuljudskih odnosa. Upravo djelovanje pojedinca u cilju humanizacije međuljudskih odnosa krajnji je cilj i domet izgradnje kulture mira.

Zadatak je svih i svakoga da se zalaže za mir - mir sa sobom, mir s drugima i mir s okolinom, za mir na nacionalnoj i međunarodnoj razini. Odgoj za mir, suradnju i toleranciju uključuje razvijanje solidarnosti s različitim skupinama i pojedincima kao što su siromašni, hendikepirani, stari, izbjeglice, prognanici i drugi. Svoje shvaćanje i prihvaćanje solidarnosti pojedinac mora pokazati u svakodnevnom životu i zato mu treba pružiti priliku bilo da se radi o vrtičkoj grupi, obitelji, djeci u parku ili široj zajednici.

Živjeti s drugima, u zajednici, tako da jedni druge ne ugrožavamo nego podržavamo, tako da, ne odustajući od sebe, radimo na zajedničkoj dobrobiti - nije jednostavno. Ideja vodilja treba biti kako pridonijeti kvaliteti života uopće. Ona se odnosi na nove načine suočavanja s problemima, sukobima, prijetnjama ili izazovima kojima smo svakodnevno izloženi u zajednici s drugima i s prirodom. Te nove strategije oslanjaju se na kreativni potencijal koji postoji u svakom pojedincu, ali se uče iskustveno, samo u grupi, surađujući i komunicirajući s drugima.

1.4. Programi odgoja i obrazovanja za zaštitu ljudskih prava, mira i demokracije

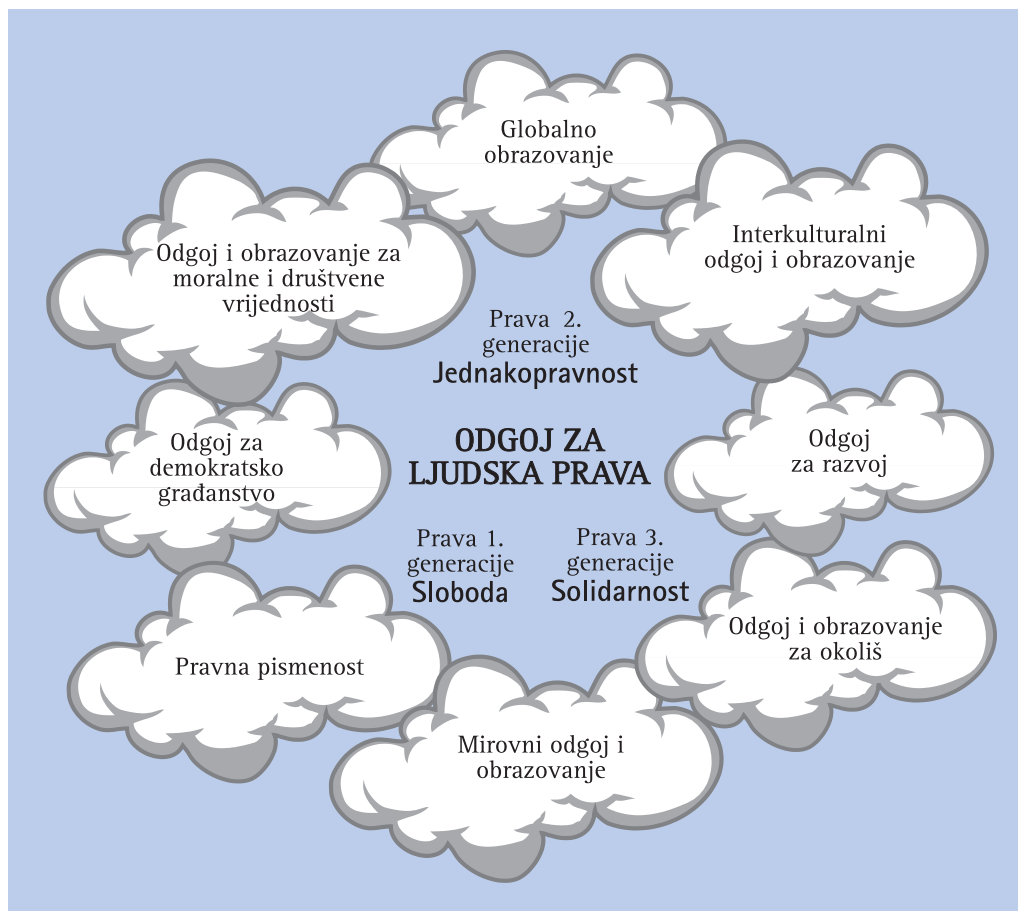
Vođene spoznajom o važnosti odgoja i obrazovanja za mir, demokraciju i ljudska prava, mnoge su međunarodne institucije i nevladine organizacije promovirale različite odgojno-obrazovne programe, koji se međusobno razlikuju ovisno o

tome na što stavljaju naglasak u postizanju postavljenih ciljeva i zadaća, ali za sve njih je zajedničko implicitno ili eksplicitno djelovanje u području ljudskih prava kao pretpostavke ostvarivanja mira, sigurnosti i demokracije (A Manual for starting Human Rights, 1996.; Brochmann i sur., 1998.).

Programi građanskog odgoja i obrazovanja imaju za cilj poticati razvoj aktivnih i odgovornih građana u društvu, odnosno pridonijeti razvoju pojedinca koji će se aktivno uključiti u razvoj društvene zajednice na način da se zalaže za zaštitu ljudskih prava, mir i demokraciju (Education for Democratic Citizenship, 1994.).

Programi globalnog odgoja i obrazovanja su usmjereni na razvoj pojedinca koji shvaća međuovisnost i povezanost problema koji se javljaju u svijetu, te svoje postupke i odgovornost promatra u kontekstu interesa čitave ljudske zajednice.

Programi interkulturalnog odgoja i obrazovanja imaju za cilj kod pojedinaca razvijati svijest o kulturnoj raznolikosti kao bogatstvu svijeta, pridonijeti upoznavanju različitih kultura, naroda i vjera te promicati međukulturno razumijevanje i snošljivost (Brander i sur., 1995.).

Prikaz 4. Odgojno-obrazovni programi usmjereni na promicanje ljudskih prava (prema: Brander, Keen, Lemineur, 2002., str. 27.)

Programi odgoja i obrazovanja za mir i mirno rješavanje sukoba prvenstveno su usmjereni prema izgrađivanju snošljivosti među pojedincima, grupama, narodima i kulturama, te kod pojedinaca nastoje razvijati vještine nenasilnog rješavanja sukoba (Education for Conflict, 1997.; Čudina-Obradović i Težak, 1995.; Uzelac, 1997.).

Programi odgoja i obrazovanja za razvoj stavljaju težište na održivi razvoj, zdrav okoliš i mir. Njeguje se holistički pristup u smislu promatranja svijeta kao cjeline sastavljene od niza međuovisnih elemenata. U tom je pristupu naglašena orijentacija prema budućnosti (Fountain, 1995.; Miljević-Ridički i sur., 1999.).

Programi odgoja i obrazovanja za zaštitu okoliša nastali su kao rezultat spoznaje da ljudski život i opstanak čovječanstva ovisi o zdravom i održivom okolišu, te on postaje pitanje ljudskih prava svih pojedinaca širom svijeta, ali i budućih generacija. Ti programi imaju za cilj pitanje zaštite okoliša podignuti na javnu razinu i potaknuti svijest pojedinaca o potrebi brige i odgovornosti za očuvanje zdravog okoliša.

Iz ovog kratkog prikaza različitih programa odgoja i obrazovanja, koje su autori priručnika smatrali nekima od najraširenijih u svijetu, vidljivo je da su svi oni međusobno povezani, imaju velike sličnosti, jedan drugoga nadopunjuju i svi bi zajedno trebali pridonijeti unapređivanju kvalitete čovjekova života osiguravanjem njegovih temeljnih ljudskih prava.

2.

Nacionalni program odgoja za ljudska prava u sustavu predškolskog odgoja

Sustav predškolskog odgoja u Republici Hrvatskoj prihvaćen je kao prva razina odgojno-obrazovnog sustava, a provodi se za djecu u dobi od navršenih šest mjeseci života do polaska u školu. Kao takav, trajno je obvezan usklađivati svoje ciljeve i djelovanje s drugim dijelovima odgojno-obrazovnog sustava uvažavajući pritom specifičnosti dobi djeteta na koju se odnosi¹⁰. Stoga je bilo logično da se prilikom izrade *Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava* pozornost posveti i sustavu predškolskog odgoja.

Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava Vlada Republike Hrvatske usvojila je krajem 1999. godine. Od tada on postaje obvezni dio odgojno-obrazovnog djelovanja unutar sustava odgoja i obrazovanja.¹¹ Svrha mu je upoznavanje djece, mladeži i odraslih s ključnim vrednotama građanskog društva, kao i razvoj onih intelektualnih i socijalnih vještina koje su prijeko potrebne za učinkovito sudjelovanje u demokratskom razvitku hrvatskoga društva (*Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava*, 1999., str. 22).

Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava je sveobuhvatni dokument koji pokriva cjelokupni odgojno-obrazovni sustav, od predškolske do odrasle dobi i pretpostavlja kontinuirano djelovanje na svim stupnjevima odgoja i obrazovanja. *Odgoj za ljudska prava u sustavu predškolskog odgoja* dio je *Nacionalnog programa*, a odnosi se na najraniju etapu odgojno-obrazovnog djelovanja.

10) Predškolski odgoj u Republici Hrvatskoj danas određuju sljedeći dokumenti: *Zakon o predškolskom odgoju i naobrazbi* (1997.), *Prijedlog koncepcije razvoja predškolskog odgoja* (1991.) i *Programsko usmjerenje odgoja i obrazovanja predškolske djece* (1991.).

11) Time se nikako ne želi reći da odgoja i obrazovanja za ljudska prava nije bilo i prije nego što je prihvaćen *Nacionalni program*, međutim, on nije bio sustavno planiran i provoden. Da bi se uklonio taj nedostatak, izradena je cjelovita i cjeloživotna koncepcija odgoja i obrazovanja za ljudska prava koja predstavlja usustavljena znanja, vještine, vrijednosti i stavove koje mora usvojiti svaki pojedinac i koji su nužni u procesu jačanja osobnog dostojanstva pojedinca i razvoja demokratskoga društva.

2.1. Psihosocijalna i pedagoška utemeljenost odgoja za ljudska prava u predškolskoj dobi

Predškolsko razdoblje je kritično za razvoj individue. To je vrijeme kad se izgrađuju temelji socijalnog identiteta, kad se najintenzivnije razvijaju sposobnosti i počinje graditi pogled na svijet. Iako je odgoj za ljudska prava u predškolskoj dobi primarno usmjeren na područje socijalnog i emocionalnog razvoja djeteta (stavovi, socijalne vještine, sustav vrijednosti), on seže u sva područja razvoja. Naime, dijete je jedinstvena i složena psihofizička cjelina čiji se razvoj odvija u području tjelesnog, psihomotornog, emocionalnog, socijalnog i kognitivnog razvoja, pa je podjela na određena područja razvoja samo uvjetna, jer svako područje ovisi o onom drugom i na njega djeluje. Utjecaj na pojedino područje razvoja znači istodobni utjecaj na cjelinu, a zanemarivanje bilo kojeg područja utječe na zastoj cjelokupnog razvoja. To je razlog da je cjelovitost u pristupu prvo bitno načelo odgoja za ljudska prava u predškolskoj dobi.

Drugo bitno načelo na kojem se temelji odgoj za ljudska prava u predškolskoj dobi proizlazi iz važnosti koju za razvoj ličnosti ima kontekst u kojem dijete odrasta. Dijete uči živjeti u zajednici promatrajući druge i u interakciji s njima. Svako dijete ima pravo na život u okruženju koje omogućuje razvoj svih njegovih aktualnih i potencijalnih sposobnosti, na odrastanje u uvjetima poštivanja njegovih prava. Poštivanje prava djeteta i njegovo odrastanje u demokratskom okruženju uvjet je uspješnosti odgojnog djelovanja u području odgoja za ljudska prava. Djeca koja ne uživaju svoja prava tijekom ranog djetinjstva, od prava na njegu i skrb do prava na poštovanje djetetove osobnosti, teško će odrasti u osobe koje priznaju tuđa prava niti će jednoga dana biti građani koji se zalažu za zaštitu ljudskih prava. Odgoj i njega predškolskog djeteta prožimaju se s odgojem za ljudska prava, jedan drugoga uvjetuju i nadopunjuju. Poštivanje prava djeteta i odgoj za ljudska prava mogu stvoriti uvjete u kojima su zadovoljene djetetove primarne potrebe, a samo dijete čije su primarne potrebe zadovoljene može se skladno i uspješno razvijati. Stoga su poštivanje prava djeteta i odgoj za ljudska prava temelj na kojem počiva poticanje djetetova razvoja.

Međusobna uvjetovanost poštivanja prava djeteta i odgoja za prava određuju i postavke na kojima se temelji program odgoja za ljudska prava u predškolskoj dobi:

- dijete je jedinstvena ličnost
- odgojno djelovanje treba uzeti u obzir sve aspekte djetetova razvoja
- u odgoju je nužno poštivati djetetovu posebnost i osobnost
- razvoj pojedinca kao socijalnog bića je aktivan proces, a ne pasivno prihvaćanje (pedagogija uključivanja i odgovornosti)

- odgojno djelovanje je manje usmjereno na usvajanje teorijskog znanja, a više na modeliranje, poučavanje i uvjeravanje od strane odraslih, te na stjecanje individualnog i grupnog životnog iskustva
- cjelokupni odgojni kontekst treba predstavljati oživotvorenje ljudskih prava bez obzira na to radi li se o obitelji ili odgojnoj ustanovi
- u odgoju za ljudska prava nužno je koordinirano djelovanje svih - djeteta, obitelji, odgojne institucije, društva.

Kako je odgoj za ljudska prava u predškolskom razdoblju pretežito orijentiran na poticanje socijalnog i moralnog razvoja djeteta, potrebno je imati u vidu razvojne mogućnosti djeteta te dobi. U predškolskoj dobi socijalne vještine i sustav vrijednosti koji su potrebni za uspješan život u zajednici tek započinju svoj razvoj, a puni će potencijal ostvariti u kasnijoj dobi, kad dijete bude razvojno sposobno u potpunosti sagledati svoju ulogu u vlastitom životu i životu zajednice (Milanović i sur., 2001.).

Danas postoje brojne i različite teorije moralnog razvoja koje se ponajprije razlikuju po tome kako se tumači usvajanje moralnih uvjerenja (Vasta i sur., 1998.). Prema jednim se dijete rađa s moralnim uvjerenjima, a razvoj će mu omogućiti da ih iskaže. Dakle, okolina ne utječe bitno na formiranje tih uvjerenja. Prema drugima moralni razvoj ovisi o društvu koje na dijete prenosi sustave vrijednosti, što znači da se socijalno ponašanje djeteta razvija u interakciji s drugima. Prema Piagetu (prema *Moral Development...*, 2002.) konstruiranje i rekonstruiranje znanja o svijetu posljedica je interakcije s okolinom. U tom smislu i stjecanje moralnosti je također razvojni proces povezan s kognitivnim razvojem. U ranoj dobi mišljenje djeteta karakterizira egocentrizam, ono je nesposobno istodobno uzeti u obzir vlastiti pogled na stvar ili situaciju i sagledati isto iz perspektive drugoga. Postupno, u interakcijama s okolinom, dijete dolazi do rješenja koja su pravedna, a u tome mu se može pomoći samo tako da se donose zajednički dogovorena pravila utemeljena na pravednosti.

Prema Kohlbergu (prema Schaffer, 2000.) moralni razvoj zbiva se u tri glavna stupnja i u šest stadija (Prikaz 5.): dva stadija na pretkonvencionalnom stupnju, sljedeća dva na konvencionalnom stupnju i posljednja dva na postkonvencionalnom stupnju. Moralni razvoj započinje na prvom stadiju postupcima koji se procjenjuju kao dobri ili loši, ovisno o njihovim posljedicama, a završava na šestom stadiju kojeg obilježava odlučivanje po savjesti i samostalno odabranim kritičkim načelima.

Općenito gledajući, razvoj moralnog ponašanja odvija se od poštovanja socijalnih pravila, postizanja samokontrole, prosocijalnog ponašanja i tzv. moralnog ponašanja do altruizma kao spontanog prosocijalnog ponašanja koje se temelji na unutrašnjem zadovoljstvu radi učinjenog dobra za drugoga, a bez osobne

Prekonvencionalni stupanj	Stadij 1.	Opredjeljenje prema kazni i bezrezervno pokoravanje višoj sili. Postupci se procjenjuju kao dobri i loši, ovisno o njihovim posljedicama.
	Stadij 2.	Ispravan postupak je onaj koji služi kao sredstvo za zadovoljavanje vlastitih, a ponekad i tuđih potreba. Elementi pravednosti, uzajamnosti i ravnopravnosti su prisutni, ali se tumače preko materijalnih posljedica.
Konvencionalni stupanj	Stadij 3.	Dobro je ono ponašanje koje se sviđa drugima i koje drugi odobravaju. O postupcima se često prosuđuje na osnovi namjere da se želi činiti dobro. Dijete očekuje odobravanje za to što je bilo dobro.
	Stadij 4.	Opredjeljivanje prema autoritetu, utvrđenim pravilima i čuvanju socijalnog reda. Ispravno ponašanje se ogleda u ispunjavanju svojih dužnosti, poštivanju autoriteta i održavanju reda, a poštovanje zaslužuje onaj tko izvršava svoju dužnost.
Postkonvencionalni stupanj	Stadij 5.	Opredjeljivanje prema društvenom dogovoru. Ispravan postupak se objašnjava općim pravom i normama koje su svi prihvatili. Isticanje važnosti proceduralnih pravila za postizanje opće suglasnosti.
	Stadij 6.	Odlučivanje po savjesti i samostalno izabranim kritičkim načelima. To su apstraktna načela, a ne konkretna moralna pravila. To su univerzalna načela pravde, uzajamnosti i poštovanja dostojanstva ljudskih bića kao osobitih ličnosti.

Prikaz 5. Kohlbergovi stupnjevi moralnog razvoja

koristi. Neki psiholozi ističu da ipak postoji korist od altruizma za altruističnu osobu, a to je osjećaj zadovoljstva koji slijedi nakon altruističnog čina.

Altruistično ponašanje usko se vezuje uz empatiju, odnosno smatra se da je empatija vještina koja je preduvjet prosocijalnog ponašanja i altruizma. Iz toga su mnogi stručnjaci zaključili da u ranoj predškolskoj dobi djeca još nisu sposobna za altruizam, jer je i empatija slabo razvijena. Na prosocijalno ponašanje utječu biološki čimbenici, stupanj kognitivnog razvoja djeteta, ali u velikoj mjeri i okolina, ponajprije ponašanje osoba koje su djetetu važne i uz koje je emotivno vezano. Pokazalo se da se empatija ranije javlja kod one djece koja imaju iskustvo primanja, dijeljenja, davanja i suradnje s drugima (Shapiro, 1998.). Empatija je općenito jedna od vrlo visoko vrednovanih životnih vještina. Ona pomaže u razumijevanju i prihvaćanju drugih koji mogu biti vrlo različiti, može unaprijediti socijalnu interakciju, npr. u situacijama etničkih i kulturnih različitosti, može pomoći u poticanju brižnog ponašanja prema ljudima koji trebaju pomoć, u razvoju tolerancije.

Da bi razvilo prosocijalno ponašanje, dijete mora shvatiti i prihvatiti mnoga pravila po kojima svijet funkcionira. Ne samo da treba naučiti moralna pravila i društvene norme, već mora shvatiti i da se ta pravila ponekad razlikuju ovisno o situaciji ili mjestu (obitelj, vrtić, TV program...), te da postoje općeprihvaćena pravila ponašanja, koja bi trebala vrijediti uvijek, u svakoj prilici i kad nema nekoga prisutnog tko kontrolira ponašanje. Upravo taj prijelaz od ponašanja koje je motivirano izvana na ono za koje je dijete motivirano iznutra dugotrajan je proces na koji znatno utječu svakodnevna djetetova iskustva.

Modaliteti ljudskog ponašanja kroz koje se iskazuju socijalne vještine i moralni stavovi u društvenoj zajednici su odnos s drugim i prihvaćanje različitosti. Pritom se socijalne vještine i moralni stavovi ili potvrđuju kao poželjni i razvijaju ili doživljavaju kao nepoželjni, te se potiskuju i/ili mijenjaju.

Tijekom predškolskog razdoblja dijete u procesu moralnog razvoja prolazi dvije osnovne etape:

- u prvoj etapi dijete se ponaša u skladu s izvana nametnutim pravilima ponašanja od strane odraslih
- u drugoj etapi dijete postupno počinje graditi unutrašnju strukturu vrijednosti.

Dob u kojoj se kod pojedinca zbiva prijelaz iz etape ponašanja u skladu s name-
tnutim pravilima do ponašanja koja su u skladu s unutrašnjom strukturom vrijednosti ovisi o mnogim čimbenicima, od osobnih karakteristika djeteta i njegovog aktiviteta do utjecaja koje na njegov razvoj vrši okruženje u kojem živi. Pritom važnost ima prvi ostvareni socijalni odnos (majka), jer se iz njega razvija dječja moralnost, odnosno unutrašnji moralni zakoni. Već u prvoj godini života djetetu je potrebna osjetljiva briga za njegove individualne potrebe, te će majke koje ih bezuvjetno zadovoljavaju pomoći djetetu da razvije temeljno povjerenje u sebe i u osobu koja se za njega brine. Valja imati na umu da je od najranijeg djetinjstva važno poučiti dijete i nepovjerenju prema onome što za njega predstavlja realnu opasnost.

Znakovi prijelaza iz jedne etape u drugu kod većine se djece javljaju tijekom treće godine života, kad dijete počinje postizati neovisnost, kad želi nešto učiniti samo i pokazati da to može. Kad u nekoj akciji očekuje da će mu odrasli izreći zabranu, ono u početku očekuje od odraslog da to učini, pa i samo sebi govori primjerice “ne to raditi”. Postupno, kako internalizira kontrolu, odnosno uspostavlja samokontrolu, svoje ponašanje usmjerava “u sebi” razvijajući strategije koje će mu kasnije pomoći da odolijeva iskušenjima, da ne čini ono što želi, ako zna da je to nepoželjno. Pritom će mu pomoći ako mu odrasli objasni zašto je nešto dobro ili loše, dopušteno ili zabranjeno, no razlozi i argumenti moraju biti razumljivi djetetu. To se jednako odnosi i na postupke drugih koje dijete promatra. Ukoliko odrasla osoba ne osuđuje pojedini postupak (agresiju, nasilje u sukobu,

ruganje), već ih ignorira, dijete neizravno dobiva poruku da to nije loše ili zabranjeno. Naime, svaka solidarizacija odraslih s evidentnim neprihvatljivim ponašanjem u okolini za dijete je poruka da je to prihvatljivo, možda čak i poželjno, jer se njemu čini zanimljivim. To se ne odnosi samo na stvarne životne situacije već i na različite medije koji prenose informacije, posebice na televizijske emisije. I to je jedan od brojnih razloga zašto predškolsko dijete ne bi trebalo televizijski program gledati samo. Naime, ukoliko odrasli ne osuđuje scene nasilja koje dijete gleda, ono se postupno desenzibilizira na nasilje, a sukobi i agresija postaju “nešto normalno”.

Kako je dijete do polovice druge godine života izrazito egocentrično i egoistično, te usmjereno isključivo na osobne potrebe, ono ne prepoznaje i ne priznaje potrebe drugoga. Za izlazak iz te etape je, uz kognitivno sazrijevanje djeteta, važan i pozitivan utjecaj sredine bez kojega se ne može očekivati da će doći do razvoja poželjnih socijalnih vještina (*Moral Development...*, 2002.). Druga godina života vrijeme je intenzivne pojave emocija. Dijete osjeća strah, naročito od odvajanja, nelagodu, napuštenost, zadovoljstvo, radost, ljubomoru, i često sve to odjednom ili u kratkom razmaku. Svojim ponašanjem odgovara na tuđa raspoloženja, pa ako se odrasli smije, i dijete će se smijati iako ne zna i ne vidi razlog, ako drugo dijete plače, i ono će zaplakati. Stručnjaci smatraju da te pojave nisu odraz empatije, već ponajprije oponašanja, straha, nelagode ili ugone. Dijete te dobi teško kontrolira svoje osjećaje. Očekuje da mu se sve želje ispune i to odmah. To se naročito opaža u trećoj godini života, kad se pojavljuje prkos kao odraz dječje potrebe za samostalnošću. Prkos pokazuje da je dijete u svom psihičkom razvoju stiglo do stupnja kad mora sebi i drugima pokazati da je zasebna ličnost. Razvoju samokontrole pomoći će odrasli ako ne ispunjavaju sve želje i hirove djeteta, no pritom je važno razlikovati djetetove hirove od stvarnih potreba na koje treba odgovoriti. Kako je pažnja djeteta kratkotrajna, relativno ju je lako preusmjeriti, pa je upravo preusmjeravanje pažnje, primjerice ljutitog i razdražljivog djeteta, postupak koji pomaže da dijete prevlada svoje negativne osjećaje.

Na osnovi povratnih informacija koje dobiva od odraslih, dijete te dobi razvija sliku o sebi. Ako su reakcije odraslih pozitivne, dijete će se dobro osjećati i vjerovati u sebe. Ako su odgovori sredine negativni ili ga odrasli ignoriraju, dijete će se osjećati nesigurno. Te osjećaje ono nosi u budućnost i svoje će ponašanje prilagoditi ponašanju i očekivanjima okoline. Odnos s odraslima u razdoblju druge godine života uvelike određuje hoće li se dijete razviti u zdravu osobu ili će kasnije imati socijalnih i emocionalnih problema. Ako odrasli prihvaćaju dijete onakvim kakvo ono jest, ako ono svakodnevno dobiva potvrdu da je voljeno, željeno i vrijedno, tada će odrasti u osobu sigurnu u sebe i spremnu na suradnju s drugima.

S obzirom na važnost okoline sa stajališta emocionalnih potreba djeteta, ono je u drugoj godini spremno prihvaćati pravila koja ta okolina postavlja, ali samo

u prisustvu odrasle osobe. Ovisno o ponašanju odraslih (opažanje modela iz okoline) i o njihovim reakcijama na djetetovo ponašanje (potkrepljivanje, poučavanje, interpretiranje i uvjeravanje), gradi pojmove dobrog (poželjnog) i lošeg (nepoželjnog) ponašanja, te se počinje ponašati prema spoznaji o dobrom. Stoga je u toj etapi važno pružiti jasne primjere prosocijalnog i moralnog ponašanja, te pružiti djetetu priliku za iskušavanje discipline i različitih uloga. Naime, u izgrađivanju sustava vrijednosti i u razvoju moralnog ponašanja učenje se odvija promatranjem različitih modela u okolini (majka, otac, obitelj, drugi odrasli i djeca ...), njihovim oponašanjem, primanjem nagrada ili kazni, te putem vlastitog iskustva u situacijama koje su posljedice dobrog ili lošeg ponašanja. Za to učenje, osim svakodnevnih životnih situacija, veliku važnost ima igra u kojoj dijete prerađuje doživljaje iz stvarnog života i maštom stvara nove doživljaje i situacije.

Tijekom predškolskog razdoblja, od treće do šeste godine života, dijete pokazuje da je naučilo izražavati emocije na društveno prihvatljiv način, no to ne znači da će se uvijek tako ponašati. Teško kontrolira ljutnju i izražava je na društveno neprihvatljiv način (grizenjem, vrištanjem i sl.). Još uvijek je, posebice u trećoj i četvrtoj godini, usmjereno samo na jedan *pogled* (svoj) na svijet i očekuje da tako čine i drugi. Ljubomora je sve prisutnija i ako dijete ne dobiva stalno poruke da je voljeno i da nije zanemareno, ona može trajno narušiti djetetov odnos s okolinom. U tom se razdoblju javlja potreba za vršnjacima. Odrasli više nisu tako važni, a izvor socijalnog učenja postaju i vršnjaci. Iako još uvijek postoji velika orijentiranost na sebe, dijete je sve spremnije za suradnju, no često je prisutna i želja za dominacijom, da se bude vođa i onaj koji zapovijeda. Javlja se suparništvo i sukobi su česti. Iako postoji općeprihvaćeni stav da se u "dječje sukobe ne treba miješati", odrasli trebaju reagirati upozorenjem i objašnjenjem kad se pojavi socijalno neprihvatljivo ponašanje, no bez dociranja i prijetnji. Djetetu treba neprestano objašnjavati zašto je neko ponašanje nepoželjno i jasno pokazati svoje neslaganje s neprihvatljivim postupcima. Upravo to je vrijeme kad mnoga djeca čuju od odraslih "Kad te udari, vrati mu", što zasigurno nije osuda neprihvatljivog ponašanja, već uputa da se tako valja ponašati. Dijete koje uči da se sukobi rješavaju agresijom teško će se naučiti toleranciji, suradnji, dijeljenju i razviti empatiju.

U dobi pred polazak u školu dijete je sve spremnije na kompromise, uspijeva kontrolirati svoje osjećaje i izražavati ih na društveno prihvatljiv način, spremno je razumjeti tuđe osjećaje i potrebe i uviđati situaciju s različitih stajališta, može slijediti pravila i onda kad se ne slaže s njima. Sve više prepoznaje i osvještava vlastite potrebe, osjećaje, mišljenja i stavove, a to vodi izgrađivanju unutrašnjeg osjećaja moralnosti. Odgovarajući sebi na pitanje "Tko sam ja u odnosu na druge", dijete od četvrte godine do šeste/sedme godine izgrađuje svoj moralni identitet.

Djeca predškolske dobi pokazuju velik interes za ono što je drukčije. No, to ne znači da prihvaćaju i poštuju razlike. Stvaranje stereotipa i predrasuda započinje u najranijoj dobi djeteta, a oni često ostaju pokretač stavova i ponašanja i u odrasloj dobi (Katz, prema Lowell Krogh, 1994.). Još prije nego što navršše dvije godine života djeca su svjesna rasnih razlika. Tijekom treće godine ona stječu vrijednosne sudove o tim razlikama. Između treće i šeste godine djeca pokazuju stereotipna ponašanja i postoji mogućnost da odbace dijete koje se od njih razlikuje bojom kože ili nekim tjelesnim nedostatkom. Odakle dolazi pojava stereotipa u tako ranoj dobi? Prvi utjecaj vrše stavovi članova obitelji djeteta, najčešće stečeni nesvjesno. Kasnije djeca usvajaju stereotipne poruke iz knjiga, televizije, filmova, časopisa i novina. Čak i u odsustvu takvih ljudi (rasnih i etničkih grupa, starijih osoba, invalidnih osoba) okolina i mediji djeci prenose dojam o manjoj vrijednosti ljudi tih grupa u očima društva.

Zbog važnosti koju u predškolskoj dobi ima pripadanje određenoj skupini ili društvenoj sredini, dijete je spremno prihvaćati pravila koja sredina nameće, a to je bitno za proces socijalizacije i moralni razvoj pojedinca. Upravo tu su korišteni prihvaćanja sebe kao osobe i socijalnog bića i prihvaćanja drugih, sa svim njihovim različitostima. Stoga je odgojni rad u području odgoja za ljudska prava u predškolskoj dobi orijentiran na:

- jačanje pozitivnih osobina pojedinca (osobna afirmacija, samopoštovanje, samostalnost, samokontrola, samokritičnost, odgovornost, otvorenost za svijet)
- razvoj onih vještina, stavova i sustava vrijednosti koji su potrebni u životu, u komunikaciji s drugima i za prihvaćanje drugih (nenasilje, suradnja, tolerancija, poštivanje, prihvaćanje, razumijevanje potreba i osjećaja drugih, suosjećanje, solidarnost i pravednost)
- razvijanje svijesti o pripadnosti zajednici, odnosno sagledavanje sebe kao člana različitih skupina (obitelj, odgojna skupina, skupina vršnjaka, susjedstvo, stanovnik mjesta ili grada, pripadnik naroda, te čovječanstvo u cjelini).

Iako je razvoj tih kvaliteta ličnosti u predškolskoj dobi u začetku, on je nenadomjestiv, jer je postignućima u toj etapi razvoja određeno kasnije napredovanje u cjelokupnom razvoju ličnosti. Istodobno, izgrađivanjem ličnosti sigurne u sebe, spremne prihvatiti druge i surađivati s njima grade se temelji demokratskog društva.

2.1.1. Odgoj za humane vrijednosti i razvoj prosocijalnih vještina

U predškolskom razdoblju težište rada treba biti na moralnom i socijalnom razvoju djeteta, pa se nameće potreba afirmacije ljudskih vrijednosti. Usvajanje vrijednosti i vještina kao što su samostalnost, samokontrola, istinoljubivost, empatija, otvorenost i spremnost za suradnju, poštovanje drugih i drukčijih, druželjubivost, rješavanje sukoba na konstruktivan način, bez prisutnosti nasilja bilo koje vrste i sl. omogućit će pojedincu da se razvije u sretnu i kreativnu osobu koja brine o drugome i spremna je pomoći. Upravo te kvalitete čine jezgru ličnosti koja pretendira biti slobodna, pravedna i odgovorna.

Danas se puno govori o osobnoj slobodi pojedinca. Čini se da čak i sustav odgoja i obrazovanja bježi od određivanja što je dobro što loše bojeći se da bi time ograničio osobnu slobodu. A upravo nedostatak isticanja temeljnih vrijednosti, uz isticanje prava, a zanemarivanje odgovornosti, doveo je do stvaranja društva koje pati zbog odsutnosti poštovanja i bliskosti. Djeca koja uče kako koristiti slobodu, kako suosjećati s drugima, kako prihvatiti sebe i slaviti razlike kao prednost i bogatstvo, izražavati svoje osjećaje i rješavati sukobe na konstruktivan način i znati voljeti mogu postati vrijedni članovi društvene zajednice. Ako se takve vrijednosti budu njegovale i u vrtiću i kod kuće, postoji vjerojatnost da će se u budućnosti i društvo promijeniti u pozitivnom smjeru.

Da bi djeca usvajala te vrijednosti u predškolskim ustanovama, potrebno im je pružati aktivnosti koje su njima zabavne, lako primjenjive i koje pridonose razvoju intrinzične motivacije za njihovim prihvaćanjem. To su aktivnosti koje prvenstveno omogućuju djetetu samoizražavanje i mogućnost igre, koje omogućuju osjećaj prihvaćanja i jačanja pojedinca, te osjećaj prihvaćenosti, čime se otvaraju prilike za traženje dobrog u sebi i drugima. Najbolje su one aktivnosti koje su uključene u svakodnevne rutinske aktivnosti i ne predstavljaju posebne "jedinice". S obzirom na to da su roditelji glavna snaga u dječjem životu, važno ih je uključiti u proces obrazovanja, pa bi i za njih trebalo predvidjeti aktivnosti i materijale.

Ne postoji jednoobrazan model po kojem se kod djece mogu odgajati humane vrijednosti i jačati pozitivne osobine ličnosti, no postoje polazišta koja osiguravaju dobre predispozicije za razvijanje socijalnih vještina i poželjnog sustava vrijednosti:

- Odgoj za jačanje pozitivnih osobina ličnosti promiče temeljne etičke vrijednosti kao osnovu za razvijanje socijalnih vještina i prosocijalnog ponašanja.
 - Temelj prosocijalnog ponašanja su briga, poštenje, odgovornost, poštovanje sebe i drugih. Te vrijednosti trebaju naći svoje mjesto u

ponašanju svih osoba u ustanovi, u programu ustanove, u stručnom usavršavanju osoblja - one moraju postati standard ponašanja za sve.

- Odgoj humanih vrijednosti mora uključivati i mišljenje, i znanje i ponašanje.
 - Djeca moraju znati koje su socijalne vještine i kakva ponašanja poželjna, moraju živjeti u skladu s njima i težiti ponašanju koje je u skladu s promoviranim sustavom vrijednosti.
- Učinkovit odgoj humanih vrijednosti zahtijeva namjerne aktivnosti, te interaktivan i cjelovit pristup koji promiče sustav vrijednosti u svim segmentima života ustanove.
 - Sve što se u ustanovi zbiva djeluje na djecu, no ne treba čekati pogodne prilike za djelovanje, već stvarati uvjete u kojima su djeca potaknuta vježbati socijalne vještine i prakticirati prosocijalno ponašanje. Cjelovit pristup znači cjelovitost sa stajališta područja razvoja i cjelokupnog života ustanove (program, pravila koja vrijede, model osoblja i suradnja s obitelji).
- Predškolska ustanova mora biti mjesto gdje se osjeća briga jednih za druge.
 - Atmosfera i odnosi u ustanovi iz kojih je jasno da se o svim sudionicima brine i da oni međusobno brinu jedni za druge potiče želju za učenjem i želju da se postane dobra osoba. Djeca koja zadovoljavaju potrebu za pripadanjem brže internaliziraju poželjne sustave vrijednosti, brinu za druge, razvijaju odgovornost i pravednost.
- Da bi razvila prosocijalno ponašanje, djeca trebaju prilike za moralno djelovanje.
 - Što više prilike za ponavljanje i iskustvo moralnih postupaka, to će prije dijete razviti moralne vještine i ponašanje, jer djeca uče čineći.
- Da bi odgoj humanih vrijednosti bio učinkovit, djeca moraju osjećati da ih se poštuje i da im se pomaže u postizanju uspjeha.
 - Djeca se razlikuju po svojim vještinama, sposobnostima, potrebama i interesima i zato program i uvjeti u ustanovi moraju biti takvi da svakome omoguće postizanje i osjećaj uspjeha. Dril bilo koje vrste je neprihvatljiv, a poticati treba suradničko učenje, učenje otkrivanjem, istraživanjem, rješavanjem problema, pri čemu igra ima centralno mjesto.
- Odgoj humanih vrijednosti i prosocijalnog ponašanja mora težiti djelovanju prema unutarnjoj motivaciji, a ne prema vanjskim potkrjepljenjima (nagradama i kaznama).
 - Vanjska potkrjepljenja skreću pozornost djeteta sa stvarnih razloga zašto se ponašati odgovorno, te sa prava i potreba, vlastitih i drugih u okolini.

- Svo osoblje u predškolskoj ustanovi mora se osjećati odgovornim za odgoj humanih vrijednosti i prosocijalnog ponašanja, bez obzira na kojem je tko radnom mjestu.
 - Svi u ustanovi moraju biti svjesni da su model djeci i da njihovo djelovanje mora biti usklađeno s onim što žele promovirati, no osoblje i samo mora živjeti u humanim odnosima i uvjetima, međusobno si pomagati, surađivati, živjeti u atmosferi pravednosti i međusobnog poštovanja.
- Roditelji i drugi članovi zajednice moraju biti partneri predškolskoj ustanovi u odgoju za humane vrijednosti.
 - Polazište u suradnji s roditeljima mora se temeljiti na činjenici da su roditelji prvi i najvažniji odgojitelji u području moralnog odgoja djeteta. Izgradnja međusobnog povjerenja između ustanove i obitelji može za posljedicu imati usklađeno moralno djelovanje i usklađena očekivanja od djece. Roditelji i zajednica mogu pomoći u promicanju moralnih vrijednosti u raznim drugim institucijama, ustanovama i medijima.
- Evaluacija u području odgoja humanih vrijednosti i razvijanja prosocijalnog ponašanja mora obuhvatiti život ustanove u cjelini, međusobne odnose osoblja i njihovo djelovanje u području moralnog razvoja, te ponašanje djece u svakodnevnim životnim situacijama.

2.2. *Koncepcija programa "Odgoj za ljudska prava u sustavu predškolskog odgoja u RH"*

U sustavu predškolskog odgoja djelovanje u području ljudskih prava ponajprije je orijentirano na odgojnu komponentu, a manje obuhvaća obrazovnu s obzirom na intelektualne i socijalne mogućnosti djeteta predškolske dobi. To je razlogom što u nazivu dijela *Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava* koji se odnosi na razdoblje ranog razvoja stoji "Odgoj za ljudska prava u sustavu predškolskog odgoja", dok se na ostalim stupnjevima obrazovnog sustava pojavljuje i pojam obrazovanja. Osim toga, s obzirom na kontinuitet i cjelovitost djelovanja na svim stupnjevima obrazovanja i za predškolsko je razdoblje u nazivu zadržan pojam "ljudska prava", iako se u predškolskoj dobi, iz perspektive djeteta, ponajprije radi o pravima djeteta, o njihovu oživotvorenju, odnosno o razvijanju onih osobnih kvaliteta i socijalnih vještina koje su potrebne za život u konkretnoj zajednici, u djetetovu okruženju gdje ono živi i uči svoja prava, ali i obveze i odgovornosti u odnosu na prava drugih, ponajprije djece - vršnjaka.

Sustav predškolskih programa sastavni je dio infrastrukture društva koji pridonosi jedinstvu i reprodukciji sustava vrijednosti i kulture, kako pojedinca tako i čitave društvene zajednice. Stoga Odgoj za ljudska prava u sustavu predškolskog odgoja, kojem je cilj poticanje odgojno-obrazovnog rada u području promicanja i zaštite ljudskih prava, predstavlja polazište za djelovanje u dječjim vrtićima i svim ustanovama koje se sustavno bave odgojem i obrazovanjem djece predškolske dobi.

Izvorišta su koncepcije Odgoja za ljudska prava u sustavu predškolskog odgoja:

- međunarodni dokumenti kojima se reguliraju pitanja ljudskih prava i na kojima se zasniva svako djelovanje u ovom području (*Deklaracija o ljudskim pravima, Europska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda, Deklaracija o pravima djeteta i Konvencija o pravima djeteta*)
- temeljni dokumenti Republike Hrvatske (Ustav Republike Hrvatske), posebice oni kojima se regulira djelatnost predškolskog odgoja (Zakon o predškolskom odgoju i naobrazbi, Prijedlog koncepcije razvoja predškolskog odgoja i Programsko usmjerenje odgoja i obrazovanja predškolske djece), te prateći akti
- suvremene znanstvene spoznaje o razvoju i odgoju djece predškolske dobi, različite koncepcije odgoja za ljudska prava u svijetu¹².

2.2.1. Ciljevi i zadaci odgoja za ljudska prava¹³

Dugoročni je cilj djelovanja u području odgoja za ljudska prava izgrađivanje osobe koja poštuje ljudska prava, te koja štiti svoja prava i prava drugoga, bori se protiv bilo kojeg oblika nasilja i za mirno rješavanje sukoba, te se kao odgovorni građanin zalaže za demokratsko društvo, temeljeno na jednakosti, pravdi i slobodi.

12) U svijetu postoje različiti programi i modeli odgoja i obrazovanja za ljudska prava, bilo da su ih razvile međunarodne organizacije (npr. *odgoj za razvoj* promovira UNICEF, a *odgoj za mir, toleranciju, suradnju i zaštitu ljudskih prava* UNESCO), međuvladinih i nevladine udruge ili da su službeni programi pojedinih zemalja. No bez obzira na nužnost globalnog pristupa pitanju odgoja za ljudska prava, svaka zemlja mora razvijati svoju koncepciju i svoj program, temeljen na njezinom nacionalnom identitetu, nasljeđu i baštini, društvenoj stvarnosti i postojećem sustavu odgoja i obrazovanja. Stoga je i ova koncepcija, temeljena na humanističko-razvojnog pristupu odgoju predškolske djece, osmišljena tako da uvažava zahtjeve dokumenata koji reguliraju djelatnost predškolskog odgoja u Republici Hrvatskoj.

13) Poglavlja 2.2.1. - 2.2.4. izvorno su objavljena u knjizi *Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava*. Zagreb: Vlada RH i Nacionalni odbor za obrazovanje o ljudskim pravima, 1999., str. 38-45.

U predškolskoj dobi, najranijoj etapi čovjekova razvoja, taj se cilj postiže izgrađivanjem osobnog identiteta, te odgojem za prihvaćanje i poštovanje drugoga i prihvaćanje različitosti u društvu (pojedinaca, naroda, kultura). U toj ga je dobi moguće ostvariti odgojnim djelovanjem usmjerenim na:

- kreiranje sredine koja kod djeteta potiče razvijanje osjećaja osobne vrijednosti kao individue
- stvaranje uvjeta u kojima se dijete osjeća pripadnikom i ravnopravnim članom zajednice
- poticanje razvoja socijalnih vještina za uspostavljanje kvalitetnih međuljudskih odnosa
- izgrađivanje stavova i sustava vrijednosti koji promiču i štite ljudsko dostojanstvo
- njegovanje mirotvornog ponašanja.

Odgoj za ljudska prava područje je u kojem je manje važno usvajanje činjeničnog znanja o ljudskim pravima, a mnogo više stavovi, vještine, sposobnosti i ponašanje. Naime, ljudska prava imaju dvije razine - deklarativnu (zakonodavnu) i vrijednosnu. U predškolsko doba težište je na vrijednostima, tj. na socijalnom i moralnom razvoju. Stoga je, uz usvajanje nekih elementarnih znanja o sebi, o drugima, o odnosu s drugima i funkcioniranju zajednice, te o cjelokupnoj humanoj i materijalnoj okolini, težište tog odgojnog područja na razvoju stavova, sustava vrijednosti i vještina koje će pojedinca učiniti spremnim za primjenu usvojenog u svakodnevnom životu, a u kasnijoj dobi i za ostvarenje krajnjeg cilja - akciju u zaštiti svojih prava i prava drugih.

Zadaci odgoja za ljudska prava u predškolskoj dobi su sljedeći:

- *stjecanje osnovnih znanja* o sebi (kao ljudskom biću, kao pripadniku određenog spola, određene sredine, kulture, naroda), o drugima (njihovim sličnostima i razlikama), o živoj i neživoj prirodi, o supostojanju žive i nežive prirode
- *razvijanje pozitivnih stavova* o vrijednosti života i važnosti svakoga živog bića, o važnosti uživanja ljudskih prava, o jednakosti svih ljudi, o pravdi, pravednosti i miru, o pripadnosti zajednici, o potrebi pridržavanja pravila, o zaštiti okoliša, o međuovisnosti svega i svih na Zemlji)
- *usvajanje i njegovanje temeljnih humanih vrijednosti* (kao što su ljubav, prijateljstvo, odanost, suosjećanje, solidarnost, pravednost, istinoljubivost, nenasilje)
- *podržavanje i izgrađivanje pozitivnih osobina ličnosti* (samopuzdanje, samopoštovanje, samosvijest, emocionalna stabilnost, samokontrola,

samokritičnost, odgovornost, samostalnost, kreativnost, otvorenost za svijet, radoznalost, spremnost na suradnju, empatija)

- *razvijanje intelektualnih* (rješavanje problema) i *socijalnih vještina* (suradnja, mirno rješavanje sukoba, komunikacija, tolerancija)
- *poticanje na primjenu usvojenog* u svakodnevnom životu.

Ti se zadaci ostvaruju sudjelovanjem djeteta u životu zajednice u kojoj prevladavaju demokratski odnosi, kako između djece, tako i između djece i odraslih, jer samo takvi odnosi mogu dati poticaj za vlastitu aktivnost, cjelokupni razvoj ličnosti, te razvoj stvaralačkih osobina i sposobnosti. Živeći u demokratskom okruženju, dijete uči da njegova odluka ima važno mjesto u postignuću osobnih ciljeva i ciljeva zajednice čijem razvoju pridonosi.

2.2.2. Područja i zadaće rada u pojedinom području

Kako je cilj ove koncepcije odgoja za ljudska prava dati temeljnu orijentaciju za rad u području ljudskih prava u predškolskoj dobi, te skrenuti pozornost na važnost odgoja za ljudska prava sa stajališta odgojno-obrazovnog djelovanja odgojitelja i cjelokupnog odgojnog konteksta u dječjem vrtiću, ovdje se iznose temeljna područja i sadržaji koji trebaju biti zastupljeni u radu s djecom predškolske dobi. Navedeni su sadržaji koji se najizravnije odnose na ljudska prava i povezani su s odgojem za ljudska prava, no čitav život u dječjem vrtiću treba izravno utjecati na usvajanje znanja, stavova i vrijednosti, te razvijati vještine i poticati ponašanja koja su važna sa stajališta izgradnje ličnosti koja će uživati i poštivati temeljna ljudska prava. U sadržajima koji slijede korišteni su ključni pojmovi iz područja odgoja za ljudska prava koje treba obuhvatiti u radu s djecom predškolske dobi. No u izvedbenom programu, gdje se operacionaliziraju zadaci odgoja za ljudska prava, ti su pojmovi svedeni na iskustvenu razinu predškolske djece.

Polazeći od činjenice da su ciljevi odgoja i obrazovanja uvijek usmjereni na pojedinca i da se odnose na ona svojstva i stanja razvoja ličnosti koji se odgojem žele postići, ciljne su vrijednosti, na kojima se temelji odgoj za ljudska prava u predškolskoj dobi, određene na četiri razine i prožete kroz četiri područja:

2.2.2.1. Afirmacija pojedinca - područje JA

U području JA odgojno je djelovanje usmjereno na jačanje djetetove ličnosti, a to podrazumijeva rad na onim sadržajima koji pomažu djetetu da upozna svoje mogućnosti i ograničenja, osvijesti identitet, te da razvije pozitivne osobine ličnosti.

Zadace rada u području JA:

- upoznavanje i osvještavanje sebe kao osobe (tjelesna obilježja, vlastite potrebe, osjećaji, misli i percepcija, vlastite mogućnosti i ograničenja)
- upoznavanje i osvještavanje sebe u odnosu na druge (vlastiti identitet - nacionalni, kulturni, humani, spolni)
- upoznavanje i osvještavanje sebe kao pripadnika različitih skupina - različite životne uloge (npr. u obitelji, rodbini, odgojnoj skupini u vrtiću, skupini vršnjaka).

2.2.2.2. Odnos s drugim — područje JA I DRUGI

U području JA I DRUGI odgojno je djelovanje usmjereno na jačanje djetetovih socijalnih kompetencija, odnosno na stjecanje onih stavova i vrijednosti, te razvijanje vještina koje su mu potrebne za uspostavljanje kvalitetnih odnosa s okolinom.

Zadace rada u području JA I DRUGI:

- upoznavanje i osvještavanje osobina drugih (tjelesna obilježja, potrebe, osjećaji i percepcija)
- upoznavanje i osvještavanje sličnosti i razlika među ljudima (rasne, nacionalne, kulturne, vjerske, spolne)
- uspostavljanje odnosa s drugima (suradnja, snošljivost, razumijevanje, povjerenje, prijateljstvo, solidarnost, ljubav, sloga, pomaganje, briga za drugoga)
- vještine komuniciranja (slušanje, verbalno i neverbalno izražavanje, empatija)
- mirno rješavanje sukoba (konstruktivno rješavanje problema i sukoba, nenasilje).

2.2.2.3. Pripadnost zajednici — područje MI

U području MI odgojno je djelovanje usmjereno na djetetovo sagledavanje zajednice kao cjeline u kojoj vlada međuovisnost svih (ljudskih bića međusobno, te žive i nežive prirode) i koja svojim članovima osigurava određena prava, ali zahtijeva i odgovornost svakoga za vlastite postupke.

Zadaće rada u području MI:

- osvještavanje mira kao pretpostavke života, sklada zajednice, te razvoja pojedinca i cjelokupne zajednice
- upoznavanje, razumijevanje i oživotvorenje dječjih prava (pravo na život, na igru, na ime i nacionalnost, na obitelj, roditeljsku ljubav, zaštitu od zlostavljanja, itd.)
- shvaćanje važnosti funkcioniranja zajednice na načelima pravednosti - od obitelji, odgojne skupine i skupine vršnjaka do međunarodne zajednice (pravda, jednakost, odlučivanje, odgovornost)
- upoznavanje i razumijevanje ljudskih prava (pravo na život, slobodu, dostojanstvo, pravo na privatnost, itd.)
- upoznavanje, shvaćanje i prihvaćanje pravila zajedničkog života (donošenje pravila, poštivanje pravila, posljedice narušavanja pravila, sigurnost)
- razvijanje moralnog odnosa prema osobnoj, tuđoj i zajedničkoj imovini
- međuovisnost svih ljudskih bića (podjela uloga u obitelji, ustanovi, mjestu, državi i doprinos svakoga u zajednici)
- međuovisnost i odnos žive i nežive prirode (briga o okolišu i njegova zaštita).

2.2.2.4. Svijet kao cjelina

U području Svijet kao cjelina odgojno je djelovanje usmjereno na usvajanje temeljnih znanja i spoznaja o međusobnoj povezanosti svega u svijetu - svih ljudi i njihovog djelovanja ili nedjelovanja na lokalnoj, nacionalnoj, međunarodnoj i globalnoj razini, svih živih bića, svekolike žive i nežive prirode.

Zadaće rada u području Svijet kao cjelina:

- shvaćanje međuovisnosti svih ljudskih bića (podjela uloga u obitelji, ustanovi, mjestu, državi i na razini čitavoga svijeta)
- shvaćanje međuovisnosti svih živih bića (čovjeka, biljaka i životinja)
- shvaćanje međuovisnosti i odnosa žive i nežive prirode (briga o okolišu i prirodi, njihova zaštita)
- djetetu pružati iskustvo zajednice koja je pozvana razvijati kulturu i civilizaciju koja je dostojna čovjeka u svim njegovim dimenzijama
- njegovati nadu, povjerenje i optimističan pogled na svijet i život u svim njegovim dimenzijama.

Sva četiri područja kao i zadaće rada u tim područjima međusobno su povezani i uvjetuju se. Naime, samo dijete koje ima razvijenu pozitivnu sliku o sebi i samokritičnost spremno je za prihvaćanje drugih i njihovih različitosti. Tek osjetljivost na svoje JA i sigurnost u sebe vodi do otvaranja prema drugome. Osjećaj zaje-

dništva potiče osjećaje pripadanja i jača dječji koncept sebe i drugih. Pozitivna slika o sebi potiče dijete da usavrši komunikacijske vještine, koje su ključne za međuljudske odnose. Kvalitetni odnosi među djecom u grupi pružaju mogućnost lakšeg rješavanja nesporazuma i veću spremnost za suradnju. Istodobno, u suradničkom ozračju dijete se bolje osjeća kao pojedinac i lakše razvija samopouzdanje i samopoštovanje.

2.2.3. Strategije rada u području odgoja za ljudska prava u sustavu predškolskog odgoja

Izbor strategija rada u svakom odgojnom području ovisi o cilju i zadacima odgoja, sadržajima odgojnog područja, te dobi djeteta na koju su odgojna djelovanja usmjerena. Stoga i područje odgoja za ljudska prava u predškolskoj dobi uvjetuje specifične strategije i oblike rada. Odgoj za ljudska prava počinje od prava djeteta da bude dijete i nužnosti da se osiguraju takvi uvjeti u kojima dijete može živjeti svoja prava. To se ponajprije odnosi na cjelokupno ozračje u obitelji i predškolskoj ustanovi koje djetetu moraju pružati osjećaj zadovoljstva, sigurnosti, pripadanja i poštovanja.

Odgoj za ljudska prava u sustavu predškolskog odgoja provodi se na tri razine:

- cjelokupno ozračje (odgojni kontekst) u kojem dijete živi u obitelji i u predškolskoj ustanovi (obuhvaća prostornu i vremensku dimenziju djetetova života, materijalno okruženje, odnos prema osobnom i zajedničkom vlasništvu djeteta i okoline, djetetove interakcije s drugima i njihove međusobne interakcije)
- svakodnevne životne situacije (rituali - hranjenje, oblačenje, osobna higijena, dolasci, odlasci ili susreti)
- planski stvorene situacije koje se u predškolskoj ustanovi organiziraju s ciljem usvajanja elementarnih znanja, stjecanja vještina, razvijanja stavova i poticanja socijalno prihvatljivog ponašanja: a) planirani poticaji i zbivanja na razini odgojne skupine, b) planirana zbivanja na razini ustanove i izvan nje, projekti, integrirani dani.

Sve se navedene razine prožimaju i nadopunjuju. Naime, planirane se aktivnosti moraju provoditi u odgovarajućem ozračju, ponašanje u svakodnevnim životnim situacijama odražava se i na ozračje i u posebno planiranim aktivnostima, a projekti na razini cijele ustanove odražavaju se i na opće ozračje. Pritom veliku ulogu ima ličnost odgojitelja (roditelja i profesionalnog odgojitelja), jer ga dijete

promatra, oponaša i identificira se s njim. Njegov sklad riječi i djela pruža djeci pozitivan model i daje jasne poruke o poželjnom i prihvatljivom ponašanju, kao i poruke da sva ljudska bića imaju unutarnje vrijednosti i da svi trebaju biti tretirani s poštovanjem. Imitiranjem modela, kroz nagrađivanje i kažnjavanje, te uživljanje u posljedice dobrog i lošeg ponašanja dijete usvaja sustav vrijednosti.

2.2.3.1. Cjelokupno ozračje

Najvažniji čimbenik uspješnosti odgoja za ljudska prava u predškolskoj ustanovi je, uz ličnost odgojitelja, ozračje i okruženje u kojem dijete živi. Ozračje čine odnosi između djece, djece i odgojitelja, te drugog osoblja u ustanovi, između osoblja, između osoblja i roditelja, te cjelokupni institucionalni kontekst, koji ovisi i o izgledu prostora i o pravilima ponašanja u ustanovi.

Razvoj kreativnosti djece radi iskazivanja individualnosti, autonomije i slobode te razvoj uzajamnog poštovanja, razumijevanja i tolerancije, moguć je samo u uvjetima u kojima su međuljudski odnosi kvalitetni, a prostor i okruženje poticajni za stvaranje situacija učenja. Demokratski odnosi odgojitelja s djetetom i drugim odraslima u djetetovoj sredini omogućuju ranu spoznaju vrijednosti takvih odnosa i rano učenje prikladnog ponašanja. Predškolska ustanova nije samo mjesto učenja nego i života i razmjene iskustva. Atmosfera u ustanovi i kvaliteta djetetova okruženja određuju kapacitet djeteta za otvorenost prema drugima.

Obilježja poželjnog ozračja su:

- okruženje u kojem se osjeća sigurnost, dobrodošlica, toplina, zadovoljstvo, susretljivost, razumijevanje, prijateljstvo, solidarnost
- okruženje u kojem se poštuje djetetova ličnost
- okruženje u kojem se dijete osjeća slobodnim iznijeti svoje mišljenje, stavove, brige, strahove, u kojem može zadovoljiti radoznalost i vršiti izbor (aktivnosti, suigrača, vremena igre ...) u skladu sa svojim željama i potrebama
- okruženje u kojem prevladavaju zajedništvo, suradnja, poštovanje drugoga, pridržavanje zajedničkih pravila
- okruženje u kojem se poštuju i njeguju različitosti
- okruženje u kojem se potiču svi aspekti komunikacije (slušanje drugoga, verbalno i neverbalno izražavanje) u cilju unapređenja međuljudskih odnosa

- okruženje u kojem se problemi rješavaju na konstruktivan način uz odsutnost tjelesnih kazni, agresivnosti i nasilja
- okruženje u kojem postoji kvalitetan odnos između odgojitelja i djeteta te svih odraslih osoba u ustanovi (odgojitelja međusobno, odgojitelja i osoblja u ustanovi, odgojitelja i roditelja).

2.2.3.2. Svakodnevne životne situacije

Svakodnevne životne situacije u odgojnoj ustanovi od neprocjenjive su važnosti sa stajališta odgoja za ljudska prava. Tijekom svakodnevnih situacija dijete zadovoljava svoje osnovne biološke, socijalne, intelektualne, emocionalne i druge potrebe u zajednici i uči to činiti na društveno prihvatljiv način (rituali kao što su odijevanje, hranjenje, pripremanje za spavanje i sl.). U tim situacijama dijete zadovoljava:

- potrebu za sigurnošću (red i poredak u životno važnim zbivanjima i radnjama)
- potrebu za pripadanjem (percepcija drugih kao izvora zadovoljenja osobnih potreba, percepcija sebe kao drugima važne osobe, percepcija drugih kao osoba sa sličnim potrebama i načinima njihovog zadovoljavanja)
- potrebu za samopoštovanjem (mogućnost izbora i pravo na intimnost)
- potrebu za poštovanjem drugih i poštovanjem od strane drugih (rituali dolaska, odlaska, odavanje i primanje socijalne pažnje)
- potrebu za samoaktualizacijom (iskazivanje inicijative, stvaralačko rješavanje problema, kritičko mišljenje).

U svakodnevnim životnim situacijama potrebno je poticati stvaralačke mogućnosti djeteta, njegov aktivan odnos prema okolini, odgovornost za izbor, suosjećanje, pomaganje drugima, brigu o drugome, toleranciju, nenasilnu komunikaciju i dr. Upravo te situacije imaju najjači odgojni potencijal, jer se zbivaju kontinuirano, uz stalne povratne informacije, a važne su za socijalizaciju, te predstavljaju učenje putem vlastitog iskustva koje daje najtrajnije efekte.

2.2.3.3. Planski stvorene situacije

a) Planirani poticaji i zbivanja na razini odgojne skupine

Iako sa stajališta djeteta odgoj za ljudska prava treba biti integriran u sve aktivnosti s djecom i za djecu koje pridonose djetetovu cjelokupnom razvoju, važno mjesto imaju i posebne planski stvorene situacije i poticaji na igru. U njima djeca stječu elementarna znanja, razvijaju socijalne vještine i usvajaju humane,

kulturne i etičke vrednote temeljene na ljudskim pravima i pravima djeteta, idealima mira i stavovima tolerancije prema različitostima.

U izboru strategija rada u području odgoja za ljudska prava posebno mjesto imaju igra kao djetetova dominantna aktivnost i iskustveno učenje. Radi se, naime, o području koje se primarno bavi humanizacijom međuljudskih odnosa, pa je manje važno stjecanje znanja i pamćenje činjenica, a više se polaže na usvajanje vještina, razvoj stavova i praktično djelovanje. Mir i poštivanje ljudskih prava se izgrađuju i to tako da se ugrađuju u život, odnosno da se žive. To je posebice važno za predškolsku dob, kad se usvajanje znanja zbiva kroz iskustvo i vlastito djelovanje. Učenje putem vlastitog iskustva omogućuje cjelovit pristup problemima, osigurava postupno osvještavanje vlastitih postupaka i postupaka drugih, njime se kombinira kritičko mišljenje i zabava, omogućuje individualizirani pristup kroz različite načine i različit tempo učenja za svakoga, osigurava interes, motivaciju i aktivnost svakog pojedinca, te stvara temelj za doživotno učenje. To je razlog da se u radu s djecom predškolske dobi u području odgoja za ljudska prava koriste sljedeće metode:

- participativne metode (koje osiguravaju aktivno sudjelovanje svakog pojedinca, u skladu s njegovim mogućnostima)
- interaktivne metode (akcije koje se temelje na povratnim informacijama svih sudionika procesa)
- anticipativne metode (koje potiču predviđanje i mijenjanje umjesto prilagođavanja).

Najznačajnije mjesto ima igra kao osnovna aktivnost predškolskog djeteta; jer igrajući se, dijete uči sve oblike komunikacije, stječe povjerenje u vlastite sposobnosti i stvara pozitivnu sliku o sebi, uči socijalno ponašanje i stvara prijateljstva, uređuje odnose na način funkcioniranja zajednice, uči kako se podrediti zajednički dogovorenim pravilima, razvija i bogate emocije, te razvija sposobnost empatije. Posebice to dolazi do izražaja u simboličkim igrama, igrama uloga, igrama simulacije i dramatizacijama, u kojima se dijete stavlja u poziciju drugoga i djeluje uvažavajući njegove potrebe i osjećaje. Stoga je upravo igra najpogodnija metoda i oblik rada s predškolskom djecom u području odgoja za ljudska prava (individualna, u paru, u manjim grupama, zajednička). Igra se kombinira s aktivnostima iz različitih područja stvaranja i izražavanja:

- verbalnog (razgovor, priče, govorne igre, zagonetke, brojalice, itd.)
- glazbenog (slušanje, izvođenje, stvaranje; pjesme i glazba s raznih strana svijeta i sl.)
- likovnog (slikanje, modeliranje, crtanje i drugi oblici likovnog izražavanja)

- scenskog i dramskog (izražavanje lutkom, dramatizacije priča ili doživljaja, simulacije)
- izražavanja pokretom (ples, pantomima, ritmika, oponašanje kretnji).

Za ostvarivanje zadataka iz područja odgoja za ljudska prava u predškolskoj dobi posebno je efikasan rad u malim grupama, jer je to najbolji oblik socijalnog učenja i mogućnost za razvijanje osjećaja zajedništva, dijeljenja, dogovaranja i donošenja odluka, te kao mogućnost za sudjelovanje i onih koji mogu manje, jer se radom u grupi pridonosi zajedničkom cilju.

b) Planirana zbivanja na razini ustanove i izvan nje, projekti, integrirani dani

Planirana zbivanja ne odvijaju se samo u odgojnoj skupini već i kao zajedničke aktivnosti - akcije cijele ustanove (npr. prikupljanje pomoći za siromašne, razmjena crteža i drugih materijala s djecom u drugim gradovima ili zemljama, ekološke akcije, tzv. integrirani dani posvećeni određenoj temi - solidarnost, ljubav, pomoć hendikepiranima, predstavljanje kulture neke druge zemlje i sl.). Osim u predškolskoj ustanovi, program odgoja za ljudska prava u predškolskoj dobi ostvaruje se i izvan ustanove, kao npr. posjeti djece muzejima, posjeti udrugama koje se bave zaštitom ljudskih prava, razmjene i gostovanja djece, posjeti starima, posjeti prijateljima, te primanjem gostiju u dječjem vrtiću.

Planiranje situacija učenja (igara i aktivnosti) iz područja odgoja za ljudska prava treba započeti od konkretnih potreba djece s kojom se radi, pa će odgojitelj planirati i ostvarivati aktivnosti koje proizlaze i nastavljaju se na dječje iskustvo bilo u odgojnoj skupini ili u široj zajednici.¹⁴ Važno je da se djetetova stečena iskustva povezuju s problemima na individualnoj i grupnoj razini, na razini zajednice, te na nacionalnoj i međunarodnoj razini. Aktivnosti treba planirati tako da budu dovoljno fleksibilne, da ih se može mijenjati na početku, tijekom ili na kraju rada ovisno o reakcijama i interesu djece.

14) Pri planiranju aktivnosti odgojitelj mora sebi jasno definirati što je primarni, te postaviti jedan ili više posebnih ciljeva, predvidjeti kako će započeti i kako završiti aktivnost. Npr. na početku godine, kad se uključuje najveći broj nove djece u grupu, treba odabrati igre i aktivnosti kojima je cilj da se djeca međusobno upoznaju, da razviju osjećaj pripadnosti grupi i da se stvori opuštana atmosfera. U takvoj atmosferi lakše će se učiti suradnja, poštivanje različitosti, prava djeteta i dr.

MEĐUNARODNI DANI

U okviru rada s grupom, na razini čitave ustanove ili cijele društvene zajednice mogu se obilježavati međunarodni i nacionalni datumi, dani i obljetnice. Ovdje navodimo samo neke značajnije međunarodne dane.

- 1995. - 2004. UN-ovo desetljeće poučavanja o ljudskim pravima
- 2001. - 2010. UN-ovo međunarodno desetljeće za kulturu mira i nenasilja, za djecu svijeta
- 2003. - 2012. UN-ovo desetljeće pismenosti
- 2005. - 2015. UN-ovo desetljeće odgoja i obrazovanja za održivi razvoj

- 1. siječnja Međunarodni dan mira
- 21. veljače Međunarodni dan materinjeg jezika
- 8. ožujka Međunarodni dan žena
- 21. ožujka Međunarodni dan borbe protiv rasne diskriminacije
- 21. ožujka Svjetski dan poezije
- 22. ožujka Svjetski dan zaštite voda
- 23. ožujka Svjetski dan meteorologije
- 2. travnja Međunarodni dan dječje knjige
- 7. travnja Svjetski dan zdravlja
- 8. travnja Svjetski dan Roma
- 22. travnja Dan planeta Zemlje
- 3. svibnja Dan Sunca
- 3. svibnja Međunarodni dan slobode medija
- 8. svibnja Međunarodni dan Crvenog križa
- 9. svibnja Dan Europe
- 15. svibnja Međunarodni dan obitelji
- 21. svibnja Svjetski dan za kulturni razvoj
- 22. svibnja Međunarodni dan biološke raznolikosti
- 28. svibnja Svjetski dan igre
- 31. svibnja Svjetski dan nepušenja
- 4. lipnja Međunarodni dan djece žrtava agresije
- 5. lipnja Svjetski dan zaštite okoliša
- 20. lipnja Svjetski dan izbjeglica
- 26. lipnja Međunarodni dan borbe protiv zloporabe i nelegalne prodaje droga
- 11. srpnja Svjetski dan stanovništva
- 9. kolovoza Međunarodni dan domorodačkih naroda

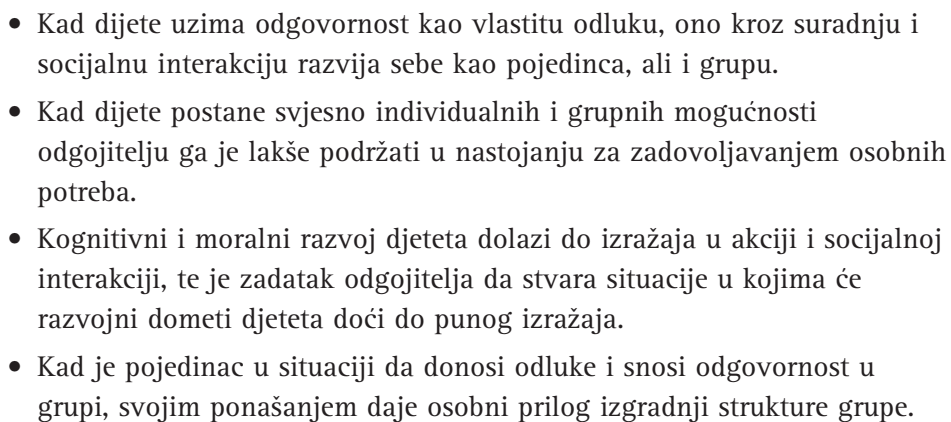
12. kolovoza	Međunarodni dan mladeži
8. rujna	Međunarodni dan pismenosti
16. rujna	Međunarodni dan zaštite ozonskog omotača
21. rujna	Međunarodni dan mira
1. listopada	Međunarodni dan starijih osoba
prvi ponedjeljak u listopadu	Međunarodni dan djeteta (počinje Dječji tjedan)
5. listopada	Dan učitelja
15. listopada	Međunarodni dan bijelog štapa/Međunarodni dan slijepih
16. listopada	Svjetski dan hrane
17. listopada	Međunarodni dan borbe protiv siromaštva
24. listopada	Dan Ujedinjenih naroda
16. studenoga	Međunarodni dan tolerancije
20. studenoga	Opći (Međunarodni) dan djeteta - obljetnica donošenja <i>Konvencije o pravima djeteta</i>
1. prosinca	Svjetski dan borbe protiv AIDS-a
3. prosinca	Međunarodni dan invalida
5. prosinca	Međunarodni dan volontera
10. prosinca	Dan ljudskih prava
10. prosinca	Dan UNICEF-a
29. prosinca	Međunarodni dan biološke raznolikosti

2.2.4. Načela rada u području odgoja za ljudska prava u sustavu predškolskog odgoja

Za uspješnost odgojnog djelovanja u području odgoja za ljudska prava važno se u radu pridržavati temeljnih načela i postupaka:

- djetetu treba uvijek pristupati tako da se osjeća prihvaćeno, voljeno, zaštićeno i podržavano
- djetetu treba omogućiti da iskaže svoje sposobnosti, da se afirmira
- u radu treba uvažavati individualne karakteristike i potencijale svakog pojedinog djeteta
- u radu treba naglašavati ono po čemu su ljudi slični, a razlikama (u spolu, kulturi, vjeri, mišljenju, izgledu) treba pristupati kao bogatstvu života - uočavati ih i prihvaćati
- polazište u radu moraju biti doživljaji i interesi djece
- djetetovo učenje treba temeljiti na iskustvu

- u radu s djecom treba polaziti od poznatog prema novom i nepoznatom
- neovisno o temi djetetu treba pružiti cjelovit doživljaj
- važno je poticati svako dijete na aktivno sudjelovanje u rješavanju problema i životu grupe
- djetetu treba omogućiti da probleme sagledava s raznih stajališta, da vrši izbor, oprobava vlastita rješenja, vrednuje osobno djelovanje i preuzima odgovornost
- u svim situacijama treba podržavati djetetovu radoznalost i otvorenost za pitanja i probleme
- u svakodnevnim životnim situacijama treba stvarati atmosferu pravednosti, kako u podjeli zaduženja ili u kažnjavanju, tako i u nagrađivanju
- pohvala i pozitivna potkrjepljenja moraju uvijek imati prednost pred kaznom
- važan je sklad riječi i djela odgojitelja
- djetetu treba davati jasne upute i postavljati stabilne granice između poželjnog i nepoželjnog
- u odgoj za ljudska prava uključiti roditelje i širu društvenu zajednicu.

-
- Kad dijete uzima odgovornost kao vlastitu odluku, ono kroz suradnju i socijalnu interakciju razvija sebe kao pojedinca, ali i grupu.
 - Kad dijete postane svjesno individualnih i grupnih mogućnosti odgojitelju ga je lakše podržati u nastojanju za zadovoljavanjem osobnih potreba.
 - Kognitivni i moralni razvoj djeteta dolazi do izražaja u akciji i socijalnoj interakciji, te je zadatak odgojitelja da stvara situacije u kojima će razvojni dometi djeteta doći do punog izražaja.
 - Kad je pojedinac u situaciji da donosi odluke i snosi odgovornost u grupi, svojim ponašanjem daje osobni prilog izgradnji strukture grupe.

Iz svega do sada rečenog jasno je da rad u skladu s pravima djeteta znači zadovoljavanje njegovih temeljnih potreba. Da bi profesionalni odgojitelji bili u stanju odgovoriti na djetetove potrebe, važno je da ih poznaju i da su ih u stanju prepoznati u svakodnevnom radu. Kako je *Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava* u sustavu predškolskog odgoja prvenstveno namijenjen djelatnicima dječjih vrtića, to će se u sljedećem poglavlju pozornost usmjeriti na mogućnosti zadovoljavanja potreba djeteta u vrtiću, odnosno dati smjernice kako graditi dječji vrtić kao mjesto u kojem djeca uče i žive svoja prava.

III.

*Dječji vrtić - mjesto gdje
dijete živi i uči svoja
prava*

1.

Djetetove osnovne potrebe

Ljudska prava temelje se na osnovnim ljudskim potrebama. Tako je i s pravima djeteta. Stoga rad u području odgoja i obrazovanja za prava djeteta zahtijeva dobro poznavanje temeljnih potreba djeteta, signala kojim dijete iskazuje potrebe, načina na koje odrasli trebaju odgovoriti na te poruke kao i razlikovanje potreba od želja.

Dijete u trenutku svojega rođenja i tijekom prvih godina života ne bi imalo gotovo nikakve šanse preživjeti kad bi njegovo preživljavanje ovisilo samo o njegovim instinktima i sposobnostima. Više nego itko ono ovisi o dobroj volji i pomoći drugih. Djetetova nemoć se međutim ne odnosi na njegove instinkte i sposobnosti iskazivanja nagona za preživljavanjem, nego na njegovu nemogućnost zadovoljavanja osnovnih bioloških potreba. Već pri rođenju njegovo ponašanje nije besciljno i neorganizirano. Ono raspolaže prirodnim ritmovima aktivnosti koji stvaraju obrasce spavanja i budnosti, hranjenja i kretanja. Osim toga, opremljeno je i brojnim refleksnim reakcijama na vanjsko podraživanje. Djetetova unutrašnja organizacija pomaže mu da upravlja izvorima svoje energije i svojim reakcijama. Od najranije dobi istražuje i nadzire svoju okolinu - gledanjem, sisanjem, plakanjem. Njegovo ponašanje ponajprije je usmjereno ka postizanju stanja potpunog zadovoljstva. Ono je iznutra motivirano da se ponaša tako da iskaže nedostatak i da to čini sve dok ne dobije ono što mu je potrebno da bi preživjelo. Hoće li njegov iskaz biti prepoznat i hoće li njegova potreba biti zadovoljena, ovisi isključivo o odnosu odraslih prema njemu i njegovim potrebama. Osjećaj zadovoljstva i ravnoteže postignute hranjenjem, kretanjem, snom ili odgovarajućom toplinom je, međutim, kratkotrajan i dijete se ponovo ponaša tako da iskazuje nedostatak i traži zadovoljenje. Skrb za primarne potrebe djeteta predškolske dobi stoga je kontinuiran proces tijekom kojeg ono svoje biološki programirane ritmove usklađuje s nekim izvanjskim čimbenicima i stječe relativno stabilne načine iskazivanja svojih potreba i navike vezane za njihovo zadovoljavanje.

1.1. Psihološki pristupi ljudskim potrebama

Potreba predstavlja stanje organizma ili socijalnu situaciju izazvanu određenom neravnotežom, nedostatkom (deprivacijom), koje pojedinac može, ali i ne mora biti svjestan. Potreba odražava manjak ili višak nečega što bi, da postoji u odgovarajućoj količini, pridonijelo dobru stanju organizma, odnosno ličnosti (Andrilović, Čudina-Obradović, 1994.). Ona nas tjera na aktivnost i često smo tek na osnovu nje svjesni da nam nešto treba. Suvremene teorije potreba naglašavaju da su potrebe pokretači našeg ponašanja. Navode se različite potrebe i ukazuju se na različite načine njihova iskazivanja i zadovoljavanja.

Osnovne (temeljne, opće) ljudske potrebe tipične su za sve pojedince neovisno o dobi, spolu i drugim obilježjima. To su primarne (osnovne) biološke i socijalne potrebe.

Sekundarne potrebe su stečene i individualno različite, a predstavljaju interese, stavove i navike pojedinca.

U odnosu na osobe (posebno u odnosu na djecu) koje žive u posebnim okolnostima u posljednjih desetak godina pojavljuje se izraz *posebne potrebe*. Tim se izrazom nastoji ukazati na situaciju u kojoj pojedinac trpi određeni nedostatak, odnosno ima potrebe koje ne može zadovoljiti bez aktivnog sudjelovanja drugih osoba - stručnjaka za pojedino područje rada s djecom koja imaju teškoća u ponašanju, prilagodbi, tjelesnom funkcioniranju i sl.

Posebne potrebe posljedica su:

- nekih nasljednih, prenatalnih ili stečenih konstitucionalnih, organskih ili psiholoških odstupanja (teškoće u razvoju, problemi zdravlja, posebne navike, talenti...)
- nepovoljnih uvjeta života (stres, siromaštvo, socijalna deprivacija, problemi u međuljudskim odnosima...)
 - *problemi roditelja i obitelji* - bolesti, različita tjelesna i mentalna ograničenja, psihički problemi, preopterećenost drugim obvezama, stres, narušeni obiteljski odnosi, problemi ovisnosti, zlostavljanje
 - *promjene u djetetovu životu* - npr. zdravo dijete, odraslo u relativno izoliranoj obitelji ili lokalnoj sredini koja je uspješno zadovoljavala njegove osnovne potrebe polaskom u školu se odjednom nalazi u situaciji u kojoj mnoge njegove vrednote više nisu funkcionalne - jezik, običaji, navike, vrijednosti, načini suočavanja s problemima... Za djetetov razvoj prijeteće su i situacije iznenadnog odlaska u bolnicu, razvod roditelja, gubitak nekoga od članova obitelji, preseljenje u drugu sredinu i sl. Kriza koja se tada javlja može se prevladati ako postoji dovoljna količina zaštitnih faktora - prevladavanje te krize daje novu kvalitetu djetetovu životu.

- *problemi uže (lokalne) zajednice kojoj obitelj pripada* - socijalna izolacija i distanca lokalne zajednice pojavljuje se kao uzrok djetetove posebne potrebe u trenutku njegova susreta sa širom društvenom zajednicom.

Temeljne (opće) ljudske potrebe

Humanistički pristup

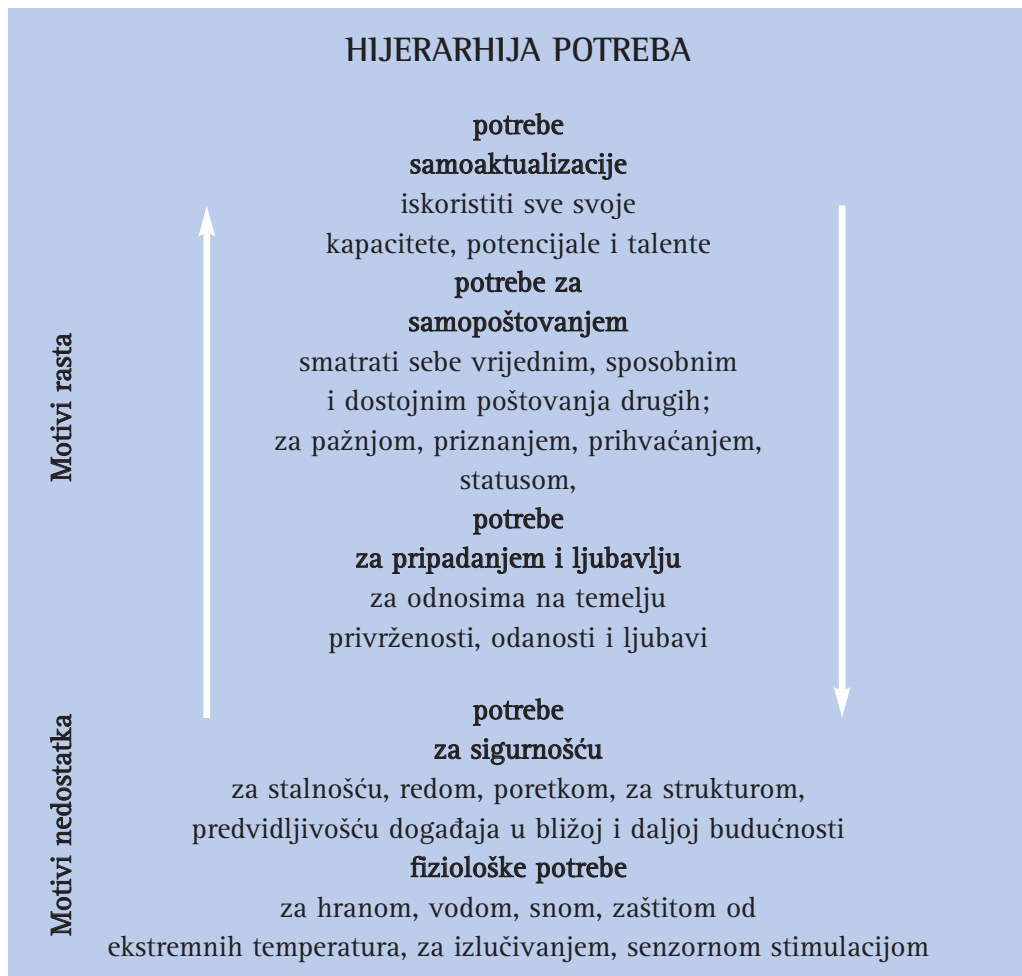
Prema američkom psihologu A. H. Maslowu (prema Fulgosi, 1981.) temeljne ljudske potrebe su: fiziološke potrebe, potreba za sigurnošću, pripadanjem, ljubavlju, samopoštovanjem i poštovanjem od strane drugih, te potreba za samo-aktualizacijom.

Pritom je važno napomenuti da taj psiholog ukazuje na to da u hijerarhiji zadovoljavanja ljudskih potreba vlada određeni red. Neke su djetetove potrebe jače i prioritetnije od drugih - zadovoljenje jedne potrebe osigurava pojavljivanje motiva za zadovoljavanjem potrebe višeg reda. Odgovarajuće nahranjeno, naspavano, odmorno dijete, koje udiše kvalitetan zrak, koje se može nesmetano kretati, zadovoljiti svoje potrebe za izlučivanjem, potrebe za senzornom stimulacijom, te za životom u optimalnim temperaturnim uvjetima osjećat će se sigurno i zaštićeno. Tek kad se u fizičkom i emocionalnom smislu osjeti sigurno i zaštićeno, ono će se imati potrebu vezati uz osobu koja je izvor njegova zadovoljstva i sigurnosti. Ukoliko odrasla osoba ne iznevjeri njegova očekivanja i postane stabilan izvor njegova zadovoljstva, dijete će uspostaviti stalnost i stabilnost svoje veza-nosti uz nju.

Maslow u svojoj teoriji motivacije navodi motive nedostatka i motive rasta, pri čemu su motivi nedostatka snažniji i usmjeravaju ljudsko ponašanje u pravcu zadovoljavanja potrebe izazvane nedostatkom (hrane, tekućine, sna, kretanja, reda, poretka, predvidljivosti zbivanja, pripadanja, ljubavi...).

Motivi nedostatka usmjereni su ka cilju opstanka i sigurnosti, a motivi rasta (obilja) orijentirani su na zadovoljenje i stimulaciju. Dok osoba nije ostvarila ciljeve vezane uz opstanak i sigurnost, neće biti spremna zamijetiti poticaje korisne za njezin osobni razvoj, odnosno neće ni težiti ka ponašanju koje će joj donijeti zadovoljstvo.

Za razumijevanje djetetovih potreba i načina njihova iskazivanja zanimljivo je zapažanje da nemogućnost zadovoljavanja pojedine potrebe prate određena čuvstva. Nedostatak sigurnosti dijete će često iskazati pokazivanjem straha, izostanak osjećaja da je voljeno i da nekome pripada može izazvati osjećaj tuge i usamljenosti, dok nemogućnost uspostavljanja odnosa u kojima će dijete osjetiti da je poštovano od strane drugih može potaknuti ljutnju i iskazati se kao agresivno ponašanje prema sebi, drugima ili prema fizičkoj okolini.

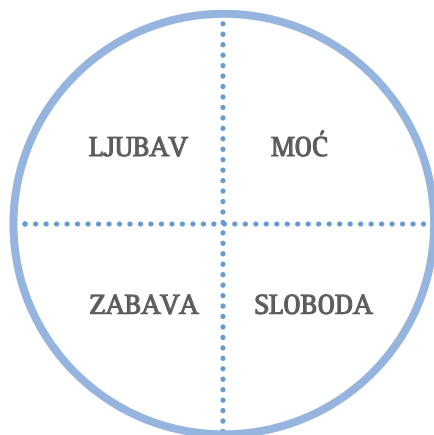
Prikaz 6. Hijerarhija potreba prema Maslowu (1982.)

Zanimljiv teorijski model tumačenja temeljnih ljudskih potreba postavio je W. Glasser (prema Bašić i sur., 1994.). On navodi da su sve ljudske potrebe bitne, jer ih, kad postanemo svjesni njihova postojanja, nastojimo zadovoljiti. Prema njegovu modelu postoji pet potreba: potreba za preživljavanjem i četiri psihičke potrebe:

- potreba za pripadanjem (ljubavlju, sudjelovanjem, suradnjom)
- potreba za moći (vladanjem, dominacijom, važnošću)
- potreba za slobodom
- potreba za zabavom

Potrebu za pripadanjem dijete izražava od najranije dobi - ono teško preživljava ako ne vjeruje da postoje osobe kojima je do njega stalo, koje o njemu brinu i koje su u stanju primiti njegovu ljubav i iskazati mu svoju. Tu potrebu dijete

ostvaruje uz majku, ostale članove svoje obitelji, drugu djecu, ali i uz životinje, predmete koji su njegovi i koji mu nešto znače.

Prikaz 7. Model temeljnih ljudskih potreba prema Glasseru (1985.)

Potrebu za moći dijete zadovoljava kad doživi da je nekome važno što ono misli, što osjeća, što se s njime zbiva, kad mu se ukazuje povjerenje i kad ga se hvale.

Potrebu za slobodom dijete ima prigodu zadovoljiti ako se može igrati, misliti i izražavati a da ga drugi ne ograničavaju. U skupini vršnjaka ono je obično zadovoljava do trenutka kad se njegovo djelovanje ne sukobi s načinom na koji netko drugi zadovoljava tu istu ili neku drugu potrebu (npr. potrebu za moći).

Potrebu za zabavom dijete može zadovoljiti kad se ima priliku s nekim igrati, s nekim nešto zajedno učiti, imati s nekim zajedničke zgrade ili kad samo radi nešto u čemu uživa.

Zadovoljenje jedne od potreba, prema Glasseru, može dovesti u pitanje zadovoljenje ostalih potreba, te je važno naučiti uravnotežiti njihovo zadovoljavanje.

Psihodinamski pristup

Osnovne postavke psihoanalize (teorije duševnog razvoja i pristupa u liječenju neuropsihijatrijskih problema) postavio je S. Freud. Taj pristup u tumačenju psihološkog funkcioniranja ističe važnost nesvjesnog, uglavnom nagona, te važnost dijelova ličnosti - *ida* (ono), *ega* (ja) i *super ega* (nad ja).

Prema Freudovoj doktrini *nesvjesno* je osnova čitavog psihičkog života, a svjesni su fenomeni tek njihovo očitovanje. On razlikuje dvije vrste pojava koje nisu svjesne. To su one koje su podsvjesne, tj. one koje bez velikih poteškoća mogu postati svjesne i one koje su nesvjesne, tj. one koje su aktivno potisnute, ali su i dalje djelotvorne kroz snove, lapsuse, neurotske ili psihotske simptome (prema Gruden, 1996.).

Nagon označava energiju koja ne proizlazi iz vanjskog svijeta, već iz unutrašnjosti organizma - to su snažni porivi kao što su spolnost, glad ili održavanje pojedinca. Oni su, pretpostavlja se, odgovorni za sve ono što dijete percipira i čini tijekom prvog razdoblja života da bi odgovarajuće funkcioniralo. Oni utječu na djetetovu percepciju i motoriku, te na taj način sudjeluju u stvaranju modela postizanja ili nepostizanja zadovoljenja u ostvarenju prvotnih ciljeva. Tijekom odrastanja dijete na različite načine i u različitim životno važnim situacijama nastoji postići ugodu ili zadovoljstvo.

Sustav ida (ono) pripada najstarijem nagonskom dijelu osobnosti. Obilježen je prevlašću načela nezadovoljstvo - zadovoljstvo koje traži izravnu djelatnost, bez odlaganja i bez preusmjeravanja. Riječ je o primarnom procesu u kojem prevladava najjača želja.

Sustav ega (ja) može se poistovjetiti sa svjesnim ili potencijalno svjesnim, a predstavlja percepciju i intelektualne procese. *Ego* ima funkciju spoznavanja vanjskih stimulacija i izbjegavanja pretjerane stimulacije. On nastoji utjecati na vanjski svijet na način koji je za njega koristan. Kontrolira nagone, odlučuje je li ih korisno slijediti, odgađa zadovoljenje za pogodniji trenutak ili potpuno guši nagonska uzbuđenja.

Sustav super ega (nad ja) čuva u sebi različite zabrane koje pojedinac dobiva tijekom razvoja. Ima ulogu samoopažanja i svjesnosti djelovanja. Nad ja se oblikuje djetetovim poistovjećivanjem s idealiziranim roditeljima i s autoritetom ili zakonom. Kad govorimo o idealiziranom roditelju, mislimo na djetetov djetinjjski dojam o svemogućem ili onakvom roditelju kakvog bi dijete željelo. Jedan dio *super ega* zabranjuje i suprotstavlja se težnjama *ida*, on je zahtjevan, neumoljiv i kažnjava, dok je drugi dobrohotni dio onaj koji je blizak idealnom *ja*. Prvi proizlazi iz roditeljskog lika koji brani i na kojega se usmjerava agresivna energija, dok drugi proizlazi iz likova roditelja koji vole i tješe, uglavnom iz lika majke.

Kako god psihodinamska orijentacija bila kompleksna i zbunjujuća za roditelje i odgojitelje, odnosno naoko teško primjenjiva izvan granica psihoanalize, psihoterapije i strogo kliničkog i specijalističkog pristupa, ona uvodi termine i razmatra dinamiku svjesnog i nesvjesnog koji mogu pomoći u razumijevanju djetetova ponašanja u procesu zadovoljavanja njegovih temeljnih potreba.

1.2. Proces zadovoljavanja temeljnih potreba

Za bolje razumijevanje procesa zadovoljavanja osnovnih ljudskih potreba poslužit ćemo se pojmovima psihološka okolina, životni prostor, svjesnost, kontakt, asimilacija.

Pojedinac je uvijek u interakciji s okolinom, međutim ta interakcija je ograničena na jedan mali dio cjelokupne okoline. Dio okoline s kojim je osoba u interakciji naziva se psihološkom okolinom. Nju čine s jedne strane zbivanja u organizmu, a s druge zbivanja u okolini. Ni jedna ni druga zbivanja ne mogu se objasniti ni razumjeti izolirano, tj. sama za sebe. Organizam nije pasivan u svom odnosu s okolinom, već aktivno djeluje na nju i aktivno reagira na podražaje koje prima. Svaki čovjek ima sposobnost namjernog i svjesnog iniciranja i vođenja svojeg kontakta s okolinom, te ostvarivanja svojih potreba. Zadovoljenje potrebe pritom *ne* znači jednostavno vraćanje na statičnu homeostatsku ravnotežu, već znači nastanak nove, promijenjene situacije u organizmu pojedinca i njegovu psihološkom polju.

Organizam i okolina nisu dakle suprotnosti, već su to dijelovi istog polja koje možemo nazvati *životni prostor*. On predstavlja psihološki univerzum pojedinca, to je cjelina njegove psihološke realnosti.

Svjesnost je stanje koje se opisuje kao: svjesno doživljavanje svega što je *sada i ovdje*, dakle u *stvarnosti*, a stvarnost uključuje sva zbivanja kako u organizmu, tako i u okolini. Biti svjestan znači biti prisutan sada i ovdje. Svjesnost obuhvaća senzomotorna, kognitivna, emocionalna i druga zbivanja.

Osnovna motivacija organizma je opstati, rasti i razvijati se. Izvori motivacije za djelovanjem i ponašanjem su naše fiziološke i psihološke potrebe. Osnovni izvor energije su naše emocije. One daju energiju našim akcijama (emocije su srž našeg života). Kao prvi znak postojanja neke potrebe javlja se uzbuđenje, ono se pretvara u emocije, a emocije pokreću i energiziraju načine i sredstva kontakta s okolinom. Rast i razvoj se zbivaju uvijek u interakciji s vanjskim svijetom. Ta interakcija se odvija prema pravilnom ciklusu, a sastoji se od dviju faza: faze kontakta s okolinom i faze povlačenja od okoline (Perls, 1973.).

Kontakt između pojedinca i okoline

Svaki kontakt pojedinca s okolinom usmjeren je ka zadovoljavanju neke potrebe, a odvija se kroz četiri stupnja (koraka, faze):

1. U organizmu se pojavi neka potreba ili apetiti za nečim i ta potreba postaje dominantna. Osoba okolinu počinje percipirati u odnosu na trenutnu potrebu, tj. doživljava okolinu kao izvor mnogih mogućnosti zadovoljavanja te potrebe. Okolina se dakle počinje analizirati.
2. U drugom koraku pojedinac postaje aktivan u odnosu na okolinu, tj. traži, provjerava i odbacuje mogućnosti zadovoljenja potrebe. U toj fazi je prisutna percepcija i intelektualni rad, uključuje se motorika, započinje manipulacija, savladavanje prepreka, namjerno usmjeravanje motornog ponašanja.

Ovo je *faza rješavanja problema* u pravom smislu riječi i ona završava kad je problem riješen. Pojedinaac ovdje ima osjećaj da on kreira i kontrolira situaciju.

3. Rješenje za zadovoljenje potrebe je već poznato, tj. cilj i način djelovanja su jasni i određeni. To je faza spontanog pristupanja ostvarenju cilja ili rješavanju situacije.
4. Kontakt je završen i organizam i cilj postaju jedno, jer započinje asimilacija. Asimilacija je transformacija neke organizmu strane tvari u jednu organizmu svojstvenu tvar. Asimilacija je neophodna za opstanak organizma i za njegov rast i razvoj. Njome to “strano” i “vanjsko” postaje dio samog organizma.

Proces kontakta i asimilacije može se slikovito prikazati na primjeru uzimanja hrane:

1. Čovjek osjeća glad, tj. pojavila se potreba za hranom - faza koja prethodi kontaktu s okolinom.
2. Čovjek zatim mora uspostaviti *kontakt* sa svojom okolinom kako bi pronašao hranu. Pristupanje okolini obuhvaća njeno aktivno istraživanje i obrađivanje kako bi se zadovoljila glad - faza kontakta.
3. Nakon što je hrana pronađena, nju sad organizam mora uzeti, što u pravilu uključuje sljedeće korake:
 - (a) treba *odgristi* komadić hrane
 - (b) to treba *prožvakati* (to je akt destrukcije materijala koji tek omogućuje asimilaciju)
 - (c) konačno treba *okusiti* je li ta hrana hranjiva i poželjna ili je otrovna i nepoželjna. To kušanje može imati dva ishoda:
 - *hrana je jestiva* = organizam će prihvatiti hranu i asimilirati je. Na taj način će jedna organizmu zapravo strana tvar postati njegov vlastiti dio i sada mu služiti u njegovom daljnjem rastu. Upravo ta uspješna transformacija jedne organizmu tuđe tvari u tvar koja je sastavni dio samog organizma predstavlja proces asimilacije.
 - *hrana nije jestiva* = tada se pojavljuje osjećaj gađenja i ta tvar se ispljune. Transformacija nije bila uspješna.

Primjer sa uzimanjem hrane može se primijeniti i na “mentalno-duševni metabolizam”. Kao što smo vidjeli, rast, kako fizički, tako i psihički, pretpostavlja uspješnu asimilaciju vanjskih i stranih tvari. Na psihološkom planu radi se naravno o iskustvenom i doživljenom materijalu koji se doživljava u kontaktu sa svijetom i kojeg treba “probaviti”.

I na psihološkom planu pojedinac mora uspostaviti kontakt s vanjskim svijetom i to onakav koji će dovesti do zadovoljenja njegovih potreba. Nakon toga mora razlikovati koja iskustva i koje doživljaje treba asimilirati, a koje odbaciti. Nakon toga dolazi do mentalne asimilacije materijala i on postaje sastavni dio osobe. S asimiliranim doživljajima gubi se svjestan kontakt, jer je on postao dio nesvjesne, samoregulirajuće čovjekove prirode.

Tako, na primjer, u procesu stjecanja nekog znanja - učenja neke teorije: da bi asimilacija mogla biti uspješna, teoriju prethodno treba dobro destrukturirati i restrukturirati. Asimilirano znanje će tako postati sastavni dio osobe, te će se moći efikasno i fleksibilno koristiti. Primjerice, da bi u svakodnevnom radu s djecom mogli postupati u skladu s Maslowljevom teorijom potreba, moramo je dobro proučiti, osvijestiti kroz vlastito iskustvo, te uočiti što iz nje možemo koristiti, a što nam predstavlja problem.

Općenito se može reći da se ljudski život može opisati kao neprestani *proces*, jedno neprestano kretanje od situacije do situacije, a svaka situacija ima dvije dimenzije, tj. obilježena je s jedne strane unutarnjim potrebama, emocijama, mislima, iskustvima, a s druge strane kontaktima s vanjskim svijetom, percepcijama tog svijeta, dijalozima i susretima s drugima. Sve to zajedno je na kompleksan i cjelovit način povezano. No ovisno o našim potrebama naša svijest zahvaća samo određene aspekte te cjeline.

1.3. Što utječe na djetetovo ponašanje?

Kao što se može razabrati iz prethodnih tvrdnji, teorije o porijeklu i vrstama osnovnih ljudskih potreba, te različita tumačenja procesa njihova zadovoljavanja vrlo su slične - razlike su često vidljive u terminologiji i u činjenici da svaka od navedenih teorija ne usmjerava pozornost na iste potrebe ili dijelove procesa njihova zadovoljavanja. Upravo zato možemo reći da je dobro poznavati različite pristupe, te da svaki od njih pridonosi rasvjetljavanju nekih pojmova važnih za razumijevanje porijekla i načina učenja ljudskog ponašanja.

Pritom se valja čuvati pretjeranog naglašavanja utjecaja pojedinih činitelja u čovjekovoj psihološkoj okolini, odnosno valja misliti na to da ni jedan akter djetetova odrastanja nije nevažan ni pasivan. S pozicija holističkog pristupa umjesto da nekome pridamo odlučujuću važnost, a nekoga učinimo bezutjecajnim, možemo razmatrati uloge koje u odnosu na djetetovo uspješno funkcioniranje ima ono samo, zatim njegova psihološka i fizička okolina.

Činjenica da sva djeca ne reagiraju na isti način na okolne utjecaje nema veze samo s djetetovim ranim iskustvima (pri čemu se ponovo favorizira presudna

uloga majke i njezinog odnosa s djetetom, a ne djetetova) nego i s onim njegovim osobinama koje su mu prirodene.

Campbell (2001.) navodi da premda djetetova obitelj zaista u najvećoj mjeri odlučuje koliko će dijete biti sretno, sigurno, stabilno, kako će se slagati s odraslima, s vršnjacima i drukčijom djecom, koliko će imati pouzdanja u sebe i svoje sposobnosti, koliko će biti osjećajno ili povučeno, kako će reagirati na nepoznate situacije - to nije sve. Obitelj, ma kako važna bila, nije jedina odgovorna za djetetove probleme, uspjehe i neuspjehe.

Djetetova uloga u interakciji dijete - skrbnik pod snažnim je utjecajem djetetove ličnosti (Vasta i sur., 1997.). Kako kod djeteta ličnost ne uključuje komponente poput uvjerenja, stavova i vrijednosti - jer one će postati vidljive kasnije - pri istraživanju djetetove ličnosti ograničavamo se na proučavanje izražavanja emocija i reakcija na podražaje iz okoline. Te se komponente ličnosti zovu temperament.

Temperament

Temperament je aspekt djetetove ličnosti koji uključuje njegovu emocionalnu ekspresivnost i spremnost da odgovori na podražaje (Vasta i sur., 1997.). Temperament dakle opisuje djetetov stil ponašanja i to ponajprije kako dijete nešto čini (a ne što čini). Tako će jedno dijete na isti podražaj (npr. ljuljanje na ljuljački) reagirati uzvicima i uzbuđenjem, a drugo će se umiriti i opustiti.

Neki će istraživači reći da temperamentom treba smatrati samo one aspekte ponašanja čije je porijeklo jasno genetsko (nasljeđeno), dok će se neki suprotstaviti i tvrditi da su čak i djetetova visina i građa tijela, koja jesu pod utjecajem roditeljskog nasljeđa, obilježje na koje se tijekom odrastanja može utjecati (prehranom, kretanjem, vježbanjem, medikamentima, psihološkim utjecajima...).

Drugo važno pitanje na koje su istraživači nastojali dati odgovor odnosi se na to je li temperament stabilna kategorija djetetova ponašanja, odnosno koliko se na temperament može utjecati. Istraživanja pokazuju da određeni aspekti djetetova ponašajnog stila zaista ostaju stabilni tijekom vremena i da su otporni na utjecaje izvana. Najčešće su to negativne emocionalne reakcije (poput straha i razdražljivosti), reakcije na nove situacije ili ljude, opseg pažnje i razina aktivnosti (Campos, Campos i Barret, Fox, McDevitt i dr., prema Vasta i sur., 1997.). Najraširenija klasifikacija temperamenta nastala je 50-ih godina u SAD-u, a autori su joj pedijatri Alexander Thomas i Stella Chess (Campbell, 2001.). Njihov je istraživački projekt trajao gotovo trideset godina i nazvan je Njujorška longitudinalna studija (NYLS), a proveden je s ciljem proučavanja dječjeg temperamenta i njegovog značenja za kasniju psihološku prilagodbu.

Aktivnost	Količina tjelesne i motoričke aktivnosti djeteta za vrijeme jela, kupanja, oblačenja i u drugim svakodnevnim situacijama
Ritmičnost	Djetetova predvidljivost, uključujući raspored hranjenja, ciklus spavanja, vršenja nužde
Pristupanje /privlačenje	Koliko pozitivno dijete reagira na nove događaje ili podražaje (igračku, hranu itd.), uključujući izražavanje raspoloženja i ponašanje
Prilagodljivost	Lakoća kojom se dijete prilagođava novoj situaciji
Intenzitet	Razina energije djetetovih reakcija, i pozitivnih i negativnih
Prag reakcije	Količina podražaja potrebna da izazove reakciju djeteta
Raspoloženje	Broj veselih i prijateljskih reakcija koje dijete pokazuje naspram neveselih i negativnih ponašanja
Distraktibilnost	Lakoća kojom se djetetovo ponašanje koje je u tijeku prekida izvanjskim događajem ili podražajem
Opseg pažnje i ustrajnost	Koliko dugo dijete izvodi neku aktivnost i djetetova spremnost da s njom nastavi kada se suoči s preprekama

Prikaz 8. Dimenzije temperamenta prema istraživanju NYLS (1977.)

Autori su utvrdili postojanje tri sklopa osobina koje se često pojavljuju i zaključili da postoje tri rana ponašajna stila. Te su stilove ponašanja označili kao “lagan”, “težak” i “suzdržan”.

Lako dijete je ritmično, obično ima pravilne obrasce hranjenja, spavanja i obavljanja nužde, dobro se prilagođava na promjene situacije, obično je pozitivno i veselo raspoloženo. Laka djeca rado pristupaju novim objektima i ljudima i njihove su reakcije obično niskog ili umjerenog intenziteta. Autori su oko 40% ispitivane djece svrstali u taj tip.

Teško dijete ima upravo suprotne osobine. Ono ima manje predvidljiv raspored, ne osjeća se dobro u promijenjenim situacijama, često plače i pokazuje negativno raspoloženje. Uzmiče pred novim iskustvima i snažno reagira na nove podražaje iz okoline. U ispitivanom uzorku bilo je 10% takve djece.

Suzdržano se dijete također slabo prilagođava promjenama u situaciji i sklono je povlačenju pred nepoznatim ljudima i objektima. Ono je manje aktivno i reakcije su mu niskog intenziteta. Takve je djece u istraživanju bilo oko 15%.

Thomas i Chessiva navode da je za djetetov razvoj presudno koliko se njegov temperament podudara s onim što se zbiva u njegovu fizičkom i socijalnom okruženju.

Procjenjivali su stoga i vrstu njege koju su djeca dobivala, te stvorili kategorije brižnih majki i majki koje to nisu bile. Dovodeći u vezu temperament djeteta i vrstu brige koju su djeca od majki imala, autori su (prema Campbell, 2001.) rezultate svojeg istraživanja saželi u tablicu odnosa sklopa djetetovih osobina i tipa majčine brige za dijete.

	“Brižne” majke	Majke koje “nisu brižne”
“Dobre bebe”	+ +	+ -
“Teške bebe”	+ -	- -

Prikaz 9. Sažeti rezultati istraživanja o odnosu sklopa djetetovih osobina i vrsta majčine brige za dijete (prema Campbell, 2001.)

Iz ovog dijela istraživanja možemo zaključiti:

- “Brižne” majke i “Dobre bebe” ostvaruju interakciju u kojoj se djeca razvijaju dobro, bez nekih loših posljedica.
- “Brižne” majke i “teške bebe” uspjele su ostvariti odnos koji je bio opterećen problemima, ali je imao pozitivne ishode, tj. djeca su se zahvaljujući kvaliteti tog odnosa uglavnom dobro razvijala.
- “Dobre bebe” s majkama koje su procijenjene kao “ne tako brižne” nisu napredovale kao “dobre bebe” s “brižnim majkama”; čak su imale više teškoća u napredovanju nego “teške bebe” s “brižnim majkama”.
- “Teške bebe” koje su odrastale uz majke koje nisu bile “osobito brižne” imale su najviše teškoća u odrastanju, te su uglavnom prozване “djecom s faktorima rizika”.

Campbell interpretirajući te podatke navodi njihovu dragocjenost za razmatranje utjecaja na djetetov razvoj i ukazuje na to da djetetov napredak ne ovisi samo o njegovoj okolini, već da temeljne prirodene karakteristike svakoga djeteta snažno utječu na njegov razvoj, napredak i sazrijevanje.

Socijalno i fizičko okruženje – okolinski čimbenici procesa zadovoljavanja potreba

U procesu skrbi za dijete predškolske dobi, koje je po prirodi svojega razvoja i zbog svojih razvojnih ograničenja maksimalno ovisno, iznimno je važno koliko će njemu bliske odrasle osobe razumjeti, poštivati i raditi na zadovoljavanju njegovih temeljnih životnih potreba. Pravo djeteta predškolske dobi na preživljavanje stoga ne obvezuje samo njegove roditelje, nego i djetetove odgojitelje, odnosno sve članove društva koji s različitih pozicija (profesionalnih ili društvenih i političkih) skrbe za pojedine skupine djece, pojedine aspekte njihova života ili pojedina područja njihova razvoja.

Zbog obilježja dobi dijete u ranom djetinjstvu ovisno je u svakom pogledu o djelovanju odraslih. Gotovo ni jednu svoju temeljnu potrebu ono ne može zadovoljiti a da odrasli na bilo koji način ne interveniraju na njegovo okruženje - svojim djelovanjem, ponašanjem, dozvolom za nešto ili oblikovanjem razvojno primjerenog okruženja. Premda je dijete spremno aktivno sudjelovati u životu obitelji i aktivno mijenjati odnose u živoj i neživoj okolini, ono ipak za svoje djelovanje treba naklonost i prihvaćanje odraslih.

Dijete predškolske i rane osnovnoškolske dobi od odraslih treba zaštitu, brigu, potporu, poticaj. Za dijete zainteresirane i njemu naklonjene odrasle osobe mogu zadovoljiti njegove temeljne potrebe, a samo posebno motivirane i dodatno obučene odrasle osobe u stanju su pomoći djetetu da zadovolji svoje posebne potrebe, bilo da su one posljedica zdravstvenih i psihičkih problema, bilo neprikladnih okolnih utjecaja ili djetetovih posebnih talenata.

Obitelj je prva zajednica u kojoj dijete zadovoljava svoje primarne biološke potrebe, ima prigodu doživjeti ljubav i pripadanje, osjetiti sigurnost, doživjeti da ga se poštuje, da je drugima važno što se s njim zbiva. U obitelji se dijete ima najviše mogućnosti igrati i zabavljati. Djetetovi roditelji su najčešće prve odrasle osobe uz koje dijete veže svoja pozitivna socijalna iskustva, oni ga izvode u svijet i od drugih traže potporu (materijalnu, stručnu, organizacijsku) za njegovo odrastanje. Članovi obitelji najbolje poznaju dijete, pretpostavlja se da najbolje razumiju što mu treba, te da znaju načine na koje će zadovoljiti djetetove potrebe.

Problemi jednog od roditelja ili druge nepovoljne okolnosti života u obitelji mogu značajno remetiti djetetov rast i razvoj. Zanemarivanje, zlostavljanje, te različiti poremećaji u komunikaciji djeteta i roditelja ili drugih članova obitelji negativno utječu na njegov razvoj i često imaju trajne posljedice na njegovo psihičko ili fizičko zdravlje.

Lokalna zajednica u kojoj djetetova obitelj živi značajan je čimbenik njegova uspješnog razvoja - ne samo u socijalnom nego i u tjelesnom, emocionalnom i intelektualnom smislu.

Lokalna zajednica je značajan resurs koji umnogome može pridonijeti kvaliteti izvanobiteljskog odgoja djeteta predškolske dobi. Ukoliko nije odgovarajuće uklopljena u širu društvenu zajednicu, lokalna zajednica može predstavljati prepreku u ostvarivanju djetetovih prava na odgovarajući izvanobiteljski odgoj, a svojim obilježjima često može negativno utjecati i na odgoj i tretman djeteta u obitelji. Osobito ako je određena lokalna zajednica iz različitih razloga (nacionalne, vjerske, prostorne, jezične, kulturne barijere) izolirana ili udaljena (distancirana) od šire društvene zajednice. Tada će najmanje moćni članovi te zajednice, a to su najčešće mala djeca i žene, biti izloženi različitim rizicima.

Socijalna deprivacija (nedostatak, zakinutost) pojam je koji označava nedostatak odgovarajućih interakcija pojedinca ili skupine s drugim pojedincima ili skupinama. Pojedinaac privremeno ili trajno ne može zadovoljiti svoje socijalne potrebe ili ne može koristiti društvene resurse koji bi život učinili kvalitetnijim. Socijalna deprivacija posljedica je socijalne izolacije ili socijalne distance pojedinca ili skupine pojedinaca od ostatka društva. Očituje se u niskoj razini znanja jednih o drugima, različitom vrijednosnom sustavu, nekorisćenju tuđih društvenih dobara, nesudjelovanju u društvenim procesima. Socijalno deprivirana mogu biti djeca iz, u društvenom smislu, relativno zatvorenih obitelji (obitelji određenog zatvorenog društvenog sloja, obitelji emigranata, obitelji koje pripadaju marginaliziranim etničkim skupinama). Zbog pozicije obitelji ona nemaju priliku odrastati u društvu vršnjaka niti biti uključena u programe za djecu predškolske dobi.

Bilo da se radi o izoliranom pojedincu, obitelji ili lokalnoj zajednici, u osnovi socijalne deprivacije nalaze se rigidna manjina i netolerantna većina.

Socijalna distanca predstavlja stupanj socijalne odvojenosti, različitosti i udaljenosti između pojedinaca, grupa ili slojeva društva.

Pojam uključuje:

- određeni stupanj nedostupnosti nekog društvenog sloja ili položaja u grupi
- negativan stav u odnosu na poželjnost i prihvaćenost socijalno distanciranih osoba ili skupina u određenom sloju ili statusu
- snažne i negativne interpersonalne emocionalne odnose u odnosu na socijalno distancirane članove grupe ili društva.

Socijalno distancirane od ostatka društva mogu biti različite skupine i pojedinci. Vrlo bogati slojevi društva ponekad su distancirani od siromašnih i obrnuto. Emigranti, prognanici ili azilanti također su potencijalno socijalno distancirani od drugih članova društva. Članovi nekih vjerskih sekti, osobe s većim teškoćama u razvoju, pripadnici nacionalne manjine u nekoj fazi svojega života najčešće imaju iskustvo socijalne distance.

Kad je stupanj socijalne udaljenosti takav da gotovo nema komunikacije i razmjene između socijalno distanciranih i ostalih članova društva, možemo govoriti o socijalnoj izolaciji (getoizaciji).

U situaciji socijalne izolacije ili distance u odnosu na djetetove potrebe izostaje:

- odgovarajuća stručna i socijalna potpora djetetu i roditeljima
- informativna, stručna ili materijalna potpora djetetu i roditeljima.

U situaciji socijalne deprivacije također se lako pojačavaju i osobni i obiteljski faktori koji održavaju i povećavaju teškoću. Stoga su djeca koja odrastaju u

socijalno nepovoljnim uvjetima potencijalno izložena i češćem pojavljivanju posebnih potreba, a kad se one pojave, njihovo zadovoljavanje je u takvim uvjetima otežano, te postoji opasnost da posebne potrebe prerastu u teškoće u razvoju koje je daleko teže rehabilitirati i otkloniti.

Djeca u razdoblju ranog djetinjstva ovisna su o odraslima, te zbog toga neizravno ili izravno snose posljedice socijalne deprivacije svoje obitelji i etneta. Jak osjećaj pripadanja obitelji ili lokalnoj zajednici koja nije odgovarajuće uklopljena u život šire društvene zajednice zadovoljava djetetovu potrebu za pripadanjem, no, u ovom slučaju ona postaje za dijete ograničavajuća za zadovoljenje njegovih drugih potreba.

Polazak djeteta u dječji vrtić najčešće je prva situacija u kojoj ono napušta sigurnost obiteljskog okruženja. To je izrazito prijeteća situacija u kojoj se dijete osjeća napušteno i nesigurno. Ono najčešće nema iskustvo da druga odrasla osoba razumije što njemu treba, te da želi i zna skrbiti o njemu. Dijete koje se ne osjeća voljeno i prihvaćeno postaje nesigurno i nepovjerljivo, počinje odbijati hranu, ima teškoća s izlučivanjem i uspavlivanjem, vraća se na već prevladane oblike ponašanja (prestaje hodati mada je prohodalo, postaje nespretno, nesamostalno, počinje ponovo tepati i sl.), sve je manje organizirano, gubi uobičajeni životni ritam i sve teže i odrasla osoba koja ga dobro poznaje može prepoznati što mu nedostaje i kako ga zadovoljiti. Nerijetko djetetu kojemu je narušen uobičajeni ritam zadovoljavanja potreba biva narušen i imunološki sustav, te se djeca u situacijama prvih odvajanja od roditelja (osobito od majke) lakše razbolijevaju.

Razdoblje prilagodbe iznimno je teško i za dijete, i za njegove roditelje i za odgojitelje kojima je dijete povjereno. Odrasli (roditelji, odgojitelji i drugi stručnjaci u dječjem vrtiću) odgovorni su za to koliko će dijete uspješno prevladati strah od odvajanja i strah od nepoznatog, te koliko će brzo i uspješno uspostaviti onaj ritam života koji će mu osigurati osjećaj kontinuiteta u zadovoljenju osnovnih životnih potreba.

Djetetovi roditelji odgovorni su za:

- stupanj zadovoljstva i uravnoteženosti s kojom dijete u vrtić dolazi
- njegove navike vezane za iskazivanje i zadovoljavanje potreba (koliko su one uobičajene i odgojitelju prepoznatljive)
- djetetova pozitivna iskustva u odnosu na druge odrasle i drugu djecu stečena prije polaska u vrtić
- stupanj samostalnosti (u skladu sa svojom dobi i svojim sposobnostima) u iskazivanju i zadovoljavanju vlastitih potreba
- vrstu i količinu informacija koje odgojitelj o njegovu djetetu ima već pri prvom susretu s djetetom

- svakodnevne informacije o važnim promjenama u djetetovu ponašanju izvan vrtića i onim promjenama u obiteljskom životu koje narušavaju djetetov uobičajeni životni ritam.

Odgojitelji i drugi stručnjaci u dječjem vrtiću odgovorni su za:

- opće vrtićko i skupno ozračje koje pogoduje djetetu i koje je za njega dovoljno poticajno
- osobne kapacitete za prihvaćanje djetetove osobnosti i njega u cjelini.
- količinu i kvalitetu znanja i vještina koje osiguravaju najbolju moguću skrb za dijete, te za
- organizacijske i materijalne uvjete u kojima dijete boravi i ostvaruje svoje pravo na zadovoljavanje potreba, pravo na odgovarajuću skrb i stimulaciju.

Opće vrtićko i skupno ozračje treba biti dovoljno naklonjeno djetetu da ono može spontano i na vrijeme iskazati svoje potrebe, te dovoljno poticajno da svoje pravo na zadovoljavanje osnovnih ljudskih potreba može uživati. U takvom ozračju djetetovo je pravo da mu odgojitelj u potpunosti bude izvor zadovoljenja (ako je ono samo u odnosu na nezadovoljenu potrebu potpuno ovisno i nemoguće), da ga podupire i pomaže mu kad je potrebno ili da mu omogući vlastitu aktivnost kojom će ono postići što želi.

Odgojiteljevi kapaciteti za prihvaćanje djetetove osobnosti odgovorni su za to s koliko će suosjećanja i razumijevanja odgojitelj pristupiti djetetovu strahu od odvajanja od majke, strahu od nepoznatog, te s koliko će osobnog angažmana graditi s djetetom odnose privrženosti i povjerenja. O odgojiteljevoj osobnosti umnogome ovisi i opće skupno ozračje, te njegova spremnost da razumije djetetove potrebe i da ih s ljubaznošću i naklonošću zadovoljava.

Odgojiteljeva znanja i vještine to su važnija što je dijete mlađe, odnosno što je ovisnije o odraslima. Znanja o kvalitetnoj prehrani, o zaštiti djetetova zdravlja, o prepoznavanju simptoma pojedinih bolesti i ponašanju u vrijeme njihova pojavljivanja, o optimalnim uvjetima sna, kretanja i njege, o djetetovim emocionalnim potrebama osnovna su i prioritetna znanja. Tek ako razumije što djetetu treba da bi bilo zadovoljno, sigurno i prihvaćeno, te ako ima vještine kojima će to spretno i na vrijeme obaviti, odgojitelj će sebi osloboditi vrijeme za rad na poticanju djetetova razvoja, a djetetu omogućiti stanje u kojem će primati izvanjske poticaje.

Organizacijski i materijalni uvjeti u kojima dijete u vrtiću boravi trebaju biti takvi da je dijete zaista zaštićeno i sigurno (okolina koja za dijete nije opasna, oprema, predmeti i materijali primjereni djetetovoj dobi, prostor koji uvažava njegova ograničenja i koji ga ne potiče na opasna i nekontrolirana ponašanja), te

da ima svoj prostor i vrijeme za sve ono što je za njega važno. U odnosu na zadovoljavanje djetetovih osnovnih potreba i prostor i organizacija života u skupini trebaju biti takvi da dijete skrbeći za sebe barem zadrži već postignutu razinu samopoštovanja i poštovanja od strane drugih.

U cjelokupnom odgojno-obrazovnom radu važno je imati na umu da ni jedan razvojni i profesionalni cilj nije vredniji od djetetova prava da bude naspavano, nahranjeno, zdravo, zadovoljno i sigurno, te da se osjeća voljeno i prihvaćeno.

1.4. Proces zadovoljavanja potreba - čimbenik razvoja osobnosti i socijalnog razvoja

Proces zadovoljavanja potreba i svjesnost sebe

Psiholozi se već duže od jednog stoljeća bave određenjem pojma o sebi. Tradicionalno stajalište razlikuje *dva aspekta*: JA ili egzistencijski pojam o sebi i MENE ili empirijski pojam o sebi. JA se (James, 1890., prema Vasta i sur. 1997.) odnosi na subjektivni doživljaj postojanja koji uključuje osjećaj osobnog identiteta, osjećaj osobe o vlastitom aktivitetu (da je sposobna nešto učiniti) i svijest o postojanju tijekom vremena. JA ima dominantno emocionalnu i energetske komponentu. MENE se odnosi na objektivno razumijevanje vlastitih osobina, poput tjelesnog izgleda, socijalnog statusa, osobina ličnosti, kognitivnih sposobnosti. MENE je dominantno iskustvena i spoznajna kategorija.

Te dvije sastavnice ujedinjene odgovaraju na naše pitanje o tome tko smo.

Harter je 1983. (prema Vasta i sur., 2001.) postavio *sustav pojma o sebi*, kojeg određuje kao niz međusobno povezanih procesa koji utječu jedan na drugi. Taj je sustav trodjelni i čine ga: znanje o sebi, samovrednovanje i samoregulacija.

Uočljivo je da se autori razlikuju u pristupu i terminologiji - jedni govore o pojmu o sebi (što ima naglašenu kognitivnu i iskustvenu dimenziju), jedni o svjesnosti sebe (što dominantno uključuje osjete i čuvstva).

Samosvijest i pravo na vlastiti doživljaj

JA predstavlja komponentu pojma o sebi koja se odnosi na subjektivni doživljaj postojanja (Vasta i sur., 2001.).

Jesper Juul (1996.) navodi da taj pojam predstavlja naš čvrsti unutarnji stup unutar kojeg smo svjesni dviju činjenica:

- ja sam netko i nešto u sebi samom

– ja jesam, neovisno o tome što znam i mogu.

Kad razmišljamo o utjecajima na dijete predškolske dobi, pojam i znanje o samosvijesti usmjerava nas na pridavanje osobite pozornosti djetetovu doživljaju - u smislu njegove unutrašnje motivacije (ono što osjeća, želi i ka čemu teži) i u smislu njegovih reakcija na vanjske podražaje i poticaje.

Već samim tim što je dijete organizam koji ima svoje instinkte i potrebe, odnosno svoju energiju iz koje djeluje, ono osjeća da je netko i nešto u samom sebi. Upravo zahvaljujući samosvijesti zauzima se za sebe na način koji mu je dan - u prvim danima života plaćem, a kasnije raznim drugim načinima daje do znanja da postoji i da mu nešto treba. Samim tim što dijete ima svoja osjetila i sposobnosti primanja i obrade podražaja iz okoline, ono ima svoj doživljaj svijeta oko sebe i ima ga sposobnosti izraziti spontano i na način koji je odraslima vidljiv.

Dakle kad govorimo o samosvijesti djeteta u doba ranog djetinjstva, možemo govoriti o dijelu pojma o sebi koje je njegovo biološko, evolucijsko vlasništvo i koje treba u kontaktu s djetetom podržavati, prihvaćati i omogućavati.

Razvoj samosvijesti kao bazičnog dijela pojma o sebi dijete će ostvarivati u okruženju koje mu je naklonjeno i koje ga “dobro vidi” poštujući pritom njegove granice i reakciju.

Tom zahtjevu se vrlo često suprotstavljaju naši načini brige o djetetu, naši načini komunikacije, briga za naše potrebe - jednom riječju, osobnost odrasle osobe koja s djetetom komunicira.

Primjerice, kad je dijete u igri na ljuljački, ono je uzbuđeno svojom aktivnošću i želi taj važan trenutak podijeliti s majkom koja za to vrijeme sjedi na klupi. Ono je doziva, najčešće jednom jedinom riječju “Mama!”. Što majka može učiniti:

- ne čuti, ne vidjeti, ne reagirati - jer je trenutno zaokupljena čitanjem, razgovorom s nekim
- usmjeriti svoju pozornost ka djetetu i uzvratiti mu osmijehom, mahanjem ruke, uzvikom npr. “Oho”, ili “Hej” ili “Tu sam, vidim te”
- usmjeriti svoju pozornost prema djetetu i reći npr. : “Pazi da ne padneš” ili “Uspori malo”
- ustati s klupe i pritrčati djetetu kako bi ga zaustavila u igri koju ona smatra opasnom
- usmjeriti svoju pozornost prema djetetu i doviknuti mu npr. : “Bravo, kako se ti lijepo znaš ljuljati”.

U prvom primjeru majčine reakcije dijete je grubo ignorirano, poruka njegovom postojanju je negativna: “Ti za sebe možda jesi netko i nešto, ali za mene to nisi kada se sam igraš i imaš svoj doživljaj”. Takva reakcija ne podržava postojanje samosvijesti; ona ga ignorira.

U drugom primjeru majka je učinila upravo ono što je potrebno da bi se omogućila samosvijest - vidjela je dijete, što je njemu bilo važno, i uzvratila mu na način koji zadržava jasnu granicu između djetetovih i majčinih osjećaja vezanih za ono što dijete radi i kako se osjeća. To je najbolji način podržavanja i omogućavanja djetetovog osjećaja da je ono važno neovisno o tome što zna i može, te da je netko i nešto u samom sebi.

Drugi i treći primjer oslikavaju ponašanje u kojem odrasla osoba ne poštuje djetetov doživljaj, ne daje mu prostor i vrijeme za iskazivanje, već ga "guši" iskazivanjem vlastitog straha, nametanjem stava da je situacija opasna i porukom da ono što dijete čini utječe na ono kako se majka osjeća - i da to djetetu treba biti važno u trenutku kad je uzbuđeno i sretno zbog onoga što radi. Djetetove granice se sužavaju, a majka zauzima prostor u svojoj svojoj moći nad djetetovom dobrobiti.

Četvrti primjer dobro oslikava kako i u najboljoj namjeri odrasli često preskaču važan trenutak u potvrđivanju i podržavanju djetetove samosvijesti i nude mu pohvalu za ono što čini. Uz sve pohvale i procjene tipa "Super", "Odlično", "Bravo" ostaje činjenica da majka koja je spremna pohvaliti nije vidjela i prepoznala djetetov doživljaj i njega samoga nego ono što dijete čini i kako to čini.

Roditelji i odgojitelji kao da su brzo i lako naučili da je važno jačati samopouzdanje i vjeruju da ih sama pohvala za ono što dijete čini svrstava u skupinu brižnih, podržavajućih i dobrih odgojitelja.

Samopouzdanje i razvoj neovisnosti

Ako samosvijest smatramo važnim unutarnjim stupom djetetova osjećaja da je netko i nešto u sebi samome, samopouzdanje možemo oslikati kao potporanj oko osobe (skelu) koji se naslanja na unutarnji stup (Juul, 1996.).

Samopouzdanje predstavlja uvjerenje, vjerovanje da osoba:

- vrijedi u određenim aktivnostima, situacijama, okruženjima
- može ovladati određenim znanjima, vještinama, stanjima, situacijama
- ima sposobnosti za...

Samopouzdanje je, dakle, vezano za ono što dijete radi, za način na koji radi i rezultate koje u tome postiže.

Vrlo često odrasli svoj utjecaj na samopouzdanje ne usmjeravaju na djetetovu aktivnost i ono što dijete radi, nego na srž djetetovog bića. Tu tvrdnju možemo oslikati ponašanjem roditelja koji primjerice za uredno složene igračke, za samostalno zakopčane gumbе na odjeći, pravilno držanje olovke ili neko drugo djetetovo postignuće daje potpuno uopćenu pohvalu tipa „Super, bravo“ ili daje pro-

cijenu cijelog djetetovog bića u smislu „Genije moj mali“, „Zlato mamino“ i sl. Takve reakcije odraslih ne jačaju djetetovo samopouzdanje, nego djetetovo iskustvo o tome da nešto može vezati u generalizirani osjećaj vrijednosti. Na takav način stvara se odnos prema vlastitim sposobnostima i efektima vlastitog djelovanja koji upućuje na to da smo izvanredni kad nešto napravimo dobro, ali i da ne vrijedimo ako griješimo. Naime, uzvikom “Super”, ili „Zlato mamino“ ne poručujemo djetetu što je u toj aktivnosti dobro učinjeno, a time i ne ostavljamo prostora za jasnu uputu kako nešto treba raditi da bi to bilo uspješno. Nerealna ohrabrenja ma kako poticajno zvučala na taj način otvaraju prostor za obeshrabrenost svaki puta kad efekti djetetova djelovanja nisu tako visoko procijenjeni.

Samopouzdanje nije dio pojma o sebi koji nam je prirodan i dan. Ono se razvija kroz djelovanje u vanjskom svijetu i kroz interakciju ponajprije s odraslima o kojima je dijete ovisno i koji o njemu brinu.

Odgovarajući poticaji djetetovu djelovanju su oni koji su u skladu s onim što dijete prema svojoj dobi može postići i s onim čime je zrelo ovladati. To uključuje roditeljsko ponašanje u kojem roditelj za dijete radi samo ono što ono zaista za sebe ne može napraviti, te ponašanje u kojem se djetetu ne postavljaju zahtjevi koji su mu preteški i nesavladivi.

Okruženje u kojem će dijete razviti svoje samopouzdanje je ono u kojem dijete može djelovati i istraživati svoje mogućnosti bez straha od neuspjeha i povrede. Dijete razvija samopouzdanje kad ga je odrasla osoba spremna poučiti kako se nešto radi i što je uspješno napravljeno. Pritom je važno da odrasli to čine s ljubavlju i smislom za detalje, te s ukazivanjem djetetu na uspješne male korake u ovladavanju nekom aktivnošću.

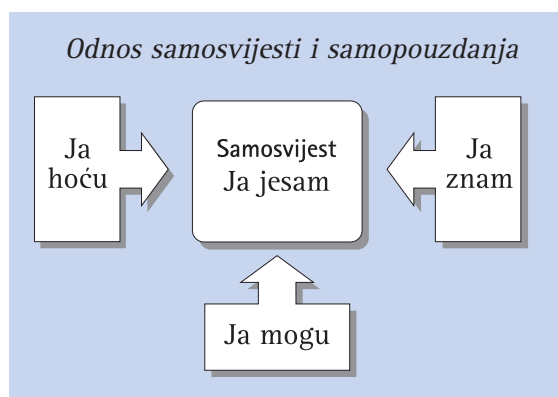
Za dijete u doba ranog djetinjstva je učenje vještina iskazivanja vlastitih potreba, te vještina hranjenja, oblačenja, kretanja, manipuliranja predmetima, komuniciranja značajan doprinos njegovu samopouzdanju i osamostaljivanju.

Samopouzdanje je zrcalo djetetova napretka na putu neovisnosti - za početak u brizi o sebi i svojim potrebama.

Važno je još jednom naglasiti potrebu razlikovanja samosvijesti i samopouzdanja, a samim tim i razlikovanja načina na koji se ta dva važna elementa pojma o sebi podržavaju i razvijaju.

Ako dijete ima jaku i pozitivnu samosvijest, ono će se tijekom odrastanja sve realnije odnositi prema svojim sposobnostima i moći će sebe procijeniti bez osjećaja nesigurnosti i potištenosti. Ono zna da može biti bolje i to će ga mobilizirati.

Ako dijete nema jaku samosvijest, ono će kako odrasta biti sklono izjednačavati ono što jest s onim što zna. Iskustvo da mu nešto ne polazi za rukom proizvest će doživljaj manje vrijednosti, a taj osjećaj pasivizira i blokira.

Prikaz 10. Odnos samosvijesti i samopouzdanja prema Juulu (1996.)

Samovrednovanje i samopoštovanje

Samovrednovanje predstavlja onaj dio pojma o sebi koji se odnosi na to što dijete misli o sebi i svojim sposobnostima. Odrastajući, dijete ne samo da počinje znati sve više o sebi - ono počinje i vrednovati te informacije. Djetetov život u obitelji, njegovo uključivanje u različite oblike institucionalnog života (dječji vrtić, igraonice, dječji klubovi i sl.) potiče ga na uspoređivanje s drugom djecom, te na onu sliku idealnog JA kojoj bi htio nalikovati.

Takvo samovrednovanje obično djetetu donosi i dobre i loše vijesti - dijete počinje bivati svjesno svojih dobrih i loših strana, te svojih osobina koje za druge imaju pozitivno ili negativno određenje. Samovrednovanje je u tijesnoj vezi s potrebom za samopoštovanjem. Samovrednovanje ima naglašene komponente kognitivnog i socijalizacijskog područja razvoja.

Rezultat samovrednovanja je svijest o vlastitoj vrijednosti koju možemo u odnosu na pojedine djetetove aktivnosti i stanja smatrati konačnom odrednicom, ali u odnosu na djetetov razvoj samopoštovanje ima svoju dinamiku i promjenjiva je varijabla.

Smatra se da djeca mlađa od osam godina nemaju dobro razvijen osjećaj općeg samopoštovanja. Znamo, međutim, da djeca u predškolskoj dobi sama sebe prilično visoko procjenjuju. Ona svoje procjene vlastite vrijednosti vežu uz osjećaj sigurnosti i osjećaj pripadanja svojoj obitelji, odgojiteljici u vrtiću, svojoj skupini vršnjaka. Već se u to vrijeme uz uvjet zadovoljenja potrebe za sigurnošću i pripadanjem javlja ideja o tome da znamo što želimo i vjerovanje da to i možemo postići. Interakcija s odraslim može djetetu pomoći da otkrije što želi, a reakcije odraslih, a sve više i reakcije vršnjaka, učvrstiti vjerovanje da je to moguće i postići.

U vrtiću je bezbroj prilika u kojima se može doživjeti uspjeh i dodati svojem samovrednovanju još jedan važan i poticajan podatak o sebi. Bezbroj je prilika i

za neuspjeh. Ukoliko dijete često doživljava neuspjeh u jednoj te istoj situaciji u obitelji i vrtiću, neće biti u mogućnosti jačati svoje samopoštovanje, jer je samopoštovanje rezultat samovrednovanja. Nasuprot prilici za razvoj samopoštovanja, djetetov život u obitelji i vrtiću može biti i prilika za razvijanje osjećaja bespomoćnosti (naučena bespomoćnost). Taj se osjećaj smatra naučenim, jer nije imanentan djetetovim potrebama, ni onome što je dijete kao vlastitu vrijednost donijelo na svijet u vidu samosvijesti i nagona za samoodržanjem.

Samoregulacija

Samoregulacija je dio pojma o sebi koji se odnosi na regulaciju i kontrolu vlastitog ponašanja. Ona je ključni dio djetetova sazrijevanja i odrastanja. Kad ono ne bi bilo u stanju upravljati vlastitim ponašanjem, bilo bi izloženo na milost i nemilost svemu onome što ga okružuje u socijalnom i fizičkom smislu. Upravljati vlastitim ponašanjem za dijete predškolske dobi znači:

- izbjegavati ono što se mora izbjeći da bi se zaštitilo od povrede i podsmijeha
- pričekati nešto što se ne može odmah dobiti, odnosno kontrolirati impuls s povjerenjem u pozitivan ishod i tolerancijom na odgodu zadovoljenja potrebe
- promijeniti ponašanje koje nije uspješno kako bi se ostvario željeni cilj ili kako bi se uspješnije uskladilo s okolinom.

Osnovno obilježje samoregulacije je unutrašnja kontrola. Iako je tijekom djetinjstva velik dio djetetova ponašanja pod utjecajem onoga što od njega traže njegovi roditelji ili drugi odrasli s kojima dijete ima važne emocionalne veze, ono je sve više u stanju imati i svoje vlastite naredbe i upute.

Prvi znakovi samokontrole počinju se javljati u trećoj godini kad se dijete počinje opirati činiti sve ono što odrasli od njega traže. Ono izražava svoje želje, želi nešto učiniti samo za sebe. Kako su roditeljske upute još uvijek snažne i često prisutne, dijete u svojem postizanju neovisnosti poseže za njima i počinje ih koristiti kao svoje. Javlja se unutarnji govor kojim ono samo sebe upućuje na način na koji će se suočiti s određenim problemom i riješiti ga.

Nakon treće godine strategije samokontrole postaju sve brojnije i složenije.

Važan dio procesa razvoja samoregulacije je i djetetova spremnost da se odupre iskušenju, odnosno spremnost da odgodi zadovoljenje. Sposobnost odupiranja iskušenju pod utjecajem je brojnih činitelja unutar kojih je važno naglasiti unutarnji govor, modeliranje, te poznavanje i korištenje razloga za suzdržavanje od zabranjenog čina.

Proces zadovoljavanja potreba i razvoj socijalizacije

Kad govorimo o djeci predškolske dobi koja nisu uključena ni u jedan predškolski program, pretpostavljamo da ona u svojem obiteljskom okruženju imaju priliku zadovoljavati svoje osnovne ljudske potrebe i razvijati svoje interese, stavove i navike. Poznavajući, međutim, obilježja razvoja djeteta predškolske dobi, možemo pretpostaviti da obitelj nije jedino okruženje u kojem dijete može i treba zadovoljavati svoje potrebe.

Dijete predškolske dobi može svoje primarne i sekundarne ljudske potrebe uspješno zadovoljavati u institucionalnom kontekstu koji je primjeren njegovoj dobi i koji mu je maksimalno naklonjen. Ukoliko je program vrtića kvalitetno koncipiran i ako je osoba koja ga provodi orijentirana na dijete i njegove potrebe, tada će ono uspješno prenijeti svoja pozitivna iskustva o sebi i drugima iz obitelji u instituciju.

Prema Eriksonu koji navodi psihosocijalne krize, važne socijalne odnose i povoljne rezultate razvoja - u doba ranog djetinjstva važne socijalne odnose dijete uspostavlja s majkom, ocem i drugim članovima obitelji (Andrilović, Čudina Obradović, 1994.). Tek u šestoj godini života kao važni socijalni odnosi se, uz obitelj, pojavljuju škola i susjedstvo. Kako je jedan broj djece već od druge godine života uključen u predškolski program, razumljivo je da i odgojiteljice u jaslicama imaju zadaću podržavati razvoj djetetove samoutjecajnosti u različitim područjima njegova djelovanja - od stvaranja odnosa s odraslom osobom u kojem je dijete aktivan i važan sudionik, zadovoljavanja interesa za svoje vršnjake do kretanja i istraživanja prostora, te otkrivanja i baratanja predmetima u djetetovoj neposrednoj okolini. Oblikovanje okruženja u kojemu će dijete moći

KRIZE I REZULTATI RAZVOJA

STADIJ	PSIHOSOCIJALNA KRIZA uspostavljanje:	VAŽNI SOCIJALNI ODNOSI	POVOLJAN REZULTAT RAZVOJA
1. godina	temelnog povjerenja ili nepovjerenja	majka	povjerenje, sigurnost, optimizam
2. i 3. godina	autonomije ili sumnje u sebe	roditelji	osjećaj samoutjecajnosti
od 4. do 6. godine	inicijative ili krivnje	obitelj	cilj, usmjerenost, inicijativnost
od 6. godine do puberteta	produktivnosti li inferiornosti	škola susjedstvo	kompetencija u intel., soc. i tjelesnim vještinama

Prikaz 11. Psihosocijalne krize, važni odnosi i rezultati razvoja prema Eriksonu

zadovoljiti svoje osnovne potrebe - za kretanjem, sigurnošću i pripadanjem, preduvjet je za otklanjanje sumnje u sebe i razvoj osjećaja da može utjecati na ono što se s njim zbiva i na ono s čim dolazi u kontakt (igračke, predmeti u sobi dnevnog boravka, prostor u kojem se kreće...).

I u kasnijoj predškolskoj dobi - od četvrte godine do polaska u osnovnu školu - stvarnost djeteta koje je uključeno u predškolski program je takova da važne socijalne odnose, osim u obitelji, ostvaruje i u skupini vršnjaka i u kontaktu s odgojiteljima koji su nakon odraslih članova obitelji iduće važne osobe u njegovu razvoju. Važna odgojiteljska zadaća stoga je identična roditeljskoj - omogućiti i podržavati djetetovu inicijativnost kako bi iskazalo svoje težnje i ciljeve, bilo usmjereno na njihovo postizanje i djelovalo u pravcu njihova ostvarivanja. Tijekom cijelog razdoblja ranog djetinjstva dijete će u odgovarajućem okruženju sve više biti motivirano za aktivan odnos prema vremenu i ritmu uzimanja obroka, izboru jela, ritmu aktivnosti i odmora, uključivanju i napuštanju pojedinih aktivnosti, izboru partnera za igru... Sve više će planirati svoje aktivnosti, željeti dovršiti započeto i nastojati utjecati na njihov ishod.

Ako prevlada psihosocijalne krize ranog djetinjstva, dijete će u školu krenuti s dobrim šansama za razvoj osjećaja produktivnosti i stjecanje kompetencije u intelektualnim, socijalnim i tjelesnim vještinama. Kako skupinu djece koja zajedno sudjeluju u predškolskom programu možemo smatrati relativno zatvorenom skupinom, tako je ona osobito pogodna za razvoj djetetove socijalne kompetencije.

Socijalna kompetencija je sposobnost započinjanja i održavanja zadovoljavajućih odnosa s vršnjacima. Pod time se podrazumijeva sposobnost stvaranja i usklađivanja prilagodbenih reakcija na zahtjeve okoline, te sposobnost stvaranja i iskorištavanja prilika za vlastito djelovanje i zadovoljavanje različitih potreba u fizičkom i humanom okruženju.

Ako, međutim, izraz sposobnost, koji predstavlja skup osobina, zamijenimo izrazima osobine, vještine, znanja i umijeća, približavamo se razmatranju sastavnica socijalne kompetencije. One su rezultat djetetova razvoja koji se odvija u interakciji s njegovom okolinom, osobito vršnjacima.

Sastavnice socijalne kompetencije:

1. REGULACIJA EMOCIJA - sposobnost reagiranja na zahtjeve situacije s rasponom emocija i na način koji je socijalno prihvatljiv i dovoljno fleksibilan da bi ostavio prostora i za spontane reakcije i za odgodu spontanijih reakcija (Cole, Michel i Teti, prema Katz i McClellan, 1999.). Regulacijom emocija osoba uči kako se nositi s frustracijama, prevladati tjeskobu, uživati u drugima, podnijeti samoću, razvijati prijateljstva.

U razdoblju ranog djetinjstva dijete postupno postaje sve tolerantnije na odgađanje zadovoljavanja vlastitih potreba, spremno je u određenim okvirima pričekati trenutak njihova zadovoljenja koji će predstavljati način njegova usklađivanja ne samo s obilježjima situacije nego i s potrebama drugih u njegovoj neposrednoj okolini. Osim što je sve spremnije pričekati, ono počinje biti u stanju odoljeti izazovu.

Situacije u kojima dijete iskazuje neugodne emocije (osobito ljutnju) najčešće su one u kojima ono ima doživljaj osujećenosti postizanja nekoga cilja koji bi mu, da je bio ostvaren, donio osjećaj samoutjecajnosti, inicijativnosti, zadovoljenja i uspjeha. To može biti fizička ili socijalna prepreka, te konflikt unutar više motiva jednako privlačnih ili jednako odbojnih. Frustracija kao stanje koje slijedi nakon doživljaja osujećenosti najčešće izaziva emocije bijesa i ljutnje, a manifestira se u različitim oblicima agresivnog ponašanja. U formalnoj dječjoj skupini u kojoj djeca sudjeluju u nekom programu i u kojoj postoje odnosi temeljeni na međuovisnosti, toleranciji i razumijevanju dijete ima priliku učiti koji su načini iskazivanja ljutnje socijalno prihvatljivi, te kako se može konstruktivno izaći iz tako teškog i za dijete i za druge neugodnog osjećaja.

2. **SOCIJALNA ZNANJA I SOCIJALNO RAZUMIJEVANJE** - uključuju poznavanje normi i glavnih socijalnih pravila grupe kojoj dijete pripada (ovladanost jezikom, slične priče, igre, legende...) Socijalno razumijevanje uključuje sposobnost predviđanja tuđeg ponašanja, sudjelovanje u raspravi, pregovaranje, naizmjenično uključivanje u razgovor, suradnju...
3. **SOCIJALNA UMIJEĆA** - način na koji dijete pristupa grupi vršnjaka, te kako se nosi s otporima onih u čiju se grupu želi uključiti ili s vlastitim otporom u situaciji kad se netko nastoji približiti njegovoj grupi. Zadovoljavanje svih primarnih potreba, a osobito potrebe za pripadanjem i poštovanjem od strane drugih, omogućava se upravo razvojem socijalnih umijeća. Djecu se u vrtiću nastoji učiti o pravima na sudjelovanje i uključivanje u igru, te ih vježbati u načinima komunikacije s drugima u cilju zadovoljenja vlastitih potreba. Način na koji dijete u predškolsko doba izražava svoje negativne emocije i stavove prema drugima još uvijek je takav da drugom djetetu daje priliku da se suoči s agresivnim ponašanjem vršnjaka i da se, samostalno ili uz pomoć odgojitelja, uključi u igru i aktivnosti koje ga privlače, za razliku od prvih godina školovanja kad je socijalnu izolaciju, koja postaje osnovni oblik agresivnog ponašanja prema pojedinom djetetu, bilo vrlo teško prevladati vlastitim snagama, a prilično neproduktivno oslanjati se na pomoć odraslih.

4. SOCIJALNE DISPOZICIJE - razmjerno trajne navike ili karakteristični načini reagiranja na iskustva u različitim vrstama situacija - radoznalost, plašljivost, kreativnost, refleksivnost, pristupačnost, svadljivost... Uče se iz iskustva i modeliranjem.

Uobičajeni problemi socijalizacije kao što su stidljivost, niska razina interakcije, agresivnost i usamljenost, u situaciji odgovarajuće koncipiranih predškolskih programa mogu se izbjeći, svesti na minimalnu mjeru ili se djetetu može pomoći da ih nadvlada i uspješno ostvari svoje odnose s vršnjacima.

1.5. Što i kako dijete predškolske dobi može naučiti o svojim potrebama

Dijete u vezi sa svojim potrebama već u predškolskom razdoblju može naučiti:

- Da je važno osjećati sebe i znati što ti nedostaje/što želiš - to je kontakt sa samim sobom i *briga o sebi*.
- Da je važno jasno pokazati što ti treba/što te zanima - to je *zastupanje samoga sebe*.
- Kako to pokazati da drugi razumiju - to je prilika za *usklađivanje s okolinom*.
- Kako sam zadovoljiti vlastite potrebe - to je *put ka neovisnosti*.
- Kako prepoznati, čuti i poštivati tuđe potrebe - to je *put ka socijalizaciji*.

U odnosu na pravo na brigu o sebi i zadovoljavanje svojih potreba u dječjem vrtiću dijete može naučiti da ima pravo naučiti načine iskazivanja potreba i vještine važne za preživljavanje, te naučiti prepoznati i uvažavati tuđe potrebe.

Znati da ima pravo

Dijete predškolske dobi neće uspjeti dati jasnu definiciju pojma prava ni pojma potreba, no to ne znači da ono u svojem rječniku neće koristiti te riječi. Ono zna reći "Imam pravo" i ono tu izjavu daje u situaciji u kojoj zaista postoji prijetnja ostvarivanju njegova prava. Dakle ono, unatoč tome što ne može u potpunosti spoznati smisao prava i važnost preživljavanja, može naučiti što je njegovo pravo i to znanje situacijski koristiti.

Osim što može znati da ima pravo, dijete može naučiti i da ima pravo zastupati i tražiti ostvarenje svojih prava. Dakle ono ne samo da može znati da ima npr. pravo zaspati ako mu se spava nego i da može od drugih tražiti da to pravo uživa na način koji je za njega prihvatljiv.

Znati načine iskazivanja potreba

Dijete od najranije dobi može učiti o tome na koji način će pokazati što mu treba, a da to drugi razumiju, na koji način će tražiti od drugih da mu omoguće ostvarenje prava na zadovoljenje osnovnih potreba, a da to bude socijalno prihvatljivo i da ne ugrozi tuđu sigurnost, dobrobit, zadovoljavanje tuđeg prava.

Učiti vještine važne za preživljavanje

Razvoj motorike, fine spretnosti, potreba za samoaktivitetom i postignućem omogućit će djetetu da stekne vještine važne za njegovo preživljavanje i uz neznatnu pomoć odrasle osobe. Dijete može osjetiti zadovoljstvo u tome da je sve neovisnije u odnosu na zadovoljavanje neke životno važne potrebe te da može s još više inicijative zastupati sebe i svoja prava.

Prepoznati tuđe potrebe i biti svjestan međuovisnosti

Već u predškolskoj dobi dijete može prepoznati one potrebe drugih koje su slične njegovima, može suosjećati s onim stanjima drugih koje je i samo iskusilo, te može naučiti što je društveno prihvatljivo u odnosu na tuđe potrebe. Ono u zajednici vršnjaka ima izvanrednu priliku uočiti međuovisnost u zajedničkom životnom prostoru, u odnosu na korištenje zajedničkih životnih dobara, na dijeljenje naklonosti odrasle osobe, na potrebu usklađivanja ritma i uvjeta u kojima se izvode životno važne aktivnosti.

Kako dijete predškolske dobi može naučiti da ima pravo iskazivati, zastupati i zadovoljavati svoje osnovne potrebe?

Učiti iz vlastitog iskustva

Dijete predškolske dobi umnogome je orijetnirano na sebe i svoje potrebe. Ono uči iz vlastitog iskustva, a to učenje je osobito snažno i dugotrajno ako se zbiva u emocionalno obojenim situacijama.

Stanje neugode, u kojem dijete osjeća nedostatak nečega, prethodi ponašanju u kojem dijete iskazuje svoju potrebu i nastoji je zadovoljiti. Već prva situacija u kojoj dijete u dječjem vrtiću uspije ostvariti svoje pravo na zadovoljenje potrebe i pravo na odgovarajuću skrb početak je učenja o načinima iskazivanja i zastupanja svojih prava.

Ukoliko u toj situaciji dijete svojim ponašanjem nije postiglo zadovoljenje, ono će svoj boravak u vrtiću doživjeti kao prijetnju vlastitoj dobrobiti - situacija će dobiti još snažniji emocionalni ton i još se snažnije urezati u djetetovo pamćenje - kao negativno, uskraćujuće iskustvo.

Opazati model iz okoline

Osim iz vlastitog iskustva dijete će o tome što je njegovo pravo i pravo drugih u odnosu na osnovne ljudske potrebe naučiti gledanjem kako se drugi ponašaju i kakve posljedice doživljavaju. Ono će opaziti model iz okoline. Učenje po modelu bit će to učinkovitije što je osoba koju dijete promatra bliža - po dobi, spolu, po stupnju emocionalne vezanosti. Važno je koliko je osoba koja je model dosljedna u svojem zastupanju vlastitih i tuđih prava, te što pritom govori i što radi.

Akcije pomoći djetetu kojem je potrebno nešto što djeca u skupini imaju, a što je životno važno, mogu ostati u djetetovu sjećanju kao nešto gdje su svi sudjelovali u brizi za život i potrebe drugoga. Djetetu će ta situacija biti poučnija što više informacija ima o djetetu kojem se pomaže i što više samo ima prilike pomoći i vidjeti rezultate svoje brige za druge.

Osim živih modela dijete predškolske dobi bit će sklono prihvatiti ona ponašanja koja vidi kod svojih omiljenih junaka u TV-emisijama, serijama, slikovnicama.

Učiti od autoriteta i prihvaćati ono što mu bliska odrasla osoba govori

U doba ranog djetinjstva upravo zbog snažne ovisnosti o odrasloj osobi i svijesti da o njegovom odnosu s odgojiteljem ovisi njegova dobrobit u vrijeme dok je u vrtiću odgojitelj je za dijete dovoljan autoritet koji ga može poučiti i svojim verbalnim iskazima, osobito tako da mu:

- govori što da radi kad nešto treba i kad mu nešto nedostaje
- ukazuje na neke vrijednosti u odnosu na pravo na život (biljaka, životinja, nepoznatih ljudi, onih koje poznaje i koji su mu bliski, njega samoga)
- objašnjava zašto se važno brinuti za svoje zdravlje, o tome je li sito, naspavano, o tome kakav zrak diše, kako se kreće
- tumači kako se brinuti za svoje potrebe, te kako ih iskazivati i zadovoljavati.

Važno je da odgojitelj pritom koristi uvijek iste rečenice (to mogu biti poslovice) i izražava uvijek iste stavove. Tako dijete ima priliku uočiti vrijednosni sustav osobe koja mu je važna i prihvatiti njezine tvrdnje, provjeravati i potvrđivati njihovu vjerodostojnost promatrajući osobu koja mu je model, te ih početi prakticirati u vlastitom odnosu prema svojim i tuđim potrebama.

Učiti kroz igru

Kroz igru (osobito imitativnu i igru uloga) dijete može uvježbavati svoju vještinu zastupanja prava, uživljavati se u poziciju onoga tko skrbi za sebe i drugoga i uvježbavati načine na koje se to može raditi bez rizika od povrede i straha od

pogreške. Igre liječnika, igre u kutiću kuhinje, kutiću lutaka, igre policajca, hitne pomoći tipične su dječje igre u kojima djeca proigravaju svoja iskustva, isprobavaju svoju moć i uvježbavaju se za stvarne životne uloge i situacije. Odgojitelj može, igrajući jednu od uloga, i na taj način planski utjecati na djetetovu svijest o tome da se važno brinuti za svoj i tuđi život, te će svojim sudjelovanjem u igri biti za djecu model za ono što u stvarnoj situaciji nije bilo potrebno ni moguće, a može mu koristiti u nekoj drugoj nepredvidivoj situaciji (učenje broja policije, hitne pomoći, igre zamišljanja i predstavljanja situacija u kojoj netko ugrožava nečiji život i sl.).

2.

Institucionalni kontekst i djetetova prava

Kad razmatramo institucionalni kontekst i prava djeteta predškolske dobi, ponajprije razmišljamo o odgojno-obrazovnim institucijama koje provode programe namijenjene djeci predškolske dobi. Očekivati je da su te institucije nastale upravo radi djetetova prava na kvalitetne odgojno-obrazovne programe, te da su one na svakoj svojoj razini (ustrojbenoj, materijalnoj, programskoj) uređene u skladu s njegovim potrebama i pravima.

Pretpostavka o tome da su dječji vrtići, kao najrašireniji oblik institucionalnog odgojno-obrazovnog djelovanja na dijete u razdoblju ranog djetinjstva, organizirani s namjerom da budu najbolje moguće mjesto izvanobiteljskog odgoja gotovo nigdje u svijetu, pa tako ni u nas, nije u potpunosti točna. Razlozi za to postoje i u povijesnoj dimenziji razvoja sustava predškolskog odgoja i u aktualnom stanju ne samo sustava odgoja i obrazovanja nego i sveukupnih zbivanja u društvu.

Povijesno nasljeđe dječjih vrtića u Hrvatskoj upućuje ponajprije na ideju da su dječji vrtići institucije koje skrbe za djecu u vrijeme dok njihovi roditelji rade, dakle prvotna namjena im je briga za prava i potrebe zaposlenih roditelja, odnosno briga za ekonomsku dobit od rada odraslih.

U samom pravu na uključivanje u program zbog niza objektivnih razloga i danas prednost pri korištenju institucionalnog odgoja imaju djeca iz obitelji u kojima su oba roditelja zaposlena. Na programskoj razini nasljeđe je još uvijek opterećeno idejom da institucija ima svoju relativno stabilnu i unaprijed određenu strukturu, te mnogobrojna pravila koja nisu uvijek usmjerena na podizanje kvalitete programa i poštivanje djetetovih prava. U mnogo slučajeva ekonomska, organizacijska, materijalna i kadrovska ograničenja sukobljavaju barem dvije vrste prava - prava odraslih djelatnika vrtića i prava djeteta.

Unatoč ogromnom trudu i promjenama do kojih se na programskoj razini došlo zahvaljujući demokratskim promjenama u proteklih deset godina, promjenama u pristupu djetetovom razvoju, edukaciji odgojitelja i stručnih suradnika, ne možemo govoriti o optimalnim uvjetima za život u skladu s pravima, te uvjetima za učenje o tome kako živjeti i zastupati svoja prava. Velika količina

znanja iz područja razvojne psihologije, stresa, traume i oporavka, komunikacije i demokracije stvorila su tek dobre stručne temelje za promišljanje o pravima djeteta i učenje o tome kako djetetu omogućiti da ih uživa i o njima uči.

U cijelom nizu promjena sudjelovali su na stručnoj razini odgojitelji i stručni suradnici u dječjem vrtiću (pedagozi, psiholozi, defektolozi, logopedi, zdravstveni voditelji...), no ostali djelatnici vrtića koji su u instituciji također radi djece, koji rade za djecu i komuniciraju s njima (kuharice, spremačice, domari...) u glavni nisu bili uključeni ni u kakve vrste edukacija o tome kako komunicirati s djecom, koja su prava djeteta, što znači poštivati ih, a što ne.

Aktualna situacija u većini dijelova Hrvatske takva je da i dalje sva djeca ne mogu biti uključena u predškolske programe, da jedan dio djece koji je uključen u programe ne sudjeluje u programu koji je za njih najpogodniji, da oni koji su uključeni u program nisu uvijek u prilici u potpunosti koristiti svoje pravo na sudjelovanje u svim zbivanjima u okviru programa, nemaju uvijek najbolje komunikacijske i materijalne uvjete za ostvarivanje svojih razvojnih prava, da odrasli u instituciji nisu uvijek dovoljno kompetentni i/ili motivirani da im omoguće korištenje prava na zaštitu, itd.

Dokumenti koji na državnoj razini uređuju organizaciju i rad u dječjim vrtićima promoviraju ideju razvojnosti i aktivnog djetetova sudjelovanja u kreiranju predškolskog programa. I u praksi danas nailazimo na više ili manje uspješna nastojanja podizanja kvalitete programa i u odnosu na kvalitetu uvjeta u kojima se program provodi i u odnosu na otvorenost programa za utjecaje izvana (obitelj, lokalna sredina, stručne institucije...).

Možemo reći da vrtićki kontekst čine djeca sa svim onim što donose iz svoje obitelji, djelatnici dječjeg vrtića na svim razinama provedbe programa i organizacijski i materijalni uvjeti u kojima se predškolski program provodi (Prikaz 12.).

Prikaz 12. Djeca i odrasli kao izravni i neizravni čimbenici cjelokupnog vrtićkog konteksta

Tendencije koje u suvremenom dječjem vrtiću u našoj zemlji postoje možemo opisati kao:

- otvorenost vrtića za utjecaje izvana (osobito za obiteljske utjecaje) i spremnost vrtića da u određenim okvirima prilagodi svoje organizacijske i programske uvjete potrebama djeteta i njegove obitelji
- otvorenost predškolskog programa za potrebe djeteta, tj. mogućnost djeteta da utječe, oblikuje i kreira uvjete u kojima će boraviti u vrtiću i sudjelovati u programu - izravno i neizravno
- znanje odgojitelja i drugih djelatnika i njihovu početnu spremnost da omoguće djetetov neizravni utjecaj na program kroz pridavanje pozornosti djetetovu razvoju, njegovim potrebama i pravima.

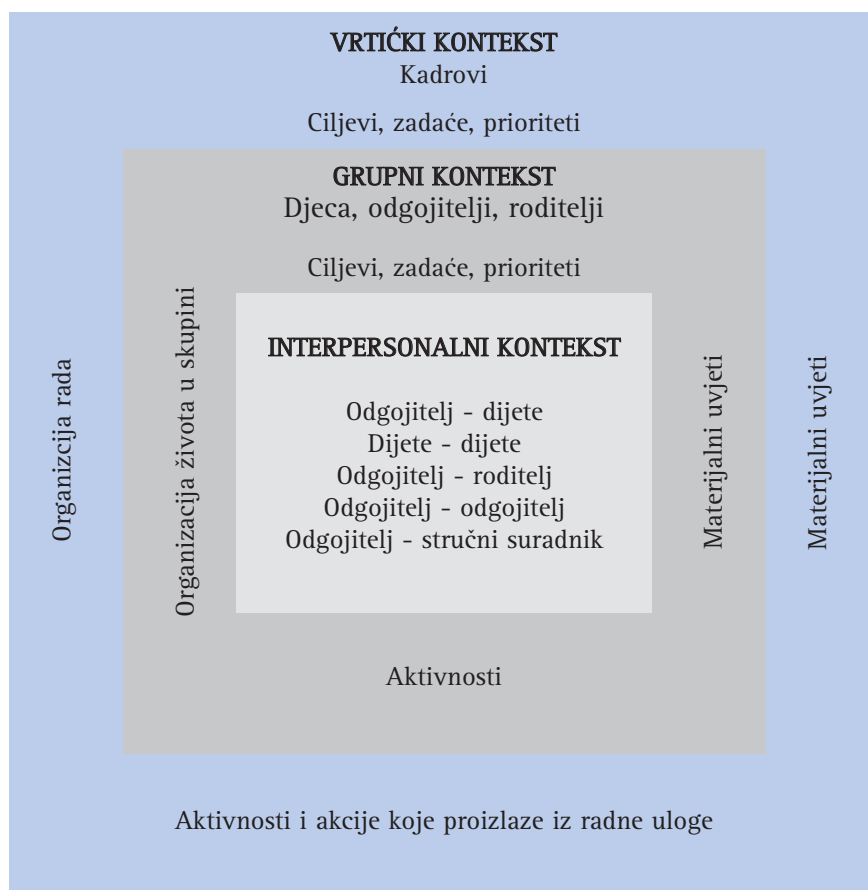
Možemo, dakle, govoriti o dječjem vrtiću kao o instituciji u kojoj na raznim razinama i na različite načine, izravno i neizravno, i djeca s članovima svoje obitelji i odrasli djelatnici u vrtiću aktivno sudjeluju u kreiranju programa i uvjeta u kojima se program provodi. Razina sloboda i mogućnosti ovisi jednim dijelom o ograničenjima vrtića kao institucije (njegovo ustrojstvo, organizacija rada, materijalni uvjeti), a jednim dijelom o ograničenjima (stručnim i osobnim) onih koji njome rukovode i u njoj rade. Možemo govoriti o vrlo neujednačenim uvjetima rada u odnosu na mogućnosti koje su dane djetetu da u vrtiću uživa svoja prava, te u pravilu o nedovoljnoj kompetentnosti odraslih da uče dijete o njegovim pravima i da ga odgajaju za njegova prava.

2.1. Osnovna obilježja cjelokupnog vrtićkog konteksta

Sam izraz kontekst (lat. *contextus* = satkati, splesti, suvislost, povezanost, veza, misaona cjelina) upućuje nas da promišljamo o cjelini sastavljenoj iz većeg broja uzajamno ovisnih i isprepletenih dijelova (Prikaz 13.).

U prvom, temeljnom sloju nalazi se vrtić kao institucija koju sačinjava određeni broj zaposlenih (od ravnatelja, stručnih suradnika, odgojitelja, članova uprave, do kuharica, spremačica i domara), koja ima svoju organizaciju rada, svoje materijalne uvjete, te ciljeve i zadaće rada koji određuju akcije i aktivnosti na institucionalnoj razini. Ciljevi i zadaće rada su, osim na razini aktivnosti i akcija, usmjereni i na unapređivanje materijalnih uvjeta rada, te na promjene u njegovoj organizaciji. Na toj razini donose se godišnji planovi i programi rada institucije, te investicijski planovi. Odgovornost za odabir ciljeva, zadaća i

prioriteta u radu vrtića snosi ravnatelj i članovi stručnog tima izravno, jer predlažu sve važne dijelove strategije razvoja vrtića, a odgojitelji neizravno, jer se na osnovu njihovih izvješća donose ciljevi i zadaće rada i strategije njihove provedbe. Odgojitelji utječu i na konačni izgled godišnjeg plana i programa vrtića, jer ga oni analiziraju i svojim prijedlozima nadopunjuju i mijenjaju.

Prikaz 13. Cjelina vrtićkog konteksta i njegovi uzajamno isprepleteni dijelovi

Iz prikaza je vidljivo da je kontekst u kojem se provodi predškolski program i u kojem dijete treba uživati svoja prava višeslojan.

Koliko će u oblikovanju radnog vremena vrtića, broja djece u skupinama, planu uređenja određenih prostora, planu nabave didaktičkih i drugih materijala biti uvažena prava djeteta i njegove obitelji ovisi ponajprije o ravnatelju vrtića i članovima stručnog tima. O njima ovisi i koji će se prioritetni ciljevi postaviti za pojedinu pedagošku godinu, te koje će strategije biti odabrane kako bi se navedeni ciljevi ostvarili.

VRTIČKI (institucionalni) KONTEKST

Kadrovi

Ciljevi, zadaće, prioriteti

- Jesu li ciljevi i zadaće rada na nivou godišnjeg plana i programa rada ustanove u svakom dijelu usmjerene na unapređivanje uvjeta rada s djecom?
- Jesu li u odnosu na unapređivanje rada s djecom prava djeteta i njegove obitelji dobila važno mjesto u zadaćama rada svih djelatnika vrtića?
- Jesu li radne uloge jasno određene osobito u odnosu na prava i potrebe djeteta i njegove obitelji?

Organizacija rada

- Odgovara li radno vrijeme vrtića potrebama djeteta i obitelji?
- Je li rad svih službi organiziran tako da su prava djeteta glavni kriterij dinamike obavljanja poslova?
- Je li prostor vrtića organiziran tako da dijete i članovi njegove obitelji imaju pravo slobodno se kretati i komunicirati?
- Je li vrtić tako organiziran da je siguran za dijete?

Je li vrtić uređen tako da unutarnji i vanjski prostori omogućavaju ostvarenje prava djeteta na:

- zadovoljenje osnovnih fizioloških potreba, potrebe za sigurnošću, pripadanjem i poštovanjem
- iskazivanje i zadovoljenje osobnih interesa, talenata, težnji i obiteljskih uvjerenja
- očuvanje osobnosti i zaštitu od neprimjerenih utjecaja i postupaka

Materijalni uvjeti

Postoje li u godišnjem planu i programu rada ustanove precizno određene i unaprijed dogovorene akcije i aktivnosti koje afirmiraju i omogućavaju:

- percepciju vrtića kao ustanove koja obavlja za dijete, obitelj i društvenu zajednicu važan posao, osobito s pozicije prava djeteta na najbolje moguće uvjete boravka izvan obitelji
- ostvarivanje prava roditelja na odlučivanje o programu, sudjelovanje u programu i vrednovanje programa rada s djecom
- odgoj djeteta u skladu s njegovim pravima, odgoj o pravima i za prava djeteta

Aktivnosti i akcije koje proizlaze iz ciljeva i zadaća rada, odnosno iz radne uloge pojedinog djelatnika vrtića

Prikaz 14. Elementi za vrednovanje institucionalnog konteksta u odnosu na prava djeteta

Preporuča se da djetetove osnovne potrebe i prava na njihovo zadovoljavanje, te djetetova prava na razvoj i sudjelovanje budu prioritetni ciljevi na institucionalnoj razini. Ako su navedeni ciljevi tako visoko pozicionirani, ostvaruje se mogućnost da u njihovoj provedbi participiraju svi zaposleni u vrtiću, odnosno postavlja se obveza da u svim područjima djelovanja oni budu polazište za izbor aktivnosti kojima će ih biti moguće ostvariti.

Jedan te isti cilj koji primjerice može biti definiran kao “Ostvarivanje prava djeteta na aktivno sudjelovanje u procesu zadovoljavanja osnovnih potreba” na jedan se način razrađuje u području njege i brige za djetetovo zdravlje, na drugi u području odgojno-obrazovnog rada, drukčije u području rada s djecom s posebnim potrebama, u području stručnog usavršavanja odgojitelja, suradnje s roditeljima, suradnje s društvenom sredinom i srodnim institucijama.

Također se u svakom području osim specifičnih zadataka rada razrađuju i načini njihova ostvarivanja i osobe odgovorne za njihovu provedbu.

Ciljevi i zadaci definirani na institucionalnoj razini važni su kao jedan od kriterija za postavljanje ciljeva i zadataka na grupnoj razini; oni, dakle, određuju pravac utjecaja pojedinog odgojitelja na razini odgojne skupine, pravac komunikacije pojedinog stručnog suradnika na razini skupine koju čine članovi stručnog tima, odgojitelji jednog objekta, odgojitelji djece određene dobi, a bilo bi vrijedno kad bi ti ciljevi bili predmetom bavljenja i drugih skupina koje čine vrtićki kontekst (kuharice, tehničko osoblje...).

2.1.1. Ozračje kao zrcalo konteksta

Opće vrtićko ozračje čine odnosi koji u njemu vladaju. Opće ozračje koje stvaraju djelatnici svakog pojedinog vrtića prepoznaje se po razini njihova aktiviteta, načinu na koji komuniciraju, po “dopuštenim”, “zabranjenim” i omiljenim temama, običajima koje imaju, vremenu koje provode zajedno i otvorenosti koju iskazuju jedni prema drugima. Ti odnosi se kreću u rasponu od tradicionalnih, zatvorenih i kompetitivnih do kolegijalnih, otvorenih i suradničkih.

Kakvi god ciljevi i zadaci bili određeni godišnjim planom dječjeg vrtića i kakva god pravila vladala unutar ove institucije, opće vrtićko ozračje će na njihovo ostvarivanje i prihvaćanje utjecati u većoj mjeri nego i najbolje pripremljena strategija njihova provođenja.

Stoga je važno da u dječjem vrtiću postoji svijest o tome što se zbiva s odnosima među odraslim sudionicima predškolskog programa na svim razinama, te da postoji jasno određena odgovornost pojedinih sudionika procesa za ono što se među njima zbiva.

U svakoj organizaciji rada u kojoj postoji jasno određena hijerarhija odnosa važno je imati na umu da ona u velikom mjeri određuje i razinu odgovornosti za odnose među ljudima. Sukladno toj tvrdnji možemo govoriti o ravnatelju vrtića kao o osobi koja nosi velik dio odgovornosti za opće vrtićko ozračje i za odnose koji vladaju među djelatnicima vrtića, za odnose vrtića i djetetovih roditelja, a indirektno i za odnose odraslih prema djeci. U tom se slučaju pitanje odgovornosti veže uz pitanje moći i sukladno tome uz pitanje vezano uz pravila

demokratskog rukovođenja. Što su odnosi tolerancije i demokratskog rukovođenja dosljednije postavljeni i poštivani od strane ravnatelja, to su odgovornosti za međusobne odnose na razini cijele institucije bolje raspoređene.

Možemo u osnovi reći da moć ravnateljske pozicije negativno utječe na opće vrtičko ozračje što se ona više koristi u smislu naredbi, zabrana, kontrole i pritiska. Što je više dogovaranja, partnerstva, kvalitetnog informiranja i tolerancije za različita mišljenja, to se i odgovornost drugih povećava. U situaciji kad odrasli ljudi žive i rade zajedno, možemo u idealnim uvjetima govoriti o tome da je svaki od njih 100% odgovoran za svoje odnose s drugima. Odgovornost među odraslima, dakle, nije kategorija koja se dijeli. Ona je potpuna kod svakog sudionika bilo kojeg procesa.

Kad govorimo o odnosima odraslih i djece, onda odgovornosti nisu ravnopravno raspoređene. Neke teorije smatraju da je odrasla osoba koja brine o djetetu (i roditelj i odgojitelj) u potpunosti odgovorna za odnose koje ima s tim djetetom, odnosno s grupom djece. Tek kada govorimo o odgovornosti za brigu o sebi i vlastitu doborobit, možemo razmišljati o djetetovoj odgovornosti spram vlastitih potreba, čuvstava, aktiviteta. Kako dijete u vrtiću odrasta, možemo sve više razmišljati i o njegovoj odgovornosti za odnose s vršnjacima.

Općenito govoreći, u odnosu na opće vrtičko ozračje važno je promišljati:

- Koliko je slobode (u smislu iznošenja mišljenja, davanja prijedloga, inicijative) u odnosima na svim razinama - od institucionalne i grupne do interpersonalne - i koliko se odgovorno ta sloboda koristi u odnosima među odraslima?
- Koliko je otvorenosti i spremnosti da se vide, čuju i dožive drugi?
- Koliko je suparništva na svim razinama - od institucionalne i grupne do interpersonalne - odnosno misle li pojedini članovi tima, grupe i para da njihova dobrobit iskuljučuje tuđu ili da tuđa dobrobit oduzima njima nešto od njihovih prava i potreba?
- Postoje li pravila koja su prije svega podupiruća i zaštitna za svakog sudionika odgojno-obrazovnog procesa, a tek onda restriktivna?
- Na koji način su pravila donosena, ima li ih upravo onoliko koliko ih se može i razumjeti i slijediti ili više od toga?
- Postoje li jasno dogovorene posljedice nepridržavanja pravila i kako se one primjenjuju na one odrasle sudionike procesa koji se pravila ne pridržavaju?

Ozračje na institucionalnoj razini vrlo često sa svojim obilježjima ima snagu emocionalne zaraze i lako se i spontano prenosi na odnose u grupi i na interpersonalne odnose. Primjerice problemi rukovođenja koje je izrazito represivno vrlo lako mogu po principu "vrućih krumpira" biti prenešeni na odnose među odgojiteljima u pojedinom objektu vrtića, na odnose između odgojitelja i

roditelja, te često i na pojedine reakcije odgojitelja prema skupini djece ili pojedinom djetetu. Rad na odnosima jača grupnu koheziju na svim razinama i vrlo često se također po principu emocionalne zaraze, sve dobre tekovine rada na institucionalnoj razini prenose i u odgojne skupine, te se jača ozračje tolerancije, topline i međusobnog uvažavanja i razumijevanja.

2.1.2. Radne uloge i prava djeteta

Radna uloga je ponašanje koje se očekuje od pojedinca na određenom radnom mjestu. Ona predstavlja presjek sistema socijalne okoline i ličnosti, sustav normi, vjerovanja i načina ponašanja koji su vezani uz pojedino radno mjesto.

U dječjem vrtiću važno je:

- Raspravljati o cjelovitosti radnih uloga i raspraviti što je čiji posao, osobito u situacijama nedoumice ili novim situacijama kao što je odgoj za prava djeteta.
- Definirati uloge kako bi se izbjegle nejasnoće i konflikti oko odgovornosti za pojedine radne zadatke.
- Utvrditi uvjete koji će svakoj osobi na pojedinom radnom mjestu omogućiti uspješno ostvarenje radne uloge.
- Raspravljati o pojedinačnim aktivnostima ili ponašanjima koja zadovoljavaju kriterije radne uloge.
- Ispitati procjenu svih sudionika o stručnoj pomoći koja im je potrebna kako bi što uspješnije obavljali poslove koji su u skladu s njihovom radnom ulogom.

Svaka radna uloga uključuje:

- obveze koje proizlaze iz prirode posla i razloga iz kojih je upravo to radno mjesto potrebno u okviru neke institucije
- prava koja proizlaze iz radnih obveza i koja su opravdana u odnosu na znanja koja određeno zanimanje pretpostavlja
- očekivanja koja drugi imaju od pojedinog radnog mjesta, a koja mogu biti motivirajuća, opterećujuća, realna, nerealna... i sl.

Radne uloge mogu se analizirati u cijelosti, a moguće ih je razlagati u odnosu na neke posebne zahtjeve radnog mjesta ili posebne zahtjeve korisnika usluga ako se radi o uslužnoj i javnoj djelatnosti.

Radne uloge pojedinih sudionika odgojno-obrazovnog procesa u ovom su dijelu analizirane samo s pozicija njihovih prava i obveza u odnosu na stvaranje konteksta pogodnog za odgoj i obrazovanje za ljudska prava, odnosno za prava djeteta.

Obveze i prava pojedinih radnih mjesta u vrtiću u odnosu na prava djeteta¹⁵

Ravnatelj

Obveze:

- stručno usavršavanje iz područja prava djeteta (poznavanje *Konvencije o pravima djeteta*, *Obiteljskog zakona*, *Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava*)
- osiguravanje materijalnih, stručnih i organizacijskih uvjeta za odgoj za ljudska prava u vrtiću
- omogućiti timski rad i pozitivnu radnu atmosferu
- informiranje, senzibiliziranje i edukacija svih zaposlenih, te informiranje roditelja i šire društvene sredine o poštivanju prava djeteta u vrtiću i društvu
- pravodobna reakcija na povredu prava djeteta u smislu poduzimanja odgovarajućih mjera

Prava na:

- stručno usavršavanje
- traženje materijalne i stručne pomoću nadležnih institucija za osiguravanje boljih uvjeta za provedbu svih važećih dokumenata koji tretiraju prava djeteta
- osvještavanje roditelja u odnosu na djetetove potrebe i prava
- sudjelovanje u akcijama na zaštiti prava djeteta
- razumijevanje od strane drugih - ako nešto nije moguće osigurati odmah i sada

Pedagog

Obveze:

- pratiti načine i uvjete ostvarivanja djetetovih prava u vrtiću
- znati djetetova prava i potrebe, te stjecati nova znanja iz ovog područja
- osmisliti prijenos informacija i znanja u vezi s pravima djeteta na ostale djelatnike i djecu
- senzibilizirati odgojitelje i roditelje za potrebe i prava djeteta

15) Obveze i prava pojedinih radnih mjesta u odnosu na prava djece u dječjem vrtiću bile su tema radionica na seminarima za odgojitelje, stručne suradnike i ravnatelje dječjih vrtića u Zagrebu, Osijeku, Dubrovniku i Zadru tijekom 2001. i 2002. godine, te je ovaj dio teksta rezime rada sudionika seminara. Obveze i prava zdravstvenih voditelja, koji nisu bili sudionici seminara, prijedlog su zdravstvenih voditelja Dječjih vrtića Matije Gupca i Trešnjevka iz Zagreba - Janje Kekelj i Ljiljane Smontara.

- promišljati način provođenja strategije rada na odgoju za ljudska prava na nivou dječjeg vrtića
- pravodobno i odgovarajuće reagirati na ugrožavanje i kršenje prava (od strane odgojitelja, roditelja ili drugih osoba...)
- raditi na sebi

Prava na:

- sudjelovanje u planiranju, programiranju i vrednovanju kvalitete vrtićkog okruženja
- intervenciju (pravo na traženje intervencije od strane ravnatelja)
- traženje i dobivanje pomoći šire društvene zajednice - stručna, normativna, financijska
- kontinuirano stručno usavršavanje

Očekivanja:

- očekuju da izbalansiramo zaštitu prava djeteta s mogućnostima djelovanja odraslih osoba (interes odraslih)

Psiholog

Obveze:

- reagirati na svaki slučaj narušavanja (ugrožavanja) prava djeteta - vezano uz vrtić i obitelj
- senzibilizirati i educirati odgojitelje, roditelje i djecu za prepoznavanje i uvažavanje potreba i prava djeteta
- opažati i pratiti uvažavanje prava djeteta

Prava:

- utjecati na organizacijske, kadrovske, materijalne i interaktivne uvjete rada
- tražiti određene teme i načine usavršavanja, unapređivanja i djelovanja
- pravo na provjeravanje sumnje u narušavanje dječjih prava u obitelji

Očekivanja:

- stručno usavršavanje u stjecanju novih psiholoških znanja
- prenošenje tih spoznaja na sve sudionike odgojno-obrazovnog procesa
- intervencija

Defektolog

Obveze:

- osigurati djetetu s posebnim potrebama pravo na mjesto u vrtiću
- osigurati mu odgovarajući program
- osigurati mu zadovoljavanje primarnih potreba

- omogućiti mu pravo na druženje s vršnjacima, pravo na različitost, pravo na uvažavanje

Prava:

- pratiti realizaciju prava djeteta
- sudjelovati u zaštiti i informiranju o pravima djece

Očekivanja:

- osiguravanje i zaštitu prava djeteta
- edukacija i informiranje

Zdravstveni voditelj

Obveze:

- osigurati svakom djetetu istu razinu zadovoljavanja primarnih potreba
- osigurati odgovarajuće zadovoljavanje primarnih potreba djeci s posebnim potrebama
- senzibilizirati i educirati sve sudionike u odgojnom procesu promičući zdrave stilove življenja
- pravodobno reagirati u slučaju ugrožavanja ili narušavanja prava od strane bilo kojeg sudionika u procesu

Prava:

- pravo na sudjelovanje u planiranju, programiranju i vrednovanju odgojno-obrazovnog procesa
- pravo na kontinuiranu edukaciju
- pravo na pravodobnu informiranost od strane djetetovih roditelja i liječnika o djetetovoj bolesti te na zaštitu zdravlja djece u skupini od zaraznih bolesti ili infekcija (bolesno dijete u skupini)
- pravo na utjecaj na roditelje o zajedničkim obvezama u odnosu na očuvanje i unapređivanje djetetova zdravlja

Očekivanja:

- osigurati i zaštitu prava djeteta
- biti educiran i informiran u području zdravlja i zdrave prehrane

Odgojitelj

Obveze:

- poštivati individualne potrebe djeteta
- poštivati interes djece
- raditi na stvaranju pozitivne slike o sebi
- pružiti djetetu ispravan model ponašanja
- osigurati stimulativnu okolinu za djetetovo samoizgrađivanje putem igre

- informirati dijete o njegovim pravima
- upoznati roditelje s pravima djeteta,
- uvažiti potrebe obitelji ako su za dobro djeteta
- učiti o pravima djeteta, raditi na sebi, imati samokontrolu u odnosu na vlastite potrebe

Prava na:

- intervenciju u slučaju da primijeti da su neka od djetetovih prava ugrožena
- informaciju od roditelja o djetetu
- izražavanje vlastitih potreba
- partnerstvo s djetetom
- suradnju sa stručnjacima u obrani prava djeteta
- edukaciju u području ljudskih prava i profesionalno napredovanje

Očekivanja:

- prepoznavanje u svakom trenutku potreba djeteta
- empatija
- da znaju o pravima djeteta i da su dovoljno educirani ta znanja provoditi u praksi
- vedra i vesela atmosfera
- "savršen" odgajatelj

PROVJERITE:

- Znaju li svi djelatnici svoje obveze i prava u svezi s pravima djeteta?
- Smatraju li da je problem ako ne znaju?
- Smatraju li da se na problem može utjecati, da ga je moguće rješavati?
- Smatraju li da imaju osobne kapacitete za naučiti?

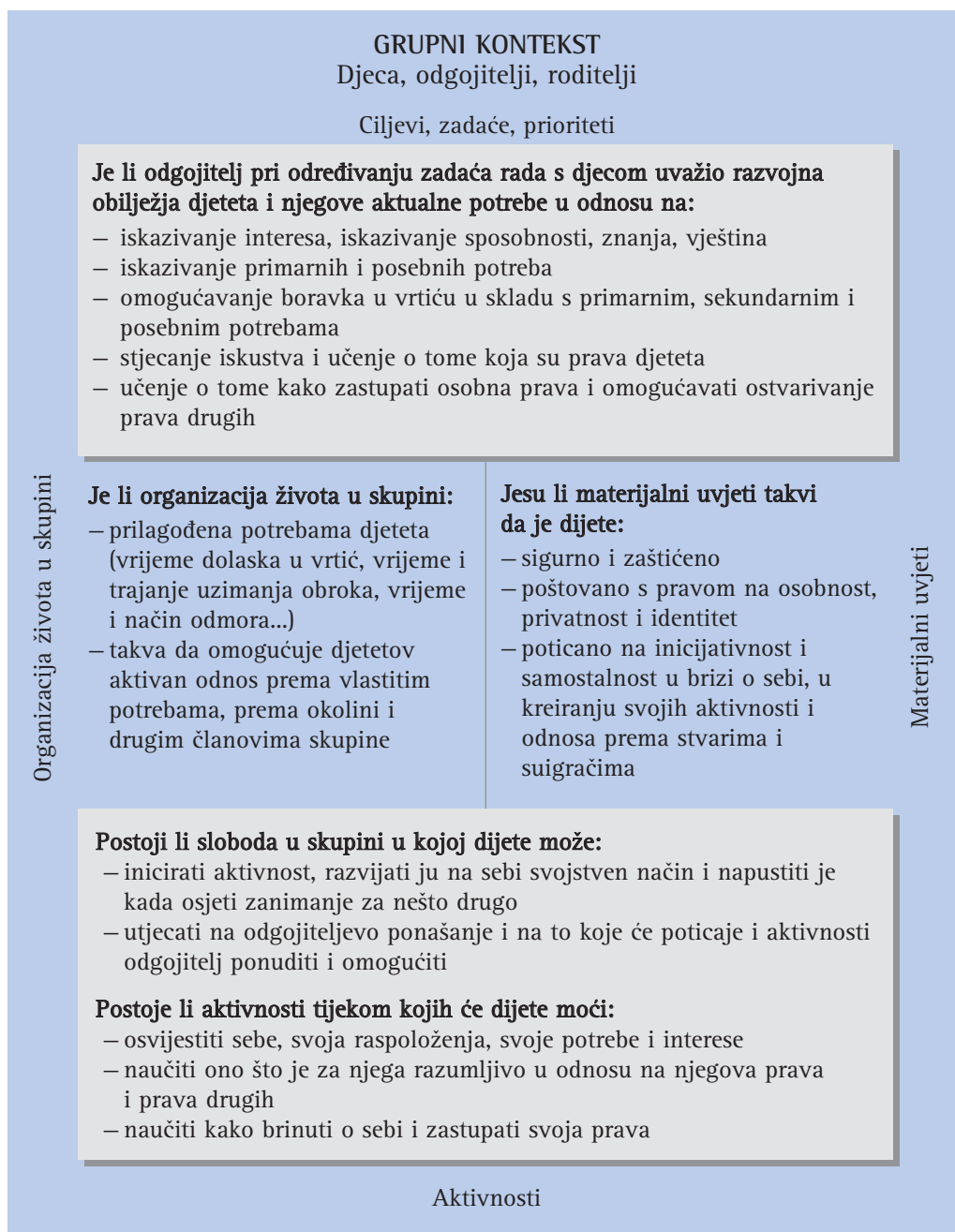
2.2. Osnovna obilježja grupnog konteksta

U dječjem vrtiću možemo razmatrati više grupa koje funkcioniraju jednim dijelom svaka za sebe, a u svojoj ukupnosti čine cjelinu vrtićkog konteksta.

Stručni tim koji čine ravnatelj, pedagog, zdravstveni voditelj, a u nekim vrtićima i psiholog, defektolog i logoped, jedna je relativno jasno strukturirana skupina koja ima svoje međusobno određene odnose, svoje odgovornosti i jednim dijelom određene načine komuniciranja (sastanci članova stručnog tima). Na razini te skupine od velike je važnosti koliko će se pozornosti posvećivati pravima djece i njihovih roditelja i na koji način će se pristupati unapređivanju odgojno-obrazovnog procesa s pozicija prava djeteta na aktivno sudjelovanje u kreiranju uvjeta boravka u vrtiću, aktivno i odgovorno zadovoljavanje vlastitih

potreba za hranom, odmorom, aktivitetom, na odgovarajuće stimulacije i poticaje, te osobito prava na zaštitu od svih djetetu štetnih i neprimjerenih utjecaja i postupaka odraslih sudionika procesa, ili djetetovih roditelja.

Odgovornost vijeće također je za vrtički kontekst važna i utjecajna formalna skupina koju čine svi odgojitelji vrtića i članovi stručnog tima. Prava djeteta

Prikaz 15. Elementi unapređivanja i vrednovanja uvjeta u kojima dijete boravi u odgojnoj skupini u odnosu na prava djeteta

tema su predavanja i radionica koje se provode na odgojiteljskim vijećima. Odgojiteljsko vijeće analizira postignuća i odgovorno je za prioritete u odnosu na prava djeteta u godišnjem planu i programu rada vrtića.

Skupine odgojitelja formiraju se i na razini pojedinog objekta ili pojedine smjene u objektu. Vrlo često te, relativno neformalne skupine, značajno utječu na opće ozračje objekta, na organizacijsko i materijalno okruženje. Način na koji su uređeni odnosi unutar skupine određuje koliko će unutar nje biti slobode, moći, natjecanja ili suradnje. Valja očekivati da ovi odnosi neizravno utječu i na opće ozračje unutar pojedinog objekta i svake odgojne skupine u objektu. Osobito je zanimljiv utjecaj ovoga ozračja na roditeljski osjećaj prihvaćenosti i stupanj njihova utjecaja na ono što se s djecom zbiva u vrtiću.

Odgojna skupina najvažnija je skupina u kojoj dijete, osim u svojoj obitelji, može uživati svoja prava, u kojoj će učiti o njima i vježbati kako ih zastupati negdje drugdje - u školi, na ulici, u obitelji.

To je skupina u kojoj se dijete prvi puta izvan obitelji susreće s pitanjem tko sam ja, što mogu, kako me drugi vide, prihvaćaju li me, jesam li važan, čuju li oni što im ja imam reći, što će se dogoditi ako se netko sa mnom ne želi igrati, što će biti ako u nečemu ne budem onoliko spretna koliko želim biti, onoliko uspješna, što ću ako se odrasli budu na mene ljutili, što ako mi kažu da napravim nešto što ne želim ili ne znam, itd.

Za grupni kontekst odgovorni su izravno odgojitelji pojedine skupine, neizravno članovi stručnog tima i ravnatelj, a o roditeljskom pravu na sudjelovanje u životu i radu skupine ovisi u kojoj mjeri su i oni utjecajni i odgovorni za pojedine dijelove toga konteksta. U jasno postavljenim granicama i odnosima roditelji značajno mogu pridonijeti kvaliteti djetetova boravka u vrtiću u smislu uvažavanja njegovih prava i potreba.

U nekim vrtićima zanimljive podatke o grupnom kontekstu stručni suradnici i odgojitelji dobivaju ako procjenjuju grupnu atmosferu. Upitnik za procjenu grupne atmosfere (ozračja) nastao je krajem osamdesetih¹⁶ i sadrži deset čestica procjene raspoloženja, aktiviteta i komunikacije. U odnosu na raspoloženje na skali od -3 do +3 procjenjuje se koliko su djeca: ozbiljna (-3) ili vedra (+3), napeta ili opuštena, razdražljiva ili smirena. Aktivitet djeteta, odnosno odgojitelja, procjenjuje se na kontinuumu: pasivna (-3) do aktivna (+3), sputana do spontana; ravnodušna do zainteresirana, a komunikacija na rasponu: tiha do bučna, gruba do nježna, neverbalna do verbalna i destruktivna do konstruktiva. Na posebnom protokolu procjena se provodi za skupinu u cjelini, a na posebnom za odgojitelja. Pokazalo se da se dobre strane te skale procjena odnose na mogućnost da svaki stručni suradnik i odgojitelj bude procjenjitelj, te se na taj

16) Upitnik za procjenu grupne atmosfere (Milanović, Andretić) nastao je za potrebe rada psihologa u Dječjem vrtiću Jarun u Zagrebu, gdje se i primjenjivao.

način dobije dobra osnova za raspravu o tome što za pojedinog odraslog sudionika procesa znači koji raspon i na osnovu čega procjenjuje skupinu kao izrazito opuštenu, aktivnu, grubu, itd. Također je zanimljivo promatrati koliko su slične procjene raspoloženja, aktiviteta i komunikacije grupe u cjelini i procjene odgojiteljeve komunikacije, raspoloženja i aktiviteta.

Protokol je tako napravljen da je na jednoj stranici 10 skala s nazivima krajnjih pojmova, te se spajajući procjenjene polaritete može dobiti profil ozračja u skupini.

2.3. *Interpersonalni kontekst*

Na pitanja o tome kakvo je okruženje najpogodnije za djetetovo odrastanje u skladu s njegovim potrebama i pravima, za učenje o sebi i drugima ne možemo pronaći odgovore a da ne promišljamo o odnosima između pojedinih aktivnih sudionika odgojno-obrazovnog procesa.

I institucionalni i grupni kontekst uglavnom su rezultat onoga što njegovi pojedini članovi unose u svoje međusobne odnose, kao što su i odnosi među pojedinim sudionicima ovoga procesa jednim dijelom ograničeni ili na drugi način uvjetovani onim obilježjima institucije na koje nije moguće utjecati "iznutra".

Raznovrsnost i složenost odnosa među sudionicima zbivanja u vrtiću proizlazi iz:

- njihovih različitih pozicija (odgojitelj, roditelj, dijete)
- različitih osobnih kapaciteta za stvaranje odnosa međusobnog uvažavanja i poštovanja.

Biti odgojitelj profesionalna je uloga koja se u cjelini odvija kroz odgojiteljev odnos s djetetom i njegovim roditeljima. Zbog prirode ovoga posla odgojiteljska uloga ne podrazumijeva samo profesionalna znanja i vještine nego i njegovu osobnost.

Biti roditelj životna je uloga koja se u glavnini odvija izvan vrtićkog konteksta. Koliko će netko svoju roditeljsku ulogu "prakticirati" u okruženju dječjeg vrtića (u odnosu s odgojiteljima ili s vlastitim djetetom) i na koji način ne ovisi samo o obilježjima institucije u kojoj se interakcija odvija nego i o obilježjima roditelja, njegovoj motivaciji za građenje odnosa s djetetovim odgojiteljem i njegovom doživljaju i očekivanjima od predškolskog programa.

Biti dijete nije uloga - to je životna pozicija. Stoga, kad razmatramo djetetovu interakciju s odraslim sudionicima odgojno-obrazovnog procesa, možemo jedino govoriti o djetetu kao subjektu.

Ako razmatramo poziciju odgojitelja u njegovu odnosu s djetetom, ne smijemo zanemariti činjenicu da u velikom dijelu toga odnosa, osobito u odnosu na djetetove potrebe i njegova prava, odgojitelj ima ulogu onoga tko nešto čini za i u vezi s djetetom.

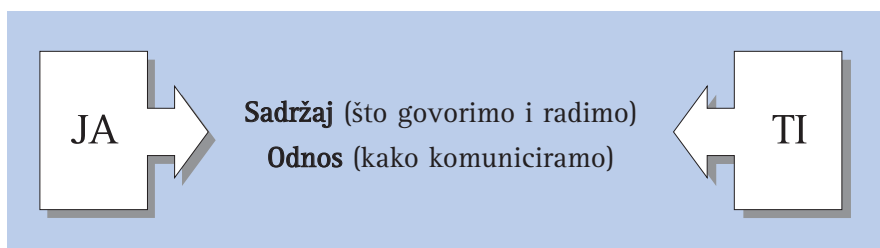
Ta tvrdnja upravo je suprotna onome što se u odnosu odgojitelja i djeteta zbivalo tijekom proteklih desetljeća (uz izuzeće posljednjeg) kada je dijete često bilo ono koje nešto čini zbog i za odgojitelja.

Kako bismo unijeli što manje zabune, a što više jasnoće u određivanje onih obilježja odnosa odgojitelja, djeteta i roditelja u dječjem vrtiću, ponudit ćemo odgovore na neka važna pitanja:

- Na što je važno usmjeriti pozornost u analizi interakcije dviju osoba?
- Što je odnos i kakav može biti?
- Što je odgovornost, kakva može biti i kako se gradi i razgrađuje?
- Što je integritet, a što egocentrizam?
- Što je suradnja, a što poslušnost?

Interakcija između dvije osobe, bili to odgojitelji međusobno, odgojitelj i roditelj ili odgojitelj i dijete, često se razmatra uz navođenje onoga što je netko od sudionika komunikacije rekao onome drugome. Sadržaj komunikacije smatra se njezinim važnim dijelom i mnoge rasprave se vode oko toga što treba reći djetetu, što dijete može, a što ne govoriti odrasloj osobi ili drugom djetetu, o čemu je potrebno razgovarati s roditeljem i sl.

Druga mogućnost bavljenja interakcijom je osvještavanje načina na koji komuniciramo, odnosno kako nešto kažemo i kako reagiramo na tuđe ponašanje. U tom slučaju pozornost usmjeravamo na odnos, a ne na sadržaj.

Prikaz 16. Osnovne sastavnice komunikacijskog konteksta između dvije osobe

Ako nam je važan sadržaj komunikacije, postaviti ćemo niz pravila o tome što se kada smije reći i što se smije, a što ne smije raditi (budi pristojna, reci hvala, ne smiješ lagati, ne smiješ psovati...). Ako nastojimo osvijestiti kako odgajamo svoje dijete ili kako na njega utječemo kao njegovi odgojitelji, bit će nam važno i kako se mi ponašamo u sličnim situacijama, kakav smo model djetetu, kakve odnose gradimo sa svakim pojedinim djetetom i svakim odraslim sudionikom procesa.

Kad su sadržaj komunikacije i naš odnos prema onome o čemu ili s kime komuniciramo u suglasju - ova dva činitelja komunikacije podjednako su važna. Ako odnos s osobom s kojom komuniciramo nije dobar, ni sadržaj nije moguće valjano prenijeti. Primjerice ne možemo uzvikom "Prestanite galamiti" utišati djecu, jer smo upravo tim načinom demonstrirali ideju o efikasnosti vikanja. Ili učiti dijete ljubaznosti vlastitim prijetnjama "Neću ti dati ovu slikovnicu ako lijepo ne zamoliš".

MOŽEMO SE PITATI:

Zanima li nas samo što je dijete nacrtalo ili usmjeravamo pozornost i na to uživa li pri tome i osjeća li se važno dok crta?

Vičemo li dok utišavamo, jesmo li agresivni dok obeshrabrujemo agresivno ponašanje drugih, odgovaramo li iskreno na djetetova pitanja dok istodobno verbalno zabranjujemo i negativno procjenjujemo laganje?

Odnos odražava ulogu, poziciju i vrijednost svakog pojedinca u zajedništvu. Važna osobina odnosa je da se osobe u njemu osjećaju važne, vrijedne i prihvaćene, odnosno da zadovolje svoju potrebu za sigurnošću, ljubavlju i pripadanjem i poštovanjem. Odnos može biti komplementaran i u njemu dvije osobe nemaju istu ulogu, nego tek kroz interakciju s različitim pozicija ostvaruju zajednički cilj. Komplementaran je odnos kontrole, poučavanja, brige za nekoga (odnos odgojitelja i djeteta, roditelja i djeteta, vođe tima i članova tima i sl.). Simetričan odnos ostvaruju djeca međusobno kad razvijaju svoje prijateljstvo, suradnici na nekom poslu (npr. odgojitelji međusobno) ili partneri u nekom poslu (npr. odgojitelji i roditelji).

U svakom odnosu očekuje se određena količina suradnje u smislu udovoljavanja tuđim interesima, zahtjevima ili potrebama. To je način da nam osoba pokaže da joj je stalo do dobrih odnosa s nama. Svaki pojedinac ima i vlastite potrebe i interese, te ima potrebu udovoljavati i samome sebi. Potreba za zastupanjem samoga sebe (za vlastitim integritetom) i potreba za dobrim odnosom s drugima (kroz udovoljavanje tuđim potrebama i zahtjevima) najčešći su izvor sukoba među osobama koje zajedno žive ili rade. Umijeće dobrih odnosa odražava se u suradnji s drugima koja ne poništava ni tuđi ni vlastiti integritet.

Zahtijevanje pretjerane poslušnosti jedan je od načina narušavanja djetetova integriteta, te trajni izvor sukoba u odnosu odrasle osobe i djeteta. Kao što je i odsustvo svake naredbe, zabrane i pouke poništavanje roditeljskog i odgojiteljskog prava da na odgovarajući način brinu o djetetu i zaštite ga od povreda, bolesti i podsmjeha.

Važno je znati da je u interakciji roditelja i djeteta, te u odnosu odgojitelja i djeteta odrasla osoba odgovorna za kvalitetu toga odnosa.

Odgovornost je pojam koji se tradicionalno vezivao uz odnos pojedinca prema njegovu fizičkom i humanom okruženju. Tako su djeca poučavana da se odgovorno odnose prema svojim obvezama, prema drugim osobama, prema zajedničkom dobru. Tu vrstu odgovornosti J. Juul (1996.) naziva društvenom odgovornošću. U odgojno-obrazovnom procesu ona se može prepoznati kao odgojiteljeva odgovornost za program koji provodi i odgovornost za djecu koju odgaja.

Osim društvene odgovornosti posljednje desetljeće sve više se uočava vrijednost osobne odgovornosti, pod čim se podrazumijeva odgovornost pojedinca za ono što se s njime zbiva - za vlastite potrebe, osjećaje, osobni razvoj, za posljedice vlastitih izbora. Godinama se smatralo da je briga o sebi i zastupanje samoga sebe ponašanje koje je suprotno društvenoj odgovornosti. Osobna odgovornost nije se razlikovala od egocentričnosti. Odgojitelji i drugi stručnjaci u predškolstvu nisu imali jasnu sliku o tome gdje su granice između sebičnosti i brige o sebi, posebice stoga što se znalo da je egocentrizam obilježje i ograničenje djetetova razvoja u spoznajnom i socijalizacijskom smislu. Stoga se stvorila ideja da je odgovornost samo društvena kategorija, a odgovorno ponašanje samo ono koje se odnosi na drugoga i fizičko okruženje.

MOŽEMO SE PITATI:

Želimo li da dijete ima čvrst vanjski autoritet (pravilo, zahtjev, zabranu) ili čvrst unutarnji autoritet (samostalno i odgovorno biranje onoga što će reći, učiniti, odlučiti)?

Želimo li razvijati poslušnost ili inicijativnost?

Omogućavamo li svojim odnosom prema djetetu razvoj njegove autonomije ili podržavamo ovisnost i razvijamo krivnju?

Učimo li dijete da mora odustati od svojih potreba i prava da bi ga drugi voljeli?

Tijekom djetetova odrastanja povećava se broj aktivnosti i područja u kojima je ono u stanju razvijati osobnu odgovornost. Već rođenjem dijete jako dobro razlikuje ugodne i neugodne mirise, neke okuse voli (jagoda, vanilija), a neke ne, razlikuje hladno i vruće. Uskoro će dijete moći jasno pokazati kada je gladno, žedno, pospano, kada mu treba nečija blizina, a isto tako će znati i da to više nije - da se najelo, napilo, naspavalo i da mu je majčinog krila ili zagrljaja trenutno dosta. Tijekom predškolskog razdoblja djetetova se osobna odgovornost širi i na područje odijevanja i igre. Već u toj dobi dijete je u stanju odgovorno djelovati u cilju zadovoljavanja svojih temeljnih bioloških ili socijalnih potreba, te svojih specifičnih interesa.

MOŽEMO SE PITATI:

Mogu li djeca predškolske dobi o svemu u vezi sa svojim potrebama odgovorno odlučivati?

Možemo li stvarati s djetetom odnos u kojem istodobno ozbiljno shvaćamo njegove potrebe i izraze, ali i sebe kao roditelja ili odgojitelja?

Ozbiljno shvaćanje neke osobe zahtijeva od nas (prema Juul, 1996.) nekoliko osobina:

- sposobnost priznavanja prava druge osobe na njezine potrebe, želje, iskustvo, osjećaje i način iskazivanja
- sposobnost sagledavanja potreba druge osobe s njezinog stajališta, kroz njezino biće i način razmišljanja
- sposobnost usmjeravanja pozornosti na upoznavanje stvarnosti u kojoj osoba živi, a ne na prikupljanje podataka protiv nje i njezinih težnji
- sposobnost odgovaranja na potrebe druge osobe s uvažavanjem i ozbiljnim odnosom prema našim vlastitim potrebama.

Pitanja o kojima je vrijedno promišljati i raspravljati

Kolika je spremnost za pomoći drugome i zauzeti se za drugu osobu onda kada ona pokazuje znakove krize, stresa, traume...

Koliko je slobode u pojedinim odnosima?
Koliko je ozračje pogodno za spontanost, iskrenost, autentičnost?

INTERPERSONALNI KONTEKST

Odgovitelj - dijete
Dijete - dijete
Odgovitelj - roditelj
Odgovitelj - odgojitelj
Odgovitelj - stručni suradnik

Koliko je spremnosti za davanje informacija, a koliko je sklonosti manipulaciji tuđim osjećajima, tuđom bespomoćnosti...?

Koliko se zanimanja pokazuje za ono što drugi čini i koliko se izbjegava interpretacija tuđeg uratka, zapisa, crteža...

Koliko se poštuje tuđi doživljaj, tuđe mišljenje i iskaz?

Prikaz 17. Elementi za promišljanje i raspravljanje o interpersonalnom kontekstu

Kako bi s djetetom ostvarili odnos slobode i međusobnog uvažavanja, važno je znati da je odrasla osoba 100% odgovorna za odnos koji gradi s djetetom i za program koji provodi. No da bi program uspio, odgojitelji i učitelji često preuzimaju odgovornosti i za ono što pripada djetetovoj osobnoj odgovornosti - za njegov uspjeh u aktivnosti, njegove potrebe, želje i težnje.

Osobna djetetova odgovornost uključuje i pozitivne i negativne posljedice vlastitih izbora, odgovornost za odluke, te odgovornost za djelovanje koje će djetetu omogućiti osjećaj samoutjecajnosti i uspjeha.

MOŽEMO SE PITATI:

Spavaju li djeca u vrtiću zato što im se spava ili zato što im je rečeno da je vrijeme spavanja?

Jedu li djeca onoliko koliko im je potrebno i koliko su sama izabrala staviti u tanjur ili onoliko koliko im je odrasla osoba odredila?

Kako odrasli rade za dijete i njegove potrebe - tako da ih zadovoljavaju, jer im je tako jednostavnije ili tako da stvaraju okruženje u kojem će dijete samo iskazati svoju potrebu i vježbati se u inicijativi i autonomiji tijekom njezinog zadovoljavanja uz naklonost i potporu odrasle osobe?

Nakon razmatranja o osobnoj i društvenoj odgovornosti, te poznavanja osobina koje će nam pomoći da ozbiljno shvatimo one koje odgajamo i čija prava nastojimo poštivati nadamo se da će biti razumljivije zašto se npr. pitanje o spavanju u vrtiću nalazi u poglavlju o interpersonalnim, a ne o grupnim odnosima. Nakon razdoblja u kojem je vrijeme spavanja i vrijeme “dizanja iz krevetića” bilo pravilo cijele skupine, te nakon razdoblja u kojem su djeca u dječjem vrtiću dijeljena na “spavače” i “nospavače” suvremeno stajalište ne govori o tome koje je vrijeme spavanja najpogodnije, nego postavlja pitanje “Spava li se djetetu ili ne, je li umorno, želi li se odmoriti”. Pritom to nije pitanje na koje se daje jedan i konačni odgovor koji zatim vrijedi uvijek. To je pitanje na koje dijete samo sebi iznova odgovara svakog dana. Pretpostavljamo da dijete o tome je li umorno, je li gladno zna više, jer se radi o njegovim osnovnim potrebama, nego mi koji brinemo za njega. Ideja o tome da mi zato što brinemo imamo pravo oduzeti pravo nekom da se brine o samome sebi kontraproduktivna je s pozicije ljudskih sloboda i razvoja osobne odgovornosti.

Vrlo često odgojitelji koji teško prihvaćaju situaciju u kojoj petogodišnjak ima pravo odlučiti hoće li vrijeme nakon ručka provesti u odmoru na ležaljki ili u nekoj aktivnosti i igri navode da:

- roditelji žele da dijete u vrtiću spava kako bi navečer bilo odmornije - što je korisno s pozicije obiteljskog života, ali i dalje predstavlja nepoštivanje djetetova prirodnog dnevnog ritma

- djeca i tako zaspu i da je očigledno da im se spava - što može biti točno, ali nije toliko važno spava li dijete ili ne - daleko je važnije čija je to odluka
- neka djeca, kad im se dopusti da odlučuju o tome što će raditi nakon ručka posatnu previše glasna i toliko aktivna, da ona djeca koja žele spavati nemaju nikakve uvjete za to - što je također točno, ali samo onda kada su djeca previše dugo boravila u vrtiću pod prisilom spavanja, te je njihovo buđenje odgovor na prethodno stanje i predstavlja privremeni kaos, jer nisu u stanju tako brzo dati novu strukturu svojim poslijepodnevним aktivnostima. Nakon nekog razdoblja i petogodišnjaci već planiraju što će raditi nakon ručka i pokazuju spremnost uvažiti potrebu onih kojima treba tišina radi popodnevnog odmora.

Odgovitelji koji od jaslične dobi imaju individualni pristup djetetovim potrebama podržavaju djetetovu inicijativu osobito u odnosu na razdoblje nakon popodnevnog odmora. Već dvogodišnjaci nakon buđenja mogu razgledavati slikovnice ili se u tišini uz pomoć odgojiteljice oblačiti i započinjati igru. Tamo gdje interpersonalni odnosi nisu žrtvovani radi nekog općeg stava ili pravila koje je izvan i iznad djetetovih potreba mnogo se prirodnije i skladnije usklađuje ritam dnevnih aktivnosti. Nastojanja ka humanizaciji uvjeta djetetova života u vrtiću u odnosu na njegove primarne potrebe postoje već niz godina; ono što danas nazivamo djetetovim životom u skladu s njegovim pravima nastojalo se godinama uz više ili manje otpora unaprijediti tzv. fleksibilnom organizacijom rada, kroz princip kontinuirane namjene i podgrupni rad.

Često odgojiteljsko pitanje tijekom rasprave o pravima djeteta u dječjem vrtiću je: "Treba li im dopustiti da rade sve što žele?" Jasno je da uvažavanje djetetove inicijative i stvaranje uvjeta za razvoj osobne odgovornosti u brizi o sebi i vlastitim potrebama ne smanjuje odgovornost odraslih za djetetovu dobrobit. Odrasla osoba odgovorna je za to koju će djetetovu inicijativu ili želju poštivati i uvažiti, a koju će razložno odbiti ili spriječiti. Pritom, osim skrbi za prava i primarne potrebe djeteta, valja uvažiti zahtjev za zaštitom djeteta i druge djece od poruge, podsmijeha i ozljede, te zahtjev za omogućavanjem zadovoljavanja potreba svakog člana skupine (odmor, kretanje, pripadanje, igra, osobno vlasništvo). Kad prava dođu u konflikt, primjerice skupina djece želi spavati (pravo na odmor), a druga skupina se želi loptati (pravo na igru), odgojitelj treba odrediti prioritet u odnosu na potrebe članova skupine, te će želju onih koji se žele loptati razumjeti kao njihovu potrebu za igrom i, brinući za potrebu za odmorom ostalih članova skupine, preusmjeriti želju za loptanjem na zadovoljavanje potrebe za igrom koja ne ugrožava druge. Time djeca dobivaju iskustvo o tome kako se odgovorno ponašati u osobnom i društvenom smislu, odnosno kako oživotvoriti svoje pravo bez da se ugrožava pravo drugoga.

Kako bi se granice između onoga za što je odgovorno dijete, a za što odrasla osoba jasno odredile, korisno je koristiti aktivne JA rečenice (ja mislim, ja osjećam, ja hoću, ja neću, meni treba, meni ne treba). Na takav način ćemo moći uočiti razliku između sebe i druge osobe i pomoći djetetu da uoči razliku između sebe i nas. To je također način da se oko nečega može dogovoriti, a ako to nije moguće, važno je znati tko je preuzeo odgovornost za odluku. U svakom odnosu postoje obje osobe - koliko god godina imale i kakvu god ulogu životnu ili profesionalnu imale u predškolskom programu.

2.4. Nepoštivanje djetetovih prava u dječjem vrtiću

Razlozi za nepoštivanje djetetovih prava u dječjem vrtiću slični su razlozima za nepoštivanje djetetovih prava uopće. Smatra se da su to:

- neznanje
- površnost
- zaokupljenost vlastitim problemima
- loša iskustva u djetinjstvu.

Neznanje vrlo često smještamo na pol suprotan znanju. Pritom se podrazumijeva da znamo što znamo i da znamo što ne znamo - a mnogo smo se puta tijekom svojeg profesionalnog razvoja uvjerali da to, naravno, nije točno. I tijekom stručnog usavršavanja u području učenja za ljudska prava uočili smo da smo neke postupke provodili upravo onako kako smo naknadno učili da je pogodno, tj. da smo znali i nešto čega nismo bili svjesni da pripada našem znanju.

Također smo mnogo puta mislili da o nekom području rada ili nekoj temi znamo sve i tek kroz tuđa nova znanja osvijestili koliko je neko područje slojevito i koliko postoji novih informacija za koje nismo znali, tj. nismo znali da ih ne znamo.

Kad razmišljamo o našem znanju i neznanju u nekom području, korisno je provjeriti staru Konfucijevu tezu o informacijama i vještinama koje znamo da znamo, ne znamo da znamo, znamo da ne znamo i ne znamo da znamo.

KAKO POVEĆATI ZNANJE?

Jesmo li upoznati s Konvencijom o pravima djeteta?

Znamo li koje su obveze našeg radnog mjesta, koja su naša prava i što se od nas očekuje u odnosu na život djeteta u skladu s pravima, na poučavanje djeteta o njegovim pravima i poučavanje djeteta da zastupa svoja prava?

Znamo li što je za dijete najbolje - u odnosu na njegovu prehranu, san, kretanje, izlučivanje, termoregulaciju, senzornu stimulaciju, sigurnost, osobnost, slobodu izražavanja, u odnosu na njegove sposobnosti, razvojne krize, posebne potrebe?

Doći u kontakt s dijelovima vlastite kompetentnosti i nekompetentnosti ne možemo bez interaktivnog učenja u skupini (bez osoba koje rade sličan posao i onih koji poznaju i superviziraju naš rad), te bez svijesti o potrebi cjeloživotnog učenja (jer radimo u djelatnosti u kojoj se nove informacije pojavljuju svakodnevno i to u raznim područjima znanosti od medicine, prava, psihologije do komunikologije, pedagogije i sociologije). Osim osobne svijesti o važnosti novih znanja u našem profesionalnom razvoju važno mjesto ima i sustav informiranja i stručnog usavršavanja koji će dati potporu našem profesionalnom razvoju.

Površnost je u upravo obrnutoj vezi s količinom našega znanja - što više znamo, pretpostavlja se da smo temeljitiji i manje površni, odnosno što nam je znanje manje, veća je mogućnost da nećemo ni uočiti što je moguće učiniti i koji je sve raspon mogućega djetetova ponašanja i našeg reagiranja na ono što se zbiva. Kad, međutim, razmatramo površnost u odnosu na djetetova prava i njegove potrebe, tada ne možemo govoriti samo o znanju kao o jedinom čimbeniku našega pristupa. U kontaktu s djetetom površnost predstavlja određenu količinu neprimjećivanja i neosjetljivosti na ono što nam dijete poručuje, na ono što se s djetetom zbiva, na ono što ono želi, što ga zanima. Ako to i primijetimo, još uvijek ne moramo biti dovoljno osjetljivi za to što ustvari znači dati važnost djetetovim potrebama, što znači dati pravo na osobnost, na privatnost, kako se sve može narušiti ili zaštititi nečije dostojanstvo i sl.

KAKO SMANJITI POVRŠNOST?

Vidimo li i čujemo li stvarno dijete koje je pred nama?

Možemo li se uživjeti u poziciju djeteta, razumjeti njegov iskaz, ponašanje, potrebu i suosjećati s njime?

Zaključujemo li nasumce što mu treba ili provjeravamo po njegovim reakcijama jesmo li mu pomogli u zadovoljavanju njegovih potreba?

Jesmo li međusobno raspravili što je za dijete najbolje - na razini stručnog tima, odgojiteljskog para, s djetetovim roditeljima,...?

Zaokupljenost vlastitim problemima čest je način zaobilaznja bavljenja djetetovim pravima i u svakodnevnoj praksi i tijekom rasprava i učenja o odgoju i obrazovanju za ljudska prava. Kako je očigledno malo prilika za raspravu i iznošenje osobnih iskustava u području prava, ova tema spontano motivira stručnjake da svoje iskaze i promišljanje usmjere ka stanju prava onih koji s djecom rade. Slično se zbiva i tijekom rasprava roditelja o pravima djeteta - u jednom trenutku se uoči da su roditelji počeli raspravljati o svojim pravima ili o pravima majki djece predškolske dobi.

Istina je da odrasli koji ne žive privatni i profesionalni život u skladu s vlastitim pravima imaju manje šanse biti uspješni roditelji i odgojitelji. Istina je također da nedovoljno iskustvo o zastupanju vlastitih prava može otežati rad u području odgoja i obrazovanja za ljudska prava, no prava djeteta su postavljena vrlo visoko na hijerarhijskoj ljestvici ljudskih prava - ona su iznad prava odraslih. Ta činjenica ne bi smjela biti sporna ni tijekom rasprava o pravima djeteta ni tijekom rada s djecom u instituciji ili odgajanja djece u obitelji.

Međutim, kako profesionalnu kompetentnost ne čine samo znanja i vještine važne za obavljanje nekog posla nego i osobnost i motiviranost pojedinca, sigurno je da ozračje u kojem dijete može živjeti i uživati svoja prava mogu stvoriti samo do određene mjere zadovoljni odrasli pojedinci kojima je rad u ovom području ljudski i profesionalni izazov, a ne prijetnja osobnoj dobrobiti. Stoga oni koji rade s djecom i skrbe za njih zaslužuju također visoko mjesto na ljestvici prava na kvalitetne životne i radne uvjete.

KAKO BITI SVJESTAN ZAOKUPLJENOSTI VLASTITIM PROBLEMIMA?

Imamo li osobne kapacitete za brigu o djetetu s punom pažnjom i jesmo li otvoreni za njegove potrebe, njegove iskaze, njegovo ponašanje?

Imamo li sposobnosti omogućiti mu vezivanje u dobi u kojoj je to djetetu potrebno, zaštititi ga u situacijama u kojima ne može samo, pustiti ga kada mu je potrebna neovisnost i sloboda?

Zadovoljavamo li svoje ili djetetove potrebe brinući o djetetu?

Loša iskustva u djetinjstvu odraslih sudionika odgojno-obrazovnog procesa samo su naizgled dobar preduvjet za njihovu veću osjetljivost prema djetetovim potrebama i pravima.

Upravo zbog loših iskustava mnogi su se odrasli spremni do te mjere identificirati s pozicijom djeteta da vrlo lako *nude djetetu upravo ono što je njima nedostajalo* bez prethodne provjere treba li tome djetetu upravo to ili nešto drugo. Na jedan način možemo govoriti o tome da će osoba s lošim iskustvima u djetinjstvu imati češće "zamagljen pogled" na stvarno i autentično dijete koje je pred njom

negoli odrasli pojedinac koji ima dobra djetinja iskustva. Vrlo često i roditelji nude djeci ono što je njima u djetinjstvu nedostajalo (vrijedne igračke, obilje hrane, vlastitu sobu i sl.). Pritom su zbunjeni ako njihovo dijete ne uživa u toj igrački onoliko koliko bi oni da su na njegovom mjestu, ako je usamljeno u vlastitoj sobi i radije bi provelo noć u roditeljskom krevetu, itd.

Loša iskustva u djetinjstvu mogu odrasle odvesti i u drugi vid nepoštivanja djetetovih prava, osobito ako se radi o iskustvima koja nisu spremni osvijestiti kao loša i neugodna. Ako odrasli svoja loša iskustva reinterpreteriraju kao korisna za odrastanje, može im se dogoditi da *radi postizanja nekih dugoročnih odgojnih ciljeva žrtvuju i zanemare neka djetetova prava.*

Mnoga loša iskustva u djetinjstvu, naime, nose i neke dobitke, jer dijete, da bi ih prevladalo, razvija vještine i osobine koje u odrasloj dobi smatra svojim vrlinama. Možemo navesti primjer koji je čest u našem društvu, a koji se odnosi na brigu starijeg djeteta za mlađeg brata ili sestru. Mnogi odrasli imaju poteškoća suočiti se s tvrdnjom da im je oduzeto pravo na djetinjstvo ako su tijekom ranog i srednjeg djetinjstva brinuli za druge članove obitelji - brinuli da će se majka razboljeti ako oni ne budu dobri, brinuli za odnose između roditelja, brinuli za mlađega brata ili sestru. Roditeljska usmjeravanja u neku životnu ulogu vrlo su uvjerljiva i nose, osim uskraćivanja, i mnoge nagrade. Tako se može dogoditi da djevojčica bude odgajana i tretirana kao starija sestra i s četiri i s deset i s dvadeset godina, nasuprot mladoj sestri koja je u obitelji uvijek mlada kći - i s četiri i s deset i s dvadeset godina. Biti stariji u svakoj dobi životna je pozicija koja, uz sve pogodnosti, može mnogo toga i uskratiti, kao što i biti mlađi može biti ugodno, ali i ograničavajuće. Roditelji i odgojitelji koji imaju takva iskustva u djetinjstvu mnogo su puta skloni naglašavati prednosti onoga što su iskusili brinući za druge. Takvi imaju teškoća u razvoju djetetove osobne odgovornosti, te su skloni od najranije dobi raditi na njegovoj društvenoj odgovornosti.

ŠTO JE S LOŠIM ISKUSTVIMA U DJETINJSTVU?

Dajemo li djetetu ono što je nama nedostajalo bez provjere treba li to njemu?

Uskraćujemo li mu ono što je nama bilo uskraćeno bez pomnijeg razmatranja posljedica koje ima naš odnos prema vlastitim potrebama i potrebama drugih?

Nastavljamo li neodgovorna ponašanja naših roditelja, jer nismo naučili što je moguće učiniti drukčije u situacijama kada smo nezadovoljni, ljuti, povrijeđeni, kada percipiramo djetetovo ponašanje kao prijatnu našem osobnom ili profesionalnom integritetu - "Ne sluša nas, radi nam to namjerno", itd.?

Loša iskustva u djetinjstvu mogu biti i jedan od razloga zanemarivanja i zlostavljanja djeteta. Praksa pokazuje da djeca odrasla u nepovoljnim i rizičnim okolnostima (primjerice nasilje i zlostavljanje u obitelji) imaju teškoća s osobnom i društvenom odgovornošću. Samosvijest i samopoštovanje im mogu biti razmjerno niski, mogu imati teškoća sa samoregulacijom, te samo uz ozbiljan rad na sebi mogu prevladati svoja djetinja iskustva i ojačati svoju roditeljsku ili profesionalnu kompetenciju o odnosu na skrb i odgoj djeteta.

Stoga prevladavanje neznanja, površnosti, te davanje prednosti djetetovim potrebama i pravima nad vlastitim potrebama zahtijeva stalno učenje, raspravljanje, promišljanje vlastite prakse i ponašanja, te stjecanje komunikacijskih vještina i konstruktivnih načina rješavanja problema i zadovoljavanja vlastitih potreba.

2.5. Načela rada na zadovoljavanju djetetovih potreba u dječjem vrtiću

Načelo aktualnosti provodi se tako da se u pripremanju za odgojno-obrazovni rad i u samom radu daje prednost onim zadaćama, sadržajima rada i onim temama koje su trenutno za dijete najvažnije ili su u dugotrajnijem ili stalnom centru njegova zanimanja i bavljenja. To su one zadaće koje se odnose na zadovoljavanje djetetovih primarnih potreba i čije ostvarivanje omogućava djetetu da se zadovoljno i uravnoteženo uključi u grupne aktivnosti i da prihvati poticaje iz okoline. U odnosu na sadržaje rada to su mnogo puta teme i zbivanja koje dijete doživljava značajnima za svoj život, za zadovoljenje neke svoje potrebe. Tako polazište za rad postaje djetetova spontano izražena i prepoznata potreba za odmorom, kretanjem, izlučivanjem, hranom, vodom, za utjehom, ohrabrenjem, zaštitom, iskazivanjem vlastitih sposobnosti, provjerom koliko je utjecajno, samostalno, važno, za igrom s drugom djecom ili za bavljenjem nekom temom, za odgovorom na neko pitanje koji će smanjiti zbunjenost, zadovoljiti interes, dati znanje, potaknuti na daljnje istraživanje i novo pitanje.

PROVJERITE:

Obraćaju li vam se djeca spontano i imaju li pravo prekinuti neku vašu ili grupnu aktivnost zato da bi vas nešto upitala ili potaknula neku akciju?

Imaju li djeca u vašoj skupini iskustvo da je vama važno što oni žele, misle i osjećaju?

Mogu li djeca u vašoj skupini bez pitanja i traženja dozvole napustiti neku aktivnost da bi zadovoljila svoju aktualnu potrebu ili znatiželju?

Jeste li vi spremni prekinuti neku aktivnost zato što djetetu u tome trenutku treba nešto drugo ili zato što dijete u tome trenutku želi od vas nešto drugo?

Načelo aktualnosti uvaženo je ukoliko se zadovoljavaju djetetove primarne potrebe te ukoliko se na osnovu poznavanja djetetovih potreba i interesa odgovarajući sadržaji i teme omogućavaju na djetetovu inicijativu ili planski unose u rad u skupini. To načelo se uvažava i kad se uvažava situacijski pristup komunikaciji odgojitelja i djeteta u skupini.

Načelo pravodobnosti provodi se ako odgojitelj pravodobno prepozna djetetovu potrebu, pridaje značenje djetetovu iskazu o nezadovoljenoj potrebi i osigura materijalne, organizacijske, komunikacijske i djelatne uvjete u kojima će biti moguće potrebu pravodobno zadovoljiti.

Pravodobno prepoznati potrebu ne znači prepoznati je prije nego što ju dijete iskaže (nije uputno "čitati" djetetove misli), nego znači prepoznati je kada ju dijete iskaže na svoj uobičajeni način. Pravodobnost poznavanja potrebe omogućit će djetetu da razvije primjerene načine izražavanja, dok zakašnjelo prepoznavanje iskazane potrebe dovodi do toga da nam dijete nakon niza neuspješnih signala uputi bučan, emocionalno nekontroliran signal, jer je frustrirano i nezadovoljeno.

Pravodobno zadovoljavanje djetetove potrebe znači da je potrebno stvoriti uvjete za njezino zadovoljenje u vrijeme u kojem dijete ima mogućnost tolerancije odgode. Djeca te dobi mogu razumjeti i istrpiti odgađanje zadovoljenja mnogih svojih potreba određeno vrijeme. Pravodobnost, dakle, ne znači - odmah - nego u roku u kojem dijete može razumjeti odgodu, a samo ponekad je to potrebno i odmah.

PROVJERITE:

Znate li koliko koje dijete u vašoj skupini može biti strpljivo i pričekati "svoj red", a da to za njegov razvoj bude korisno?

Imate li iskustva da je u vašoj skupini dijete u svojim nastojanjima da utječe na druge, na tijek igre ili da zastupa svoje potrebe ponekad isfrustrirano i obeshrabreno u tolikoj mjeri da toga dana više nije motivirano činiti sve ono što inače čini i što tada radite?

Jeste li o tome koliko dijete pojedine dobi i određenog temperamenta može tolerirati odgađanje zadovoljenja vlastite potrebe ili interesa (a da to nije na štetu njegova razvoja) razgovarali s nekim (kolegicom, stručnim suradnikom, roditeljem)?

Zadovoljiti djetetove potrebe ne znači činiti nešto umjesto njega. Nekada mu samo treba dati dozvolu da samo zadovolji svoju potrebu, nekada mu treba poticaj za to, nekada pomoć, samo ponekad je potrebna samostalna odgojiteljeva akcija.

Načelo stalnosti poštuje se ukoliko odgojitelj uspostavi stalan ritam izmjene pojedinih tipova aktivnosti, ukoliko u skupini postoje jasna pravila ponašanja primjerena svakom članu skupine, te ukoliko se i sam odgojitelj dosljedno odnosi spram prethodno dogovorenih i utvrđenih pravila koja osiguravaju red i poredak unutar skupine. Važno je da se zahtjev za stalnošću primjenjuje tako da daje djetetu dovoljno prepoznatljivu i predvidljivu strukturu zbivanja i odnosa, a ne da svojim ponavljajućim sadržajima učini djetetov dan monotonim i jednoličnim. Stalnost u strukturi dana je zahtjev na razini skrbi za dijete, na razini odnosa, predvidljivosti zbivanja i reakcija. Kod stalnosti pravila ponašanja važno je da takva pravila dijete štite od ozljede, od neugode, od neizvjesnosti, od tuđe neprirodnosti, agresivnosti, podsmijeha, a ne da ograničavaju djetetovu izvornost i njegov aktivitet. Princip stalnosti vezan je i uz zahtjev za stalnošću odgojitelja kao osobe za koju se dijete može vezati samo ako je to osoba koja se u vrtiću u kontinuitetu skrbi za njegove potrebe i njegov razvoj.

PROVJERITE:

Usmjeravate li svoj rad u razdoblju prilagodbe na stvaranje uvjeta za zadovoljavanje potrebe za sigurnošću tako da nastojite uspostaviti stalan ritam dnevnih aktivnosti?

Izbjegavate li u skupini u tome razdoblju unositi iznenadne i atraktivne poticaje koje mogu kod djeteta stvoriti ideju da se u vrtiću “stvari događaju bez njegova utjecaja” i bez najave?

Imate li iskustvo da svaka za dijete važna promjena (povratak s bolovanja, razvojna kriza, promjena odgojitelja) narušava njegov osjećaj sigurnosti i traži od vas promjene u radu i komunikaciji?

Mislite li da će se dijete kojemu je “teško” naučiti na nošenje na rukama ili postati ovisno o vašoj posebnoj brizi ako mu na taj način pomognete ili mislite da je to način da ga ojačate i ohrabrite kako bi se ponovo zainteresiralo za drugu djecu i igru s njima?

Načelo individualizacije provodi se tako da se skrbeći za dijete i uvjete u kojima će dijete u skupini boraviti misli na posebnosti svakog djeteta, ali da se za pojedino dijete skrbi tako da svakom djetetu iz skupine u to vrijeme bude dobro i da svako dijete ima neke druge dobitke (razvojne, trajne, posebne), a da ono dijete kojemu je odgojitelj u tome trenutku posvećen ima i osobite koristi.

PROVJERITE:

Mislite li da kao odgojitelj morate prema svakom djetetu biti isti?

Što to znači biti isti prema svakom djetetu - dati jednaku pažnju svima ili dati svakom djetetu ono što mu je potrebno?

3.

Teme i aktivnosti u poučavanju djece o pravima i djelovanju za prava djeteta

Konvencija o pravima djeteta sadrži 54 članka koji pokrivaju čitav niz općih ljudskih prava koja se tradicionalno dijele na: građanska, politička, gospodarska, društvena i kulturna. *Konvencija o pravima djeteta* naglašava da sva spomenuta prava zajednički upotpunjuju i osnažuju jedno drugo, te pridonose opstanku, razvoju, zaštiti djece, te njihovom aktivnom sudjelovanju u životu lokalne zajednice, države i svijeta. *Konvencija* se nikako ne smije shvatiti kao katalog prava. Svi članci zajedno predstavljaju jednu međusobno čvrsto povezanu cjelinu. Tako npr. prava o razvoju ističu važnost njegovanja mnogih dimenzija djeteta. Isti članak koji govori o pravima na preživljavanje uključuje i prava razvoja (čl. 6. *Konvencije o pravima djeteta*). Razvojna prava uključuju pravo djeteta na “najveći dostupni standard zdravlja” i “korištenje zdravstvenog osiguranja” (čl. 26.), na obrazovanje (čl. 28. i 29.) i na “uživanje u svojoj kulturi, jeziku i religiji” (čl. 30.). Standard života koji zahtijeva *Konvencija* definiran je kao onaj koji je prikladan za “fizički, mentalni, duhovni, moralni i socijalni razvoj” (čl. 27.), iako upućuje i na mnoge druge aspekte razvoja djeteta. Briga za razvoj djeteta se vidi i u čl. 23., koji osigurava prava razvoja za djecu s posebnim potrebama.

Iz podjele prava koja slijedi vidljivo je da ih je teško strogo razvrstati u pojedine kategorije, jer pojedini članci nerijetko ulaze u nekoliko kategorija prava. Čak i neko drugo kategoriziranje prava, pa i u smislu značajnijih i manje značajnih, nije preporučljivo, jer je i sama *Konvencija* opsežan instrument različitih prava kojim se, između ostalog, pokazuje da hijerarhija dječjih prava ne postoji. Nemoguće je imati na umu dobrobit djeteta, a djecu lišiti pojedinih prava. Sva su ona potrebna da bi se dijete razvilo u psihofizički cjelovitu osobu.

S obzirom na vrste prava na koje se odnose, članci *Konvencije* mogu se razvrstati na sljedeći način:

Prava preživljavanja:

Uključuju one članke *Konvencije* koji se odnose na zadovoljavanje temeljnih potreba za djetetovu opstojnost. To su primjerice: pravo na život, pravo na odgovarajući životni standard, pravo na prehranu, pravo na smještaj, pravo na zdravstvenu pomoć,...

- Članak 6. - pravo na život i razvoj
- Članak 9. - pravo na život s roditeljima, na kontakt s oba roditelja
- Članak 18. - odgovornost roditelja i odgojitelja za odgoj
- Članak 24. - pravo na zdravlje i zdravstvenu zaštitu
- Članak 25. - pravo na provjeru onih koji brinu o djetetu
- Članak 26. - pravo na socijalnu sigurnost
- Članak 27. - pravo na standard života radi fizičkog, mentalnog, duhovnog, moralnog i socijalnog zdravlja
- Članak 31. - pravo na odmor i rekreaciju
- Članak 41. - nadređenost boljih standarda (ako su državni bolji od *Konvencije*, vrijede oni)

Razvojna prava:

Uključuju one članke *Konvencije* koji osiguravaju djetetu najbolji mogući razvoj. To su primjerice: pravo na obrazovanje, pravo na igru, pravo na slobodno vrijeme, pravo na kulturne aktivnosti, pravo na informiranje, pravo na slobodu misli i izražavanja (vjere).

- Članak 5. - poštivanje roditeljskih prava
- Članak 7. - pravo na ime i nacionalnost, na brigu roditelja kad god je moguće
- Članak 8. - zadržavanje identiteta i obiteljske tradicije
- Članak 10. - pravo na ujedinjenje razdvojenih obitelji
- Članak 21. - interes djeteta koje je usvojeno
- Članak 23. - posebna briga za djecu s teškoćama
- Članak 28. - pravo na obrazovanje (pristup)
- Članak 29. - pravo na obrazovanje (kvaliteta)
- Članak 30. - prava djece pripadnika manjina

Zaštitna prava:

Uključuju one članke koji osiguravaju zaštitu djeteta na mnogim područjima, od zlostavljanja, zanemarivanja, izrabljivanja, mučenja, do otmice, prostitucije. To su primjerice: prava na zaštitu od zloporabe, zapostavljanja i izrabljivanja, na zabranu dječjeg rada, zaštitu od droga, alkohola, duhana, na zaštitu djece izbjeglica, djece u oružanim sukobima, djece u zatvorima,....

- Članak 2. - jednakost, nediskriminacija
- Članak 11. - zaštita od otmice
- Članak 19. - zaštita od zlostavljanja i zanemarivanja
- Članak 20. - zaštita djece bez obitelji
- Članak 22. - posebna zaštita izbjeglica
- Članak 32. - zaštita od izrabljivanja dječjeg rada
- Članak 33. - zaštita od droga
- Članak 34. - zaštita od seksualnog izrabljivanja
- Članak 35. - zaštita od šverca i prodaje djece
- Članak 36. - zaštita od izrabljivanja
- Članak 37. - kažnjavanje bez mučenja i okrutnosti
- Članak 38. - novačenje u odgovarajućoj dobi
- Članak 39. - briga i rehabilitacija nakon nasilja
- Članak 40. - zaštita djece u sukobu sa zakonom

Prava sudjelovanja:

Uključuju one članke koji omogućuju djetetu aktivno sudjelovanje u svojem regionalnom/nacionalnom/svjetskom okružju, te ga pripremaju za aktivnog građanina u budućnosti. To su prava koja podrazumijevaju uključenost djeteta u donošenje odluka, slobodu druženja, slobodu izražavanja te pristup informacijama iz različitih izvora.

- Članak 3. - najbolji interes djeteta
- Članak 12. - pravo da se djetetovo mišljenje uzme u obzir
- Članak 13. - sloboda izražavanja
- Članak 14. - vjerska sloboda
- Članak 15. - sloboda druženja (uz poštivanje prava, zdravlja, sigurnosti drugih)
- Članak 16. - pravo na privatnost (u obitelji, korespondenciji, reputaciji, časti)
- Članak 17. - pravo na informacije iz raznih izvora (posebice informacije o zdravlju)

Sloboda pojedinca i jednakost temeljne su humane vrijednosti koje proizlaze iz ljudskih prava. Pravo na jednakost može se smatrati načelom koje stoji iznad svih prava, jer prava pripadaju svima i svakom pojedincu, pa tako i svakom djetetu.

3.1. Promicanje i zaštita osobnog dostojanstva i jednakosti

Pitanja promicanja i zaštite dostojanstva osobe i jednakosti među ljudima središnje su teme poučavanja i učenja za ljudska prava na svim razinama odgojno-obrazovne djelatnosti. Ona se ne mogu svesti samo na odsustvo vrijeđanja, omalovažavanja, zlostavljanja ili ignoriranja drugoga nego podrazumijeva takvu vrstu odnosa u kojemu pojedinac sebe i drugoga aktivno afirmira kao jedinstvenu, odnosno kao neponovljivu i cjelovitu osobu.

Prihvatanje svake osobe kao jedinstvene i neponovljive jedinice, kojoj pripadaju sva temeljna prava kao i ostalima, znači prihvatanje načela univerzalnosti, nedjeljivosti, mnogostrukosti i međuovisnosti ljudskih prava i sloboda. Pojedinac ne postaje nositeljem prava i sloboda postupno, kad dostigne određenu dob (npr. polazak u školu ili punoljetnost), ni ovisno o svom podrijetlu, jeziku kojim govori, vjeri koju ispovijeda, uvjetima u kojima živi, spolnoj ili rasnoj pripadnosti ili pak razini obrazovanja. Suprotno tome, ljudska prava su "imovina" koju "stječemo" rođenjem. Ona nam ne mogu biti samovoljno oduzeta, a da se pritom ne prekrše opće norme ljudskih prava i sloboda. U svezi s tim, u čl. 1. *Opće deklaracije o ljudskim pravima* stoji: "Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima. Ona su obdarena razumom i sviješću pa jedna prema drugima trebaju postupati u duhu bratstva."

To znači da se s poštovanjem i zaštitom dostojanstva osobe, kao i s promicanjem jednakosti među ljudima mora početi od najranijih dana. O mjeri i načinu na koji okolina potvrđuje dijete kao jedinstvenu osobu ovisi kako će ono učiti i naučiti gledati sebe i druge ljude, te kako će se ponašati prema sebi i drugima tijekom svog života. Dijete koje raste u uvjetima ograničene slobode, bilo zbog pretjeranog autoriteta ili pretjerano naglašene zaštite, socijalizira se za svijet ovisnosti, straha i ograničenih odnosa prema sebi i drugima. Ukratko - njemu se nanosi nepravda svaki put kad ga se nastoji "privesti" nekom cilju izvan njegovih temeljnih potreba, moći i interesa. Bez izuzetka podrediti odgoj pojedinačnog djeteta tradiciji ("Kako su nas učili naši stari"), "knjizi" ("Kako su nas učili na studiju"), ili životnim planovima čije je ostvarenje nama bilo uskraćeno zbog samovolje naših roditelja ili ograničenih okolnosti sredine ("Kako bi mu/njoj bilo bolje nego meni") može završiti osporavanjem djetetovih prava i sloboda. Isto tako, nadređivanje djetetovih želja njegovoj sredini (obitelj, grupa vršnjaka i sl.) u ime njegova "neometanog i punog razvoja" može značiti sustavnu povredu njegova dostojanstva. Dostojanstvo se, naime, ne krši samo upornim nametanjem djetetu normi izvanjskog svijeta (tradicije, akademskih znanja ili aspiracija odraslih) nego i pretvaranjem djeteta u normu izvanjskom svijetu.

Dostojanstvo djetetu potvrđujemo svakodnevnim promicanjem i zaštitom njegovih prava i sloboda, ali i njegovim privikavanjem na poštivanje prava i sloboda drugih. U demokratskoj zajednici uređenoj na načelima jednakosti svih ljudi zaštita dostojanstva pojedinca znači zaštitu dostojanstva svih pojedinaca. Ona izrasta iz:

- prepoznavanja jedinstvenosti sebe i drugih
- poštovanja jedinstvenosti sebe i drugih
- aktivne odgovornosti prema očuvanju jedinstvenosti sebe i drugih.

U *Konvenciji o pravima djeteta* zaštita dostojanstva djeteta uključuje jamčenje prava na:

- ime, nacionalnost i, po mogućnosti, poznavanje svojih roditelja i uživanje njihove skrbi
- slobodno izražavanje svojih stavova o svim stvarima koje se na njega odnose
- slobodno traženje, primanje i širenje obavijesti i ideja usmeno ili pismeno, tiskom, umjetničkim oblikovanjem ili kojim drugim sredstvom u djetetovu izboru
- slobodu misli, savjesti i vjere
- slobodno udruživanje i mirno okupljanje
- zabranu proizvoljnog ili nezakonitog miješanja u privatnost, obitelj, dom ili prepisku djeteta ili napada na njegovu čast i ugled
- zabranu svakog oblika tjelesnog ili duševnog nasilja, povreda ili zloporaba, zanemarivanja ili zapuštenosti, zlostavljanja ili iskorištavanja
- ispunjen i dostojan život te na aktivno sudjelovanje u zajednici djeci s teškoćama u duševnom ili tjelesnom razvoju
- najviše moguće razine zdravlja, olakšice glede ozdravljenja i oporavka te socijalnu sigurnost
- životni standard primjeren tjelesnom, duševnom, duhovnom, moralnom i društvenom razvoju djeteta
- obrazovanje
- uživanje kulture, ispovijedanje vjere i obavljanje vjerskih obreda ili korištenje jezika manjinske grupe kojoj dijete pripada
- odmor i slobodno vrijeme, igru i razonodu te slobodno sudjelovanje u kulturnom životu i umjetnostima prema dobi djeteta
- zaštitu od gospodarskog izrabljivanja i obavljanja poslova štetnih po zdravlje i svestrani razvoj djeteta.

Primjeri aktivnosti u radu s djecom

Djeca predškolske dobi će poruke o tome da su svi ljudi jednakopravni, da se prema svima treba odnositi s poštovanjem i da svatko ima svoju osobnost najbolje učiti gledajući odrasle koji postupaju u skladu s tim načelima. No, o tome mogu učiti i u raznim planiranim aktivnostima, gdje posebno vrijedno mjesto zauzimaju priče i pjesmice koje prenose humane poruke.

Svatko je poseban

Cilj: jačanje djetetova osjećaja osobnog dostojanstva i odgovornosti, poštovanje dostojanstva drugih, te jačanje osjećaja za jednakost među pojedincima. Uz djecu omiljenu pjesmu Bubamara ili priču Ružni pačić djeca mogu razgovarati o tome što bi ih rastužilo kad bi im netko oduzeo, što je posebnost svakoga od njih, što posebno vole kod sebe, a što kod drugih i sl.

Bubamara

(Stanislav Femenić)

Prošle noći	Plakala je	U zoru je
Bubamara	U samoći	Došlo sunce -
Jako tužna bila,	Na mirisnom	Presretna je
Netko joj je	Cvijetu,	Bila!
Sakrio	Nitko nije	Stavilo joj
Točkice sa	Od nje bio	Ono opet
Krila.	Tužniji na	Točkice na
	Svijetu.	Krila

3.2. Prava, odgovornosti, obveze i dužnosti

Odnos prava i odgovornosti (obveza/dužnosti) zapravo je problem o kojem se najčešće raspravlja u odgojnom kontekstu. Odgojiteljima najprije valja znati što su to prava, što su ljudska prava, a što dječja prava, a onda posebno u kakvom su ona odnosu prema odgovornostima (obvezama i dužnostima). Valja znati da ljudska prava imamo stalno i u svakom času, odnosno da ih ne moramo “zaslužiti”, nego da nam pripadaju činjenicom što smo ljudi. Dijete ima pravo na obitelj/roditelje činjenicom što je dijete, a ne mora to odrađivati ili zasluživati nekim postupcima ili ponašanjem. Ukoliko ga učimo da mora zaslužiti roditelje (“Mama/tata neće doći po tebe danas zato što nisi pospremio igračke”), odričemo mu njegovo osnovno dječje pravo, a stvaramo i krivu sliku o tome što je odgovornost.

No ostvarenje nečijeg prava pretpostavlja da svi mi preuzimamo odgovornost (obvezu) da nećemo povređivati prava drugih. Povezanost prava i odgovornosti pokazat ćemo u teorijskom i praktičkom, svakidašnjem kontekstu. Valja istaknuti da su dvije osnovne vrijednosti u srži ideje o ljudskim pravima: *ljudsko dostojanstvo* i *jednakost*. Ljudska se prava mogu razumjeti kao definiranje osnovnih standarda potrebnih za dostojan ljudski život, a njihova univerzalnost dolazi od činjenice da su barem u tom smislu svi ljudi jednaki. Sve ostale vrijednosti proizlaze iz tih dviju i tako preciziraju kako ljudi (pojedinci) i društva mogu koegzistirati. Te su vrijednosti na primjer: sloboda, poštovanje drugih, nediskriminacija, tolerancija, pravda i odgovornost.

Ovdje se prvi put spominje odgovornost kao vrijednosna poveznica ljudskih prava: poštovanje prava drugih sadrži ili podrazumijeva preuzimanje odgovornosti za vlastita djela. U tom smislu navest ćemo nekoliko primjera povezanosti prava i odgovornosti.

Primjerice, radi se o nekom skupu ili sastanku na koji smo pozvani. Pravo ili sloboda govora može se na tom konkretnom javnome skupu ostvariti samo ako se oni koji dolaze na skup slože ograničiti svoj govor, šutjeti na početku ili tijekom skupa, ako pristanu na neka pravila vođenja skupa (primjerice da im predsjedavajući daje riječ), odnosno ako preuzmu odgovornost i prihvate obvezu da se drže tih pravila i procedura.

Ili još jedan primjer u vezi s istim pravom djeteta: pravo na slobodu mišljenja i govora podrazumijeva odgovornost za poštovanje druge osobe.

Ili, ukoliko tijekom rada u školi većina djece ne sluša nego galami i igra se, onaj koji želi nešto čuti i naučiti za vrijeme nastave u školi nema više mogućnosti ostvariti svoje pravo na obrazovanje. To znači da se to pravo ostvaruje samo tako da svaki pojedinac, svaki učenik/ca preuzme na sebe i obvezu/odgovornost za samodisciplinu, da ne priča i ne radi nešto što onemogućava pribranost i slušanje nastave drugima.

Pravo na igru djece u skupini predškolske dobi mogu ostvariti ako im bazen za pijesak ili dvorište u kojem se igraju nije puno otpada i smeća, a soba u kojoj borave pretrpana različitim stvarima, nepospremljenim igračkama ili ostacima hrane. Odgojitelj koji želi da djeca svojim sudjelovanjem u čišćenju dvorišta i pospremanju igračaka razvijaju socijalnu naviku preuzimanja odgovornosti za okolinu u kojoj borave/igraju se - dat će zadatak da djeca nakon igre spreme igračke, da prije obroka zajedno postavljaju stol ili da u neko doba zajedno krenu čistiti dvorište. Time posredno omogućava djeci uvjete za zdrav život, razvoj i igru.

VAŽNO JE ZNATI: prava (ljudska i dječja) postoje neovisno, neuvjetovano, tj. bez obzira na odgovornosti/obveze i dužnosti. Njih ne treba zaslužiti, ona se ne mogu naslijediti ni kupiti. Tako djeca imaju svoja prava bez obzira na to jesu li ispunila svoje dužnosti i obveze.

Osnovne su karakteristike ljudskih prava (koje su države sporazumno prihvatile) kojih se treba pridržavati kao ključnih principa:

1. Ljudska su prava *neotuđiva*. Ne možete ih izgubiti, premda se u nekim okolnostima pojedincu koji je okrivljen za zločin oduzima sloboda.
2. Ljudska su prava *nedjeljiva*, međuovisna i međusobno povezana. Uživljanje jednog prava ovisi o uživanju mnogih drugih prava; nijedno pravo nije važnije od drugih.
3. Ljudska su prava *univerzalna*. Ona se odnose na sve ljude bilo gdje u svijetu. To ne znači da ta univerzalnost ugrožava različitost pojedinaca ili kultura.

Opća deklaracija o ljudskim pravima spominje samo na jednome mjestu (čl. 29.) "obveze prema zajednici". Postoji, izgleda, disproporcija između onoga što ljudi vole uživati (prava) i onoga što moraju sami ispunjavati (obveze u odnosu na druge, zajednicu). *Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda* specificira dužnosti u tri članka (čl. 27., 28. i 29.), pa se kao dužnosti tu spominju "poštivati druge", "očuvati obitelj/društvo, državu, druge zajednice i međunarodnu zajednicu", "plaćati zakonom određene poreze", itd.

Postavlja se pitanje koje su dužnosti/odgovornosti zakonske, a koje (samo) moralne. Je li moralno pravo ili moralna odgovornost roditelja kazniti dijete neizlaskom navečer ukoliko je već nekoliko puta lagalo, tj. nije se držalo obećanja da će doći do 23 h kući? Svako pravo prati niz pojedinačnih odgovornosti, na njih nas stalno podsjećaju na poslu, u obitelji, u školi, crkvi, susjedstvu i različitim organizacijama, klubovima, društvima, a naročito u zajednici (na primjer, u prometu, pri sportskim natjecanjima i sl). Njih učimo tijekom odrastanja i cijeloga života, njih nam "nameću" izvana kao što ih i mi sami sebi "zadajemo" iznutra kada ih internaliziramo u obliku vrijednosti prema kojima upravljamo svoje ponašanje.

Primjeri aktivnosti u radu s djecom

Budući da se povezivanje prava i odgovornosti u toj dječjoj dobi najviše stječe u svakodnevnim životnim situacijama, odnosno kroz učenje navika i poželjnih modela ponašanja u obitelji i vrtiću, ovdje su najprije izložene teme i aktivnosti za svakodnevne situacije, a potom primjeri aktivnosti za planski stvorene situacije.

Najjednostavniji i ujedno najstariji način "učenja" svih prava i odgovornosti je onaj kroz svakodnevni život, kroz modele ponašanja - posebno kroz primjere međusobnih odnosa (odrasli - dijete, dijete - dijete, muško - žensko, dijete s posebnim potrebama - dijete bez posebnih potreba, bolesno - zdravo, dijete većinske vjere/nacionalnosti - dijete manjinske vjere/nacionalnosti), te kroz učenje običaja/navika/rituala koje uspostavljamo u obitelji i vrtiću.

Učenje određenih prava i odgovornosti kroz svakodnevni život moguće je na dva načina:

- kroz stvarne svakodnevne situacije
- kroz simulacije različitih svakodnevnih (ili životnih) situacija - u kojima su teme: bolnica, vjenčanje, rođenje, selidba u novi stan/kuću, odlazak na more, škola, itd.

Kad se govori o pravima, sve je nekako puno svjetla i nade, kad se pak govori o odgovornostima, obvezama ili dužnostima, osjećamo se dosta nevoljko, u većini slučajeva ambivalentno. Naime, tu smo pod pritiskom onoga što sami sebi ili onoga što nam drugi nameću, a često i u sukobu između različitih odgovornosti istovremeno. Odgojitelji i roditelji često su u dilemi kako rasporediti svoje vrijeme između svih obveza i odgovornosti koje imaju - prema sebi, svojoj obitelji (djeci, supružniku, svojim roditeljima), svom poslu, različitim društvenim organizacijama kojima pripadaju i zajednici u cjelini.

Učenje prava i odgovornosti kroz svakodnevne situacije ne postiže se prisilom, ucjenom, naredbom ili nametanjem, nego uvijek uz podršku, ohrabrenje, priču, što djetetu daje mogućnost za vlastitu odluku i izbor.

Aktivnosti na temu: Prava i odgovornosti

Sadržaji u učenju djece pravima i odgovornostima kroz svakodnevni život u obitelji i dječjem vrtiću:

U OBITELJI	U VRTIĆU
Pozdravljanje, molim - hvala Oblačenje sebe i pomoć mlađoj braći i sestrama Pomoć mami, tati, bratu, sestri, baki/djedu u uređivanju prostora: <ul style="list-style-type: none"> - dodati, odnijeti stvari - otvoriti, zatvoriti vrata - očistiti, pomesti, pospremiti Prostiranje stola Briga za igračke: <ul style="list-style-type: none"> - pospremanje, slaganje, čišćenje Briga za kućne ljubimce: <ul style="list-style-type: none"> - hranjenje - izvođenje u šetnju ili kupanje - čišćenje iza životinje Darivanje: <ul style="list-style-type: none"> - pripremanje darova za rođendan prijateljima, mami, tati, braći i sestrama... - izrada darova 	Pozdravljanje, molim - hvala, izvoli, oprosti Oblačenje sebe i pomaganje ostalima iz grupe Pomoć odgojitelju/ici i ostalima iz grupe u uređivanju prostora: <ul style="list-style-type: none"> - pospremiti krevetiće - donositi, odnositi stvari - slagati, čistiti, pridržavati Prostiranje stola, pospremanje stola Pospremanje prostora za igru: <ul style="list-style-type: none"> - slaganje i pospremanje igrački Briga za okoliš (dvorište, vrt, park, ulicu...): <ul style="list-style-type: none"> - njegovanje, zalijevanje, sadnja biljki/cvijeća - čišćenje dvorišta /pješčanika Briga za prijatelje i odgojitelje: <ul style="list-style-type: none"> - darivanje prijatelja iz grupe - priprema proslava u vrtiću (crtanje, pjevanje) Pozivanje roditelja na rad zajedničkog stvaranja i izražavanja: <ul style="list-style-type: none"> - pričanje priča - zajedno crtamo, slikamo, modeliramo, gradimo, igramo se, razgovaramo, učimo

Ovisno o dobi djeteta i njegovom individualnom razvojnom ritmu prilagođavamo vrstu i količinu naših zahtjeva, te našu podršku u vezi sa sudjelovanjem djeteta u tim ritualima, običajima i navikama. Naročitu pozornost odgojitelj posvećuje usklađivanju polazišta u vezi s podrškom koju roditelji i odgojitelj pružaju djetetu pri obavljanju njegovih zadaća u dnevnim ritualima. Dogovor između odgojitelja i roditelja, čak i cijelog rada, kako ovdje, tako i pri planiranim aktivnostima, može biti sljedeći:

Zajedno radimo na razvijanju dječje sposobnosti da surađuje u poslovima s drugima, a istovremeno na vlastitoj sposobnosti primanja i davanja podrške.

Što to konkretno znači? To znači da se u neko određeno vrijeme i roditelj i odgojitelj usklađuju u postupcima socijalizacije djeteta - ali na jednoj temi, primjerice darivanja. To podrazumijeva njihov dogovor ne samo o postupcima koje će primjenjivati, nego o tome koje potrebe u vezi s tim vide kod djeteta.

Odgojitelji imaju za svako dijete "dijagnostički" karton u koji bilježe teme koje su zajedno s roditeljima prošli i reakcije djeteta tijekom tjedan/mjesec dana. Za roditelje se u tom zajedničkom radu javljaju tri ključna problema: pronaći vrijeme za zajednički rad s djetetom, davati podršku bez pretjeranog zaštićivanja, prihvaćati svoje dijete takvim kakvo jest (ne tražiti od djeteta sposobnosti koje nema i učinke kako ih mi perfekcionistački zamišljamo). Takav rad s roditeljima omogućava im razumijevanje vlastite djece, ponajprije toga da se djeca razvijaju individualnim ritmom. Roditelji uče kako ne nametati djeci od početka njihova razvoja natjecanje s drugima i postignuća koja ne odgovaraju njihovom biću.

Odgovornosti se uče povezano sa slobodom izbora i mogućnošću donošenja različitih odluka i opcija. Odlučujuće su participativne metode (aktivno sudjelovanje), interaktivne (ravnopravna komunikacija i razmjena misli, stavova i osjećaja među sudionicima) i anticipacijske (predviđanje budućih reakcija i zbivanja na osnovu prethodnog iskustva ili uvida i znanja), a ne represivne i autoritarne metode.

Sadržaji u učenju djece o pravima i odgovornostima kroz simulacije različitih svakodnevnih (ili životnih) situacija:

Sklop aktivnosti: IGRAMO SE

Teme:

- Igramo se doktora
- Bolnica
- Vjenčanje
- Rođenje sestre/brata
- Selidba u novi stan/kuću
- Odlazak na more
- Škola, itd.

Aktivnosti: simulacija neke životne situacije s podjelom uloga među djecom tako da vježbaju različite modele ponašanja - posebno kroz primjere međusobnih odnosa: roditelji - djeca; odrasli - dijete, dijete - dijete, muško-žensko, dijete s posebnim potrebama - dijete bez posebnih potreba, bolesno - zdravo dijete, dijete većinske vjere/nacionalnosti - dijete manjinske vjere/nacionalnosti...

Ove su situacije predmet čestih spontanih igara djece kad su sama, jer se njima uče različitim socijalnim ulogama i modelima ponašanja u zajednici, te istovremeno odgovornostima koje kao odrasli moraju razviti u suočavanju s problemskim životnim situacijama. Njima se djeca pripremaju za nepredvidive životne situacije.

Moguće je uvesti i zamjenu uloga: neko vrijeme jedni igraju mame i tate, a drugi djecu, nakon toga djeca postaju roditelji, a roditelji djeca. U tu igru može se uključiti i odgojitelj, ali tako da mu djeca dodijele ulogu. Izabire se i predlaže vrlo jednostavna situacija: neka zamisle da su ih mame i tate povele sa sobom: u restoran, ili u dućan, ili rodbini, ili prijateljima (i što se tamo događa? što tamo rade roditelji, a što djeca?).

Dakako da je i ovdje potrebno planirati aktivnosti upravo prema potrebama skupine djece s kojom radimo. U tom programu prvorazrednu važnost imaju suradničke (kooperativne) igre nasuprot natjecateljskima (kompetitivnim), ciljano poticanje suradnje između roditelja i djeteta, zatim što veći broj pozitivnih modela ponašanja za identifikaciju (primjeri prosocijalnog ponašanja) u obliku dramatizacije, te izmjenične igre uloga (gdje prolaze kroz različite, često zamjenske nasuprotne situacije) i tako razvijaju razumijevanje tuđih osjećaja i potreba i jasno izražavanje svojih. A naročito su poticajne kreativne igre i igre zamišljanja. One su potrebne kao protuteža sve jačem utjecaju TV i kompjutorskih tehnika na razvojne sposobnosti djece.

Ključ uspješnosti svih predloženih i zamišljenih aktivnosti je suradnja između odgojitelja, djece i roditelja. Polazište roditelja i odgojitelja u odnosu i radu s djecom treba činiti približno isti skup vrijednosti.

Pojedinačne aktivnosti - planski stvorene situacije

I u ovim primjerima aktivnosti uključeni su povremeno roditelji, odnosno obitelji. Aktivnosti nisu raspoređene prema dobnim skupinama, odgojitelj ih sam može prilagoditi dobi djece.

Igramo se žabica

Cilj: vježbanje psihomotorike, vježbe poštivanja pravila, davanje podrške drugima i učenje odgovornosti (ne povrijediti sebe ni drugoga)

Potrebno je pripremiti zvonce, komade novina ili nacrtati krugove kredom na podu.

Ovisno o veličini grupe na podu se označe tri plohe/kruga različite veličine (na međusobnoj udaljenosti od 2 m), tako da u najmanji može stati dvoje djece, u drugi četvero, u najveći petero. To su listovi lopoča, a svuda oko njih je voda. Djeca zamisle da su žabice koje skaču s lista na list, ali samo na dani znak (zvonca, pljeska). Kad stignu na list, čučnu, ali čim se dignu ruke za vrijeme igre drže isprepletene odostraga na leđima. Na znak zvonca dižu se i skaču na drugi list. I tako na svaki znak zvonca mijenjaju krugove.

Ima nekoliko pravila koja žabice moraju poštivati: a) da paze da jedne druge ne povrijede, ne gurnu, ne nagaze dok trče iz kruga u krug, b) da drže ruke na leđima, c) da se ponašaju prijateljski prema svima koji skoče na njihov list.

Tko povrijedi pravila ili ostane izvan lista u vodi, sjeda izvan igre i promatra ostale. Može se s vremenom uvesti novo pravilo: da one žabice koje ne stanu na list druge žabice pozovu k sebi kreketanjem, ali tako da im naprave mjesta. Na kraju sve žabice skaču u vodu.

Mi smijemo, mi možemo

Cilj: vježbanje pažnje, učenje ohrabriranja drugih, učenje različitosti

Za igru je potrebno složiti stolice u krug. To čine djeca, te sjednu na njih.

Kažemo im sljedeće pravilo: Svi koji misle da se o njima govori, da to oni rade, ustaju sa stolca, a oni drugi im plješću. Voditeljica radionice uzvikuje, na primjer:

Neka ustanu oni

- koji mogu spavati u vrtiću
- koji imaju brata/sestru
- koji imaju kod kuće psa/mačku/kanarinca
- koji donose svoje igračke u vrtić
- koji gledaju crtane filmove kod kuće
- koji vole jesti mrkvicu, koji ne vole čokoladu, koji znaju sami ići na WC, koji znaju pjevati neku pjesmicu...

Prava - odgovornosti/dužnosti

Cilj: prepoznavanje logičkih veza, osjećaj povezanosti s drugima, empatija, prijateljstvo, osjećaj odgovornosti i skrbi

Za ovu aktivnost potreban je sljedeći materijal: niz od 5+5 slika/karata "Imam pravo - Imam dužnost/odgovornost". Sadržaji rečenica prikazani su slikama.

Djeca pokušavaju složiti supripadajuće parove nakon razgovora o svakoj karti - služe se slikama i kažu što vide na njima. Razgovaraju o tome koje odgovornosti i koja prava imaju (u vezi s ljubimcima, igračkama, jelom), odnosno koje bi htjeli imati, a nemaju.

Imam PRAVO	Imam ODGOVORNOST ili DUŽNOST
IGRATI SE OBUĆI ŠTO ŽELIM	NE TUĆI SE TIJEKOM IGRE NE OTIMATI DRUGIMA NJIHOVU ODJEĆU
POSTAVLJATI ZNATIŽELJNA PITANJA IMATI PRIJATELJE GLEDATI CRTIĆE	NE PREKIDATI DRUGE DOK GOVORE POMOĆI DRUGIMA BRINUTI SE ZA SVOG MLAĐEG BRATA

U toj aktivnosti moguće je djecu upozoriti i na sukob prava, odnosno na to da postoje i zaštitna prava. Primjerice, dijete može obući što želi, no samo ako time ne ugrožava vlastito zdravlje, jer želi obući tanku majicu kratkih rukava kad ide na sanjkanje; može gledati crtiće dok to nije štetno za njegovo zdravlje, jer predugo sjedi i gleda u ekran i sl.

3.3. Prava preživljavanja

U procesu skrbi za dijete predškolske dobi, koje je po prirodi svojega razvoja i zbog svojih razvojnih ograničenja maksimalno ovisno, iznimno je važno koliko će njemu bliske odrasle osobe razumjeti, poštivati i raditi na zadovoljavanju njegovih temeljnih životnih potreba. Pravo djeteta predškolske dobi na preživljavanje stoga ne obvezuje samo njegove roditelje, nego i djetetove odgojitelje, odnosno sve članove društva koji s različitih pozicija (profesionalnih ili društvenih i političkih) skrbe za pojedine skupine djece, pojedine aspekte njihova života ili pojedina područja njihova razvoja.

Skrb za primarne potrebe djeteta predškolske dobi kontinuiran je proces tijekom kojeg ono svoje biološki programirane ritmove usklađuje s nekim izvanjskim čimbenicima i stječe relativno stabilne načine iskazivanja svojih potreba i navike vezane za njihovo zadovoljavanje.

Djetetove primarne potrebe koje su uvjet njegova preživljavanja su:

- san, odmor i kretanje
- prehrana, njega i zdravlje
- fizička i emocionalna sigurnost, potreba za pripadanjem i ljubavlju.

Da bi dijete preživjelo, potrebe moraju biti optimalno zadovoljene u roku u kojem ono može istrpiti neugodu nedostatka, na način koji će ga zadovoljiti i s kvalitetom koja će mu osigurati daljnji razvoj.

Pravo na optimalne uvjete zadovoljavanja osnovnih ljudskih potreba imaju sva djeca, neovisno o tome jesu li rođena s faktorima rizika ili s najboljim prognozama za budući rast i razvoj.

Ako dijete predškolske dobi želimo poučiti njegovim pravima u odnosu na životno važne potrebe, aktivnosti i sadržaje, koristit ćemo se svim raspoloživim svakodnevnim situacijama te nekim specifičnim aktivnostima - opažanja, izražavanja, istraživanja, konstruiranja, uvježbavanja. Aktivnosti koje se primjenjuju tijekom jednog dana ili povremeno pritom će biti manje učinkovite od onih koje se izmjenjuju u duljem vremenskom razdoblju i koje su u suglasju s našom osnovnom idejom, porukom, zadaćom koju želimo ostvariti. Stoga predlažemo

tzv. sklopove aktivnosti koje se mogu provoditi dulje vrijeme i koje su, osim za postizanje ovoga cilja, razvojno vrijedne i poticajne.

Odgoviteljeve zadaće u području učenja o pravima na preživljavanje

Trajne zadaće rada koje predstavljaju osnovu svakog kvalitetnog razvojno orijentiranog predškolskog programa usmjerene su na to da dijete u dječjem vrtiću zadovoljava svoje potrebe. Odgojitelj ih najčešće definira ovako:

- omogućavati djetetu i poticati ga na spontano iskazivanje potreba
- osiguravati uvjete za njihovo optimalno zadovoljavanje, pomagati mu u tome i postupno ga osamostaljavati u odnosu na skrb o sebi
- poticati dijete da uoči da i drugi imaju potrebe koje su im životno važne, te mu ukazivati na potrebu poštovanja i tuđe osobnosti i tuđih potreba.

Specifične zadaće odgojiteljeva rada u području djetetovih primarnih potreba mogu se određivati s ciljem da dijete nauči svoja prava u odnosu na te životno važne potrebe:

- ponašati se tako da dijete iskusi da ima pravo na spontanost u iskazivanju i pomoć i potporu u zadovoljavanju svojih primarnih potreba, te naglašavati (neverbalnim znakovima i verbalnim iskazima) to pravo u svakoj za dijete životnoj važnoj situaciji
- poučavati dijete načinima na koje može zastupati svoje pravo na san, prehranu, kretanje, njegu, izlučivanje, zdravlje i nastojati ga ostvariti i onda kada mu odrasli i okolnosti nisu naklonjene
- omogućiti djetetu da percipira i razlikuje što je za njega dobro, a što nije u odnosu na njegove osnovne potrebe, te da doživi i prepozna što je to najbolje za njegov odmor i prehranu, njegovu fizičku i emocionalnu sigurnost i zdravlje
- poučavati dijete osobinama kvalitetnog i sigurnog zraka, hrane, prostora, materijala, itd.

Primjeri aktivnosti u radu s djecom

Tema: ŠTO MI TREBA

Igra predstavljanja na temu *Bez čega ne mogu*

Djeca zajedno s odgojiteljem sjede u krugu i predstavljaju se tako da svatko kaže kako se zove i dovrši rečenicu "... i nikako ne bih mogla živjeti bez"

Odgojitelj započinje predstavljanje npr. *Ja sam Ivanka i nikako ne bih mogla živjeti bez toga da svaku večer idem spavati....* te potiče dijete do sebe da kaže kako se zove i bez čega nikako ne bi moglo živjeti.

Nakon što dijete kaže bez čega ono ne bi moglo živjeti ono ponavlja izjavu prethodnog djeteta. Npr. *Ja sam Dubravka i nikako ne bih mogla živjeti bez kruha, o ovo je Ivanka i ona ne bi mogla živjeti bez spavanja...* iduće dijete se ponovo predstavlja i ponavlja potrebu samo prethodnog djeteta.

Odgojitelj na kraju igre može provjeriti svoje pamćenje i ponoviti sve ono što je svako dijete za sebe reklo tražeći pritom od djeteta da potvrdi je li dobro zapamtilo.

Izrada slikovnih kartica na temu *Što mi treba za život*

Odgojitelj može izrezati kartone veličine igračih karata, na jednu stranu kartica može sam nacrtati znakove za pojedinu skupinu potreba (npr. odmor, kretanje, hrana, zdravlje, ljubav) i dati djeci da svatko oslika karticu s onim što njemu treba da bi bio odmoran, sit, zdrav, da bi se kretao, da bi se osjećao voljen.

Na kartici na kojoj je s jedne strane odgojitelj nacrtao znak za hranu djeca mogu naslikati ono što njima treba da bi bili siti - kruh, voće, povrće, mlijeko. I tako za svaku skupinu kartica.

Igre slikovnim karticama *Što mi treba za život*

- Klasifikacija kartica po skupinama potreba (odmor, kretanje, hrana, zdravlje, prihvaćanje).
- Memory - igra traženja i pamćenja parova kartica - odgojitelj za tu igru može fotokopirati svaku karticu, tako da se u zbirci kartica nađu parovi svake sličice - ovu igru može igrati i četvero djece.
- Pogodi po opisu koju karticu sam izvukao/izvukla: ovu igru djeca mogu igrati u paru - jedno dijete iz hrpe kartica izvuče jednu karticu - drugo dijete ima zadatak pogoditi o kojoj se sličici radi - pritom će se koristiti

oznakom grupe potreba koja se nalazi na poledini kartice i opisom djeteta koje je karticu izvuklo.

- Slaganje slagarica potreba - odgojitelj može na fotokopirnom aparatu povećati nacrtane kartice, zalijepiti papir na karton, te ga razrezati na onoliko dijelova koliko djeca u skupini imaju godina i onoliko nepravilno koliko procjenjuje da je za djecu u skupini dovoljno zanimljivo slagati, ali ne i preteško za složiti.

Pravo na prostor

Važno je da se svaki kutak vrtića oblikuje tako da može služiti djeci - da je cijeli vrtić njihov, a ne samo soba dnevnog boravka.

Određivanje prostora za igru:

U dječjem vrtiću česte su situacije u kojima djeca jedni drugima narušavaju igru ulazeći u prostor u kojem se nešto gradi, slaže ili slika. Tome se može doskočiti tako da se odgojitelj s djecom dogovori da svatko ima pravo drugima dati do znanja koliko mu prostora treba za neku aktivnost. U skupini može postojati špaga ili traka kojom će djeca privremeno obilježiti prostor koji im je potreban za neku aktivnost.

Određivanje prostora za odmor:

U svakoj dječjoj skupini važno je da postoji tzv. *Kutić osamljivanja*, u koji će se dijete ili dvoje djece po svojoj volji povući kada im je potreban odmor i osamljivanje. Također je važno da svako dijete ima svoju ležaljku, odnosno da samo bira mjesto svojeg popodnevnog odmora.

Dogovor o prostoru za održavanje osobne higijene:

Mnogo je situacija u kojima su djeca u dječjem vrtiću onemogućena u tome da svoje osnovne navike vezane uz čistoću i izlučivanje razvijaju i obavljaju nesmetano - svojim ritmom i koncentrirano samo na sebe. Pri određivanju pravila zajedničkog života u skupini stoga je važno s djecom dogovoriti pravilo o tome da svatko ima pravo na mirno i nesmetano pranje ruku, obavljanje nužde, gledanje u zrcalu, da svatko ima svoju posudu za četkicu za zube, itd. Može se za početak uvježbavati tolerancija na tuđe vrijeme i prostor tako da dijete pri pranju ruku ispod lavaboja postavi обруč za tjelesnu aktivnost, stane u njega i time svima drugima poruči da mu za ovaj posao treba siguran i nesmetan prostor i vrijeme.

Pravo na mir i tišinu

U srednjoj, a osobito u starijoj skupini moguće je s djecom dogovoriti pravilo o tome da svatko kome smeta tuđa buka i vika napravi dogovoreni znak kojim će svima dati do znanja da ih moli da budu tiši - to može biti zvono koje stoji obješeno na nekom vidljivom mjestu i koje je nadohvat i djetetu i odgojitelju kada mu je potrebno malo tišine. Iskustvo je da su djeca u godini pred polazak u školu spremna poštivati i koristiti se ovim pravilom.

Igra uvjeravanja ili kako zastupati pravo

Kako zastupati svoja prava može se vježbati kroz aktivnost u kojoj su djeca podijeljena u tri skupine. Jedna skupina je zadužena da nešto zabranjuje, druga skupina traži svoje pravo, a treća skupina zastupa pravo "obespravljenih". Skupina *koja nešto treba* dogovara se što će tražiti, prilazi *onima koji ne daju* i traži (npr. mi trebamo kruha), oni im odgovaraju uvijek istim riječima (npr. *ne može*), zatim skupina *koja zastupa pravo "obespravljenih"* počinje svoje uvjeravanje (npr. *ali oni imaju pravo na kruh*), prva skupina ponovno odgovara istim riječima, druga skupina traži ono što joj treba na novi način i tako redom.

Voda je važna za život

Odakle dobivamo vodu za piće? Koliko je čista voda koju pijemo? Voda je najbolja! Koliko vode treba popiti dnevno? - korištenje višenamjenskog sklopa iz područja prirode; eksperimentiranje (gledanje kapljice vode kroz mikroskop, filtriranje, ostavljanje vode u čaši na toplom mjestu i mjerenje taloga); poučavanje o tome što je zagađena, a što pitka voda, što je destilirana voda; boravak epidemiologa u vrtiću i skupini, promatranje što on radi, razgovor s njim, pismo epidemiologa djeci u vrtiću o tome što je pronašao u vodi koju piju i tome što je važno znati o vodi za piće; slikanje ili crtanje na temu "Uzbuna u kapljici vode" i sl.

Zdravlje

- Štitimo se od prekomjerne hladnoće i topline - Odgojitelj može nabaviti veliki termometar i prilagoditi ga za djecu tako da brojeve zamijeni slikovnim oznakama - za sobu dnevnog boravka (prehladno, dobro za tjelesno vježbanje, dobro za igru, dobro za spavanje, pretoplo) - za termometar na terasi (ne izlazi; uzmi kabanicu; kapu, šal, rukavice; dovoljna je topla jakna; dovoljni su dugi rukavi; kratki rukavi; kratki rukavi, kapa i sunčane naočale, ne izlazi van). Svaki tjedan moguće je zadužiti troje djece da se brinu za sebe i za druge, te da upozoravaju odgojitelja na stanje temperature u sobi i na igralištu.
- Dolazi nam u posjet stomatolog - U doba provedbe ovoga sklopa aktivnosti dječju skupinu može posjetiti stomatolog, te napraviti preventivni pregled zubi, razgovarati s djecom o tome što treba činiti da zubi ostanu zdravi, napisati svakome stanje njegovih zubi, a zdravstvena voditeljica može s djecom provesti učenje i uvježbavanje pravilnog pranja zubi.
- Idemo u posjet pedijatru - Djeca predškolske dobi najčešće idu liječniku ako su bolesna ili ako ih treba cijepiti, te vrlo često pamte samo neugodna iskustva i razvijaju strah od liječnika i liječničke ordinacije. Posjeta liječniku pedijatru tijekom koje se samo važu i razgledaju ambulantu, razgovaraju s liječnikom i medicinskim sestrama može biti novi izvor iskustva, a s obzirom na to da će situacija za djecu biti nova i bez rizika, velika je vjerojatnost da će u takvoj prigodi mnogo toga zapaziti i uočiti što inače nisu u stanju kad bolesni, prestrašeni i u najmanju ruku tjeskobni dođu liječniku.
- Bolnica za medvjediće zanimljiv je projekt studenata medicine namijenjen djeci predškolske dobi s ciljem smanjivanja straha od liječnika i liječenja. Projekt se provodi već neko vrijeme u zagrebačkim dječjim vrtićima. Djeca se pripremaju za posjet liječnika koji će u vrtiću izliječiti njihovog ljubimca (lutku medvjedića ili neku drugu lutku), dovode lutku u vrtić gdje je improvizirana bolnica za medvjediće. Sa svojom lutkom dijete u susretu s liječnikom prolazi kompletan postupak razgovora o bolesti, simptomima, pregleda "pacijenta", te dobivanja recepta i uputa o daljnjem postupku. Projekt je odlično organiziran i provoden tijekom 2002. i 2003. godine, te pretpostavljamo da će ga biti moguće provoditi i ubuduće.
- Igre u kutiću liječnika - Nakon takve posjete ili neovisno o njoj djeca se vrlo rado igraju u kutiću liječnika. Ako je to kutić koji se organizira u vrijeme u kojem su djeca više bolesna nego inače, ona će u njemu proigravati svoja iskustva u vezi s bolešću ili svoje strahove i tjeskobe u

vezi s time. Ako se kutić organizira nakon grupnog posjeta liječniku, veća je vjerojatnost da će igra biti začinjenija znanjima, činjenicama, s više detalja i konstruktivnija.

- Slikanje na temu “Mjesto gdje najbolje spavam i najljepše sanjam”.

Ljubav, pripadanje, bliskost

- Razgovori o tome tko nas voli i kako to znamo - Što je ljubav, kako mi mama tepa, kako me zove otac od milja, što mi kažu kad idem spavati, kako me voli baka, kako znam da me voli teta u vrtiću i sl.
- Različite igre u paru s ciljem omogućavanja iskustva komunikacije u različitim parovima i na različitim zadaćama - od plesa u dvoje, crtanja na zajedničkom papiru, igranja rukama, skakanja “nogu uz nogu”, do igranja uloge roditelja i djeteta, brata i sestre i sl.
- Kutić poruka - Svako dijete u skupini može imati svoj pretinac, kutiju ili kutijicu sa svojim znakom, u koji druga djeca mogu stavljati male poruke, crteže koje su namijenili prijatelju, neki mali znak pažnje (kamenčić, slatkiš, ukosnicu, neku drugu dječju dragocjenost). U tu kutiju djeca mogu ostavljati i druge poruke u vezi s njihovim odnosom prema vlasniku kutije - ovdje se prednost daje vrijednosti izražavanja osjećaja prema drugom djetetu, pa makar to bio i crtež o tome što jedno dijete kod drugoga ljuti. U ovom slučaju ostvaruje se potreba za bliskošću, a odgojitelju se nudi vrijedna mogućnost rada na djetetovim osjećajima i mogućnost pomaganja djeci na razjašnjavanju njihovih međusobnih odnosa.
- Vjenčić prijateljstva - Na mobil se mogu objesiti fotografije djece u skupini i njihovih odgojiteljica (one mogu biti zalijepljene na kartončice u obliku srca, cvjetića, lopte, sunca, zvjezdice - ovisno o dobu godine i o nekoj drugoj aktualnosti). Vjenčić prijateljstva obično se izrađuje u posebne dane (vrijeme pred Božić, u danima prije i za vrijeme Valentinova i sl.) kada u skupini i vlada ozračje međusobnog prihvaćanja. Očekuje se dakle da Vjenčić prijateljstva bude zrcalo i potvrda ili stvarnih odnosa u grupi ili dječjih nastojanja ka prijateljskim odnosima.
- Igre u kutiću lutaka, kutiću novorođenčeta.
- Radimo zajedno veliku kuću od kartona za naše lutke.
- Slikamo ili crtamo zajedno veliki plakat o tome što djeci treba i stavljamo ga na za naše roditelje vidno mjesto.

Odgojitelj može, koristeći svoja znanja i njemu poznate materijale, igre i sadržaje rada, sam isplanirati i druge sklopove aktivnosti koji će biti u funkciji osvještavanja važnosti iskazivanja, zadovoljavanja i zastupanja osnovnih djetetovih potreba. To mogu biti sklopovi aktivnosti na teme: *nitko ne može sam; kad smo bili mali; prehrana; zdravlje; voda; odmor i kretanje; nježnost* i dr. - ovisno o odgojiteljevoj kreativnosti, njegovim sklonostima i dječjim interesima, aktualnim potrebama i dobi.

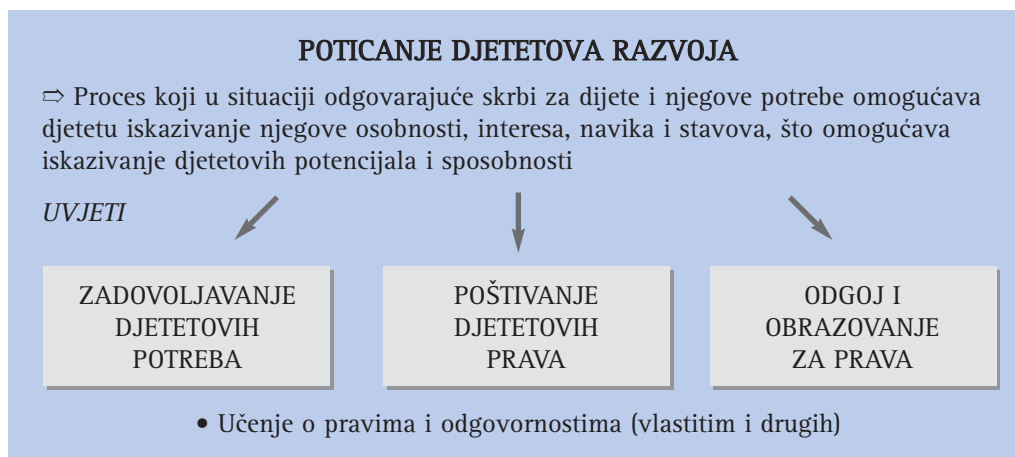
Važno je da odgojitelj upozna roditelje sa ciljevima, zadaćama i sadržajima rada u području učenja o pravima djeteta, te da im savjetuje kako da se odnose prema novim iskustvima i porukama koje će dijete iz vrtića donijeti u obitelj. To upoznavanje može biti tema komunikacijskog roditeljskog sastanka, a može imati i oblik letka ili neke druge pismene obavijesti uručene roditelju. Skrb za djetetova prava važna je zadaća i zahtijeva cjelovitu i usklađenu akciju koja na svim razinama mora biti provedena na odgovarajući način, te biti tretirana sa što manje formalizma, kako se ni u jednom trenutku ne bi izgubio stvarni smisao rada s djecom u ovom području.

3.4. Razvojna prava

Predškolsko razdoblje u životu pojedinca vrijeme je kad se najintenzivnije razvijaju sposobnosti, kad se izgrađuje socijalni identitet, uspostavlja emocionalna stabilnost i počinje graditi pogled na svijet. Kako je dijete jedinstvena i složena psihofizička cjelina, njegovi razvojni potencijali, neovisno o području kojem pripadaju (tjelesno, psihomotorno, emocionalno, socijalno, kognitivno), međusobno se prožimaju i nadopunjuju. Stoga je i cjelovitost u pristupu bitno načelo odgoja za ljudska prava u predškolskoj dobi i preduvjet poticanja djetetova razvoja.

Kao što se međusobno prožimaju područja razvoja, tako se prožimaju i prava djeteta. Nema važnijih i manje važnih, nema prava koje ne seže u područje onog drugog i samo ako se poštuju i štite sva prava, dijete ima preduvjete da odrasta sretno i zadovoljno. To je posebice važno kad se radi o razvojnim pravima. Djeca koja ne uživaju svoja prava tijekom ranog djetinjstva, od prava na njegu i skrb do prava na poštovanje svoje osobnosti, teško će odrasti u osobe koje priznaju tuđa prava ili koje će se kao odrasle zalagati za zaštitu ljudskih prava (Cantwell, 1995.). Razvoj nije moguć bez zadovoljavanja osnovnih djetetovih potreba, bez oživotvorenih prava preživljavanja, prava sudjelovanja i osiguranih zaštitnih prava. Dijete kojem nije osigurana briga za zdravu prehranu ili čija obitelj nema osigurano stanovanje i hranu ne može zadovoljiti ni one potrebe iz kojih proizlaze razvojna prava. Jednako tako je djetetu koje nije zaštićeno od zlostavljanja i

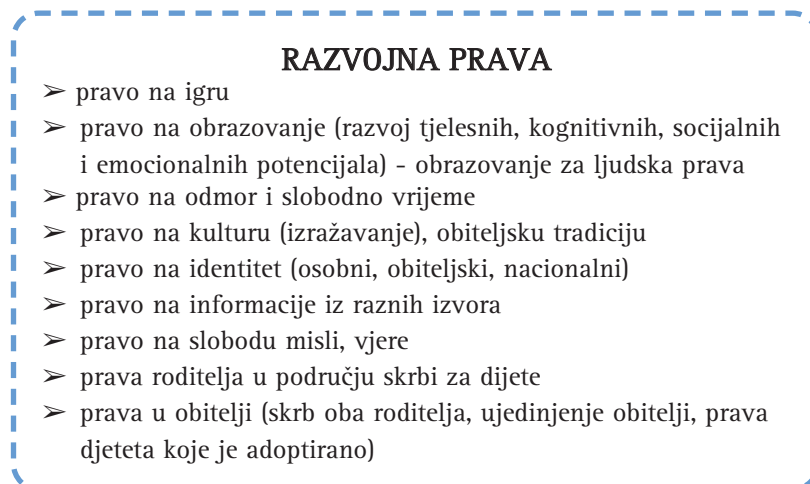
zanemarivanja ili nema pristup informacijama onemogućeno izražavanje ili druženje, te ono ne uživa ni svoja razvojna prava. Stoga su zadovoljavanje djetetovih potreba, poštivanje svih njegovih prava i odgoj za ljudska prava temelj na kojem počiva poticanje djetetova razvoja. Pod poticanjem djetetova razvoja misli se na proces koji u situaciji odgovarajuće skrbi za dijete i za njegove potrebe omogućava djetetu iskazivanje njegove osobnosti, interesa, navika i stavova, te time omogućava iskazivanje njegovih potencijala i razvijanje sposobnosti.

Prikaz 18. Uvjeti poticanja djetetova razvoja u odnosu na učenje o pravima i odgovornostima

Pravo na razvoj

Razvojna prava odnose se na one članke *Konvencije o pravima djeteta* koji osiguravaju djetetu najbolji mogući razvoj, kao npr. pravo na igru, pravo na obrazovanje, pravo na slobodno vrijeme, pravo na kulturne aktivnosti, pravo na informiranje, te pravo na slobodu misli i izražavanja. Tu je i pravo na identitet (osobni, kulturni, nacionalni), te prava u obitelji (na skrb) i dr.

Kod definiranja prava važno je točno odrediti što se pod kojim pravom misli, jer postoji opasnost da se pravima prilazi deklarativno, da se zna kako zvuče, ali ne i što znače. Jednako tako postoji opasnost da djeca nauče napamet pravo/prava, ali da ne znaju što ona znače. U kategoriji razvojnih prava ta je opasnost primjerenice izražena kada se radi o pravu na vjeroispovijest, odnosno vjersko opredjeljenje. Često se ono tumači, posebice djeci, sintagmom “mi imamo pravo izabrati svoju vjeru”. To bi se moglo protumačiti kao pravo npr. petogodišnjeg djeteta da samo odabere vjeru, promijeni vjeru u neku drugu i sl., što je apsurdno. Pravo na vjeru ponajprije znači da nitko ne smije biti diskriminiran zbog svoje vjere, dakle ono što se omogućava pripadnicima jedne vjere/konfesije kao njihovo pravo mora biti omogućeno i drugima, te da se nikome ne smiju uskraćivati prava zbog pripadnosti nekoj vjeri ili kulturi.

Valja naglasiti da je bolje koristiti izraz “ja imam pravo”, odnosno “svako dijete ima pravo” nego množina “mi”. Naime, prava ima svaki pojedinac, svako dijete, ona su osobna iako jednaka za sve i ne postoje zbirna prava koja će pojedino dijete imati samo ako je u skupini s drugom djecom.

Svijest o tome da je svaki pojedinac poseban i vrijedan, da se svi međusobno razlikuju, da imaju drukčije porijeklo, različite sposobnosti, da dolaze iz različitih obitelji i da imaju različitu kulturu i jezik, ali da su svi jednako vrijedni i da imaju jednaka prava, osnova je učenja tolerantnom ponašanju (Fountain, 1993.). Smatra se da se u predškolskom razdoblju djeteta najviše može učiniti upravo na razvijanju pozitivnog stava prema drukčijem, prema različitostima među ljudima, odnosno da je ukoliko dijete nauči poštivati različitost drugih i biti tolerantno, stvorena dobra i trajna osnova za prosocijalno ponašanje i razvijanje odgovornosti prema vlastitim postupcima i odnosu s drugim.

Odgovornost društvene zajednice, obitelji i dječjeg vrtića u osiguravanju uvjeta za optimalan razvoj djeteta i oživotvorenje razvojnih prava

Za oživotvorenje djetetovih razvojnih prava i za osiguravanje odgovarajućeg poticajnog okruženja odgovorni su društvena zajednica, obitelj i dječji vrtić u kojem mnoga djeca predškolske dobi tijekom ranog djetinjstva dobivaju sustavne odgojno-obrazovne poticaje. Odgovornost tih čimbenika je dvojak. S jedne strane imaju odgovornost za osiguravanje najboljih uvjeta za zadovoljavanje potreba i razvoj djeteta u obitelji i izvan nje, a s druge odgovornost za kvalitetu odgoja i utjecaja na dijete koji mu pomažu da uči o svojim pravima i pravima drugih promatranjem modela iz okoline i vlastitim iskustvom.

RAZVOJNA PRAVA - TKO JE ODGOVORAN?

- **Društvena zajednica**

- za okruženje koje uvažava, osigurava, promiče i štiti prava djeteta
- za pružanje podrške obitelji, te za informiranje, edukaciju i savjetovanje roditelja u području skrbi za dijete i poticanja njegova razvoja
- za oživotvorenje prava svakog djeteta na odgovarajuće izvanobiteljske poticaje (optimalni program za dijete)

- **Obitelj**

- za korištenje osobnih i društvenih potencijala za poticanje djetetova razvoja (činiti i znati tko/što drugi trebaju činiti, a što je za pojedino dijete najbolje)

- **Dječji vrtić**

- za kvalitetu programa i njegovu prilagođenost potrebama sredine, za ozračje u ustanovi, za model (osoblje), za rad s djetetom/djecom u odgojnoj skupini i rad s roditeljima

Prikaz 19. Odgovornost društvene zajednice, obitelji i dječjeg vrtića za osiguravanje razvojnih prava

Društvena zajednica odgovorna je za osiguravanje optimalnih uvjeta za razvoj svakog djeteta u izvanobiteljskom i velikim dijelom za utjecaje u obiteljskom kontekstu. Između ostalog, ona treba osigurati dovoljno raznolikih kvalitetnih programa (različitih u smislu vrste, dnevnog trajanja, vremena i mjesta provedbe programa) koji odgovaraju potrebama djeteta i njegove obitelji. Stoga društvena zajednica treba djetetu osigurati optimum koji podrazumijeva:

- društveno okruženje koje uvažava, osigurava, promiče i štiti djetetova prava na igru, obrazovanje, izražavanje i odgovarajuće poticaje, na zaštitu osobnosti, kulturni i nacionalni identitet
- mogućnost roditeljima da se informiraju, savjetuju i educiraju u području skrbi za dijete i poticanja djetetova razvoja, te pomoć obitelji da vrši svoju odgojnu funkciju
- oživotvorenje prava svakog djeteta na njemu odgovarajuću skrb, zaštitu i poticaje, te na djetetu odgovarajuće izvanobiteljske odgojno-obrazovne utjecaje (ne “svakom djetetu jedan izvanobiteljski program”, nego svakom djetetu sa stajališta njegova razvoja i njegovih potreba odgovarajući, za njega najbolji program).

Za svako je predškolsko dijete sudjelovanje u izvanobiteljskom programu važno ne samo sa stajališta poticanja tjelesnog ili kognitivnog razvoja već i zbog socijalizacije, odnosno socio-emocionalnog razvoja. Dječji vrtić ili druga ustanova koja mu osigurava izvanobiteljski program za dijete je važan čimbenik njegova društvenog života. Tu ono, u svakodnevnom susretu s vršnjacima,

najbolje uči načela na kojima počiva život u zajednici, usvaja pravila, modelira svoje ponašanje u odnosu na druge, razvija osjećaj odgovornosti, uči o različitostima i kako ih prihvaćati s poštivanjem, naravno, uz uvjet da se radi o kvalitetnom i djetetu primjerenom programu u kojem su riječi i poruke usklađene s djelovanjem (Milanović i sur., 2001.).

Brojna su istraživanja pokazala važnost društvenog ulaganja u skrb za djecu i poticanje njihova razvoja. To mora biti interes svake države i svakog društva. Dojmljivi su financijski pokazatelji isplativosti investiranja u odgovarajuću skrb za dijete - svaki dolar koji je utrošen uštedjet će 7 dolara koji bi kasnije trebali biti utrošeni na intervencije kao što su bolesti, neuspjeh u školovanju, razne službe za pomoć i sl. potrebne radi nedovoljne brige za dijete rane dobi i njegovu obitelj (*Framework for Action*, 2000.).

Okruženje koje štiti i promiče razvojna prava djeteta, za što je primarno odgovorna društvena zajednica, obuhvaća sve čimbenike i sve sustave skrbi, odgoja, obrazovanja, prava, kulture i društvenog života. Primjerice, pravo djeteta na pristup informacijama izričito govori o pristupu kvalitetnim knjigama i materijalima za djecu, što znači učiniti dostupnima slikovnice, knjige i druge medije svojoj djeci (izdavačkom produkcijom, cijenama, putem knjižnica). To pravo govori i o odgovornosti mass medija za sadržaje namijenjene djeci. Stručnjaci su, kao dio društvene zajednice, odgovorni i za informiranje i savjetovanje roditelja glede prava djeteta na pristup informacijama, posebice danas kad nove tehnologije (računala, Internet) ne samo da privlače djecu već i postaju dijelom svakodnevnog življenja.

Pravo na igru ne znači samo igru u obitelji ili predškolskim ustanovama; to se pravo odnosi i na odgovarajuće prostore na javnim mjestima koji su namijenjeni igri djece, te na dostupnost materijala za igru. Pravo na kulturu znači i osiguravanje različitih mjesta gdje se djeca mogu upoznati s kulturnim dobrima (muzeji i sl.) ili njegovati vlastitu manjinsku kulturu (udruge, zavičajne zajednice). Društvena zajednica mora osigurati osnovne uvjete, a obitelj i predškolske ustanove odgovorni su za korištenje svih društvenih resursa koji mogu nadopuniti njihovo djelovanje u osiguravanju razvojnih prava djeteta. Pritom treba imati na umu da društvenu zajednicu ne čine samo država i državna administracija već i svaki pojedinac, i stručnjaci, i obitelj, i odgojitelj i dječji vrtić, koji na različite načine i u različitim ulogama trebaju participirati u stvaranju društvene klime i optimalnih uvjeta za razvoj djeteta.

Obitelj, odnosno roditelji, odgovorni su za korištenje osobnih kapaciteta u cilju dobrobiti djeteta, ali i za korištenje društvenih potencijala za poticanje djetetova razvoja. Da bi oni mogli ispuniti tu ulogu, potrebno ih je informirati o značajkama djetetova razvoja i o svemu onome što se djetetu nudi (u programskom

smislu), kako bi bili u stanju odabrati najbolje za svoje dijete (najbolji program, odgovarajuće poticaje, primjerene postupke). Naime, dok su stručnjaci odgovorni za kvalitetu i primjerenost programa, roditelji su odgovorni za izbor i uključivanje djeteta u njemu odgovarajući program, ali jednako tako i za uključivanje u program koji sa stajališta djetetova razvoja za njega može biti nekoristan ili čak štetan. Stoga i roditelji moraju biti informirani o potrebama djeteta, ali i o njegovim razvojnim pravima, odnosno o obvezama i države i obitelji koje iz tih prava proizlaze.

Dječji vrtić, kao i svaka ustanova koja provodi izvanobiteljski predškolski program, odgovoran je za stvaranje kvalitetnog okruženja u kojem dijete odrasta, a sa stajališta razvojnih prava ponajprije za osiguranje široke lepeze kvalitetnih programa skrbi i poticanja razvoja, koji se temelje na stvarnim potrebama konkretne djece, a ne na trendovskoj, tržišnoj ili nekoj drugoj orijentaciji. Dakle, može se reći da je, uz društvenu zajednicu, dječji vrtić odgovoran za osiguravanje pristupa s jedne, te za kvalitetu programa s druge strane. Osiguravanje pristupa znači oživotvorenje prava svakog djeteta na skrb i poticanje razvoja putem predškolskih programa. A kvalitetnim predškolskim programom, sa stajališta posebice razvojnih prava djeteta, Brazelton i Greenspan (prema *Framework for Action*, 2000.) smatraju onaj program koji osigurava i omogućava:

- ranu interakciju s odraslima koji o djetetu brinu
- zaštitu i sigurnost
- mogućnost stjecanja iskustva poštujući individualne razlike među djecom
- razvojno primjerena iskustva
- postavljanje granica i realna očekivanja od djeteta
- stabilnu i suportivnu okolinu/zajednicu sa stabilnim sustavom vrijednosti i mogućnošću upoznavanja različitosti
- zaštitu i ulaganje u budućnost djeteta.

Stoga se od kvalitetnog programa očekuje da promiče:

- poštovanje sebe i drugih, poticanje suradnje i stjecanja vještina mirnog rješavanja sukoba
- poštivanje različitosti, globalno razumijevanje i multikulturalni odgoj
- primjenu *Konvencije o pravima djeteta* u praksi, njezinog sustava vrijednosti koje su bitne za razvoj djeteta
- osudu kulturnog nasilja, uključujući ono koje se zbiva posredstvom medija i igračaka
- poštivanje žive i nežive prirode
- poticanje dječje imaginacije putem kreativnog izražavanja

- stvaranje multikulturalnih programa koji trebaju pomoći djetetu da objedini različite komponente duhovnog/vjerskog i svjetovnog učenja i da stvori most između različitih iskustava stečenih u višejezičnoj ili multikulturalnoj zajednici.

Pri oživotvorenju *Konvencije o pravima djeteta* glede osiguravanja pristupa izvan-obiteljskim programima i glede kvalitete programa skrbi i poticanja djetetova razvoja dječji vrtić treba prije uvođenja programa imati u vidu sve elemente koji utječu na uspješnost programa, od potreba potencijalnih korisnika do instrumenata kojima će se mjeriti uspješnost programa. Pritom najveću važnost ima čl. 3. *Konvencije* koji govori o najboljem interesu djeteta i naglašava da sve što se za dijete i s djetetom čini mora biti radi djetetove dobrobiti, a nikako ne radi nekih drugih interesa (obitelji, zajednice, države, tržišta, medija). Mjerilo uspješnosti svakog predškolskog programa je dobrobit djeteta.

Posebna je odgovornost odgojitelja za kvalitetu programa koji provodi, za ozračje dječjeg vrtića i pojedine odgojne skupine, za materijalne i interaktivne uvjete u kojima dijete uživa svoja razvojna prava i uči o njima, za primjerenost i pravodobnost poticaja, te za komunikaciju i suradnju s djetetovim roditeljima u cilju postizanja odgojnog kontinuiteta između dječjeg vrtića i obitelji.

Imajući u vidu odgovornosti koje imaju društvena zajednica, obitelj i dječji vrtić glede oživotvorenja razvojnih prava djeteta, u međunarodnim se dokumentima daju elementi široke strategije koju treba primijeniti u odgoju za ljudska prava/prava djeteta. Cilj takve strategije je razvijati u djece sustav pozitivnih vrijednosti, tzv. *values education (Framework for Action, 2000.)*. Postoje razine (odrasli, obitelj, ustanova, zajednica, država) od kojih svaka ima svoju zadaću, a uspjeh je moguć samo ako se one prožimaju i djeluju usklađeno:

1. *osobna razina* - odrasli trebaju naučiti izražavati osjećaje, a djeca učiti čuti, modelirati svoje ponašanje, uočavati i priznavati različitosti, uživati, igrati se i osjećati;
2. *obiteljska razina* - roditelji trebaju biti podržavani u odgoju, obrazovani u području roditeljstva i dobivati pomoć za obnašanje roditeljske uloge
3. *razina ustanove* - odgojitelji trebaju biti obrazovani u području socio-emocionalnog razvoja djeteta
4. *razina zajednice* - zajednica treba imati/stvarati mjesta na kojima djeca dobivaju odgovarajuću skrb i odgoj
5. *državna razina* - država ima odgovornost primijeniti *Konvenciju o pravima djeteta* i osigurati odgoj i obrazovanje u skladu s njom.

Razvojna prava u dječjem vrtiću

Djelovanje dječjeg vrtića u odgoju i obrazovanju za ljudska prava seže od osiguravanja prava djeteta i odraslih u institucionalnom kontekstu, preko njegovanja ozračja i atmosfere u vrtiću koji štite prava i podržavaju ih do stvaranja razvojno primjerene prakse (situacija u kojima djeca uče o svojim razvojnim pravima i naučeno primjenjuju u interakciji s drugom djecom i odraslima):

1. *osiguravanje prava* - pravo na igru, pravo na obrazovanje, pravo na informiranje (primjereno razvojnim mogućnostima djeteta), pravo na identitet (poštovanje osobnosti i posebnosti svakog djeteta), pravo na kulturne aktivnosti u njegovanju i izražavanju vlastite kulture, tradicije i jezika, te upoznavanju drugih i drukčijih kultura, pravo na slobodno iznošenje misli (verbalno i neverbalno izražavanje i slušanje drugoga), na izražavanje osobnosti (kreativnost, individualnost, autonomija, sloboda), ideja i vjeroispovijesti (poštivanje različitih vjeroispovijesti, omogućavanje izražavanja vjere, njegovanje običaja);
2. *stvaranje ozračja*, poticajnog za djetetov razvoj (zdravi odnosi i nenasilna komunikacija između djece međusobno, djece i odraslih, odraslih u ustanovi, te osoblja i roditelja); poštovanje djetetove ličnosti, poštovanje drugih i drukčijih; suradnička klima i timski rad odgojitelja; odgovarajući postupci odgojitelja, njegova osobnost i ponašanje; odgovarajući materijalni uvjeti;
3. *učenje o vlastitim razvojnim pravima* i jednakim pravima drugih tijekom svakodnevnih aktivnosti u vrtiću te u planski stvorenim situacijama. Pritom je važno stvoriti takve situacije učenja i njegovati komunikaciju u kojima je dijete potaknuto da pita, sluša i razgovara, istražuje okolinu i svoje domete, uči o različitostima kao bogatstvu i neprestano je poticano na suradnju.

Kako djeca u dječjem vrtiću uče o svojim razvojnim pravima i istim pravima drugih?

U kontekstu razvojnih prava važno je naglasiti osiguravanje djetetu prava na igru, jer igra je najznačajnija i nenadomjestiva aktivnost u životu predškolskog djeteta. U igri dijete uči sve oblike komunikacije, uči o sebi i svijetu koji ga okružuje, razvija i bogati emocije i uči socijalno ponašanje. Igra u velikoj mjeri osigurava učenje putem vlastitog iskustva, omogućava cjelovit pristup problemima, osigurava postupno osvještavanje vlastitih postupaka i postupaka drugih, kombinira otkrivanje, kritičko mišljenje i zabavu, omogućava individualizirani pristup

kroz različite načine i različiti tempo učenja za svakoga, osigurava interes, motivaciju i aktivnost svakog djeteta te stvara temelje za cjeloživotno učenje.

Igra sama po sebi jest razvojno pravo djeteta, ali i ona aktivnost u kojoj se, u kombinaciji s drugim aktivnostima, najbolje uče sva prava djeteta i ljudska prava. Stoga u raznovrsnim igrama i aktivnostima iz različitih područja izražavanja i stvaranja (razgovor, slušanje i pričanje priča, govorne igre, slušanje i stvaranje glazbe, pjevanje, ples, pantomima, izražavanje pokretom, slikanje, modeliranje, crtanje, izražavanje lutkom, dramatizacija, igra simulacije, igra uloga itd.) valja:

- omogućiti djetetu da zna kako ima pravo na igru, zabavu, učenje, slobodu izražavanja, te da jednako pravo imaju i drugi
- pomoći djetetu da nauči iskazati svoje pravo
- pomoći djetetu da igru osvijesti kao svoje pravo, ali i da to pravo ne smije biti uskraćeno drugima
- omogućiti djetetu slobodan izbor igre, aktivnosti, suigrača
- pomoći djetetu da osvijesti učenje kao aktivnost koja pomaže u stjecanju znanja, koliko je i za što znanje važno u životu pojedinca, te kako se učenjem može postići postavljeni cilj
- omogućiti situacije učenja uz individualizirani pristup kako bi dijete shvatilo da se može učiti na različite načine, da svatko uči drukčije, ima drukčije sposobnosti (u nekim područjima možda smanjene, a u drugim veće), vještine, tempo rada
- poticati dijete da istražuje i promišlja o rješenju problema na različite načine
- ponuditi djetetu što različitiije situacije učenja koje omogućavaju različite igre, aktivnosti i oblike učenja (po modelu, istraživanjem, pokušajima i pogreškama, ponavljanjem, vježbanjem, predviđanjem i sl.)
- omogućiti djetetu da se osjeti uspješnim, da stvara pozitivnu sliku o sebi, osvještava svoj identitet, vrijednosti, sposobnosti, da se afirmira među vršnjacima i odraslima
- omogućiti djetetu da iskazuje svoje mišljenje i ideje, ne vrijeđajući pritom druge, poticati otvorenost i radoznalost
- omogućiti djetetu da uči o kulturi kojoj pripada, da njeguje običaje i sudjeluje u zbivanjima, te da uči o kulturama drugih i drukčijih
- omogućiti djetetu izražavanje vjerskih osjećaja i običaja kroz upoznavanje sličnosti i različitosti (među djecom i među manifestacijama vjerske pripadnosti)

- omogućiti djetetu da se kreativno izražava, da upoznaje produkte kreativnosti drugih, da vrednuje trud i stvaralaštvo drugoga
- stvarati situacije u kojima dijete uči kako prihvaćati zajednička pravila, omogućiti mu da sudjeluje u stvaranju pravila i pomoći mu da se dogovorenih pravila pridržava
- poticati solidarnost među djecom, prijateljstvo, brigu za druge
- stvarati dobro raspoloženje i razvijati u djece smisao za humor.

Za igru su potrebni i odgovarajući uvjeti - razvojno primjerene igračke i drugi materijali, prostor, vrijeme, a često i suigrači. Često se postavlja pitanje ratničkih igračaka, kako u vrtiću tako i izvan njega.

Što ratničke igračke poručuju djeci

Već samo spominjanje ratničkih igračaka podsjeća na agresivnost i nešto nespojivo s djetetom. Riječ igračka izaziva pozitivne emocije, podsjeća na nježnost i plemenitost, a rat na suštu suprotnost. Brojne su dileme stručnjaka i javnosti o tome treba li djeci dopustiti igru rata i treba li im davati tzv. ratničke igračke - pištolje, figure ratnika, tenkove i sl. Odrasli svojim stavovima prema ratničkim igračkama utječu i na stavove djece. Dijete nepogrešivo u postupcima odraslih "otkriva" što oni misle i koje ponašanje podržavaju, što je poželjno, a što nepoželjno.

Još dok se igračka dizajnira i proizvodi, ona u sebi sadrži određenu poruku (neki je nazivaju filozofijom), ne samo kreatora već i cijeloga društva. Igračke ne izrađuju djeca prema svojim mjerilima, već odrasli za djecu, vjerujući da znaju što je za djecu najbolje. Naravno, osim "najbolje", to sa stajališta proizvođača i prodavača mora biti i komercijalno isplativo. Ako se prihvati i promovira stav da je današnji svijet zapravo poprište neprestane borbe i da je agresivnost i nasilje najbolje ponašanje koje osigurava postignuća, onda izgleda kao da uistinu nema zapreka da se svi i što ranije igraju ratničkim igračkama, kako bi usvojili stav da se preživljavanje osigurava eliminacijom drugoga, a ne suradnjom s drugim. No, ako se djecu želi učiti tome da svijet može opstati samo humanošću, tolerancijom, nenasiljem i međusobnim pomaganjem i ako se želi da djeca odrastajući razviju senzibilitet i suosjećanje za drugoga, onda je neprihvatljivo da dijete uperi pištolj u drugo dijete i čeka da ono padne "mrtvo". Naravno, u igri je sve moguće, dijete to dobro zna, no pitanje je zna li uvijek granicu igre i realnosti, igre i mašte. Decidirani odgovor na to nisu dala ni brojna znanstvena istraživanja u svijetu koja su se bavila utjecajem ratničkih igračaka na agresivno ponašanje djece.

Hoće li dijete birati ratničku igračku zato što je sklono agresivnom ponašanju ili će ratna igračka potaknuti njegovu agresivnost pitanje je koje je povezano i s kulturom i tradicijom okruženja u kojem dijete živi.

Igračke same po sebi ne sadrže nasilje. Bitno je cijelo okruženje u kojem dijete živi. Utjecaj igračaka na razvoj stavova djeteta, u usporedbi s utjecajem roditelja, vršnjaka, mass medija i sl. je malen, ali je vrijednosna poruka koju igračka ima značajna. U određivanju posljedica na dječji razvoj mnogo je važniji način na koji se igračka koristi nego ona sama po sebi. Ako dijete živi u sredini u kojoj se pozitivno vrednuje nasilje kao način rješavanja sukoba, onda se i ratničke igračke smatraju dobrodošlima. Mogu li se i trebaju li se ratničke igračke i igre zabraniti? Stručnjaci uglavnom smatraju da ne, kako oni koji u ratnim igrama vide i poželjne efekte (smanjuju tenziju, stimuliraju maštu ...), tako i oni koji naglašavaju vezu ratničkih igračaka i agresivnosti. Zabrana ratničkih igračaka može imati neželjene posljedice - u mnogim je istraživanjima registrirano da nakon zabrane djeca nastavljaju igru "iza leđa roditelja". Stoga se kao najbolje rješenje dileme "ratničke igračke, da ili ne?" predlaže roditeljima i odgojiteljima da se aktivno uključe u dječju igru. Situacija zajedničke igre najbolja je prilika za odrasle da s djecom "diskutiraju" o ratničkim igrama, igračkama i nasilju, da izraze svoje stavove o oružju i nasilju. Zajednička igra pruža mnogo mogućnosti da se s djecom prakticira suradnja i nenasilje.

Često se kao kriterij procjene i odabira dobre igračke naglašava da je za dijete dobra igračka ona koju ono razumije. Već i malo dijete zna primjenu oružja, jer to vidi u filmovima ili, nažalost, u stvarnom životu, ali ne može pojmiti stvarne posljedice, jer ne razumije fenomen smrti. Stoga odrasli trebaju izraziti svoje neslaganje sa svakom agresivnom situacijom, pojačan interes djeteta za ratničke igre i igračke pratiti i preusmjeravati. Ratničke igre i igračke ne treba zabranjivati, no svakako ih ne treba ni promovirati i na njih pristati, već, kao i u drugim konfliktnim situacijama s agresivnim ponašanjem, osuđivati nasilje.

Razvojna prava djeteta su vrlo kompleksna, prožimaju se s drugim pravima i njihova zaštita, promicanje i poticanje u predškolskoj ustanovi u velikoj mjeri određuju cjelokupni život i klimu u ustanovi. No o razvojnim pravima djeca uče i izravno, u igrama i aktivnostima kojima je cilj osvijestiti kod djece da ta prava postoje i da pripadaju svoj djeci. Djeca ih neće nazivati razvojnim pravima, no važno je da znaju izraziti svoje pravo kroz potrebu koju imaju i da znaju da isto pravo imaju i drugi.

Pravo na razvoj - što dijete može naučiti o tome:

- da se ono mijenja, da se svi mijenjaju i razvijaju
- da je u razvoju bitna uloga pojedinca (aktivitet)
- da ulagati u svoj razvoj može biti izazov
- koja je uloga učenja u životu
- tko ili što može pomoći u učenju
- da postoje različiti načini učenja
- da postoje različiti načini izražavanja
- da su svi različiti ali jednakopravni
- da svatko može u nečemu biti uspješan
- da svatko ima pravo na posebnost (kulturnu, vjersku...)
- da je igra pravo svakog djeteta
- da postoje različite životne uloge djece i odraslih (u obitelji, u vrtiću, u zajednici)
- da su djeca posebna u odnosu na odrasle i vrijedna kao osobe
- da je djetinjstvo vrijedno samo po sebi (a ne samo priprema za život odraslih)
- da su djeca odraslima vrijedna i važna

Primjeri aktivnosti u radu s djecom

Svaka svakodnevna situacija u institucionalnom kontekstu kao i neke specifične aktivnosti prilika su za učenje o razvojnim pravima. Osim pojedinačnih aktivnosti (koje mogu trajati dulje ili se u raznim varijantama ponavljati tijekom vremena), korisni su i tzv. sklopovi aktivnosti, koji su vrijedni kako sa stajališta učenja o ljudskim pravima tako i za zadovoljavanje djetetovih osnovnih potreba i poticanje njegova cjelokupnog razvoja.

Pojedinačne igre/aktivnosti

Otok s blagom

Cilj: potaknuti djecu na rješavanje problema na različite načine

U kutu sobe je kutija koja predstavlja pronađeno blago na otočiću. Na obali (druga strana sobe) je pronađeno pismo u kojem su upute kako se smije doći do blaga. U pismu piše da se radi o čarobnom blagu, a onaj tko ga dođe uzeti ne smije smočiti noge u vodi. Voda između obale i otočića duboka je 1 cm.

Djeca traže rješenje (čamac ne može, jer je preplitko, dovoljno dugačke daske između obale i otočića nema...).

Kad se iscrpe svi pokušaji rješavanja (koje, ovisno o predloženom, treba zajednički isprobati), odgojitelj nudi rješenje koje zahtijeva suradnju svijui.

Sva djeca, osim jednog djeteta, stanu jedan do drugoga, u niz između obale i otočića. Dijete koje je ostalo izvan niza boso hoda po prstima drugih (oni ga pridržavaju da ne upadne u vodu) i tako dolazi do kutije s blagom.

Djeca koja idu po blago se izmjenjuju.

Ovo je samo jedno od rješenja koje ne treba nametati, već ga ponuditi djeci kao “jedno od”, nakon što su iscrpljene sve kreativne mogućnosti koje su djeca predložila.

Pitaj, pa ću ti reći

Cilj: potaknuti djecu da pomažu drugome u rješavanju problema

Poznatim igrama “U podrumu je tama” ili “Čvorak, čvorak” promijene se pravila. Dijete koje je u sredini kruga prekrivenih očiju i treba po opipu pogoditi koga je uhvatilo dobiva pomoć sa strane. No, tu pomoć treba zatražiti. Stoga postavlja pitanja o onome koga je “uhvatilo” (npr. kakve su mu boje hlače, kakva mu je boje kosa, što najviše voli jesti, s kim je došao danas u vrtić, s kim se najviše igra) i slična pitanja na osnovu kojih može doći do spoznaje o kome se radi. Ostali iz kruga odgovaraju isključivo na pitanja, bez dodatnih komentara.

Daljnji slijed igre je uobičajen - u krug ulazi onaj tko je prepoznat.

Pijetao i miševi

Cilj: upoznati različite načine učenja

Nakon što sva djeca znaju priču “Pijetao i miševi” (o pijetlu koji je našao klas pšenice i miševima koji se nisu odazvali na poziv da mu pomognu, nego nepozvani došli pojesti ispečen kruh) i nakon što je priča bila dramatizirana, tijek zbivanja može se promijeniti. Svaki put kad pijetao poziva miševе da mu pomognu (odnijeti klas u mlin, samljati žito, umijesiti kruh itd.), a oni viknu *NEĆU*, pijetao pita *ZAŠTO?*. Miševi odgovaraju *ZATO ŠTO NE ZNAMO KAKO*. Tada im pijetao objašnjava kako (sam odabire način - pokazivanje, objašnjavanje, kaže im da pokušaju sami i sl.). Nakon što miševi obave zadatak, slijedi sljedeća sekvenca priče, ponavlja se pijetlov poziv, miševi opet ne znaju kako, pijetao ih poučava.

Djeca se izmjenjuju u ulogama pijetla i miševa.

Savjeti mudraca

Cilj: potaknuti djecu da na temelju znanja i iskustva pokušaju zaključiti o posljedicama (predviđati događanja)

Jedno dijete je mudrac. Dobiva šarenu kapu na glavu i sjeda na prijestolje. Ostali dolaze po "mudar savjet" i, jedan po jedan, postavljaju pitanja po želji, ali po unaprijed dogovorenom modelu "Što bi se dogodilo kad bih ja...?". Mudrac odgovara što misli da bi se moglo dogoditi i daje savjet (npr. na pitanje "Što bi se dogodilo kad bih ja znao voziti automobil?", mudrac pokušava navesti što više posljedica takvog čina - "Mogao bi doći u vrtić sam", "Mogao bi izazvati sudar", itd.

Djeca "mudraci" se izmjenjuju, a živosti i zanimljivosti igre može pridonijeti stvaranje rituala oko dolaska mudracu (odgovarajuća odjeća, naklon, donošenje darova i sl.).

Svatko do svog cilja

Cilj: osvijestiti važnost učenja u životu čovjeka i u vlastitom životu i pomoći pojedinom djetetu da postigne svoj cilj

S djecom se razgovara o tome od koga su što naučila (npr. reći "dobar dan", gledati televiziju, jesti žlicom, zavezati vezice na cipelama, dati poljubac, izrezati papir, igrati neku određenu igru, klizati, pjevati, zatvarati vrata) i sjećaju li se kad su prvi put naučili (npr. voziti bicikl, rezati jabuku i sl.). Djeca govore o svojim iskustvima.

U nastavku slijedi razgovor o tome što bi još željeli naučiti, što ih muči jer ne znaju (npr. broj nečijeg telefona, razlikovati neku boju, zakopčati jaknu, steći prijatelja), imaju li neki cilj koji žele postići i sl.

Kad djeca osvijeste svoj cilj (npr. naučiti razlikovati boje), svatko nacrtava ili izreže iz časopisa ono što simbolizira taj cilj (npr. nešto crveno, crno i sl.). Poželjno je da pritom pomažu jedan drugom savjetom kako to naučiti ili u traženju simbola. Svako dijete koje to želi stavi svoj rad na veliki zajednički papir na zidu. O svom cilju razgovara s odgojiteljem ili s drugom djecom kad god poželi, a kad postigne cilj, miče svoj rad. Može ga zamijeniti drugim.

Aktivnost traje više dana, a o tome što bi pojedino dijete željelo naučiti i na koje se sve to načine može, djeca mogu s odgojiteljem razgovarati u skupini ili odgojitelj postupno rješava problem s pojedinim djetetom.

Što treba djetetu

Cilj: osvijestiti što je djetetu potrebno za razvoj i potaknuti djecu na iskazivanje prijateljskih osjećaja prema onima kojima treba pomoć

Na velikom komadu papira na podu nacрта se obris djeteta. Razgovara se s djecom što ovom djetetu treba za sretan život i što bi mu oni mogli dati. Daje mu se, primjerice, ime, određuje spol, pripadnost nekom narodu, obitelji... Svako dijete može na obrisu nacrtati što želi i misli da treba tom zamišljenom djetetu (npr. odjeću, igračke, hranu, kuću za stanovanje, roditelje, vrtić, drugu djecu...). Oko papira djeca mogu staviti predmete za koje smatraju da tom djetetu trebaju ili mu ih pak žele darovati.

Ova aktivnost može trajati više dana, jer djeca mogu donositi od kuće i iz okoline stvari za koje misle da su potrebne njihovom "novom prijatelju". Crtež se može staviti u poseban kutić na zid, a djeca mogu naknadno crtati što žele ili smatraju da još tom djetetu treba. "Novom prijatelju", koji sad već ima i ime, mogu se pričati priče ili prepričavati neki događaji iz života.

Nakon nekoliko dana aktivnost se može proširiti i na male akcije solidarnosti (gdje još ima djece kojoj je nešto potrebno za sretno djetinjstvo, a ona to nemaju, što bismo im mogli darovati, kako ih obradovati). To može biti uvod u sakupljanje, primjerice igračaka ili slikovnica, za djecu kojoj one trebaju i sl.

Sklopovi aktivnosti

Sklop aktivnosti: **DIJETE/DJETINJSTVO JE VAŽNO I VRIJEDNO**

Primjeri igara koje pomažu u osvještavanju da je dijete posebno i vrijedno kao osoba:

- Kutija u kojoj je neka sitnica, iznenađenje, skriveni predmet
 - mala rupa kroz koju ruku može gurnuti samo dijete (to je nešto što je posebno za djecu, samo za njih, odrasli ne mogu to uzeti)
- Skupiti na hrpu igračke i proizvode namijenjene djeci
 - čemu služe - igri - služe za djecu, napravljeni su za djecu, odraslima to ne treba - znači mnogi odrasli koji su to napravili napravili su to za djecu, jer su im djeca važna
 - postoje ljudi kojima je to posao (izrada igračaka, izrada odjeće i obuće za djecu i sl.)

- postoje ljudi kojima je primjerice posao da brinu o djeci (nabrojiti) - tko se i na koji način u svom svakodnevnom poslu brine za djecu, kome se djeca mogu obratiti za pomoć kad imaju problem
- aktivnosti na ovu temu mogu se vezati uz aktivnost TEŠKIH PITANJA ili pitanja MUDRACU (npr. “Vi ste mudar čovjek, odgovorite mi na pitanje zašto žaba nema rep”)
- na hrpi izmiješati predmete za djecu i za odrasle - što treba djeci, što odraslima (klasifikacija).
- Niz aktivnosti na temu identiteta (igre i aktivnosti koje se preporučuju za stvaranje pozitivne slike o sebi).

Sklop aktivnosti: **PROMJENA**

Igra predstavljanja na temu *Promjena*

Djeca zajedno s odgojiteljem sjede u krugu i predstavljaju se tako da svatko kaže kako se zove i dovrši rečenicu “Nekada sam/nisam....., a sada”. Odgojitelj započinje predstavljanje npr. *Ja sam Mirjana, nekada nisam znala voziti auto, a sada znam*, te potiče dijete do sebe da kaže kako se zove, što ono nekada nije znalo, a sada zna. Nakon što dijete kaže svoju rečenicu, ponavlja izjavu svojeg prethodnika. Npr. *Ja sam Maja, nekada nisam znala svoju adresu, a sada znam, a ovo je Mirjana, ona nekada nije znala voziti auto, a sada zna*. Iduće dijete se ponovo predstavlja, govori o sebi i ponavlja izjavu prethodnog djeteta. Odgojiteljica na kraju igre može provjeriti svoje pamćenje i ponoviti sve ono što je svako dijete za sebe reklo tražeći pritom od djeteta da joj potvrdi je li dobro zapamtila.

Igra predstavljanja se može igrati na različite zadane rečenice, odnosno na različitim razinama postignuća: BITI, IMATI, ZNATI, MOĆI, HTJETI, ŽELJETI.

Npr.

Ja sam Ana, nekada sam bila mala, a sada sam narasla.

Ja sam Srećko, nekada sam imao jednog brata, a sada imam i sestru.

Ja sam Maja, nekada se nisam mogla popeti na vrh penjalice, a sada mogu.

Ja sam Zoran, nekada sam želio avion pun bombona, a sada želim samo vrećicu bombona i sl.

Izrada slikovnih kartica na temu *Promjene u razvoju*

Odgojitelj može izrezati kartone veličine igraćih karata, na jednu stranu kartica može sam nacrtati znakove za pojedino djetetu razumljivo područje razvoja (npr. tjelesni rast i razvoj, razvoj motorike i spretnosti ruke, razvoj samostalnosti, razvoj mišljenja, zapažanja, zaključivanja, razvoj govora, razvoj likovnog i glazbenog izražavanja, stvaralaštvo, razvoj odnosa prema drugima i sl.).

Dovoljno je izabrati za početak dva područja razvoja i to ona koja su za djecu u skupini trenutno najaktualnija.

Nakon što odgojitelj u dogovoru s djecom na poledini kartica napravi simbol za pojedino područje razvoja, kartice se daju djeci sa zadatkom da svatko oslika karticu s onim što misli da je napredovanje u tome području (jedna kartica je prijašnji izgled, postignuće, ponašanje, a druga je sadašnje ili očekivano).

Na kartici na kojoj je s jedne strane odgojitelj nacrtao znak za tijelo djeca mogu naslikati na jednoj malo dijete, na drugoj veliko, ili djevojčicu s kratkom kosom i djevojčicu s dugom kosom i sl.

Igra novinarske ankete na temu *Pravo na razvoj*

Za početak (dok djeca ne prihvate uloge u igri) odgojitelj je novinar - reporter i ima mikrofon ili reporterski kazetofon. Soba dnevnog boravka je centar grada - djeca šecu u parovima ili pojedinačno, sjede i piju sokove u uličnim restoranima, čekaju tramvaj, čekaju nekoga na nekom mjestu - pritom se uživljavaju i igraju razne uloge.

Reporter može reći: *Dobar dan, oprostite, imate li vremena odgovoriti na neka pitanja. Zanima nas što vam treba u životu da bi više znali* (ili bili veći, bili bolji, da bi vam bilo bolje, da bi bili sretniji, da bi ostvarili svoje želje, ili što vas zanima u životu). Iduće pitanje ovisi o djetetovu odgovoru, a poželjno je da se odnosi na to imate li pravo na to, tko vam u tome može pomoći, tko vam to ne dopušta, kako vam ja kao novinar mogu pomoći...

Anketa se zaista može snimati, djeca će je rado preslušavati, a snimljena vrpca se može s popratnim pismom poslati ravnatelju vrtića, gradonačelniku, može se pustiti na roditeljskom sastanku, poslati na radio i sl.

Ono što su rekla može se koristiti za veliki grupni plakat koji će djeca nacrtati ili za ispisivanje rezultata ankete na veliki pano u ulaznom prostoru vrtića.

Aktivnosti u kojima se dobiva realna slika o sobnog napredovanja

- redovito se važemo, a u sobi postoji veliki slikovni metar na kojem svatko može vidjeti koliko je narastao (žirafa mjerilica, drvo za mjerenje, neki lik koji djeca izaberu)
- mjerimo i provjeravamo koliko smo spretni u kretanju, savladavanju prepreka, penjanju, bacanju i hvatanju male lopte, velike lopte i sl.
- vježbamo i provjeravamo se u spretnosti hvatanja, nošenja, slaganja, sastavljanja, pogađamo po opisu
- odgojitelj prepoznaje svaki napredak u samostalnosti u odnosu na brigu o sebi i verbalizira i najmanju promjenu koju je opazio (nikada ne izražava nezadovoljstvo onime što dijete još ne može, nego prepoznaje i najmanji napredak i o tome govori djetetu o kojem se radi, a ne svoj djeci)
- gledamo i slušamo dokaze o tome kako rastemo - razgledavamo slike koje smo radili prošle godine i prepoznamo koliko napredujemo u svojem likovnom izražavanju, slušamo razgovore i izjave snimljene prije šest mjeseci i razgovaramo i pokazujemo drugima kako bi to sada rekli, razgledavamo naše grupne fotografije, odgojitelj nam priča kakvi smo bili kad smo došli u vrtić...
- radimo izložbu radova (retrospektivnu) za roditelje pod nazivom “Pogledajte kako se razvijamo” ili sl. i slažemo radove na sličnu ili istu temu napravljene u različito vrijeme
- provjeravamo svoje sadašnje znanje, sažimamo ga i dogovoramo se o tome što želimo postići i znati ubuduće
- igramo se - tko zna što je suprotno, što je veće i manje, koliko je čega, što se kako zove, pogađamo po opisu
- “kutić teških pitanja” - imamo kutiju u koju ubacujemo papiriće s pitanjima (u tome djetetu pomažu ili roditelji ili odgojitelj) ili pano na kojem zahtijevamo od odgojiteljice da upiše pitanje na koje je teško odgovoriti
- aktivnosti koje nam daju odgovore na teška pitanja - to može biti niz aktivnosti različite vrste koje će odgojitelj organizirati i ponuditi djeci kao odgovor na neko pitanje koje je dijete ili više djece postavilo
- enciklopedija skupine *Ivančica* (npr.), ili *Naše znanje* ili *Teška pitanja - pametni odgovori* - nabavi se zanimljiva i velika bilježnica, u nju odgojitelj pred djecom upisuje pitanja (u starijoj skupini može se ispisati i abeceda), te se povremeno, kad skupina na bilo koji način dođe do

odgovora koji djeca smatraju da treba zabilježiti, bilježe odgovori tako da odgojitelj piše, a djeca po želji ilustriraju. Toj enciklopediji će se djeca rado vraćati, razgledavati je, tražiti da im se čita, nadopunjavati je novim pitanjima ili već napisane odgovore nadopunjavati novim dokazima, podacima, crtežima. Moguće je napraviti i enciklopediju pod nazivom *Laka pitanja - teški odgovori*, u kojoj će biti uobičajena pitanja na koja svako dijete zna odgovor, ali će se djecu poticati da daju što zanimljiviji i originalniji odgovor, te će se takvi odgovori u tu knjigu bilježiti s potpisom autora

- pregledavamo što u vrtiću imamo i raspravljamo što nam treba za zanimljiviju igru u skupini
- što nam treba da bismo rasli - imamo li sve i što nam još treba - pisat ćemo pismo ravnateljici, glavnoj medicinskoj sestri, kuharicama, domarima ili ćemo nekoga od njih zvati na sastanak koji ćemo unaprijed dobro pripremiti, a odgojiteljica će na sastanku voditi zabilješke o tome tko je što rekao i što nam je obećala osoba koju smo pozvali
- što možemo sami učiniti da se u vrtiću više i bolje igramo i da nam bude zanimljivo - dogovori o preuređenju prostora za igru, o novim kutićima, o tome što tko može od kuće donijeti, što tko može za drugoga učiniti, što odgojiteljica treba nabaviti - nove priče, nove bojice, više papira....

Sklop aktivnosti: **OBITELJ/OBITELJI SE RAZLIKUJU**

- *Moja obitelj* tema je koja se djeci prezentira na različite načine, izmjenjuju se različiti sadržaji. No, s pozicije razvojnih prava, odnosno prava na obitelj, djeci treba skrenuti pozornost na različite tipove obitelji koji postoje (obitelji s jednim roditeljem, obitelji s jednim djetetom, obitelji s više djece, višegeneracijske obitelji) uz naglasak da su one sve jednako vrijedne, bez obzira na to koliko i kojih članova imaju.
- Što jednu zajednicu čini takvom da je zovemo obitelj - članovi jedni drugima pomažu, svatko ima svoju ulogu, svatko u obitelji je vrijedan na svoj način, i stariji kao što su djedovi i bake su vrijedni i onda kad su nemoćni i trebaju pomoć, i sl. Djeca mogu kroz različite oblike izražavanja iskazati što oni čine korisno drugim članovima obitelji, kako ih mogu usrećiti, što veseli njihove roditelje, braću, bake...
- Uloge u obitelji - u igri uloga djecu se može poticati na pružanje pomoći drugima, na osvješćavanje vlastite uloge u obitelji i uputiti na ono što

moгу očekivati od drugih. Za takve aktivnosti poticaj mogu biti priče koje se bave odnosima i zbivanjima u obitelji, kao i one koje jačaju osjećaj pripadnosti (npr. “Neposlušno mače” i sl.).

- Djeca bez obitelji - s djecom se o tom problemu može razgovarati, ali ih i poticati na akcije solidarnosti za djecu koja nemaju obitelj (pisanje poruka, slanje čestitki, izrada igračaka ili skupljanje slikovnica i igračaka i sl.).

Sklop aktivnosti: **MI RAZLIČITI**

Uz uobičajene aktivnosti u vrtiću koje djeci pomažu da upoznaju različitosti, posebice one koju donose različite kulture i običaji djeteta i njegove obitelji (kao što je obilježavanje blagdana, gostovanje kulturnih društava, upoznavanje običaja naroda kojem pripada netko od djece), odgojitelj može, uz korištenje slika, priča i drugih materijala, pomoći djeci da osvijeste bogatstvo koje donose različitosti i pravo na različitost.

- *Kako bi dosadan svijet bio* - Igra riječima započinje izjavom “Kako bi dosadan svijet bio”, a djeca nadopunjuju rečenicu raznim izjavama tipa “kad bi svi imali crnu kosu”, “kad bi svi imali plave oči”, “kad bi svi bili dječaci”, “kad bi svi bili visoki”, “kad bi svi nosili jednaku odjeću”, “kad bi svi voljeli jesti isto jelo”. Razgovor se može voditi i o tome za što bismo bili siromašniji kad ne bi bilo... Primjerice kad ne bi bilo Engleza (ne bi bilo njihovog jezika, filmova, čaja), kad ne bi bilo Talijana (ne bi bilo njihovog jezika, pjesama...). Nabraja se sve što djeca znaju da pripada pojedinoj kulturi ili narodu.
- *Sličnosti i razlike* - Odgojitelj pripremi niz sličica/aplikacija koje pokazuju ono po čemu su svi slični i ono po čemu su svi različiti. Primjerice niz “kartica sličnosti” sadrži sliku nekoga tko jede, nekoga tko spava, nekoga tko se igra, a niz različitosti slike raznih osoba koje se bave raznim aktivnostima. U različitostima mogu biti i slike djece u narodnim nošnjama drugih zemalja ili slike djece drugih rasa. Slike su pomiješane, a zatim se na jednu stranu odvajaju one koje predstavljaju “što nam je svima zajedničko”, a na drugu “što je različito”. Pritom nije važno da djeca uvijek točno odrede mjesto pojedinih slika, već je vrijedan razgovor o tome što je svima zajedničko (sva djeca jedu, vole nekoga, spavaju, kupaju se, odlaze na WC, igraju se) i o tome po čemu se ljudi razlikuju (netko voli trčati, netko ne može trčati, netko voli čitati, netko stanuje u zgradi, netko u kući, netko

ima psa, drugi nema, netko govori drukčijim jezikom...). Svi su oni jednakovrijedni i svi imaju ista prava.

- *Kako još može* - Najprije odgojitelj, a potom djeca koja žele, izmišljaju radnju koju se može izvoditi i drukčije. Primjerice, netko pjeva ili pleše, a zatim ostali koji žele pokazuju kako se još može drukčije; ili dijete pokazuje kako se mute jaja, kako se leži na plaži, vozi bicikl, stupa, spava, viče, vežu cipele, briše pod, slažu stolice, a drugi pokazuju kako se to može drukčije učiniti.
- *Prepoznaj me* - Djeca su u krugu i najprije odgojitelj, a potom i djeca zovu u sredinu ili daju neki zadatak pojedinom djetetu opisujući ga i ističući njegove posebnosti i vrline. Primjerice, neka u krug uđe, ili neka skoči, ili neka čučne... onaj tko uvijek pozdravi kad dođe u vrtić, i voli voziti ovaj automobil, i ima kod kuće sestru koja se zove Ana, i zna imena mnogih nogometaša, i voli jesti salatu, i ima kućnog ljubimca zeca, i... Dijete koje se prepoznata ulazi u krug.

3.5. Prava sudjelovanja

Prema *Konvenciji o pravima djeteta* četvrtu grupu prava čine prava sudjelovanja, odnosno ona koja djetetu daju pravo da aktivno sudjeluje u životu zajednice. Upravo ta grupa prava odražava osnovnu filozofiju shvaćanja djeteta u *Konvenciji* i ono su po čemu će ovaj dokument ući u povijest kao dokument koji je unio bitan zaokret u prihvaćanju djeteta kao člana društvene zajednice. Dijete se prihvaća kao subjekt, a ne objekt koji treba zaštititi. Dijete se poštuje kao individua, svako se dijete prihvaća kao posebno, s osobnim interesima i potrebama. Dijete je nositelj prava, a ne samo korisnik zaštite od strane odraslih osoba. Na temeljima takvog pristupa djetetu proizašla su prava koja traže da se glas djece čuje i uvažava. U *Konvenciji* se ističe pravo djeteta na slobodno izražavanje svojih stavova o svemu što ga se tiče (čl. 12.), na slobodu izražavanja - usmenog, pismenog ili putem drugih medija (čl. 13.), na slobodu misli, savjesti i vjere (čl. 14.), te na slobodu udruživanja i mirnog okupljanja (čl. 15.). Pojedini segmenti djetetovog prava na slobodno izražavanje mišljenja nameću roditeljima i ostalim odraslim osobama određene obveze.

Pravo djeteta na slobodno izražavanje mišljenja

Ako je dijete u stanju izraziti svoje mišljenje, odrasli su mu dužni omogućiti da to i učini. Drugim riječima, čl. 12. *Konvencije* nameće obvezu odraslima

(u ulozi roditelja, stručnjaka ili političara) da osiguraju, omogućće i ohrabre djecu u izražavanju svojih stajališta o svim važnim pitanjima koja mogu utjecati na njihov život. To ne znači da od djece treba zahtijevati iznošenje mišljenja ako nisu voljna ili zainteresirana da to učine. Uz taj zahtjev nema nikakvih ograničenja vezanih uz dobnu granicu, ali se naglašava sudjelovanje u skladu s dobi i zrelošću djeteta. To pravo pripada svakom djetetu koje ima stajalište o stvarima koje ga se tiču. Vrlo mala djeca i djeca sa smetnjama u razvoju mogu imati poteškoća u artikuliranju svog mišljenja govorom, ali mogu biti ohrabrena da se izraze crtežom, igrom, u pisanom obliku, putem kompjutera ili na drugi prikladan način.

Pravo djeteta da ga se sasluša u svim pitanjima koja ga se tiču

Pravo da ih se sasluša odnosi se na sva djela i odluke koje se odražavaju na život djeteta - u obitelji, školi, lokalnoj zajednici, na nacionalnoj političkoj razini. To se podjednako odnosi na djecu pojedinačno (primjerice kod odlučivanja s kim će djeca živjeti nakon razvoda roditelja) ili na djecu općenito.

Pravo djeteta da se njegovo mišljenje uvažava

Nije dovoljno dati djeci pravo da ih se sasluša. Važno je da to što djeca kažu odrasli uzimaju ozbiljno. Članak 12. inzistira na tome da se mišljenju djeteta prida važnost i da to mišljenje bude uzeto u obzir kad se odlučuje o svim pitanjima koja se tiču djeteta. To ne znači da se sve mora prilagoditi mišljenju djeteta, ali ga treba uključiti i uvažiti kad god je to moguće.

U skladu s dobi i zrelošću

Uvažavanje mišljenja djece mora biti u skladu s njihovom sposobnošću razumijevanja pitanja o kojem se radi. To ne znači da će se mišljenju mlađeg djeteta automatski davati manje značaja. Puno je pitanja koja razumiju i vrlo mala djeca; i ona svojim mišljenjem mogu pridonijeti boljim rješenjima. Socijalni kontekst, priroda odluke, individualno životno iskustvo djeteta, te razina podrške odraslih osoba utjecat će na sposobnost djeteta da razumije pitanja koja ga se tiču.

Kao što dijete nema obvezu iznositi mišljenje u nekoj prilici, tako nije ni njegovo pravo neprikosnoveno. Odluke koje se donose trebaju biti u najboljem interesu djeteta. U slučajevima rizičnih odluka koje mogu voditi prema posljedicama s kojima se dijete ne može nositi *Konvencija* stavlja ograničenja. Ona ne daje djeci pravo da grubo narušavaju prava svojih roditelja niti im daje pravo na potpunu autonomiju. Unatoč svemu, čl. 12. *Konvencije* uvodi radikalni izazov tradicionalnim shvaćanjima, koja pretpostavljaju da djecu ne treba čuti ni vidjeti.

U čl. 13. *Konvencije* navodi se da djetetu treba osigurati pristup svim oblicima informacija. Radi se o pristupu koji se temelji na stavu da je za donošenje racionalnih odluka potreban pristup relevantnim informacijama, pa je pravo na slobodu izražavanja čvrsto vezano uz pravo na informacije. Članak 15. je specifičan po tome što naglašava pravo djeteta na sudjelovanje kao člana grupe. Grupa se može odnositi na obitelj, vršnjake u vrtiću, školi i sl. Biti članom grupe vrlo je važno sa stajališta razvoja djeteta. Članak 31. ističe pravo sudjelovanja u kulturno-umjetničkim aktivnostima, dok čl. 40. govori o sudjelovanju djeteta u pravnom postupku.

To pravo djeci ne daje univerzalno pravo da odlučuju u svim situacijama. Odluke treba donositi na demokratski način, a od roditelja i drugih odraslih se očekuje da pružaju odgovarajuće vođenje i podršku kad djeca trebaju donijeti odluku ili inzistiraju na svojim pravima. Sloboda iznošenja mišljenja, sudjelovanje u donošenju odluka, sudjelovanje u životu grupe i sl. nisu samo prava djeteta već i nužnost za razvoj demokracije i procesa učenja. Imperativ je da djeca dobiju priliku prakticirati principe demokracije i da razumiju proces demokratskog donošenja odluke i odlučivanja. Samo kroz proces sudjelovanja mogu razvijati vještine donošenja odluka.

Osim spomenutih članaka *Konvencije*, u kojima se eksplicitno iznose određena prava sudjelovanja, postoje i članci u kojima se ta prava pretpostavljaju. Tako se u čl. 5. navodi roditeljsko vođenje i usmjeravanje u skladu i s uvažavanjem rastućih sposobnosti djeteta, čl. 9. ističe pravo djeteta da ne bude odvojeno od svojih roditelja bez prava da izrazi svoje stajalište, čl. 16. se odnosi na pravo zaštite privatnosti djeteta, čl. 17. naglašava pravo na informiranje, a čl. 29. ističe pravo na odgoj i obrazovanje koji promiču ljudska prava i demokraciju. Svi ti članci u kojima se na više ili manje izravan način dijete prihvaća kao subjekt i nositelj prava, pridonose "vidljivosti" djece u procesu odlučivanja. Njihova primjena uključuje duboke i radikalne promjene u statusu djece u mnogim društvima i prirodi odnosa između odraslih i djece. Od odraslih se očekuje da počnu slušati djecu i uzimati ih ozbiljno, da prepoznaju vrijednost njihovih iskustava, pogleda i briga, te da preispituju prirodu svoje odgovornosti za djecu. Priznavanje prava djeci ne znači da odrasli imaju manje odgovornosti. *Konvencija* u svojoj filozofiji uvažavanja digniteta djeteta traži da odrasli nauče raditi više u suradnji s djecom, te da nauče djeci pomagati u izražavanju stavova o različitim pitanjima (Lansdown, 2001.).

Sudjelovanje djeteta u društvu počinje od trenutka kad ono dolazi na svijet i otkriva do kojeg stupnja može utjecati na događanja oko sebe plačem ili ponašanjem. Od trenutka rođenja dijete kroz interakciju i komunikaciju s okolinom uspostavlja temelje za kasnije aktivnije sudjelovanje u društvu. Beba od rođenja prima i pruža informacije (plač, deranje, lupanje rukama i nogama, smijeh i sl.),

te ovisno o reakcijama odraslih uči što treba učiniti da bi se izborila za svoje ciljeve.

Nametanje, isticanje svojih prava, put koji vodi samoodređenju, samokontroli i neovisnosti uvelike dominira djetetovim ponašanjem tijekom druge godine života. Sigurno dijete, koje vjeruje u temelje dobre volje odraslih, može proširiti granice dopuštenoga. Učenje u kom su granice postavljene u fizičkom okruženju i odnosima u donošenju odluka može biti za dijete frustrirajuće, ali nužno. Poruke dvogodišnjaka "Ja mogu" ili "Ja hoću" treba shvatiti kao njegovu želju da odlučuje, ali još uvijek ne zna točno s koliko toga se može suočiti. Postoje granice koje dijete ne želi prihvatiti. Mnoga djeca žele više nego što mogu podnijeti, žele to učiniti i čini se da vjeruju da je to moguće.

Postoje različite mogućnosti u dječjem vrtiću za uvježbavanje izražavanja vlastitog mišljenja, slušanja drugog, sudjelovanja u donošenju odluka i učenja demokracije, iako odrasli mnoge od tih mogućnosti ne prepoznaju kao takve. Međutim, odluke koje djeca donose u svakodnevnom životu, kako u obitelji, tako i u vrtiću, mogu im pomoći da povećaju autonomiju ličnosti, osjećaj vladanja situacijom i samopoštovanje.

Vrtićko okruženje pruža niz svakodnevnih situacija za samostalno donošenje odluka. Dijete može samostalno odlučivati o tome s kojom se igračkom želi igrati, koju slikovnicu listati, kojom se aktivnošću baviti, uključiti se u grupu ili se izdvojiti iz nje. Ono što život u dječjem vrtiću omogućava to je iskustvo da se iznese vlastito mišljenje i da se bude saslušan od strane ostalih, iskustvo susreta s različitim mišljenjem vršnjaka, zajedničko donošenje odluka, prihvaćanje različitosti i razvijanje tolerancije.

VODIČ ZA RAD U GRUPI ili kako osigurati prava sudjelovanja

Svatko od nas treba imati priliku izreći svoje misli.

Slušaj što ti drugi govori.

Svatko čeka svoj red.

Ne reci drugome ništa ružno što bi ga moglo povrijediti.

Dopusti drugome da do kraja kaže što želi.

Primjeri aktivnosti u radu s djecom

Spoznaja svakog djeteta da pripada ljudskom rodu kao i svi ljudi oko njega treba ga činiti ponosnim. Istodobno, treba razvijati svijest da su ljudi međusobno slični, ali i da je svatko jedinstven. Te sličnosti treba prihvaćati, a različitosti poštivati. Važno je da djeca počnu razumijevati da je svatko od njih poseban i jedinstven - da se razlikuju po tjelesnim oznakama, kulturnoj pripadnosti,

interesima, onome što vole i ne vole. Razlike treba prihvaćati kao bogatstvo života, a ne kao nedostatak.

- Da bi djeca prihvatila pravo na različitost i pritom se dobro osjećala, potrebno je kreirati sredinu u kojoj se takve razlike poštuju, u kojoj su svi ravnopravni i oživotvoruju svoja prava sudjelovanja. Schmidt i Friedman (1993., str. 24-25) odgojiteljima upućuju sljedeće poruke:
- Odnosite se prema svojoj djeci s poštovanjem. Vaše prihvaćanje bilo kojeg djeteta odrazit će se na svu djecu.
 - Budite svjesni dječje snage i znatiželje. Osigurajte aktivnosti koje će podržavati i razvijati njihove sposobnosti. Uključite svu djecu u sve aktivnosti u skladu s njihovim mogućnostima.
 - Podržavajte dječje napore. Obrazložite svoju pohvalu, a nemojte suditi. Izbjegavajte izjave tipa “Jako si dobar” ili “Odlično si to učinio” koje djetetu na daju konkretnu informaciju o tome što je dobro učinilo.
 - Pohvale trebaju sadržavati informaciju o onome na što se odnose – “Darko, cijeniš svoju pomoć u pospremanju igraćaka” (a, ne “Darko, kako si ti dobar”).
 - Dječje pogreške prihvaćajte kao važan dio procesa učenja i reagirajte na način: “U redu je griješiti, kako možemo ispraviti?” ili “O, imamo problem. Kako ćemo ga riješiti?”.
 - Naglasak stavljajte na kreativno rješavanje sukoba. Okrivljavanje ne gradi vještine.
 - Podržavajte kulturnu raznolikost djece u svojoj grupi. Ona je vrijedan izvor za globalno učenje i sprečavanje stvaranja stereotipa i predrasuda. Neka se djeca srame svojeg porijekla, a vaše prihvaćanje može pomoći da se osjećaju prihvaćenima.
 - Istraživanja pokazuju da djeca već u dobi od dvije i pol godine počinju izgrađivati predrasude o boji kože te dolaze u vrtić s već čitavim setom zapažanja i pretpostavki o svijetu, sebi samima i osobama oko sebe.
 - Svojim govorom nemojte izražavati stereotipe kao npr. “Dječaci ne plaču”, “Dječaci se ne igraju s lutkama” i sl.
 - Izbjegavajte ponašanje koje podržava spolne stereotipe. Istraživanja pokazuju da se odgojitelji češće obraćaju dječacima nego djevojčicama, te da im postavljaju složenija pitanja. Pružite djevojčicama priliku za fizičke poslove jednako kao i dječacima primjerice domaćinske zadatke (serviranje, pranje i sl.).
 - Čitajte priče koje podržavaju različitosti među ljudima.
 - Uživajte u onome što radite s djecom. Vaša radost odrazit će se na djecu.

Pretpostavka za kvalitetan rad i zadovoljstvo djeteta u grupi je okruženje u kojem se poštuju različitosti i gdje se svako dijete osjeća poštovanim. Odgojitelj može koristiti različite prilike kako bi pokazao da ljudi imaju različita mišljenja i ukuse, da se međusobno razlikuju po mnogočemu i da on te razlike i pojedince poštuje. Odgojitelj se mora tako ponašati da djeca svakodnevno vide njegovo uvažavanje prava svakog pojedinca.

Aktivnosti koje odgojitelj provodi s djecom u grupi, neovisno o temi ili sadržaju rada, zahtijevaju pridržavanje određenih pravila. Vrlo je važno da djeca sjede u krugu, bilo na podu, na stolicama ili na livadi igrališta. Sjedenje u krugu omogućuje da svi sudjeluju jednako i da nitko nije više ili manje važan od ostalih.

Tri su jednostavna pravila za sve aktivnosti:

- Svatko ima priliku sudjelovati
- Svatko treba poštivati prilog drugoga
- Dobrovoljnost sudjelovanja - ako dijete ne želi sudjelovati, ne smije se prisiljavati. Kao što je mogu napustiti tako se mogu i vratiti u aktivnost. Omogućiti djetetu da se uključi u bilo koje vrijeme odvijanja aktivnosti.

Na samom početku rada potrebno je djecu upoznati s ciljevima i planom rada u grupi, te dobiti suglasnost grupe. Ako odgojitelj primijeti da neko dijete nije dobro razumjelo planiranu aktivnost, ponovit će kako bi svima bilo jasno što se želi raditi. Ako je grupa glasna odgojitelj može predložiti djeci da slušaju zvukove u sobi i usmjeriti njihovu misao na aktivnost. To je vrijeme za osobnu afirmaciju i grupnu konsolidaciju.

Na kraju aktivnosti odgojitelj treba tražiti povratnu informaciju od djece o tome kako su se osjećali tijekom aktivnosti, što im se sviđalo, a što ne i sl. Važno je da odgojitelj bira aktivnosti koje će djeci pružati pozitivno iskustvo. Aktivnost može završiti, osim vrednovanjem, tako da svako dijete kaže nešto lijepo o osobi pokraj sebe, riječ kojom bi opisao kako se osjeća i sl. I vrijeme tišine može biti kraj aktivnosti. Tad će djeca razmisliti što je grupa radila ili kako se svatko od njih osjećao.

Kvaliteta rada ponekad ovisi o veličini grupe. Manja grupa omogućava intenzivnije sudjelovanje. Način podjele u manje grupe: po želji, prema unaprijed utvrđenom planu, brojanjem (1,2,3,4) ili jabuka, kruška, šljiva, jabuka... Ako je izbor po želji, treba paziti da se ne stvaraju "klanovi".

Neki odgojitelji mogu oklijevati pri podjeli djece u manje grupe, jer se boje da djeca ne mogu samostalno raditi, a on nije u stanju koordinirati rad više grupa. U prvoj fazi mogu kao pomagači sudjelovati studenti ili roditelji, a kasnije će sve preuzeti odgojitelj. U svakoj grupi treba odgojitelj ili grupa djece odrediti osobu

koja će izvijestiti što se u grupi radilo, zaključilo i sl. Ako se radi o djeci starije dobi, postupno i djeca mogu biti izvjestitelji.

Uloga odgojitelja

- Omogućava da se aktivnost odvija bez smetnji.
- Pita grupu želi li se držati programa ili započeti drugu aktivnost.
- Pojašnjava cilj aktivnosti.
- Prati odvija li se aktivnost u dobrom pravcu.
- Brine da se svatko osjeća slobodnim u iznošenju mišljenja.
- Prati da li svi članovi grupe jednako poštuju mišljenje svakog člana grupe.
- Odgovoran je za kohezivnost grupe.
- Brine o potrebama pojedinca i ciljevima grupe.
- Brine da su svi sudionici jednakopravni u grupi, te da svi imaju pravo na govor.
- Potiče one koji se teško uključuju u raspravu i zaustavlja one koji monopoliziraju raspravu.
- Vodi računa da se svaki član grupe osjeća prihvaćenim.

Sklop aktivnosti: SVAKO LJUDSKO BIĆE JE JEDINSTVENO

Cilj: razvijanje svijesti o međusobnim razlikama i posebnosti svakog pojedinca

Volimo različito

Poneka djeca se srame i loše osjećaju zato što se razlikuju od drugih (djeca s naočalama, pjegava, deblja djeca, invalidi i sl.). Međutim, tek kad djeca prihvate sebe kao individue, mogu prihvaćati druge. Zato je dobro češće provoditi aktivnosti koje daju do znanja da biti poseban nije ništa loše. Za uvod u razgovor o različitosti među ljudima može se donijeti u grupu buket šarenog raznovrsnog cvijeća ili djecu zamoliti da svatko od njih donese neki cvijet, list ili voće. Razgovor se može započeti tako da djeca iznose koji cvijet vole i zašto. Zaključak do kojega dolazi grupa je da je svaki cvijet ili list lijep na svoj način. Netko voli ljubičastu ljubičicu, drugome je draži jaglac. Slično je i s ljudima.

Ljudi se međusobno razlikuju s obzirom na boju kože, građu i čitav niz drugih obilježja. Djeca razgovaraju o razlikama koje vide među ljudima.

Razlikujemo se po otisku prsta

Da bi vidjeli kako se međusobno razlikuju, sva djeca ispruže svoje ruke s dlanovima prema gore. Zadatak je da dobro pogledaju ruke svoga partnera i da kažu imaju li identične ruke.

Za uvod u igru detektiva odgojitelj ispriča priču o tome kako se jedne noći netko ušuljao u jednu kuću i djeci ostavio darove pokraj kreveta. Pritom je na vratima ostavio otiske prstiju (odgojitelj pripremi papirić s otiskom prsta). Odgojitelj, u ulozi detektiva, traži od djece da na papiru naprave otisak svojeg kažiprsta kako bi ga usporedio s otiskom koji je dobiven s vrata. Djeca rade otiske prsta na papiru i međusobno ih uspoređuju. Nema istih otisaka. No, nema ni otiska koji je isti otisku na vratima.

Djeca mogu nadopunjavati priču i davati rješenja zagonetke tko je donio darove.

Ne postoje dva identična otiska prsta. Svaki pojedinac je jedinstven.

Grupa može raditi i otiske dlana, obrise i veličinu tijela i stopala, te ih međusobno uspoređivati.

Po čemu sam ja poseban/posebna

Nakon igre detektiva može se provesti aktivnost u kojoj djeca navode svoje ime, zašto vole svoje ime, što vole kod sebe, te svatko treba reći što kod sebe smatra posebnim. Po redu započinju rečenicu "Ja sam poseban po tome što...". Sramežljive treba potaknuti da govore tako da se sva djeca izredaju. Kad su se svi "predstavili", odgojitelj može istaknuti razlike i sličnosti s obzirom na ono što su djeca iznosila o sebi.

Slična aktivnost može se provesti crtajući na teme: Ja, Moj najbolji prijatelj, Moja obitelj, Moje omiljeno jelo, Moja omiljena boja. Nakon razgovora o crtežima može se izraditi zajednička slikovnica na temu.

Sklop aktivnosti: **SLIČNOSTI I RAZLIKE**

Cilj: razvoj svijesti o međusobnim sličnostima i razlikama među pojedincima, te zaključak da je svaka osoba jedinstvena.

Svi drukčiji

Odgojitelj može započeti razgovor o razlikama među ljudima pokazujući fotografije djece i odraslih pripadnika različitih rasa, naroda, vjera i kultura. Nakon takvog uvoda može krenuti igra tako da svako dijete kaže kakve boje su mu kosa, oči, cipele, košulja, mjesto rođenja, koje jelo voli (kolač, voće, povrće), s kojom se igračkom voli najviše igrati i sl. Kad sva djeca iznesu svoja obilježja, nastave razgovor o tome kome su slični, a od koga se razlikuju po određenim obilježjima. Sve to treba pokazati da je svaka osoba jedinstvena. Nakon toga može uslijediti igra u kojoj na početku sva djeca

stoje. Odgojitelj kaže: Djeca tamne kose neka sjednu (čućnu); svi koji vole poriluk neka dignu obje ruke u zrak i sl.

Aktivnost može završiti čitanjem neke od slikovnica koja se bavi pitanjem prava na različitost (npr. Elmer) i razgovorom na temu “biti drukčiji od ostalih”. Takvim sklopom aktivnosti želi se kod djece jačati svijest o važnosti svakog djeteta i odrasle osobe i potrebi da svatko bude poštovan i prihvaćen takav kakav jest.

Različitosti nas obogaćuju

Djeca odaberu omiljenu boju i svatko crta cvijet koji najviše voli. Nakon toga pokazuju ostalima u grupi cvijet koji su nacrtali i opisuju ga (boja, miris, bodlje, veličina i sl.), te govore zašto ga vole.

Nakon toga se djeca podijele u parove i članovi para jedan drugome kažu nešto o sebi - što vole, gdje ljetuju, što ne vole jesti i sl. Svaki član para potom predstavi svog partnera ostaloj djeci u grupi. Zaključak je da se međusobno razlikujemo po boji kose, željama, interesima i sl.

Nakon toga odgojitelj pomaže djeci da otkriju sličnosti i razlike između cvijeća i djece stavljajući težište na jednakopravnost (npr. sva djeca imaju iste osnovne potrebe, ali se razlikuju s obzirom na interese, itd.). Nitko nije vredniji od drugoga. Kao što se cvjetovi razlikuju po boji i mirisu, tako se i djeca razlikuju s obzirom na mišljenje, sposobnosti i interese. No sva su ona ravnopravna.

Da bi djeca usvojila pravilo “Dok jedan govori ostali slušaju”, može se u aktivnost uvesti loptica. Onaj tko drži lopticu ima pravo govoriti, a ostali trebaju slušati.

Sklop aktivnosti: **DA BISMO SE ČULI**

Slušamo jedni druge

Cilj: učenje da drugoga treba slušati kako bi ga se razumjelo

Zašto je važno da se međusobno slušamo? Zašto je važno biti dobar slušač? Bolje se upoznajemo, saznamo više jedni o drugima, o osjećajima i idejama. Što nam omogućuje da čujemo jedni druge? Naše uši. Možemo li pažljivo drugoga slušati ako trčimo, vičemo, prekidamo nečije pričanje?

Kako znamo da nas netko sluša? (gleda nas, pazi što mu govorimo, postavlja pitanja ako ne razumije i sl.).

Važno je biti dobar slušač. Dobar slušač nikada ne prekida onoga koga sluša.

Odgovitelj može započeti rečenicu: Tužan sam kad..., Nije sramota plakati jer..., Ponosan sam kad..., Odgovoran sam za ..., Ljutim se kad... i sl., a djeca nastavljaju rečenicu tako da svako dijete ponovi ono što je rekao njegov prethodnik, a onda iznese svoj osjećaj.

Gradimo prijateljstvo

Igra je pogodna za prve susrete djece. Djeca stoje u krugu. Jedno dijete ide u krug i kad muzika (ili neki znak) prestane, dijete se obrati drugom djetetu i kaže "Moje je ime, kako se ti zoveš?" Odabrano dijete se predstavi, krene u krug, odabere drugo dijete i tako sve dok se ne predstave sva djeca. Moguće je da svako dijete odabere par, međusobno se upoznaju, a zatim svatko predstavi svog para ostalima u grupi.

"Nije li lijepo znati svačija imena? Slušajući naučili smo imena. Kako se osjećaš kad čuješ da te netko zove po imenu? Je li ti lijepo kad te netko sluša dok govoriš?"

- Koliko se može saznati na temelju slušanja može pokazati odlazak u prirodu ili dvorište. Djeca sjednu u krug, zatvore oči i pažljivo slušaju zvukove oko sebe. Nakon minute - dvije razgovaraju o tome što su sve čuli. Slušanje različitih zvukova - ptica, lišća, automobila, glasova, aviona).
- "Razlikuju li se zvukovi u otvorenom i zatvorenom prostoru? Postoje li zvukovi koje ne volite? Jeste li čuli neke nove zvukove? Ako pažljivo slušamo, čut ćemo da nam okolina govori o sebi". Djeca zatim promatraju i slušaju ptice, insekte i druge životinje. Da li i one međusobno komuniciraju? Da, ali ne riječima. Riječi koristi čovjek.
- Da li životinje međusobno surađuju?

Govor lica i tijela

Cilj: razvijanje svijesti o postojanju neverbalnog govora, tj. govora mimikom, izrazom lica i sl.

- Svako dijete dobije predložak s osam istih jajolikih oblika/glava. Zadatak je da dijete na svakoj glavi nacrtati oči, usta, nos, kosu i ostalo. Cilj je da dijete nacrtati određeno emocionalno stanje. Moguće je da odgojitelj govori emocije (srdžba, sreća, iznenađenje, tuga, strah, pospanost, vrućina, hladnoća), a djeca crtaju ili da djeca crtaju, te kasnije objašnjavaju o kojoj se emociji radi. Opisuju situacije kad su se tako osjećali. Ponekad se ljudi

- osjećaju dobro, ponekad loše. Dobro je pokazati svoje emocije. Ljudi nisu uvijek ljuti, niti sretni. Nije sramota ni jedna emocija. Kako se sada osjećate? Razgovarati o emocijama. Što te čini tužnim, a što sretnim?
- Nakon toga djeci se pokazuju slike s različitim izrazima lica djece i odraslih. Djeca mogu pogađati o kojoj se emociji radi i kako se pojedinac osjeća. Zatim se prelazi na igru u kojoj odgojitelj kaže određeno stanje ili emociju (umor, tuga, žalost, veselje, iznenađenje, itd.) a djeca tijelom dočaravaju to stanje.
 - U sljedećoj etapi jedno dijete stane ispred grupe i glumi određenu situaciju, a ostali pogađaju što on radi. Zaključak je da ljudi govore i svojim tijelom. Netko ne treba reći da je žalostan. To vidimo na njegovom licu i po ponašanju.

Igra - 4 ugla - kutak sreće, tuge, bijesa, straha

Odgojitelj kaže određenu rečenicu koja se odnosi na neki događaj (npr. kupovina sladoleda, odlazak na izlet, rođendan, netko ti uzme igračku), a djeca odlaze u odgovarajući kut ovisno o emocijama koje im se javljaju pri pomisli na određenu situaciju. Kutovi su označeni (tome mogu poslužiti crteži djece na teme sreća, tuga, bijes, strah).

Izrada naljepnica raspoloženja - Djeca sama biraju koju će naljepnicu (smješko, plačko ... na ljepljivoj foliji) staviti na majicu određenog dana ili u određenom trenutku.

Sugovornika treba poštivati

Cilj: učenje osnovnih pravila lijepog ponašanja prema drugoj osobi

Koliko nekoga poštujemo pokazujemo postupcima i govorom. Razgovarati s drugom osobom treba tako da pokazujemo da je poštujemo i da je ne želimo povrijediti. Samo takav govor može dovesti do prijateljstva i suradnje. Primjeri:

- Što kažete kad vam netko nešto da? Hvala.
- Što kažete kad nekoga povrijedite? Žao mi je. Oprosti.
- Što kažete kad želite igračku s kojom se igra vaš prijatelj? Mogu li se ja igrati s autićem? Molim te, hoćeš li mi posuditi...
- Što mislimo kad kažemo Žao mi je. Oprosti. Hvala. Bi li mi htio posuditi...
- Kako se osjećaš kada ti se netko na taj način obrati?
- Kako se ne smijemo ponašati u situacijama kada se ne slažemo s tuđim mišljenjem?

Za vježbu komunikacije mogu se koristiti lutke i igra uloga.

Navedene aktivnosti samo su neke od mogućih koje trebaju djetetu dati do znanja da se ljudi međusobno razlikuju, da je svaki pojedinac specifičan i jedinstven i da svatko ima pravo na svoje mišljenje. Aktivnosti koje slijede imaju za cilj usvajanje znanja o pravima djeteta, te prakticiranje prava djeteta da slobodno iznosi mišljenje, da se slobodno izražava na različite načine i da bude saslušano od svojih vršnjaka. Isto tako, važno je da djeca tijekom aktivnosti nauče kako sudjelovati u donošenju odluka, te kako donijeti određenu odluku ako postoji više različitih mišljenja.

Odgovitelj može iskoristiti neku situaciju u grupi za razgovor o pravima koja treba uživati svaki čovjek, odnosno dijete. Prava djeteta su djeci predškolske dobi mnogo bliža, pa od toga treba krenuti. Tek kasnije se može razgovarati o ljudskim pravima.

Sklop aktivnosti: **I ZNATI SVOJA PRAVA JE PRAVO**

Želje i potrebe djeteta nisu isto

Cilj: dolaženje do spoznaje što je svakome nužno za život, bez čega se ne može

Prije aktivnosti s djecom odgojitelj na velikom komadu papira nacрта dječji lik i papir objesi na zid.

Djeca sjede u krugu i navode što im je potrebno za život da bi opstala i bila sigurna i zadovoljna. Odgojitelj može odgovore pisati sebi na papir kako bi lakše vodio razgovor. Oko svakog prijedloga vodi se diskusija, djeca iznose svoje mišljenje, a ono oko čega se svi slažu zapisuje se ili crta na papir s dječjim likom. Pritom odgojitelj treba poticati djecu da odluče što je stvarno potrebno za život, a bez čega se može. Na taj način djeca usvajaju spoznaju o tome što je potreba i koja je razlika između želje i potrebe (npr. hrane i bicikla, medicinske njege i bombona).

Na kraju razgovora u kojem su sudjelovala sva djeca i imala prilike iznijeti svoje mišljenje odgojitelj zaključuje da su potrebe ujedno i njihova prava.

Jedna od aktivnosti koja može uslijediti je crtanje onoga što svako dijete mora imati da bi moglo živjeti, razvijati se. Odgojitelj može djecu voditi do zaključka da je igra jedno od prava djeteta, te započne s nekom zajedničkom igrom koju djeca još nisu upoznala, ili navede pravo na obrazovanje, te ispriča jednu novu priču.

Mala deklaracija o pravima djeteta

Cilj: stjecanje znanja o pravima djeteta

S djecom se može započeti razgovor o razlikama koje postoje među njima - s obzirom na jelo koje vole, boju kose, igračke koje vole i sl. Zaključak je da se pojedinci međusobno razlikuju s obzirom na izgled, mišljenje, ukuse, ali da ih vi kao odgojitelj jednako poštujete. To treba ilustrirati različitim situacijama u vrtiću kao što je npr. izbor igračaka, knjiga, različitih aktivnosti i sl. Nakon toga djeci treba objasniti u čemu su sličnosti svih njih, a za to se važno usmjeriti na različite potrebe. Kroz razgovor se dolazi do zaključka da sva djeca moraju jesti, igrati se, trebaju roditelje i sl. Objašnjavajući potrebe djeteta, odgojitelj je u prilici da djeci dočara pojam temeljnih prava djeteta odnosno čovjeka.

Kad odgojitelj procijeni da su djeca shvatila što znači pravo, može zajedno s njima krenuti u izradu male Deklaracije ili Konvencije o pravima djeteta. Ta aktivnost može trajati danima. Naime, svaki dan može se s djecom početi razgovor o tome koje je pravo nekom djetetu najvažnije. Nakon što dijete kaže njemu najvažnije pravo, krene diskusija u grupi. Ostala djeca iznose svoje mišljenje o tome što misle o navedenom pravu, što je njima važno i sl. Kad se sva djeca slože oko određenog prava, odgojitelj upisuje pravo na veći karton.

Nakon toga mogu se provesti različite aktivnosti. Djeca mogu ilustrirati svako pravo, pa će nastati slikovnice posvećene različitim pravima. Moguće je da se karton na kojem su navedena prava, za koja se djeca složila da su važna, ilustrira crtežima koji će se odnositi na pojedina prava i sl.

Na kraju, djeca mogu u znak slaganja s njom potpisati Deklaraciju tako da navedu svoje inicijale, da napišu svoja imena, nacrtaju neki svoj znak ili stave otisak prsta.

Obješena na zid, Deklaracija može biti trajan podsjetnik djeci da poštuju druge.

Ta se aktivnost može provesti povodom obilježavanja Međunarodnog dana djeteta (20. studenoga) ili Dana ljudskih prava (10. prosinca).

Razgovor na temu...

Cilj: pružanje mogućnosti za iznošenje mišljenja, te sudjelovanje u donošenju odluka

Djeca sjednu s odgojiteljem u krug i dogovaraju se o čemu žele razgovarati. Dogovorena tema treba biti takva da omogućava različita mišljenja i

rješenja. Odgojitelj može predložiti nekoliko tema (npr. Zašto se ne smijemo tući, Trebamo li se igrati ratnim igračkama, Postoje li razlike između djevojčica i dječaka i sl.) ili predložiti područje kao npr. problemi u grupi, a djeca onda odlučuju o čemu će se razgovarati. Moguće je iskoristiti i neki događaj u grupi (svađa, tučnjava, krađa...) kao poticaj za razgovor. Važno je svakom djetetu dati priliku da govori, da predloži temu, da iznosi svoje mišljenje i da ne bude ismijano, te da sudjeluje u donošenju odluka. Kako bi djecu naučio da ne govore svi u glas, odgojitelj može donijeti mikrofon ili neki predmet koji će zamijeniti mikrofon, a samo dijete koje drži mikrofon u ruci može govoriti.

Važan je proces donošenja zajedničke odluke o konačnoj temi razgovora. Djeca moraju shvatiti kako je došlo do konačne odluke (npr. glasanjem).

Razgovor na temu treba voditi tako da se vidi raznolikost mišljenja, da djeca poštuju tuđe mišljenje, ali i da nastoje obrazložiti svoje.

Glasanjem za ili protiv ratnih igračaka

Cilj: iznošenje mišljenja o određenoj temi, učenje argumentiranja vlastitog stava, slušanje drugoga i poštivanje tuđeg mišljenja

Često se odgojitelj susreće s pojavom da dijete želi ući u grupu s igračkom pištoljem ili puškom. Takve situacije su dobra prilika za razgovor o igračkama, njihovoj poruci, sigurnosti i opravdanosti.

Odgojitelj treba s djecom razgovarati o tome zašto nose takve igračke, čemu služe, neka navedu dvije dobre i loše strane takvih igračaka, te neka na kraju cijela grupa pristupi glasovanju o tome hoće li se u buduće takve igračke unositi u grupu.

Glasati se može dizanjem ruke, može se svakom djetetu dati papirić na kojem piše DA i NE ili na kojem su nacrtane dvije slike. Na jednoj pištolj, a na drugoj isti taj pištolj prekrižen. Odgojitelj djeci objasni kako će glasovati, odnosno što koji znak znači i kako će ga zaokružiti.

Djeca zaokružuju riječ, odnosno crtež i na taj način glasuju za ili protiv nošenja ratnih igračaka u vrtić. Kad je glasovanje gotovo, djeca raspoređuju papire u dvije hrpice, a zatim se zbraja kojih ima više. Na taj način djeca već od najranije dobi uče kako se glasuje i donose odluke u zajednici, što znači izbor i sl.

Pravila kojih ćemo se u grupi pridržavati

Cilj aktivnosti: sudjelovanje u donošenju odluka, te spoznaja o odgovornosti da se dogovoreno provodi u praksi

Odgajatelj može iskoristiti određeni događaj u grupi (svađu među djecom, ruganje i sl.) za iniciranje aktivnosti u kojoj će djeca odlučiti o pravilima ponašanja u grupi. Pritom je važno da se tijekom aktivnosti izdvoje za djecu najvažnija ponašanja, ne više od četiri. Aktivnost se može provoditi u nekoliko etapa:

- Sva djeca zajedno nabrajaju ponašanja koja ne žele vidjeti u svojoj grupi.
- Formuliraju pravila kojima se ističu željeni načini ponašanja; konačni oblik pravila treba biti u afirmativnoj formi, tj. istaknuti kako se treba ponašati.
- Što će svako dijete učiniti ako se ogriješi o pravilo?
- Kako bi grupa trebala reagirati na kršenje pravila?

Ovisno o interesu djece rad se može organizirati tako da se djeca podijele u grupe, a svaka grupa treba predložiti npr. dva pravila ponašanja koja smatra najvažnijima. U konačnoj formulaciji pravila važnu ulogu ima odgajatelj. Najčešće navedena pravila zapisuju se štampanim slovima na veliki karton, mogu se popratiti ilustracijom i sve objesiti na zid kao stalni podsjetnik na poželjno ponašanje.

Vrijednost je takve aktivnosti što djeci daje mogućnost stjecanja iskustva u procesu donošenja odluka, što djeca postaju svjesna da odluka donosi sa sobom odgovornost da ju se pridržava, odnosno da nepridržavanje pravila donosi osudu grupe.

Ta je aktivnost prvenstveno namijenjena djeci starije vrtičke dobi.

3.6. Zaštitna prava

Dječja prava usmjerena su na to da se osigura zadovoljenje osnovnih dječjih potreba. Prema poznatoj Maslowljevoj hijerarhiji pojavljivanja ljudskih potreba i motiva (prema Craig, 1983.) potreba za sigurnošću mora biti zadovoljena kao preduvjet zadovoljenja sljedećih potreba: potrebe za pripadanjem i ljubavlju, potrebe za samopoštovanjem i potrebe za aktualizacijom ličnosti. Djetetu je važna sigurnost, te stabilna i pouzdana okolina. Tek kad ima zadovoljenu potrebu za sigurnošću, dijete može početi zadovoljavati ostale potrebe.

U teorijama ličnosti također se ističe potreba za sigurnošću kao preduvjet za razvoj zdrave ličnosti. Erik H. Erikson (prema Papalia i Olds, 1992.) u svojoj psihosocijalnoj teoriji navodi osam stupnjeva u razvoju ličnosti:

Dob	Psihosocijalni stupanj
I. 1	Osnovno povjerenje nasuprot nepovjerenju
II. 2-3	Autonomija nasuprot stidu i sumnji
III. 4-5	Inicijativa nasuprot krivnji
IV. rana školska dob	Produktivnost nasuprot inferiornosti
V. pubertet i adolescencija	Identitet nasuprot konfuziji identiteta
VI. rana zrela dob	Intimnost nasuprot izolaciji
VII. zrela dob	Produktivnost nasuprot stagnaciji
VIII. starost	Integritet nasuprot očajanju

U svakom stupnju dolazi do krize koja nastaje radi razvoja organizma s jedne strane i zahtjeva i postupaka okoline s druge strane. Ishod krize može biti pozitivan i negativan. Način rješavanja i ishod krize utječu na razvoj ličnosti. Tako, na primjer, u prvom stupnju dijete ima svoje potrebe za hranom, njegom, sigurnošću.

U prvoj godini života dijete je potpuno ovisno o svojoj okolini. Bliske osobe (najčešće je to majka) trebale bi reagirati na djetetove pozive, biti osjetljive na potrebe djeteta. Ako je okolina njegujuća, topla, sigurna, dijete razvija osnovni osjećaj povjerenja. Ako to nije tako, ako se dječje potrebe ne zadovoljavaju na vrijeme, ako dijete često plače, a da okolina ne reagira na to, ako nema dovoljno dodira i ljubavi od strane roditelja ili drugih osoba koje se o njemu brinu, razvija se temeljni osjećaj nepovjerenja. Taj osjećaj, prema Eriksonu, obilježava daljnji razvoj ličnosti. Dijete koje u najranijem djetinjstvu nije dobilo dovoljno pažnje i sigurnosti kasnije u životu nema povjerenja u druge ljude i ima teškoće u interpersonalnim odnosima. U odrasloj dobi ima teškoće u uspostavljanju partnerskih odnosa, te ima malo prijatelja. Te osobe teže za bliskim odnosima, ali nemaju potrebna znanja i vještine da to postignu. Ta znanja i vještine uče se i stječu u ranom djetinjstvu. Mogu se steći i kasnije, ali tada je često potrebna i stručna pomoć.

Eriksonovu teoriju naveli smo kao jedan od poznatijih primjera teorija koje ističu važnost ranih utjecaja na razvoj ličnosti.

Psihoanalitička teorija ličnosti, teorija transakcijske analize, teorija afektivne vezanosti također su teorije koje opisuju važnost ranih odnosa za razvoj ličnosti. Istodobno prema teorijama socijalnog učenja djeca uče imitacijom i u odrasloj se dobi ponašaju poput svojih modela u djetinjstvu. Najčešći modeli su roditelji i s

njima će se djeca najlakše identificirati, ali model može biti i brat, sestra, djed, baka, odgojiteljica, pa i likovi koje dijete vidi samo na televiziji. Bandura (prema Papalia i Olds, 1992.) ističe da dijete poprima karakteristike različitih modela koje ima priliku imitirati u djetinjstvu. Susreće li se dijete s modelima koji su prijateljski orijentirani, njegujući i zaštitnički, i samo će razvijati takve karakteristike. To je još jedan od pokazatelja koliko je važno u ranom djetinjstvu primjenjivati odgovarajuće postupke u odnosu na dijete. Ono što činimo danas preventivno je djelovanje za budućnost. Ako pak grubo griješimo, zanemarujemo dijete, ne pružamo mu odgovarajuću pažnju zato što je po nečemu drukčije od druge djece, to dijete se uči slično ponašati i ponavlja iste pogreške u odrasloj dobi.

Konvencija o pravima djeteta u pravima zaštite zahtijeva da se djeca zaštite od svih vrsta zanemarivanja, iskorištavanja i zlouporabe. Sva prava vrijede za svu djecu bez izuzetka. Sve akcije vezane uz dijete moraju štiti najbolji interes djeteta.

Tako u *Konvenciji* postoje prava koja se odnose na:

- zaštitu djece od zlostavljanja i zanemarivanja
- zaštitu djece bez obitelji
- zaštitu djece izbjeglica i djece koja traže izbjeglički status
- zaštitu djece s posebnim potrebama
- zaštitu djece od rada koji ugrožava njihovo zdravlje, obrazovanje i razvoj
- zaštitu od droga, uključivanja u njihovu proizvodnju i distribuciju
- zaštitu od seksualnog zlostavljanja i zlouporaba, uključujući prostituciju i pornografiju
- zaštitu od nezakonitog uhićenja, držanja u zatvoru, mučenja, okrutnih postupaka i kazni
- zaštitu od uključivanja u oružane sukobe.

Država je dužna poduzeti sve potrebne mjere za provedbu prava djeteta, pa tako i zaštitnih prava. Ako se za dijete ne brinu roditelji ili staratelji, o njemu se mora brinuti država kroz svoje institucije. Zaštita djeteta nije ograničena samo na roditelje već i na sve ostale koji sudjeluju u odgoju i obrazovanju djeteta: institucije poput vrtića, dječjih domova, škola, bolnica.

Što su djeca mlađa, to imaju veću potrebu za sigurnom, pouzdanom okolinom. To se odnosi i na poznatost prostora i na poznate osobe s kojima će boraviti. Prostor u kojem borave treba biti vedar, s nekim njihovim detaljima (crteži koje su sami nacrtali, fotografije donesene od kuće i sl.). Ne preporuča se raditi velike promjene prostora dok djeca nisu prisutna.

Svakako treba omogućiti upotrebu prijelaznih objekata (omiljeni predmet koji dijete donosi od svoje kuće - to može biti igračka, duda, dekica i sl.). Prijelazni

objekti djeluju umirujuće, naročito kad su djeca u adaptacijskom periodu. Premještanje djeteta iz jedne grupe u drugu (što podrazumijeva i promjenu sobe u kojoj boravi) nikako na bi trebalo raditi do treće godine života, a i kasnije izbjegavati koliko god je to moguće. Dijete se veže i za osobe i za prostor u kojem boravi.

Poznato je da su u svom socijalnom razvoju djeca do treće godine života više orijentirana na odrasle osobe nego na svoje vršnjake. Još imaju premalo informacija o svijetu koji ih okružuje i traže sigurnost u društvu poznate odrasle osobe. Ako u grupu dolazi novi odgojitelj, važno je da neko vrijeme bude u grupi s ranije poznatim odgojiteljem kako bi ga djeca lakše prihvatila.

Već je spomenuto da je u predškolskoj dobi vrlo jak mehanizam učenja imitacijom. Odgojitelji su snažni uzori koji svojim ponašanjem djeci poručuju što odobravaju, a što ne odobravaju. Djeca procjenjuju što je dobro ili loše na osnovu toga što kažu ili rade osobe koje su za njih autoriteti. Ako je u grupi dijete koje u svom razvoju po nekoj osobini ili sposobnosti odstupa od ostale djece (npr. slabije čuje), većina djece će se prema tom djetetu ponašati onako kako vidi da to čini odgojitelj. Ako je odrasli model pažljiv, strpljiv i ljubazan, djeca će slijediti njegov primjer (*Facts for Life*, 1993.).

Da bi se poticalo prosocijalno ponašanje, a izbjegavalo agresivno, valja obratiti pažnju na:

- *Izbor igračaka*

Neke igračke mogu biti tzv. "agresivni znaci", tj. poticaji na agresivno ponašanje (primjerice imitacije oružja).

- *Izbor filmova za djecu*

Istraživanja su pokazala da djeca uzore nalaze i u filmovima i da gledanje filmova agresivnih sadržaja kod njih potiče agresivno ponašanje. U novije doba djeca općenito previše vremena provode gledajući televiziju ili igrajući kompjutorske igrice. Televizija promovira i pozitivne vrijednosti, ali dijete ne može samo razlučiti koji su uzori za njega dobri, a koji nisu.

- *Izbor priča*

Postoje brojne priče (basne, pjesmice, pitalice i sl.) čija poruka upućuje djecu na važnost sigurnosti i zaštite (od strane odraslih i samozaštite). Priče su poticaj za razgovor, igru uloga, crtanje i niz drugih aktivnosti.

- *Izbor aktivnosti za djecu*

Npr. ako se cijela grupa brine za životinju, ptičicu ili hrčka, tako da je hrani, održava čistom i sl., uz pomoć i poticaj svoje odgojiteljice, time se razvija svijest o potrebi svih živih bića za sigurnošću i zaštitom.

- Položaj svakog djeteta u grupi

Preporuča se napraviti sociometrijsko ispitivanje u grupi i poduzeti odgovarajuće postupke ako neko dijete nije prihvaćeno i ne osjeća se dobro u grupi.

Odgojitelji moraju reagirati na pojave kažnjavanja djece i upućivati roditelje na ispravne postupke, a po potrebi uputiti roditelje psihologu, logopedu ili drugim stručnjacima.

U slučajevima zlostavljanja djeteta valja se obratiti najbližem centru za socijalni rad.

Primjeri aktivnosti u radu s djecom i roditeljima

Aktivnosti za djecu

Auti i vozači

Cilj: naučiti djecu da međusobno surađuju, razviju povjerenje i osjećaj brige za drugoga

Djeca se podijele u parove. Objasni im se da je jedan član para auto, a drugi vozač.

“Auto” stane naprijed, “vozač” je iza njega i stavlja ruke na ramena svom partneru. “Vozač” mora voziti tako da gura “auto” kroz sobu (dijete koje glumi auto žmiri) i pazi da izbjegne namještaj i sve ostale zapreke na putu. “Vožnja” traje tri do pet minuta, potom djeca zamjenjuju uloge i aktivnost se ponavlja.

Odgojitelj s djecom komentira aktivnost. Postavlja im sljedeća pitanja:

*Što ti se više sviđalo - biti auto ili vozač? Zašto?

*Što ti je bilo najteže kad si bio auto? Zašto?

*Što ti je bilo najteže kad si bio vozač? Zašto?

*Nabroji neke ljude u tvom životu koji se brinu za tebe i kojima vjeruješ!

*Za koga se ti brineš i kome ti pomažeš?

(Aktivnost je priređena prema: *Education for Conflict Resolution, A Training for Trainers Manual*, UNICEF, 1997.)

Aktivnosti za roditelje

Plakat za roditelje

Roditelji često ni sami nemaju uvid u to koliko im djeca gledaju televiziju i što gledaju. Na roditeljskom sastanku ili/i putem plakata možemo ih podsjetiti na poželjna pravila gledanja TV programa:

Da li biste dopustili potpunom neznancu da vam odgaja dijete? Upravo to vam se može dogoditi ako puštate da vaše dijete gleda TV program kad hoće, samo mijenjajući programe prema vlastitom izboru i kad vi niste prisutni.

Ponekad se pitate gdje je vaše dijete čulo neku riječ (koja vam se ne sviđa) ili usvojilo neko ponašanje koje vam nije simpatično. Pokazuje li dijete neke nove strahove?

I televizija pruža uzore za dječje ponašanje. Znete li što sve gleda vaše dijete?

Televizija nije baby-sitter

Za djecu predškolske dobi puno je korisnije da se igraju vani, na dvorištu ili igralištu, bave nekim hobbijem, sportom ili sudjeluju u uobičajenim obiteljskim aktivnostima. Nemojte da vaša djeca sjede pred ekranom samo zato što im je dosadno i ne znaju što bi drugo radili.

1. ODREDITE GRANICE

Da li znate koliko vremena dnevno vaše dijete provede gledajući televiziju? Dopustite sat vremena dnevno. Dva sata je maksimum (prema preporuci stručnjaka).

2. UNAPRIJED NAPRAVITE PLAN

Pogledajte program i planirajte što će dijete gledati. Nemojte da uzme daljinski upravljač i traži dok mu se nešto ne sviđa. Kad je program koji ste isplanirali gotov, ugasite televizor i pričajte s djetetom o tome što je gledalo.

3. KAD GOD MOŽETE, GLEDAJTE TELEVIZIJU S DJETETOM

Djetetu su potrebna objašnjenja. Rastumačite mu da postoji razlika između onog što gleda i realnog svijeta. Ukazujte na pozitivne primjere. Svojim stavom prema negativnostima modelirate dječje ponašanje.

4. BUDITE DOBAR MODEL

Pazite na to koliko vremena sami provodite pred ekranom. Dijete uči ponašanje od vas.

5. ODUPRITE SE REKLAMAMA

Djeca će htjeti igračku ili slatkiš koji se često reklamira. Objasnite mu da sve što se reklamira ne mora biti i dobro i da se npr. od previše slatkiša kvare zubi.

6. ISKORISTITE TELEVIZOR U OBRAZOVNE SVRHE

Snimate emisije koje su poučne i na taj način proširite dječje spoznaje. Ako želite da vam dijete bude dobar učenik u školi, ono može puno toga naučiti već u predškolskoj dobi.

(Korištene upute Američke pedijatrijske akademije, prema Papalia i Olds, 1992.)

4.

Djeca s posebnim potrebama i njihovo pravo na posebnu pozornost

Dječje doba obilježeno je dinamikom razvoja i ranjivošću. Mnogi čimbenici u neposrednoj i široj okolini djeteta mogu na razvoj imati zaštićujući i stimulirajući utjecaj, ali i djelovati izuzetno nepovoljno. Nepovoljni utjecaji mogu dovesti do različitih odstupanja u razvoju djeteta, a ona se mogu očitovati u različitim oblicima poremećaja u ponašanju.

Roditelji i obiteljska sredina sasvim su sigurno među odlučujućim čimbenicima koji svojim djelovanjem podržavaju i stimuliraju djetetov razvoj. Predškolske ustanove, koje primaju i svakodnevno zbrinjavaju dijete, ne zamjenjuju obiteljsku sredinu, već predstavljaju proširenu sredinu. Odgojitelji nisu zamjenski roditelji, već ostvaruju funkciju pomoćnika u odgajanju koji trebaju nastaviti odgojni proces iz obitelji.

Obiteljska sredina, odnosno predškolska ustanova svojim obilježjima mogu djelovati stimulirajuće na razvoj djeteta ili sprečavati djelovanje onih čimbenika koji nepovoljno djeluju na razvoj.

Sa stajališta *Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava* postavljaju se vrlo odgovorne zadaće, čije ostvarivanje nije jednostavno ni lako, a pripada djelokrugu svakodnevnog rada odgojitelja.

Djeca s posebnim potrebama imaju sva prava kao i ostala djeca, ali zahtijevaju posebnu pozornost društva s obzirom na to da im je potrebna veća pomoć i podrška odraslih. Djeci s posebnim potrebama potrebna je velika humana i profesionalna pomoć. Uz ostvarivanje općih ciljeva, zadaća i načela, te sadržaja programa valja ostvarivati i specifične zadaće i u odgojno-obrazovnom radu primjenjivati metode za ublažavanje ili otklanjanje nepovoljnih činitelja razvoja.

Posebne potrebe imaju sva ona djeca u čijem se razvoju uočavaju:

- faktori rizika koji mogu dovesti do problema

- privremeni ili trajni zastoji
- nazadovanja
- ubrzanja

u nekim područjima razvoja ili u cjelini (Programsko usmjerenje odgoja i obrazovanja predškolske djece, 1991.).

Privremene zastoje mogu prouzročiti svi oni događaji u životu djeteta koji narušavaju kontinuitet u zadovoljavanju potreba djeteta, jedne ili više njih - na planu fizioloških, psiholoških - za sigurnošću, ljubavju i pripadanjem, samopoštovanjem i samoaktualizacijom. Mogu ih prouzročiti promjene u obiteljskom ili vrtičkom kontekstu (npr. odvajanje od majke u kritičnom razdoblju vezanosti za majku zbog boravka u bolnici, početka polaznja jaslica ili vrtića, rođenje brata ili sestre, odsustva odgojitelja s kojim je dijete uspostavilo emocionalnu vezu i drugih događaja koji mogu stresno djelovati na dijete).

Uzroci privremenog zastoja mogu biti određeni i osobinama razvojne dobi s burnim manifestacijama u ponašanju.

Trajnije zastoje i nazadovanja valja pravovremeno uočiti i prepoznati simptome, te otkriti uzroke. Za utvrđivanje uzroka takvim stanjima valja se obvezno koristiti, uz procjene odgojitelja i roditeljskih iskaza, i nalazima stručnjaka u vrtiću (razvojna djelatnost) i izvan vrtića (socijalna i zdravstvena služba). Valja utvrditi zastoje u određenom području i uvidjeti njihov utjecaj na cjelokupni razvoj. Nazadovanja u ponašanju i razvoju mogu biti posljedica dugotrajnijih nepovoljnih okolnih činitelja, ali i zdravstvenih tegoba razne etiologije. Tu je potrebna veća pomoć stručnjaka specijalista i preuzimanje veće roditeljske brige o djetetu uz pomoć stručnjaka i terapeuta.

Djeci s potrebama za većim i bogatijim poticajima zbog naprednijeg razvojnog statusa od vršnjaka ili uočljive darovitosti pridaje se sve više pozornosti, jer u suprotnom mogu razviti neželjene oblike ponašanja.

Za identifikaciju djece s posebnim potrebama potrebna su stručna znanja i sposobnosti odgojitelja i stručnih suradnika u vrtiću:

- o vrsti i stupnju određenih teškoća
- o simptomima kojima dijete signalizira zov u pomoć
- o uzrocima posebnih potreba
- o ciljevima, zadaćama i strategijama rada s tom djecom
- o kriterijima vrednovanja programa i postignuća u prevenciji.

Danas je još u uporabi dijagnostička i statistička nomenklatura mentalnih poremećaja DSM III. (1980. i kasnije), koja razvrstava poremećaje u dijagnostičke razrede. Svaki se poremećaj, opisan pomoću znakovitih psiholoških modela ili

modela ponašanja, povezuje sa simptomima bolesti ili oštećenjima funkcija. To može olakšati identificiranje poremećaja u predškolskoj dobi.

Prema navedenoj klasifikaciji poremećaji su:

1. intelektualni poremećaji
2. poremećaji ponašanja
 - a) poremećaji pažnje (sa ili bez hiperaktivnosti)
 - b) poremećaji ponašanja
3. emocionalni poremećaji
 - anksioznost
 - ostali poremećaji (reaktivni poremećaji, mutizam, suprotstavljanje autoritetu i dr.)
4. poremećaji koji se manifestiraju na tjelesnom planu
 - a) poremećaji u prehrani
 - b) stereotipne radnje
 - c) ostali poremećaji
5. razvojni poremećaji
 - a) sveobuhvatni poremećaji (autizam)
 - b) specifični poremećaji (govora, artikulacije).

Za procjenu poremećaja moguće se koristiti specifikacijom iz istraživanja o primjeni integralne metode u radu s predškolskom djecom i njihovim roditeljima (Bašić i sur., 1998.):

Poremećaji u socijalnom razvoju	Poremećaji u emocionalnom razvoju	Poremećaji navika (poremećaji koji se manifestiraju na tjelesnom planu)
Agresivnost	Strah	Poremećaji eliminacije
Nametljivost	Plašljivost	Poremećaji prehrane
Prkos	Plačljivost	Poremećaji spavanja
Laž	Depresija	Poremećaji govora
Lijenost	Ljubomora	Poremećaji motorike, stereotipne radnje i neobična ponašanja
Povučenost	Ljutnja	

Ratno i poratno vrijeme uzrokuje brojna odstupanja u ponašanju djece. Često nije dovoljna razina programa za “prosijek” grupe, već je potrebna osmišljena strategija rada s djecom, uz primarnu i sekundarnu prevenciju poremećaja i sprečavanje patologije.

Da bi vrtić djelotvorno ostvario takve programe i tako udovoljio zahtjevu o ostvarivanju prava djece s posebnim potrebama, potrebna su proširena znanja o etiologiji određenih poremećaja i njihove “pozadine”.

Primjerice, **agresivno ponašanje** tijekom i poslije rata je učestalije, a uzrokovano je jakim neugodnim osjećajem bijesa. To ponašanje je zapravo zov u pomoć koji odrasli često ne prepoznaju, već ignoriraju ili još češće kažnjavaju, te je dijete i dalje prisiljeno potiskivati negativne osjećaje. Dijete se zapravo osjeća manje vrijednim, odbačenim, nesposobnim. To valja pratiti i razumjeti, te preusmjeravati poticanjem izražavanja neugodnih osjećaja na socijalno prihvatljiv način - verbalnim iskazima, izražavanjem raznim ekspresivnim tehnikama koje su inače ugrađene u rad s djecom u vrtiću.

Može se razlikovati verbalna agresija (vikanje, tužakanje, vrijeđanje...) od fizičke (udaranje, naguravanje...). Agresija može biti namjerna, što predstavlja otvoreno neprijateljsko ponašanje kojim dijete želi ostvariti nešto za sebe, a na štetu drugih i nenamjerna, koja je uzrokovana unutrašnjom napetošću, te odražava djetetove neugodne osjećaje. Agresija može biti usmjerena i prema samom sebi (autoagresija), primjerice grizenje noktiju, čupanje kose i sl.

Hiperaktivno ponašanje predstavlja povećanu motoričku aktivnost djeteta, praćenu neadekvatno razvijenom i lako otklonjivom pažnjom te naglim, nepredvidljivim i impulzivnim reakcijama. Hiperaktivnost je nesvršishodna, slabo organizirana i neusmjerena prema cilju. Javlja se već oko djetetove treće godine života, ali se kao poremećaj obično utvrđuje polaskom u školu. Uzroci su mnogostruki, od nasljeđivanja i funkcioniranja mozga do socijalnih i emotivnih odnosa.

Valja razlikovati simptome nepažnje (dijete ne prati upute, odbija zadatke, često gubi stvari, zaboravlja dnevne aktivnosti itd.) i impulzivnosti (pretjerano trči, pretjerano priča, često ometa druge, vrpolji se, teško čeka na red itd.), koji ukoliko se dugotrajno pojavljuju (barem šest mjeseci) ukazuju na poremećaj u ponašanju. Hiperaktivnost ostavlja posljedice na djetetov razvoj ali uz odgovarajući odgoj i dobro usmjeravanje ta djeca odrastaju u odrasle osobe koje uspostavljaju uspješne odnose s drugima.

Djeca s hiperaktivnim ponašanjem, kao i agresivna djeca, naporna su za djecu u skupini, za odgojitelje i okolinu uopće, koja postaje sve manje tolerantna (Milanović ur., 1997.).

Povučeno dijete karakterizira povlačenje u odnosu na druge osobe i rezerviranost u nekim emocionalnim situacijama, pa dijete ne iskazuje ono što osjeća. Svako dijete može biti povučeno u razdoblju prilagodbe, primjerice u novim i nepoznatim situacijama, pred nepoznatim osobama ili u situacijama i s osobama uz koje ga veže neugodno iskustvo. Neka djeca zadržavaju rezerviran odnos prema svijetu i drugima i pasivan način reagiranja kao trajno ponašanje. Kod naučene povučenosti cilj je postići otvorenost, a genetski introvertiranoj djeci treba olakšati neke specifične situacije kao što je npr. boravak u vrtiću (Milanović ur., 1997.).

Stresne situacije i traumatska iskustva mogu biti uzroci ovih i drugih ponašanja i imati rizična obilježja za razvoj. U posljednje vrijeme sve se više upozorava na uočavanje zanemarivanja i zlostavljanja djece, iz čega proizlaze zahtjevne zadaće vrtića glede povezivanja sa zdravstvenom i socijalnom službom i dr.

Ta i druga ponašanja zahtijevaju primjenu ciljanih metoda rada s djecom, osobito u području izražavanja i stvaranja s najrazličitijim materijalima.

Za agresivnu djecu preporučuju se aktivnosti koje djeluju umirujuće (pijesak, voda, slikanje prstima i sl.), a kod hiperaktivne djece preporuča se u inače strukturirano i stabilno okruženje planski unositi atraktivan poticaj kojim će se dijete biti motivirano baviti neko vrijeme, te pomagati djetetu da razvije unutrašnji govor kao jednu od važnih sastavnica samoregulacije (verbaliziranje onoga što se radi, onoga što se namjerava raditi ili kako treba raditi). Time se pomaže djeci da postanu svjesna sebe - svog tijela i osjećaja. S povećanjem doživljaja sebe djetetu se povećava i sposobnost unutarnje kontrole. Najveća kazna toj djeci je stroga disciplina, te zabrana govora i kretanja.

Traumatska psihologija obogatila je praksu novim tehnikama i pojačala značenje onih koje su imanentne metodici rada s predškolskom djecom. To su tehnike opuštanja, izražavanja negativne energije, zatim tehnike izražavanja crtežom, scenskim lutkama i dr.

Prilagođavanje ritma dnevnih aktivnosti kroz tzv. "fleksibilnu" organizaciju odgojno-obrazovnog procesa, u kojoj se poštuje pravo djeteta na izbor pojedinih aktivnosti, izbor vremena i načina odmora i jela, pravo na zajedničke igre i povremene osame (uz zajedničke postavljene granice slobode u skupini) prioritetna je zadaća svakog vrtića i njegovih djelatnika. Mnogi dječji vrtići to vrlo uspješno ostvaruju.¹⁷ Osmišljavaju i cjelokupni kontekst prostora i djelovanja odraslih u svrhu zadovoljavanja prava na igru i slobodu izbora. Nije slučajno da u tzv. "otvorenom vrtiću" ima manje agresivnosti i ostalih poremećaja u ponašanju.

Sve poruke stručnjaka usmjerene su na razvoj djetetove pozitivne slike o sebi, razvoj samosvijesti, samopouzdanja i samopoštovanja u uvjetima za iskazivanje spontanosti i stvaralačkih potencijala djeteta. Dijete je vrijednost po sebi, ono to ne mora "zaraditi", ono ima pravo na osobnost i zadovoljavanje posebnih potreba.

17) Danas već postoji opsežna domaća stručna literatura na tu temu kao što su priručnici za odgojitelje i stručne suradnike koji ostvaruju psihosocijalnu podršku i pomoć djeci, roditeljima, zatim iskustva primjene koncepcije Integralne metode, priručnici psiho-socijalne pomoći ratom pogođenoj djeci, roditeljima i odgojiteljima, više zbornika s pojedinih regionalnih savjetovanja predškolskih djelatnika, te iskustva Udruženja "Djeca prva" u radu s djecom iz socijalno depriviranih sredina (vidi izvore u popisu literature na kraju Priručnika).

S tog aspekta sve stručne snage dječjeg vrtića trebaju biti usmjerene:

- na predviđanje mogućih posljedica utvrđenih rizičnih okolnosti za dijete
- na pravovremenu i stručnu identifikaciju posebnih potreba (objektivnim procjenama i mjernim instrumentima - skale procjena, projektivne tehnike, sociometrijska ispitivanja, iskazi sustručnjaka i roditelja te nalazi stručnjaka u vrtiću i izvan njega)
- na određivanje razvojnih zadataka i uvjeta za njihovo ostvarivanje
- na kreiranje programa cjelokupnog konteksta vrtića s posebnim aktivnostima za djecu s posebnim potrebama u manjoj grupi i individualno u smislu poticanja na aktivnosti, a manje direktnog poučavanja
- na ostvarivanje programa s posebnim zadacima uloge suvremenog odgojitelja koji je svjestan svojega modela komunikacije s djecom, s roditeljima i drugima u vrtiću i koji ga stalno unapređuje
- na vrednovanje programa koje se mora temeljiti na primjerenim kriterijima, prije svega za procjenu kvalitete odgojno-obrazovnog procesa i razvojnih postignuća djece.

Posebno valja istaći kategoriju napredne i darovite djece. Kriteriji za identifikaciju napredne i darovite djece dostupni su svim odgojiteljima.¹⁸

U programima rada s djecom valja posebno razraditi interakciju s roditeljima u svim slučajevima posebnih potreba i ostvarivati individualne i grupne akcije, uz mogućnost aktivnog sudjelovanja roditelja u radu s djecom cijele ili manje grupe, pa i posjetom odgojitelja obitelji djeteta kad je to potrebno.

Posebna preporuka u ovom radu odnosi se na promišljene programe stručnog usavršavanja i to u većoj mjeri putem iskustvenog učenja i radionica, o čijim učinkovitostima ima dovoljno stručnih argumenata. Isto se odnosi i na rad s roditeljima.

U posljednje vrijeme sve je aktualnija tema, a postupno i praksa, uključivanja djece s teškoćama u razvoju u redovne vrtiće koja se inače uključuju u specijalizirane ustanove. Radi se o djeci koja su komisijski razvrstana i imaju cjelovitu dokumentaciju o razvojnom statusu i poteškoćama. Svjetska iskustva, a i prva naša iskustva, govore o primjerima uspješnog uključivanja te djece u dječje vrtiće (npr. uključivanje djece s motoričkim oštećenjima, slabovidne i slijepe djeca i dr.). Razvija se proces "inkluzije" u kojoj dominira prilagodba odraslih na dijete i njegove potrebe. Što prije valja humanizirati cjelokupne uvjete razvoja djece s trajnijim posebnim potrebama. Pritom je potrebna dobra suradnja različitih stručnjaka i dječjih vrtića, uz stvaranje povoljnih uvjeta koje treba osigurati osnivač vrtića i drugi sustavi koji osiguravaju sredstva za tretman djece s teškoćama u razvoju.

18) Priručnik *Darovito je, što ću s njim* J. Cvetković Lay i M. Sekulić-Majurec; *Nadarenost: prepoznavanje, razumijevanje, razvijanje* M. Čudina-Obradović i dr.

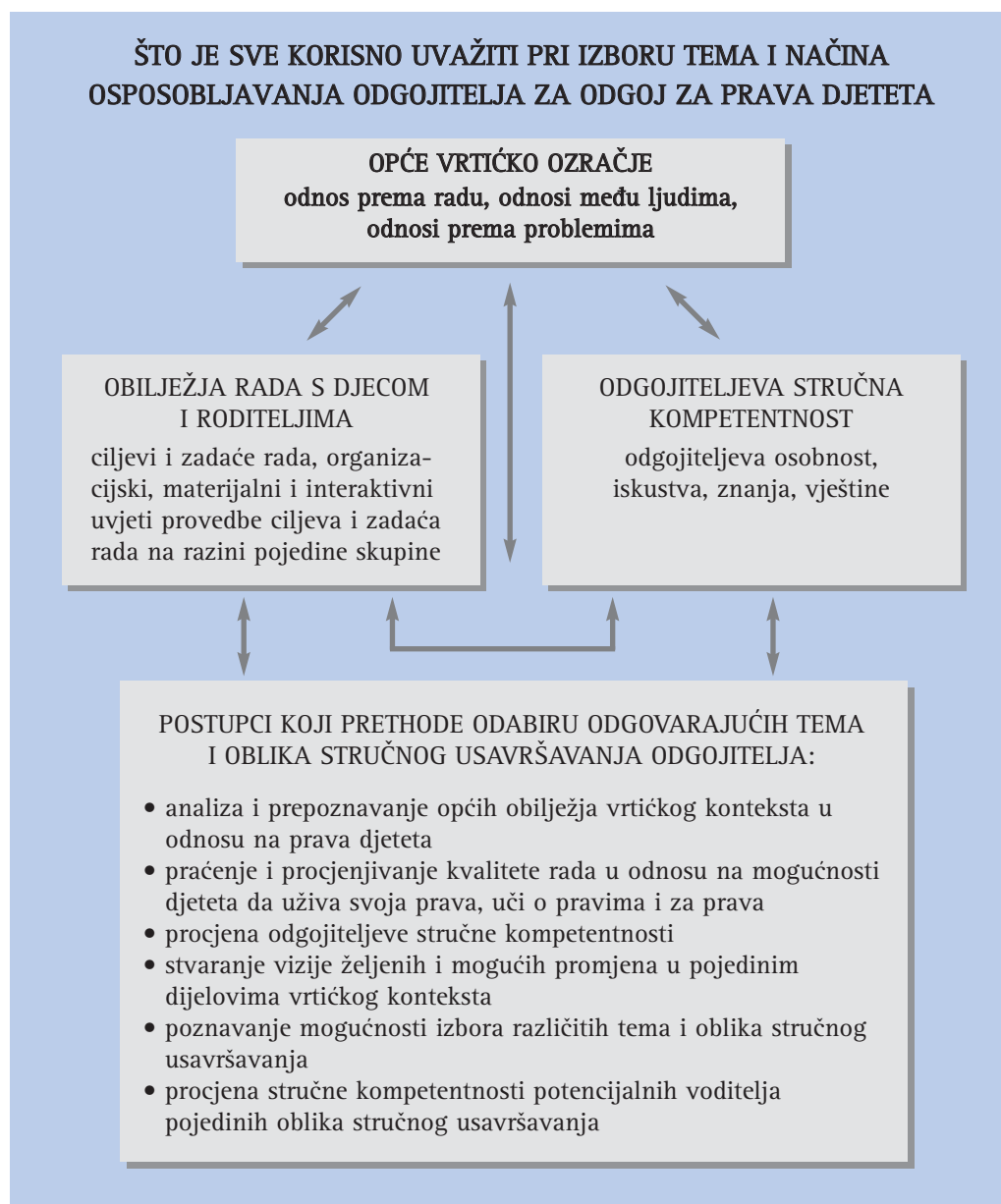
IV.

*Stručno usavršavanje
u području prava
djeteta*

Odgoj i obrazovanje za ljudska prava u sustavu predškolskog odgoja, odnosno odgoj koji se bavi pravima djeteta u predškolskoj ustanovi područje je koje zahtijeva sustavno usavršavanje svih djelatnika u predškolskom odgoju. Mnogi se od njih nisu susreli s pojmom prava djeteta tijekom svog obrazovanja, jer se u Hrvatskoj o tome mnogo govori tek posljednjih godina, posebice posredstvom mass medija koji ne daju uvijek realnu sliku. Djelovanje tih medija izraženo je ponajprije na razini podizanja javne svijesti, i to nažalost najčešće u situacijama kad se prava djeteta već krše i najčešće u onim područjima koja su “atraktivna” za širu javnost. Od stručnjaka u predškolskom odgoju očekuje se više, cjeloživotno obrazovanje je neminovnost, a područje prava djeteta jest kompleksno, jer se ono bavi i djecom, i roditeljima, i odgojiteljima, i potrebama, i kvalitetom okruženja u kojem dijete odrasta, i strategijama rada i životom cijele predškolske ustanove u zajednici. Stoga je pred odgojiteljima i stručnim djelatnicima zahtjevan zadatak, ne samo da poznaju područje ljudskih prava i prava djeteta već i da prepoznaju stvarne potrebe djece i roditelja, te da znaju kako oživotvoriti prava u svakodnevnom djelovanju ustanove. Predloženi primjeri za rad s odgojiteljima koji slijede samo su neke od ideja kako provoditi stručno usavršavanje i pomoći odgojiteljima i drugim stručnim djelatnicima da se osjete kompetentnima za odgajanje u pravima djeteta, o pravima djeteta i za prava djeteta.

U radu s odgojiteljima koriste se različite strategije rada temeljene na suradničkim, interaktivnim, participativnim i anticipativnim metodama rada, kako bi se oni osposobili za primjenu istih metoda u radu s djecom i roditeljima. Iako se radi o odraslima, igra (suradnička, igra uloga, vođena fantazija i sl.) ima istaknuto mjesto jer uz druge strategije (rad u parovima, grupni rad i dr.) pomaže osvjetljavanju vlastitih postupaka u radu s djecom i u komunikaciji s drugima.

Opće vrtičko ozračje čine odnosi koji u njemu vladaju. Odgojitelji se u različitim vrtićima različito odnose prema radu, jedni prema drugima, prema promjenama u njihovoj radnoj sredini i njihovim odnosima, te prema problemima na koje u svojem radu i odnosima nailaze. Opće ozračje koje stvaraju djelatnici svakog pojedinog vrtića prepoznaje se po razini njihova aktiviteta, načinu na koji komuniciraju, po “dopuštenim”, “zabranjenim” i omiljenim temama, običajima koje imaju, vremenu koje provode zajedno i otvorenosti koju iskazuju jedni prema drugima. Ti odnosi kreću se u rasponu od tradicionalnih, zatvorenih i kompetitivnih do kolegijalnih, otvorenih i suradničkih odnosa. Oni umnogome utječu na efikasnost različitih oblika stručnog usavršavanja odgojitelja i na primjenu i razmjenu znanja i vještina koje svaki odgojitelj ima i koje u svojem radu koristi. Međutim, važno je napomenuti da je povezanost općeg vrtičkog ozračja i sadržaja i načina stručnog usavršavanja dvosmjerna. Kako god vrtički kontekst uvjetuje efikasnost stručnog usavršavanja tako i odgovarajući oblici stručnog usavrša-

Prikaz 20. Polazišta za izbor tema i načina osposobljavanja odgojitelja za odgoj za prava djeteta

vanja utječu na prirodu i dinamiku odnosa među odgojiteljima i vrtičkim djelatnicima u cjelini.

Odgojiteljevu profesionalnu kompetentnost, koju sačinjavaju njegova osobnost, iskustva, znanja i vještine, također treba sagledavati kao dinamičnu kategoriju. Svaki odgojitelj u svojem radu može prepoznati što je to što on zna raditi i što je to što ne zna, no postoje i dijelovi njegove profesionalne uloge koje obavlja dobro, a da nije svjestan koja znanja i vještine pritom koristi. Također postoji i

dio poželjnih znanja i vještina za koje odgojitelj ne zna da postoje i da ih je korisno usvojiti. Proces osvrta vanja vlastitih profesionalnih kapaciteta odvija se u odgojiteljevoj interakciji s djecom, roditeljima i drugim odgojiteljima, te tijekom njegovog individualnog i grupnog stručnog usavršavanja. Tijekom rada s djecom odgojitelj može dobiti odgovore na pitanja o svojim znanjima, no odgovor na pitanje o tome što još treba naučiti odgojitelj ne može dobiti bez komunikacije s drugim odgojiteljima i stručnim suradnicima koja će mu omogućiti sagledavanje opsega mogućih znanja i vještina.

Odgojitelji, od kojih se očekuje da djeci budu model osoba koje poštuju tuđa prava, imaju zadatak kreirati sredinu u kojoj će se dijete razvijati emocionalno, intelektualno, tjelesno i socijalno. Ono što odgojitelj govori, ton njegova glasa i govor tijela šalju poruke djeci o tome što on misli. Sve što kažu i čine odgojitelji snažno utječe na stavove i ponašanje djece u grupi. Stoga Schmidt i Friedman (1993., str. 2-3) poručuju odgojiteljima:

PRAVILA PONAŠANJA BRIŽNOG ODGOJITELJA

- Dan počnite pozdravljanjem svakog djeteta poimence, s osmijehom. Djeca uče od odgojitelja da je svako dijete važno i da ima ime.
- Izgradite klimu u grupi na pravilu “Svi smo mi prijatelji u ovoj prostoriji”.
- Kad razgovarate s djecom, nastojte uspostaviti kontakt očima i spustiti se na njihovu visinu tijela.
- Pažljivo slušajte što vam dijete govori - to je dobro iskorišteno vrijeme. Time dajete do znanja da je dijete važno, vrijedno vaše pozornosti i da je vrijedno kao pojedinac.
- Koristite “JA-poruke”, pa će to činiti i djeca.
- Budite entuzijasti. Vaše divljenje i ljubav prema svemu živućem je zarazna. Podijelite ju s djecom.
- Dajte djeci priliku da surađuju. Osigurajte im vrijeme da međusobno razgovaraju i slušaju jedni druge.
- Organizirajte dan tako da se izmjenjuju različite aktivnosti - suradničke/samostalne; aktivne/tihe, unutar zgrade/izvan zgrade i sl.
- Vodite djecu izvan vrtića. Koristite priliku upoznati ih s važnošću života, potrebama živih bića i odgovornosti svih za život na Zemlji.
- Čitajte djeci svaki dan. Vaš glas je važniji od bilo kojeg drugog izvora znanja i informacija.
- Poučavajte i potičite stavove, vještine i ponašanje koji pridonose izgrađivanju sredine u kojoj se poštuju prava djeteta.

- Omogućite djeci da pomažu pri izradi plana i uređenju prostorije u kojoj borave. Omogućite im da izlože svoje crteže, urede kutak s biljkama, slikovnicama i svojim fotografijama.
- Osigurajte svakom djetetu mjesto na kom će držati osobne stvari. Takvo mjesto označite djetetovim imenom i fotografijom. Odnosite se prema tom mjestu s poštivanjem i djeca će učiti o poštivanju tuđega.
- Opremite prostor sredstvima i igračkama koje razvijaju kreativnost, rješavanje problema i suradničke igre.
- Osigurajte lutke različitih rasa i spolova kako bi djeca rasla sa spoznajom o postojanju različitih grupa u ljudskom rodu.
- Dogovorite s djecom plan pospremanja igračaka i pohvalite njihovu odgovornost prema stvarima.

Kvaliteta i obilježja rada s djecom predškolske dobi mogu se također promatrati kao značajan čimbenik u odnosu na izbor područja i tema stručnog usavršavanja. Poznavanje tih obilježja zajedno s vizijom željenog stanja i odlukom o potrebnim promjenama da bi se postiglo unapređenje kvalitete rada u značajnoj će mjeri odrediti što će biti područje i sadržaj stručnog usavršavanja odgojitelja kroz određeno razdoblje.

Ako stručni suradnici i odgojitelji vrtića naprave procjenu kvalitete svojega rada s djecom i roditeljima, te uoče što je to što otežava ili onemogućava postizanje željene kvalitete rada, onda će se u izboru sadržaja stručnog usavršavanja odlučiti za ona znanja i vještine koje će omogućiti uspješnije djelovanje u odnosu na konkretne teškoće na koje u svojem radu nailaze.

Zahtjevi za pojedinim temama stručnog usavršavanja mogu proizlaziti iz posebnosti općeg društvenog konteksta (opća društvena, socijalna, ekonomska, tradicijska, kulturološka obilježja okruženja), obilježja dobi djece s kojom se radi, obilježja manjeg broja djece u skupini ili pojedinog djeteta (razvojna posebnost, posebnost obiteljskog konteksta koja se odražava na djetetov razvoj i sl.) ili iz posebnosti organizacije rada i materijalnih uvjeta rada.

Poznavanje bitnih i specifičnih obilježja rada s djecom i roditeljima na razini pojedine skupine ili cijelog vrtića mogu i sami po sebi biti dovoljan kriterij za izbor područja i sadržaja odgojiteljskog stručnog usavršavanja, no bez vizije poželjnog i/ili željenog stanja, te bez stalne spremnosti za uočavanje promjena u kontekstu u kojem se rad odvija stručno usavršavanje nema obilježja osmišljenog, reguliranog i kontroliranog procesa.

1.

Oblici stručnog usavršavanja i uloga voditelja

U svrhu osvještavanja stavova i ponašanja, te učenja kroz vlastito djelovanje i jačanja kompetencija najpogodniji oblici rada su radionice i supervizije. U njima su svi sudionici pozvani na aktivnost, svi uče jedni od drugih. No one su i vrlo zahtjevne za onoga tko ih provodi, jer je njegova uloga ponajprije poticanje, podrška, posredovanje i olakšavanje.

Supervizija, kao jedan od mogućih načina individualnog i grupnog rada s odgojiteljima, predstavlja profesionalni dijalog između stručnog suradnika i jednog ili više odgojitelja. Njezina je funkcija: poučavanje, potpora i nadzor.

U odnosu na proces poučavanja i potpore supervizija:

- omogućava odgojitelju da razmišlja o sadržaju i procesu svojega rada
- razvija razumijevanje i vještine potrebne za obavljanje posla
- daje odgojitelju informacije i drukčiji pogled na rad (u odnosu na pojedini slučaj ili rad općenito)
- daje povratnu informaciju o sadržaju i procesu rada
- vrednuje i daje potporu odgojitelju i kao osobi i kao stručnjaku
- pomaže mu da se nosi sa svojim teškoćama, problemima i projekcijama te ga potiče da bolje koristi svoje osobne i stručne sposobnosti i mogućnosti.

Nadzor, kao dio supervizije, provodi se s ciljem osiguravanja kvalitete rada, no važno je napomenuti da je potrebno voditi računa o ravnoteži između poučavajućih, podupirućih i nadzornih funkcija supervizije. Naime, očekivanja odgojitelja od supervizije mogu biti takva da su oni u neko vrijeme više okrenuti prema učenju, a u nekim razdobljima imaju više potrebe za stručnom potporom. O profesionalnoj i osobnoj situaciji svakog odgojitelja ili skupine odgojitelja ovisi koje će funkcije supervizije biti naglašenije.

Uspjeh supervizije kao oblika stručnog usavršavanja ovisi o spremnosti superviziranog na otvorenu raspravu o svojem radu i problemima na koje u radu nailazi, o osobnoj i stručnoj kompetentnosti supervizora u odnosu na područje

rada koje se supervizira, te o njihovoj međusobnoj spremnosti na suradnju. Taj oblik odgojiteljevog usavršavanja također je efikasan u vrtićima u kojima i inače postoji spremnost za razmjenu iskustva i znanja, a prilično neefikasan u vrtićima u kojima su stručni suradnici ili odnosi među odgojiteljima tradicionalni, formalni, zatvoreni i kompetitivni.

Radionica je oblik iskustvenog učenja u grupi koji polazi od okolnog doživljaja, a njezina je funkcija omogućiti sudionicima:

- proces iskustvenog učenja
- proces pružanja i dobivanja potpore
- razmjenu iskustva.

Prednosti grupnog rada su mnogobrojne:

- aktivan proces učenja koji omogućava učenje jednih od drugih dijeljenjem problema i njegovim zajedničkim rješavanjem
- pruža mogućnost otkrivanja skrivenih snaga i potencijala kod pojedinaca, gdje pomoć i vođenje dolaze od članova grupe
- ostali članovi grupe slušaju ideje i pružaju lepezu različitih odgovora i mišljenja
- članovima pruža podršku jer im omogućava da preispituju i vrednuju vlastite ideje, stavove, vrijednosti, vjerovanja, osjećaje i iskustva i uklanja osjećaj izoliranosti
- pruža spoznaju pojedincima da su mnogi zabrinuti i misle da griješe ili nisu sigurni da li dobro rade, te dijeljenje ideja o tome kako se suočiti s tim brigama i tjeskobama
- temelji se na sudjelovanju, otvorenosti i dijeljenju uloga u grupi.

Grupni rad, naravno, može biti težak; postoji niz područja gdje treba biti pažljiv i o kojima treba voditi računa kako bi se izbjegle neugodnosti i nesporazumi. Percepcija i očekivanja od grupe razlikuju se od pojedinca do pojedinca. Zato je važno na početku jasno reći ciljeve rada grupe kako bi se uklonili mogući nesporazumi. Kratka radionica možda ne može odgovoriti na sva očekivanja, ali više planiranih sastanaka može zadovoljiti očekivanja mnogih ili svih.

Mogućnosti sudjelovanja i spremnost za sudjelovanje u grupi varira. Neki vole puno govoriti, dok su drugi šutljivi. Sve to treba poštivati, ali i usmjeravati. Ako grupa ili pojedinci postanu destruktivni i usmjereni na prosuđivanje i osudu drugih, potrebno je zadržati pozornost na sadržaju i ciljevima koji su postavljeni, poticati konstruktivnu kritiku i pozitivne komentare. Suglasnost o povjerljivosti trebala bi biti postignuta u grupi prije nego što se krene s osobnim iznošenjem briga i sl. među članovima grupe (unaprijed stvoriti zajednička pravila rada, npr. slušanje, poštivanje različitih mišljenja i govornika).

Zašto treba voditelj? Njegova uloga može biti različita. No, voditelj je potreban grupi kako bi se sastala i kako bi se odvijale aktivnosti. Za voditelja grupe vrlo je važno da zna što se od njega očekuje, koja mu je uloga, tko će sudjelovati u grupi, što on želi postići.

Osobine dobrog voditelja

Neke poželjne osobine voditelja, kao što je osjetljivost za druge i predanost, ovise o osobnosti voditelja, no iskustvo i osviještenost mogu svakome pomoći da unaprijedi svoje vještine potrebne za vođenje grupe/radionice.

Poželjne vještine dobrog voditelja koje se mogu razviti i naučiti su:

- osjetljivost na potrebe i osjećaje drugih (ta je vještina naročito potrebna kad postoji mogućnost da se netko osjeti prozvanim ili kad su povrijeđeni njegovi osjećaji)
- senzibilnost za grupnu dinamiku (osjećati kako grupa funkcionira i olakšati međusobnu komunikaciju)
- sposobnost slušanja (dobar voditelj sluša sadržaj, ali i implicitne poruke, a općenito govori manje od drugih u grupi)
- taktičnost (ponekad je potrebno diplomatski zaustaviti neku raspravu ili nečiju akciju da bi se očuvao integritet drugih)
- spremnost na suradnju (voditelj radionice nije onaj koji poučava, njegova uloga nije dominantna)
- osjećaj za vrijeme (treba biti osjetljiv za biranje najpogodnijeg trenutka za zaustavljanje rasprave, za promjenu teme i sl.)
- fleksibilnost (iako treba biti dobro pripremljen i pažljivo planirati rad, voditelj treba biti spreman na promjene u hodu koje su rezultat realne situacije i realnih potreba i ne se kruto držati plana)
- kreativnost (o kreativnosti voditelja često ovisi motiviranost sudionika, jer on stvara materijale i bira strategije koje će se koristiti u aktivnostima)
- smisao za humor (iako se smisao za humor ne može steći učenjem, važno je naglasiti ovdje njegovu ulogu u stvaranju dobrog raspoloženja koje je jedan od bitnih preduvjeta za uspješno učenje i aktivnost sudionika)
- poznavanje neverbalnog govora (kao što treba prepoznavati neverbalne poruke, tako treba i osvijestiti i učinkovito koristiti vlastiti "govor tijela").

Članovi grupe imaju svoju viziju i očekivanja od grupnog sastanka i svoje uloge u njemu. Taj široki raspon očekivanja s obje strane znači da pažljivo planiranje

prije grupnog rada i jasno iznošenje onoga što se želi postići na početku rada predstavlja bitan moment. Cjelokupni rad u grupi treba biti prožet sudjelovanjem, partnerstvom, povjerenjem i prijateljskim ozračjem. Grupu mogu voditi i dva voditelja što znači i zajedničko planiranje, vođenje, analizu i vrednovanje.

Kad voditelj započinje rad, važno je stvoriti atmosferu da bi se sudionici osjećali dobrodošlima i dijelom grupe. Zajednička aktivnost na početku za “razbijanje leda” (igra, upoznavanje i sl.) pomoći će stvaranju raspoloženja i lakšem uključivanju sudionika kasnije.

Završni rad obično je evaluacija (individualna ili grupna), te zaključak o akcijama koje slijede ili planiranje budućeg rada.

Radeći zajedno u radionici, sudionici stječu znanja, osvještavaju postupke, razvijaju vještine i razmjenjuju iskustva, a voditelj treba pokazati da poštuje doprinos i iskustvo svakoga kako bi potaknuo stjecanje novih znanja i preispitivanje sebe. Članovi grupe imaju iskustvo, znanje i mogućnosti, a uloga je voditelja da im to pomogne konstruktivno izraziti.

2.

Primjeri za rad s odgojiteljima, stručnim suradnicima i roditeljima

Rad na Konvenciji o pravima djeteta

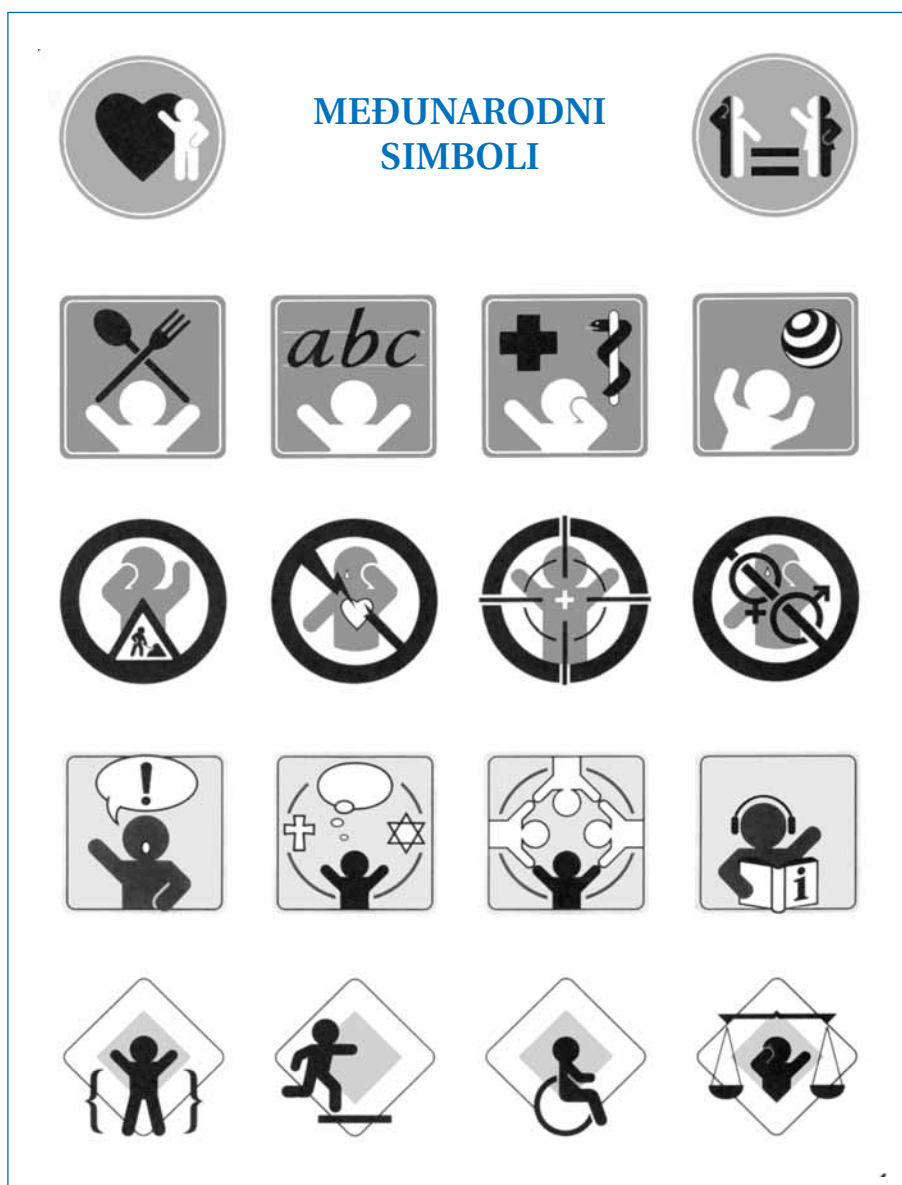
Cilj je ove aktivnosti odgojitelje upoznati s *Konvencijom o pravima djeteta*, te ih motivirati da zajedno s ostalim sudionicima grupe odredbe *Konvencije* pojednostave tako da budu razumljiva djeci.

Za aktivnost je potrebno umnožiti tekst *Konvencije* kako bi svaka grupa dobila barem jedan primjerak (tekst *Konvencije* nalazi se u prilogu priručnika). Ovisno o vremenu koje je za aktivnost određeno, sudionici mogu raditi na čitavoj *Konvenciji* ili svaka grupa odabire samo nekoliko članaka na kojima će zajedno raditi. Prije početka rada sudionici se dogovore s voditeljem koliko će trajati rad.

Sudionici se podijele u grupe od po 4-6 sudionika i rade na "maloj Konvenciji". Prvo se pročita pojedini članak *Konvencije*, te se oblikuje tako da ga odgojitelj može približiti djeci na njima razumljiv način.

Po završetku rada čitaju se formulacije, međusobno se raspravlja, te se predlozi zapisuju na veći komad papira. Takva skraćena verzija *Konvencije* može se umnožiti, odgojitelj je kasnije može objesiti u sobi dnevnog boravka svoje skupine, te tijekom godine raditi na pojedinim pravima, ilustrirati ih, razgovarati s djecom o njima i/ili pripremiti izložbu dječjih crteža na temu pojedinog prava.

Da bi provjerili svoje znanje o nekom od prava djeteta odgojitelji dobiju predložak sa simbolima pojedinih prava djeteta. Zadatak je ispod simbola napisati o kojem se pravu radi, odnosno koje pravo djeteta određeni znak simbolizira. Odgojitelji rade samostalno u tišini, a po završetku zajedno s voditeljem provjeravaju točnost svojih odgovora.

Redosljed prava prema simbolima:

[Radni materijal](#)

- prvi red - pravo na ljubav, pravo na jednakopravnost
- drugi red - pravo na zdravu i odgovarajuću prehranu, pravo na obrazovanje, pravo na zdravstvenu zaštitu, pravo na igru i razonodu
- treći red - pravo na zaštitu od iskorištavanja dječjeg rada, pravo na zaštitu od zanemarivanja i zlostavljanja, pravo na zaštitu od rata i nasilja, pravo na zaštitu od seksualnog zlostavljanja
- četvrti red - pravo na izražavanje mišljenja, pravo na zaštitu od diskriminacije zbog vjere, pravo na slobodu udruživanja, pravo na informacije
- peti red - pravo djece bez obitelji, pravo djece izbjeglica i prognanika, prava djece s posebnim potrebama, prava djece u sukobu sa zakonom

Prava djeteta - čija odgovornost?

Nakon što su odgojitelji upoznali temeljna prava djeteta potrebno je kod svake odrasle osobe osvijestiti odgovornosti koje ima u procesu promicanja i zaštite tih prava. Za aktivnost je potreban set kartica, gdje svaka kartica predstavlja jedno pravo djeteta.

Pravo može biti ilustrirano i popraćeno tekstom iz *Konvencije* ili može biti napisan samo tekst. Npr. dijete ima pravo na zdravstvenu zaštitu, svako dijete ima pravo na igru, svako dijete ima pravo na informacije, svako dijete ima pravo na iznošenje mišljenja, svako dijete ima pravo na roditeljsku ljubav i sl.

Ovu aktivnost moguće je provesti na više načina, o čemu ovisi i potreban broj kartica. Sudionici mogu raditi u paru, mogu raditi u grupi tako da jedan sudionik odabere karticu, a ostali govore o odgovornostima odraslih u pogledu osiguranja odabranog dječjeg prava. Isto tako može voditelj svakoj grupi ponuditi snop kartica, između kojih svaka grupa bira dvije koje govore o dva prava djeteta. Svi članovi grupe diskutiraju o odgovornostima odraslih - od države, roditelja, lokalne zajednice, predškolske ustanove do odgojitelja, tj. njih samih. Po završetku rada u grupama predstavnici pojedinih grupa iznose svoje stavove u pogledu pojedinih prava. Ostali sudionici, koji nisu sudjelovali u radu grupe, mogu dopunjavati iskaze pojedinih grupa ili komentirati situacije vezane za stanje dotičnog prava u društvu.

Dječji vrtić - mjesto na kojem djeca žive i uče svoja prava

Kao jedna od uvodnih aktivnosti u radu s pedagoškim djelatnicima može poslužiti ona kojoj je cilj potaknuti sudionike da procijene situaciju u vrtiću s obzirom na stanje prava djeteta, da odrede kako bi trebalo biti, te usmjere pozornost na

momente koji otežavaju postizanje postavljenog cilja (onoga kako bi trebalo biti) i na one koji idu u prilog njegovog postizanja.

Aktivnost se provodi tako da se sudionici podijele u nekoliko manjih grupa. Svaka grupa dobije predložak na kojem pišu svoja zapažanja i zaključke. Voditelj ima veliki komad papira, na kojem je nacrtan predložak kakav imaju grupe. Papir je obješen na zid i na njemu će se upisivati odgovori pojedinih grupa.

Članovi grupe raspravljaju i stvaraju svoj prijedlog za poboljšanje stanja u ustanovi u pogledu zaštite prava djeteta. Kad završi rad u grupama, počinje zajednički rad svih sudionika. Grupa po grupa iznose svoje viđenje stanja prava djeteta u ustanovi, zatim kako bi trebalo biti, što pridonosi postizanju toga cilja, a što otežava dolaženje do tog cilja. Za svaki prijedlog iznose i argumente, odnosno razloge svog izbora.

Prije nego što grupe počinju iznositi svoje prijedloge voditelj mora dogovoriti pravila rada. Moguće je da nakon što grupa iznese svoj stav o postojećoj situaciji ostali sudionici postavljaju pitanja, izražavaju slaganje ili neslaganje i sl. Ili će prvo sve grupe iznijeti svoje stavove, a nakon toga će se provesti diskusija. Bitno je da se na početku postave pravila.

Ova aktivnost može trajati 30 minuta, a može i duže, što ovisi o raspoloženju sudionika za raspravu kao i o spretnosti voditelja da sudionike potakne na aktivnost.

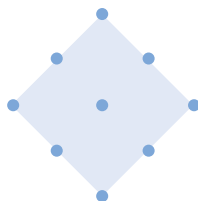
Prava djeteta

Ova aktivnost koristi rangiranje prava djeteta u obliku dijamanta kao poticaj za raspravu o *Konvenciji o pravima djeteta*, o temeljnim ljudskim pravima i posebnim pravima djeteta; o pravima i odgovornostima koje proizlaze iz *Konvencije*, te o tome kako osigurati prava. Aktivnost pridonosi razvijanju vještina potrebnih za kritičko sagledavanje informacija i njihovu primjenu na svakodnevne situacije.

Za aktivnost je potrebno osigurati više kompleta kartica (toliko koliko je grupa) sa člancima *Konvencije* (odabrati ona prava koja se smatraju najizazovnijima za grupu s kojom se aktivnost provodi) - komplet za svaku grupu stavlja se u omotnicu.

Veliki komad papira objesi se na zid.

Sudionici se podijele u grupe od 4 do 5 članova. Zadatak je grupe rangirati prava djeteta prema njihovoj važnosti (za pojedinu ustanovu, državu ili svijet u cjelini). Aktivnost se može provoditi tako da se radi rang lista najugroženijih prava djeteta. Grupa treba donijeti jedinstvenu rang listu, što znači da se članovi, nakon provedene rasprave, moraju usuglasiti oko toga što će staviti na prvo, a što na peto mjesto. To znači da grupa jedno pravo ističe kao najugroženije (vrh dijamanta), dva prava kao manje ugrožena, tri kao još manje ugrožena (sredina dijamanta), dva kao još manje i jedno kao najmanje ugroženo (dno dijamanta).

Nema pravilnog i nepravilnog slaganja. Različiti ljudi imaju različita iskustva i stoga različite prioritete i to treba poštivati. Važno je da grupa nađe konsenzus, tj. zajedničko rješenje o rangu prioriteta. Jer se u stvarnom životu problemi trebaju rješavati i odluke donositi u interesu svih. Svaka grupa iznosi svoje rangiranje važnosti rada na pravima i probleme koji su se javljali u donošenju odluka, odnosno tijekom rasprave.

Voditelj može obratiti pozornost na sljedeća pitanja:

- Koji su mogući razlozi za sličnosti i razlike među grupama?
- Zašto različiti ljudi imaju različite prioritete?
- Je li koja grupa nakon što je saslušala ostale odlučila promijeniti redosljed prioriteta?
- Koja se prava ne poštuju u vašoj sredini i zašto?
- Postoji li koje pravo koje nije uključeno u *Konvenciju* a trebalo bi biti?

- Mislite li da djeca trebaju *Konvenciju*? Zašto?
- Kome se u našem društvu djeca mogu obratiti ukoliko su njihova prava ozbiljno ugrožena?
- Ne bi li trebala *Konvencija* za ljude od 18. do 30. godine? Zašto?

Voditelj procjenjuje koja su prava za grupu s kojom radi najinteresantnija, te će ih ponuditi za rad (primjeri prava koji su ovdje predloženi samo su ilustracija aktivnosti; izbor prava ovisi o voditelju i o aktualnoj potrebi rada na pojedinim pravima).

Umjesto 9 može se sudionicima dati 8 prava plus jedna prazna kartica na koju sami upisuju pravo. Mogu se prava staviti u šešir, pa sudionici vade jednu karticu i minutu govore o tom pravu. Moguće je da grupa izrađuje plan aktivnosti za rad s djecom na temu izabranog prava. Može se pravo ilustrirati iskustvom ili događajem iz medija, filma, kazališta ili knjige.

Radni materijal

KOLIKO SU PRAVA OŽIVOTVORENA/UGROŽENA

(u vašoj regiji, u Hrvatskoj, u dječjem vrtiću u kojem radite...)

Primjer mogućeg odabira članaka:

Članak 12.

Države stranke osigurat će djetetu, koje je u stanju oblikovati vlastito mišljenje, pravo na slobodno izražavanje svojih stavova o svim pitanjima koja se na njega odnose, te ih uvažavati u skladu s dobi i zrelošću djeteta.

Članak 16.

Niti jedno dijete ne smije biti izloženo proizvoljnom ili nezakonitom miješanju u njegovu privatnost, obitelj, dom ili prepisku, niti nezakonitim napadima na njegovu čast i ugled.

Članak 18.

Države stranke učinit će sve što je u njihovoj moći u primjeni načela zajedničke roditeljske odgovornosti za odgoj i razvoj djeteta, pružit će odgovarajuću pomoć roditeljima i zakonskim skrbnicima kako bi oni mogli ispuniti svoju dužnost prema djetetu, te jačati ustanove i službe za dječju zaštitu i skrb.

Članak 19.

Države stranke poduzet će sve potrebne zakonodavne, upravne, socijalne i prosvjetne mjere da zaštite dijete od svakog oblika tjelesnog ili duševnog nasilja, povreda ili zloraba, zanemarivanja ili zapuštenosti, zlostavljanja ili

iskorištavanja, uključujući spolno zlostavljanje, dok o njemu brine roditelj(i), zakonski skrbnik(ci) ili neka druga odgovorna osoba kojoj je skrb djeteta povjerena.

Članak 23.

Države stranke priznaju da dijete s teškoćama u duševnom ili tjelesnom razvoju treba voditi ispunjen i dostojan život u uvjetima koji jamče dostojanstvo, jačaju djetetovo oslanjanje na vlastite snage i olakšavaju njegovo djelatno sudjelovanje u zajednici.

Članak 26.

Države stranke će svakom djetetu priznati pravo na socijalnu sigurnost, uključujući socijalno osiguranje, te će poduzeti potrebne mjere za puno ostvarenje ovoga prava u skladu s nacionalnim zakonodavstvom.

Članak 28.

Države stranke priznaju svakome djetetu pravo na obrazovanje .

Članak 30.

Djetetu koje pripada manjini ili koje je starosjedilačkog podrijetla ne smije se uskratiti njegovo pravo, da u zajednici s ostalim članovima njegove grupe, uživa svoju kulturu, ispovijeda svoju vjeru i obavlja vjerske obrede ili koristi svoj jezik.

Članak 33.

Države stranke poduzet će odgovarajuće mjere, uključujući zakonske, upravne, socijalne i prosvjetne mjere, kako bi djecu zaštitile od nezakonite uporabe opojnih droga te spriječile korištenje djece u nezakonitoj proizvodnji i trgovini takvim tvarima.

Međunarodni dani - promocija pojedinih prava

Međunarodni (i nacionalni) dani vezani uz neka od ljudskih prava ili prava djeteta mogu biti polazište za planiranje posebnih akcija. Akcije su kratkotrajne, ali ipak važne kao nadopuna kontinuiranim programima, jer senzibiliziraju sve sudionike i javnost za pitanje ljudskih prava, odnosno prava djeteta. U ovoj vježbi odgojitelji će u zajedničkom i grupnom radu odabrati pojedine dane i planirati sadržaje vezane uz obilježavanje tih dana, koristeći predloženu shemu. Po istoj se shemi može planirati akcija s roditeljima ili izraditi plakat za roditelje. (Popis međunarodnih datuma i dana nalazi se u Priručniku).

Međunarodni dan:

Cilj dana:

Što ćemo učiniti na razini vrtića?

Što ćemo učiniti u pojedinoj odgojnoj skupini?

Koga ćemo uključiti?

Što će time dobiti djeca?

Što ta aktivnost znači za odrasle?

Važno je pritom izbjeći samo deklarativnu svrhu ili se “koristiti djecom” za nešto što njima nije primjereno, što im je zamorno i ne razumiju (primjerice sudjelovanje djece u predstavama za odrasle koje bi za djecu moglo biti zamorno, nezanimljivo, prisilno).

Osobno dostojanstvo i jednakost

Uz predloženi radni list raspravlja se o situacijama u kojima je pojedinac osjetio da je povrijeđeno njegovo dostojanstvo, te kako reagiramo kad smo sami povrijeđeni ili smo povrijedili nečije dostojanstvo. Cilj je ove vježbe osvještavanje situacija u kojima percipiramo da netko narušava integritet pojedinca.

- Navedite situaciju u kojoj je vaše dostojanstvo bilo povrijeđeno i način na koji ste na to odgovorili:
 - a) u obitelji
 - b) na radnom mjestu
 - c) na ulici
- Navedite situaciju u kojoj ste vi povrijedili drugoga i način na koji je druga osoba odgovorila:
 - a) u obitelji
 - b) na radnom mjestu
 - c) na ulici
- Navedite situaciju u kojoj vas je dijete iz vaše grupe povrijedilo i način na koji ste vi na to odgovorili.

- Navedite situaciju u kojoj ste vi povrijedili dijete iz vaše grupe i način na koji je ono na to odgovorilo.
- Koje oblike povrede osobnog dostojanstva najčešće susrećete među predškolskom djecom (navedite najmanje tri oblika)?
.....
- Što obično učinite kad se djeca u vašoj grupi međusobno vrijeđaju?
.....
- Što obično učinite kad vam se roditelji obrate tvrdeći da njihovo dijete trpi uvrede od strane druge djece u vrtiću?
- Na koji način vaša ustanova štiti:
 - a) vaše osobno dostojanstvo
 - b) dostojanstvo djeteta
 - c) dostojanstvo roditelja
 - d) dostojanstvo same ustanove
- Navedite najmanje pet pravila za jačanje jednakosti i međusobnog poštovanja u vrtiću:
 - 1)
 - 2)
 - 3)
 - 4)
 - 5)

Partnerstvo odgojitelja i roditelja

Kako ga graditi u odnosu na prava djeteta i obitelji, te na obveze odgojitelja i roditelja?

Cilj je ove radionice osvijestiti potrebu definiranja razine i sadržaja očekivanja roditelja od odgojitelja i obrnuto, potrebu ugovaranja i dogovaranja poslova i obveza između odgojitelja i roditelja, te iskusiti mogućnosti odnosno moguće načine i sadržaje dogovaranja. Radionica se može provoditi samo s odgojiteljima i stručnim suradnicima pri čemu dio sudionika preuzima ulogu roditelja.

Redoslijed aktivnosti je sljedeći:

1. Svakom sudioniku daje se jedna od četiri liste - postoje dvije liste za roditelje (Moja prava su i Moje dijete treba) i dvije za odgojitelje (Moj posao je i Vaše dijete treba)

2. Individualni rad na listi očekivanja - popunjavanje redova dovršavanjem ili započinjanjem tvrdnje (10 min.)
3. Podjela u dvije skupine - roditelji i odgojitelji - ovisno o listi koju je osoba ispunjavala
4. Rad u skupini na sažimanju sadržaja individualnih lista - dva plakata roditelji i odgojitelji (15 min.)
5. Suočavanje skupina i njihovih očekivanja, rasprava
6. Izrada pravila ponašanja koja potpisuju i jedni i drugi (30 min.)

LISTA OČEKIVANJA OD ODGOJITELJA ispunjava roditelj		Radni materijal
MOJE DIJETE TREBA	I ZATO OD VAS OČEKUJEM	
biti čisto, suho i treba mu biti udobno	da mu dopustite da ima uz sebe predmet koji mu je važan	
biti sito i naspavano	da ga svaki dan izvedete u šetnju ili na igru na zraku	
biti prihvaćeno od druge djece	da ga naučite kako se to radi	
biti zdravo i zaštićeno	da budete uz njega dok ja ne dođem s posla	
osobu koja će ga voljeti	da mu to omogućite	
nova iskustva i nove doživljaje	da budete strpljivi i tolerantni	
da mu u vrtiću bude zanimljivo i da voli ići u vrtić		

LISTA OČEKIVANJA OD ODGOJITELJA ispunjava roditelj		Radni materijal
MOJE PRAVO JE	I ZATO OD VAS OČEKUJEM	
reći vam što želim da se u vrtiću radi	da me o tome redovito obavješćujete	
znati kako je moje dijete jelo i spavalo	da mi to pokažete	
biti s mojim djetetom što je više moguće	da Vas mogu nazvati telefonom	
tražiti od Vas savjet o odgoju mog djeteta	da se u to ne uplićete	
dati ime svome djetetu	da se o tome dogovorimo	

LISTA OČEKIVANJA OD RODITELJA ispunjava odgojitelj		Radni materijal
VAŠE DIJETE TREBA	I ZATO OD VAS OČEKUJEM	
biti čisto, suho i treba mu biti udobno	da mu dopustite da ima uz sebe predmet koji mu je važan	
biti sito i naspavano	da ga svaki dan dovedete do toga vremena u vrtić	
biti prihvaćeno od druge djece	da ga naučite kako se to radi	
biti zdravo i zaštićeno	da dođete po njega u vrijeme u koje ste mu obećali	
osobu koja će ga voljeti	da mu to omogućite	
nova iskustva i nove doživljaje	da budete strpljivi i tolerantni	
da mu u vrtiću bude zanimljivo i da voli ići u vrtić		

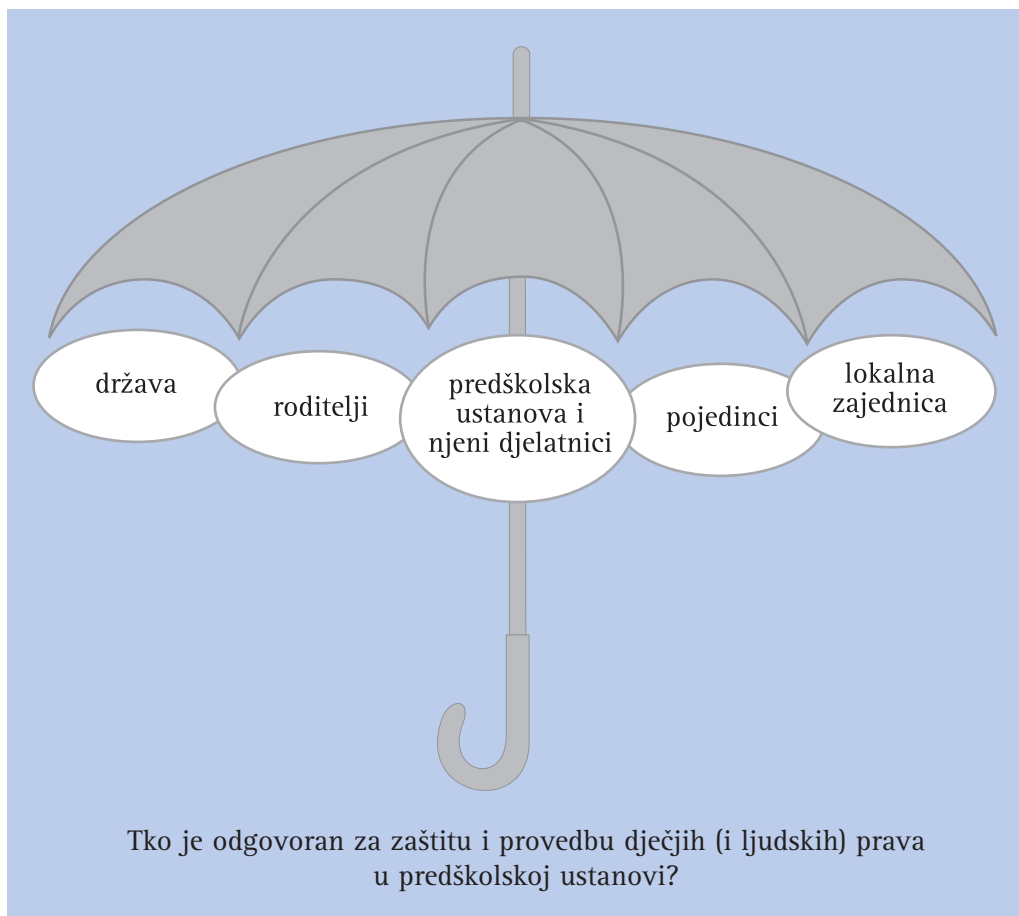
LISTA OČEKIVANJA OD RODITELJA ispunjava odgojitelj		Radni materijal
MOJ POSAO JE	I ZATO OD VAS OČEKUJEM	
	da ispunjavate ankete, upitnike koje ću Vam povremeno davati	
je takav da se djeca uz mene vežu, no i meni se može dogoditi da odem na bolovanje	da ga za to pripremite i potičete na samostalnost	
	da za to pokažete zanimanje	
	da se ne bunite ako nas tada ne nađete u vrtiću	
je takav da ne mogu napuštati djecu	da me o tome pitate	
je takav da mnogo puta od djeteta čujem što se događa u obitelji		
pomaziti vaše dijete ako ono to želi		
dogovarati se s vama o		

Tko je odgovoran?

Stručno usavršavanje djelatnika za ljudska prava i prava djeteta temelji se na koncepciji uključivanja svih sudionika u procesu predškolskog odgoja. Glavno polazište za povezano, učinkovito učenje djece o pravima i odgovornostima je suradnja između odgojitelja, djece i roditelja. Dakle, djelatnike treba osposobiti ne samo za rad s djecom, nego i za rad s roditeljima. Isto tako oni će razviti vlastitu socijalnu kompetentnost, razabrati gdje su njihova prava i kako shvatiti odgovornost za poštivanje ljudskih i dječjih prava općenito.

Stoga, kad već govorimo o pravima i odgovornostima, razložno je zapitati tko je odgovoran/obvezan poštivati i provoditi ljudska (odnosno dječja) prava?

Većina sporazuma u vezi s ljudskim pravima odnosi se na obveze vlada. Djeci koja su ostala bez roditelja, jer su ih roditelji ostavili (djeca ulice) ili zato što su žrtve rata, dužnost je i odgovornost vlade te zemlje da im osigura zdravu, sigurnu i zaštićenu sredinu, kvalitetno obrazovanje i zdravstvenu skrb. Članak 4. *Konvencije o pravima djeteta* govori da su vlade odgovorne za provedbu i zaštitu dječjih prava.

No, ovisno o konkretnom slučaju odgovorni mogu biti različiti subjekti, jednom jedni, a drugi put svi ili više njih (vidi skicu).

Prema predloženoj skici vodi se rasprava o tome tko je i za što odgovoran, u manjim grupama, a zatim se zaključci iznose u zajedničkom radu.

Tko je odgovoran za zaštitu i provedbu dječjih (i ljudskih) prava u predškolskoj ustanovi?

Govorimo li načelno, a ne u vezi s konkretnim slučajem - onda su tu uključeni svi čimbenici: država, lokalna zajednica, odgojitelji (i ostali djelatnici predškolske ustanove) te roditelji.

Upoznavanje interakcijskih metoda u radu odgojitelja

Budući da predložene aktivnosti za rad s djecom uključuju ne samo djelatnike predškolske ustanove i djecu nego - odgojitelje, djecu i roditelje - stručno usavršavanje odgojitelja odnosi se - osim na upoznavanje teorijskih osnova i normativnih akata u vezi s ljudskim (i dječjim) pravima - na jedno posve drukčije planiranje rada, a potom i na unošenje novih metoda rada s djecom i roditeljima.

To ujedno znači da u planiranje rada s djecom u vrtiću moraju biti uključeni roditelji i s njima se neposredno radi i dogovara okvirni program rada, vrijednosti i aktivnosti. Primjer ovoga je dogovor oko toga da se - nakon promatranja konkretne grupe djece u kojoj prevladava natjecateljski duh - odgojitelj odlučuje, na primjer, primijeniti igre i aktivnosti koje će ojačati duh međusobne podrške i suradnje. Za tu svrhu on mora dogovoriti i suradnju roditelja. Odgojitelj/ica sugerira da se u određenom vremenskom periodu sve obrazovne sadržaje (znanja i vještine) radi s fokusiranjem na dvije-tri vrijednosti: prijateljstvo, suradnja, empatija. Predložene aktivnosti koje se rade ne samo u grupi (u vrtiću), nego i u obitelji, te posebno kao susreti ili radionice djece zajedno sa svojim roditeljima u vrtiću - omogućavaju takvo usmjereno skladno djelovanje na odgoju za ljudska prava.

Stručno usavršavanje odgojitelja i stručnih suradnika treba uključiti njihovo zajedničko preispitivanje stereotipa koje imaju o roditeljima i djeci i samoprocjenu dosadašnjeg rada, a na temelju toga i dizajniranje vlastitih modela rada s razmjenom ideja, dosadašnjih uspješnih iskustava i metoda rada s roditeljima i djecom.

Rad s odgojiteljima može se provoditi tako da odgojitelji u parovima dogovaraju, a zatim predlažu situacije ili aktivnosti u kojima će djeca učiti primjerice suradnju ili stjecati sposobnost empatije. Pritom je potrebno staviti naglasak na provedbu, odnosno metode, kojima će se to postići. Parovi izvještavaju (iznose svoje prijedloge za aktivnosti) te slijedi rasprava.

Prava, odgovornosti, dužnosti, obveze

Radionice s odgojiteljima u kojima oni uče kako raditi na ostvarenju prava na život i ljudsko dostojanstvo u predškolskoj ustanovi povezano s obvezama, odgovornostima i dužnostima - pretpostavljaju sljedeće aktivnosti:

1. prepoznavanje općih i posebnih prava svih uključenih: roditelja, odgojitelja i djece u kontekstu predškolske ustanove (odgojitelje podijeliti u 3 skupine tako da svaka preuzme jednu od uloga: prvo navedu potrebe koje imaju kao roditelji/djeca/odgojitelji, zatim koja prava trebaju imati u zajedničkom kontekstu, te na kraju što nikako ne bi htjeli da im se dogodi kao roditeljima, odgojiteljima/djeci u kontekstu života u vrtiću)
2. primjeri diskriminiranja prava na život i ljudskog dostojanstva u vezi s različitostima (spolnim, dobnim, vjerskim, nacionalnim itd.); ovo pretpostavlja razmjenu iskustava među odgojiteljima i raspravu o nekoliko tipičnih primjera diskriminacije koje obično susrećemo u odgojiteljskoj praksi u vezi s ljudskim/dječjim pravima (spolne uloge, odnos prema romskom djetetu, odnos prema djetetu s posebnim potrebama, odnos prema odraslima/starima, itd.)
3. razmjena "dobrih primjera": odgojitelji sami navode svoje primjere kako uče djecu obvezama, odgovornostima i dužnostima i u kakvoj je to vezi s ljudskim/dječjim pravima
4. obvezivanje odgojitelja na pronalaženje dječje literature (slikovnica, stripova, priča, predstava) u kojima postoje zgodni primjeri ostvarenja/očuvanja prava).

Edukacija odgojitelja o pravima podrazumijeva i edukaciju o moralnom razvoju djeteta predškolske dobi.

Preuzimanje odgovornosti znači preuzimanje odgovornosti za posljedice koje nastaju ako smo nešto učinili odnosno nismo učinili. Odnosno ako se ne preuzme obveza i ne ispuni preuzeta odgovornost - slijede posljedice. Dijete ih najčešće doživljava povezane s nagradom ili kaznom. Dakako, dijete tek tijekom odrastanja stječe svijest i osjećaj odgovornosti za svoje odluke i čine. Ukoliko, na primjer, dijete učini nešto što može imati ili ima posljedice po život drugih, ono ne snosi krivičnu odgovornost upravo zato što nije odraslo.

Djeca vole preuzimati sitne obveze i odgovornosti upravo zato što ih to svrstava među odrasle. No neke obveze/odgovornosti postaju uskoro opterećenje i djeca ih nevoljko preuzimaju. Najtipičnije su za to higijenske navike ili briga za kućnog ljubimca. Mnogi su roditelji iskusili da usprkos svim obećanjima i ljubavi koju njihov (već mnogo odgovorniji i zreliji) srednjoškolac pokazuje prema mladom dalmatineru kojeg su nabavili - zaboravlja s njim izaći u šetnju, nahraniti ga ili za njim počistiti.

Vještine nenasilne komunikacije:

Kako pokrenuti tvrdoglavog magarca?

Ovaj primjer aktivnosti za stručno osposobljavanje odgojitelja moguće je uzeti kao putokaz u vještine nenasilne komunikacije. Nenasilnom komunikacijom ostvaruju se prava i pokazuje odgovornost za one postupke koji bi mogli narušiti tuđa prava.

Sudionici se podijele u promatrače i aktivne sudionike. Među aktivnim sudionicima se izabere "magarac", a ostali aktivni sudionici napuštaju prostoriju. Promatračima se postavlja zadatak da promatraju ponašanje aktivnih sudionika u zadanoj problemskoj situaciji: oni će jedan po jedan ulaziti u prostoriju i pokušati pokrenuti tvrdoglavog magarca da pođe kući. Koji su uspjeli, a koji nisu uspjeli navesti magarca da se pokrene? Koje metode su bile uspješne?

Svaki aktivni sudionik dobiva šibu kada ulazi u prostoriju gdje ga čeka magarac.

One aktivne sudionike koji su krivo krenuli i nisu nikako u stanju pokrenuti magarca voditelj prekida u nekom času. Nakon što se pokaže koji su postupci pokrenuli (škakljanje iza uha, pjevanje pjesmice, pričanje kao s osobom, milovanje), a koji ozlovoljili i još više ukopali magarca (ucjenjivanje, prigovaranje, naredba, prisila, fizičko tjeranje ili napad) - porazgovara se s aktivnim sudionicima kako su se osjećali u ovoj problemskoj situaciji i do kojeg su uvida došli. Što im se u ovoj aktivnosti ne sviđa? Što ovdje znači odgovornost (za koga, za što)? Što ovdje znači pravo? Koje pravo ima magarac? Tko preuzima odgovornost da se to pravo ne krši?

Djetetove osnovne potrebe i pravo na njihovo zadovoljavanje

U uvodnom izlaganju se sudionicima nudi znanje o potrebama prema Maslowu - s naglaskom na hijerarhiju motiva, te na podjelu na motive nedostatka i razvoja.

Zatim slijedi rad u malim grupama (po mogućnosti od 4 sudionika)

- **kako možemo ugroziti** - zadovoljavanje potrebe za sigurnošću, pripadanjem, poštovanjem i samopoštovanjem, potrebe za samoaktualizacijom - Kako to može odgojitelj učiniti djetetu - kako npr. stručni tim i ravnatelj ili drugi odgojitelji
- **kako omogućiti** zadovoljenje primarne potrebe za: sigurnošću; pripadanjem; poštovanjem; samoaktualizacijom - Kako to može odgojitelj omogućiti djetetu - kako npr. stručni tim i ravnatelj ili drugi odgojitelji
- Oko 10 - 15 minuta radi se u malim grupama, nakon čega glasnogovornici izvještavaju sljedećim redom - *ugrožavanje* od samoaktualizacije do "dna"

ljestvice hijerarhije potreba i *omogućavanje* od sigurnosti do vrha ljestvice.
Zaključci se pišu na veliki plakat.

STRUKTURA PLAKATA za sažimanje grupnog rada

OMOGUĆAVANJE ZADOVOLJENJA	POTREBA	UGROŽAVANJE ZADOVOLJENJA
	SAMOAKTUALIZACIJA	
	POŠTOVANJE I SAMOPOŠTOVANJE	
	PRIPADANJE	
	SIGURNOST	
	FIZIOLOŠKE POTREBE	

A kako je to kod tebe?

Sudionici radionice rade u parovima - svaki član skupine dobije jedno nasumce odabrano pitanje (pitanja se odnose na djetetove osnovne potrebe - iskazivanje, pravodobno zadovoljavanje, ponašanje kada potreba nije zadovoljena), govori o svojem iskustvu u vezi s pitanjem i pita svoga para kako je to kod njega. Na kraju vježbe raspravlja se o doživljaju pitanja, razlikama u odgovorima i stavu i to se komentira, analizira se barem jedan slučaj.

PITANJA ZA RAZMIŠLJANJE O DJETETOVU ŽIVOTU U SKLADU S PRAVOM NA OSNOVNE POTREBE:

Radni materijal

1. MOŽE LI DIJETE U VAŠOJ SKUPINI PITI VODU KAD GOD JE ŽEDNO?
2. MOŽE LI DIJETE U VAŠOJ SKUPINI JESTI KADA JE GLADNO?
3. MOŽE LI DIJETE U VAŠOJ SKUPINI KRETATI SE ONOLIKO KOLIKO ŽELI?
4. MOŽE LI DIJETE U VAŠOJ SKUPINI LEĆI I ODMORITI SE KADA JE UMORNO?
5. MOŽE LI DIJETE U VAŠOJ SKUPINI SPAVATI AKO JE POSPANO?
6. MOŽE LI DIJETE U VAŠOJ SKUPINI UTJECATI NA TO KAKVA JE TEMPERATURA U PROSTORJI ILI SE SVOJIM ODIJEVANJEM PRILAGODITI SOBNOJ TEMPERATURI?
7. MOŽE LI DIJETE U VAŠOJ SKUPINI KORISTITI WC KAD GOD IMA ZA TIME POTREBU?
8. MOŽE LI DIJETE U VAŠOJ SKUPINI BITI SIGURNO OD POVREĐIVANJA?
9. MOŽE LI DIJETE U VAŠOJ SKUPINI BITI SIGURNO U VAŠU BRIGU ZA NJEGA I NJEGOVE POTREBE?
10. KAKO SE PONAŠAJU DJECA VAŠE SKUPINE KADA SU ŽEDNA?
11. KAKO SE PONAŠAJU DJECA VAŠE SKUPINE KADA SU GLADNA?
12. KAKO SE PONAŠAJU DJECA VAŠE SKUPINE KADA SU UMORNA?
13. KAKO SE PONAŠAJU DJECA VAŠE SKUPINE KADA MORAJU NA WC?
14. KAKO SE PONAŠAJU DJECA VAŠE SKUPINE KADA IM JE HLADNO?
15. KAKO SE PONAŠAJU DJECA VAŠE SKUPINE KADA IM JE VRUĆE?
16. KAKO SE PONAŠAJU DJECA VAŠE SKUPINE KADA SU POSPANA?
17. KAKO SE PONAŠAJU DJECA VAŠE SKUPINE KADA IM JE MALO PROSTORA?
18. KAKO SE PONAŠAJU DJECA VAŠE SKUPINE KADA DOĐE NOVI ODGOJITELJ KOJEG NE POZNAJU?
19. KAKO SE PONAŠAJU DJECA VAŠE SKUPINE KADA SU BOLESNA?
20. VJERUJETE LI DJETETU KADA KAŽE DA JE ŽEDNO?
21. VJERUJETE LI DJETETU KADA KAŽE DA NIJE GLADNO?
22. VJERUJETE LI DJETETU KADA KAŽE DA MORA NA WC?
23. PO ČEMU VIDITE DA JE DJECI U GRUPI TIJESNO?
24. ŠTO MISLITE KADA JE DIJETE U VAŠOJ SKUPINI BOLESNO?
25. KOJI OSJEĆAJ SE U VAMA JAVLJA KADA JE DIJETE U VAŠOJ SKUPINI BOLESNO?

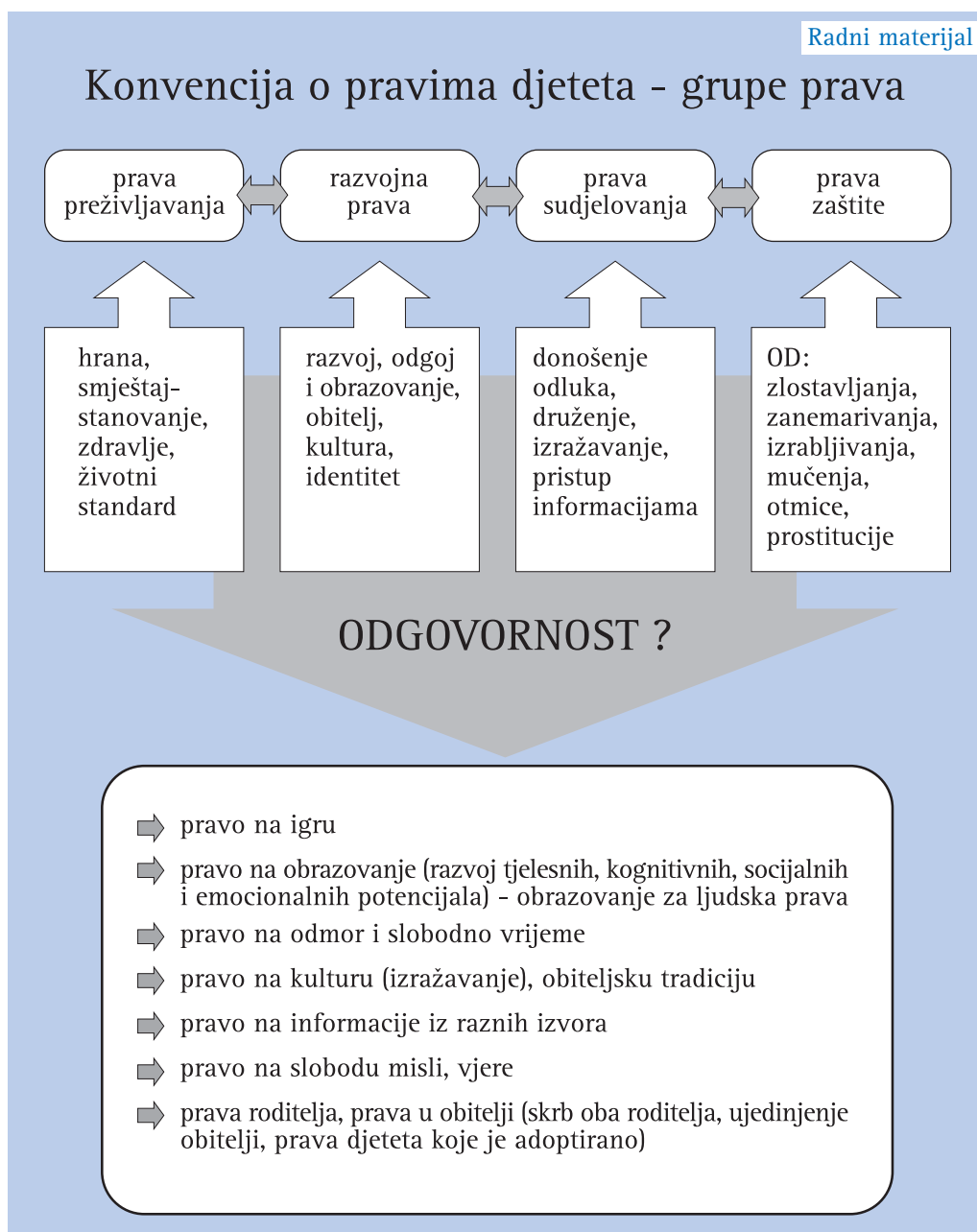
26. NA KOJI NAČIN OMOGUĆAVATE DJETETU DA ZA VRIJEME BORAVKA U VRTIĆU BUDE NJEGOвано?
27. ZNAJU LI DJECA U VAŠOJ SKUPINI VEĆ UJUTRO ŠTO ĆE SE ZBIVATI TOGA DANA U VRTIĆU - GDJE ĆE SE IĆI U ŠETNJU, ŠTO ĆE IMATI OD IGRAČAKA NA DVORIŠTU, ŠTO ĆE BITI ZA RUČAK, KOJA ĆE SE PRIČA PRIČATI PRIJE POPODNEVNOG ODMORA I SL.?
28. JE LI VAM KADA DIJETE POBJEGLO IZ SKUPINE IZVAN KRUGA VRTIĆA I ŠTO SE USTVARI DOGODILO?

PITANJA ZA PROMIŠLJANJE O ODGOJU O I ZA PRAVA:

1. ZNA LI SVAKO DIJETE U VAŠOJ SKUPINI DA MOŽE PITI VODU KAD GOD JE ŽEDNO?
2. ZNA LI SVAKO DIJETE U VAŠOJ SKUPINI DA VAM SE MOŽE POVJERITI AKO JE JAKO GLADNO?
3. ZNA LI SVAKO DIJETE U VAŠOJ SKUPINI DA MOŽE IĆI NA WC KADA ZA TIME IMA POTREBU?
4. ZNA LI SVAKO DIJETE U VAŠOJ SKUPINI GDJE SE MOŽE ODMORITI AKO JE UMORNO I AKO MU TREBA MALO MIRA?
5. ZNA LI SVAKO DIJETE U VAŠOJ SKUPINI DA MOŽE TRAŽITI OD VAS DA PREMJEŠTITE NEKE DIJELOVE NAMJEŠTAJA ILI NEKE KUTIĆE AKO MU TREBA VIŠE PROSTORA ZA KRETANJE I IGRU?
6. ZNA LI SVAKO DIJETE U VAŠOJ SKUPINI DA MOŽE OBRISATI NOS, ILI IĆI OPRATI RUKU KAD GOD TO ŽELI NAPRAVITI?
7. ZNA LI SVAKO DIJETE U VAŠOJ SKUPINI DA MOŽE OD VAS TRAŽITI DA ZATVORITE ILI OTVORITE PROZOR PREMA POTREBI?
8. ZNAJU LI DJECA VAŠE SKUPINE DA VAM MOGU REĆI AKO IH NEŠTO BOLI?
9. JESTE LI KADA U PROTEKLIM GODINU DANA ZASTUPALI PRAVO NEKOG DJETETA KOD NJEGOVIH RODITELJA I KOJE?
10. JESTE LI KADA U PROTEKLIM GODINU DANA ZASTUPALI PRAVO NEKOG DJETETA KOD DRUGE DJECE I KOJE?
11. JESTE LI KADA U PROTEKLIM GODINU DANA ZASTUPALI PRAVO NEKOG DJETETA KOD STRUČNIH SURADNIKA I KOJE?
12. JESTE LI KADA U PROTEKLIM GODINU DANA ZASTUPALI PRAVO NEKOG DJETETA KOD SVOJEG RAVNATELJA I KOJE?
13. JESTE LI KADA U PROTEKLIM GODINU DANA ZASTUPALI PRAVO NEKOG DJETETA KOD POMOĆNOG OSOBLJA I KOJE?
14. JESTE LI KADA U PROTEKLIM GODINU DANA ZASTUPALI PRAVO NEKOG DJETETA KOD ZDRAVSTVENOG VODITELJA I KOJE?
15. NA KOJI NAČIN POTIČETE DJECU NA AKTIVAN ODNOS PREMA HRANI KOJU JEDU?
16. NA KOJI NAČIN POTIČETE DJECU NA AKTIVAN ODNOS PREMA PROSTORU U KOJEM ŽIVE?

Što su razvojna prava?

Odgjitelji rade u paru. Pišu listu prava za koja smatraju da pripadaju u razvojna prava. U zajedničkoj raspravi obrazlažu se razlozi zašto pojedino pravo pripada razvojnim pravima i na velikom papiru (ili prozirnici) radi zajednička lista razvojnih prava. Potom se analiziraju kategorije prava i razvojna prava prema predloženoj shemi. Shema daje pregled podjele prava iz Konvencije o pravima djeteta na četiri kategorije, te njihovu međusobnu povezanost.

Odgovornost za osiguravanje i oživotvorenje razvojnih prava

Nakon određenja koja prava pripadaju kategoriji razvojnih prava (uz isticanje međusobnih prožimanja svih prava), raspravlja se o odgovornostima (društvene zajednice, obitelji i predškolske ustanove) u osiguravanju razvojnih prava djeteta. Odgojitelji dobivaju shemu: Razvojna prava - tko je odgovoran? (navedena prethodno u Priručniku u tekstu o razvojnim pravima). Radi se u tri grupe pri čemu jedna raspravlja o odgovornosti društvene zajednice, druga o obiteljskoj odgovornosti, a treća o odgovornosti dječjeg vrtića sa stajališta razvojnih prava djeteta.

Radni materijal

RAZVOJNA PRAVA - TKO JE ODGOVORAN?

Društvena zajednica

- za okruženje koje uvažava, osigurava, promiče i štiti prava djeteta
- za informiranje, edukaciju i savjetovanje roditelja u području skrbi za dijete i poticanja njegova razvoja
- za oživotvorenje prava svakog djeteta na odgovarajuće izvanobiteljske poticaje (optimalni program za dijete)

Obitelj

- za korištenje osobnih i društvenih potencijala za poticanje djetetova razvoja (činiti i znati tko/što drugi trebaju činiti)

Dječji vrtić

- za kvalitetu programa i njegovu prilagođenost potrebama sredine, za ozračje u ustanovi, za model (osoblje), za rad s djetetom/djecom u odgojnoj skupini i rad s roditeljima

Zaštita razvojnih prava - situacija u hrvatskoj i u dječjem vrtiću

U radionici se s odgojiteljima raspravlja o zaštiti pojedinih razvojnih prava kako bi se preciziralo značenje tih prava iz *Konvencije o pravima djeteta* (ne deklarativna navođenja, već analiza stvarnog značenja pojedinog prava), odredile razlike u značenju pojmova zaštita prava, promicanje prava, odgoj u, za i o pravima, te kritički analizirala i osvijestila stvarna situacija u ustanovi glede zaštite i promicanja razvojnih prava djeteta.

Odgojitelji su u velikom krugu. Na pod se, jedno nasuprot drugome u niz stavljaju papiri, a na svakom od njih je velikim slovima ispisano jedno pravo iz

kategorije razvojnih prava. Na jednu stranu se nižu papiri npr. bijele boje, a na drugu stranu papiri npr. plave boje. Na njima su ispisana prava tako da isto pravo na bijelom papiru stoji točno nasuprot tom pravu na plavom papiru.

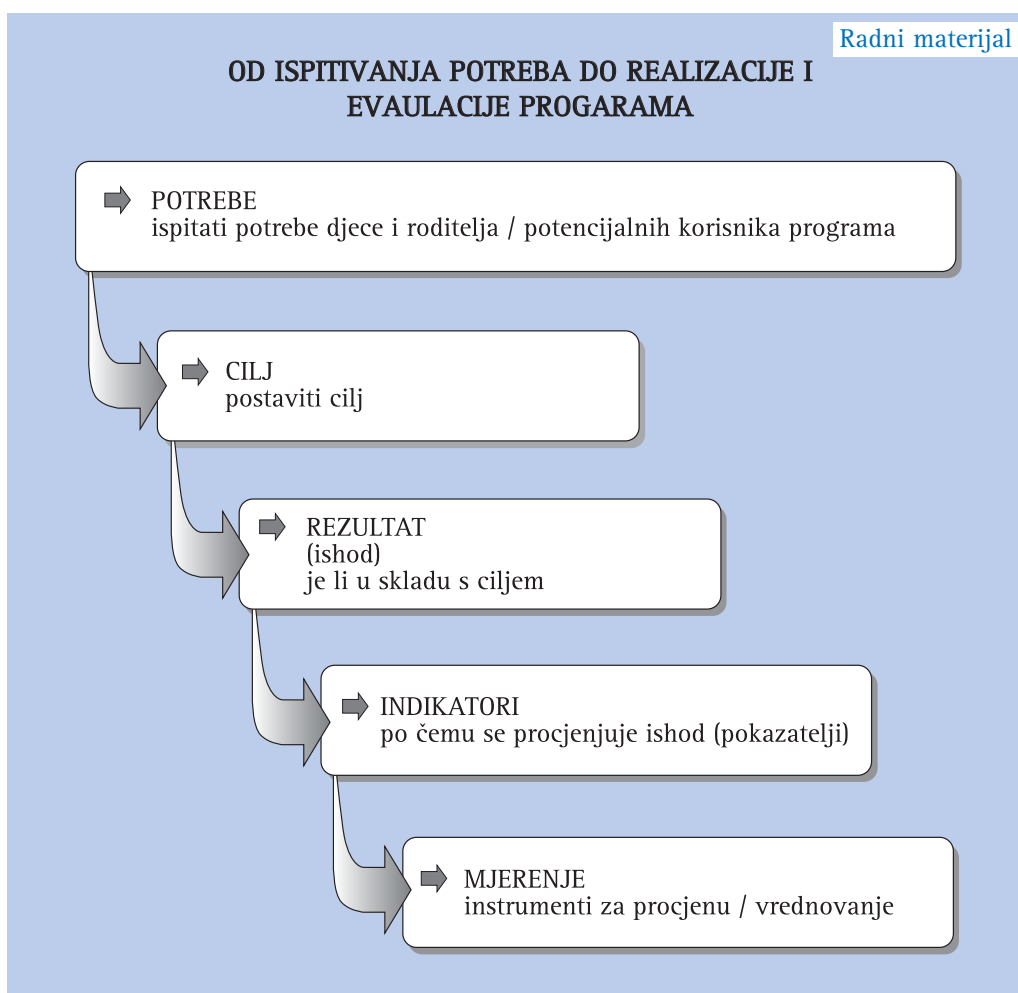
PRAVO NA IGRU		PRAVO NA IGRU
PRAVO NA UČENJE u cilju tjelesnog, kognitivnog, emocionalnog i socijalnog razvoja		PRAVO NA UČENJE u cilju tjelesnog, kognitivnog, emocionalnog i socijalnog razvoja
PRAVO NA ODMOR I SLOBODNO VRIJEME		PRAVO NA ODMOR I SLOBODNO VRIJEME
PRAVO NA KULTURU		PRAVO NA KULTURU
PRAVO NA INFORMIRANJE		PRAVO NA INFORMIRANJE
PRAVO NA SLOBODU MISLI		PRAVO NA SLOBODU MISLI
PRAVO NA SLOBODU VJERE		PRAVO NA SLOBODU VJERE
PRAVO NA OBITELJSKU SKRB		PRAVO NA OBITELJSKU SKRB
PRAVO NA IDENTITET (osobni, obiteljski, nacionalni)		PRAVO NA IDENTITET (osobni, obiteljski, nacionalni)

Svaki odgojitelj uzima crvene i zelene kvadratiće (ili kružiće) i stavlja ih na papir ispod naziva prava. Crvene stavlja ukoliko misli da se to pravo ne štiti i ne osigurava dovoljno (s jedne strane u ustanovi, i s druge strane u našoj zemlji općenito), a zelene ako smatra da je stanje zadovoljavajuće. Slijedi rasprava, po-najprije o onim pravima gdje je evidentno da se “papir-vrtić” i “papir - Hrvatska” izričito razlikuju (crveno zelena kombinacija je vrlo uočljiva pa se lako dobiva pregled o tome što većina misli). Zatim se analiziraju ona prava koja su obilježena samo jednom bojom (bilo crvenom ili zelenom), potom ona koja su izrazito šareno označena (što govori o bitnom neslaganju sudionika glede situacije s pojedinim pravom). Naravno, raspravlja se o svim pravima o kojima odgojitelji žele izreći svoje mišljenje, odnosno komentirati dobivenu sliku/situaciju. Rasprava je i dobra prilika da se razgovara o tome što tko od sudionika pod tim misli kad govori o pojedinom pravu, jer ne percipiraju svi jednako, predznanja nisu ista.

Kvaliteta programa za dijete kao jedno od razvojnih prava

Prema predloženoj shemi odgojitelji u grupnom radu (4-5 sudionika) rade plan za uvođenje konkretnog programa za predškolsku djecu. Oni određuju kako će ispitati potrebe djece i roditelja, koji će cilj postaviti u odnosu na potrebe, koje rezultate očekuju, kako će i prema čemu procjenjivati rezultate i kako će mjeriti rezultate, odnosno uspješnost programa.

Svaka skupina izvještava o učinjenom i slijedi rasprava.

Podsjetnik za raspravu:

Jesu li dobro postavljeni ciljevi u odnosu na potrebe?

Jesu li cilj i rezultat usklađeni?

Kako se odvijao / će se odvijati proces?

Je li izvođenje programa efikasno?

Kakvi su rezultati, njihov utjecaj?

Jesu li ciljevi još uvijek oni koji vrijede ili ih treba mijenjati?

Koji elementi čine program stabilnim, hoće li se moći održati?

Kvaliteta programa sa stajališta raznih čimbenika

Uvođenje novog programa s ciljem osiguravanja razvojnih prava svakog djeteta i omogućavanja pristupa kvalitetnim izvanobiteljskim programima za svu djecu predškolske dobi, može se planirati/analizirati i sa stajališta čimbenika koji sudjeluju u njegovu kreiranju i korištenju - djeteta, obitelji i zajednice. Pritom je važno odrediti potrebe, koji je cilj sa stajališta pojedinog čimbenika, kakvi se rezultati očekuju, koji su pokazatelji uspješnosti i kako će se oni mjeriti radi evaluacije programa. Dakle, prethodna shema sada se primjenjuje i analizira i sa stajališta čimbenika koji sudjeluju u odgojno-obrazovnom procesu.

Odgojitelji rade u parovima. Biraju neki od programa koji je prethodno bio predstavljen u grupnom radu (primjerice *igraonica za djecu koja nisu korisnici primarnog programa*) i određuju potrebu, cilj, rezultat, pokazatelje uspješnosti i metode procjene i mjerenja efikasnosti sa stajališta djeteta, roditelja/obitelji i zajednice/društva. U raspravi treba naglasiti da je uvijek primarna dobrobit djeteta (čl. 3. Konvencije) i da ona ne smije biti žrtvovana radi bilo kakvog interesa društva ili roditelja.

Radni materijal

Odaberite jedan zamišljeni program za predškolsku djecu koji je jedna od aktivnosti u nekom projektu. Projekt je pokrenut s ciljem da se potaknu i razvijaju raznovrsni programi poticanja djetetova cjelokupnog razvoja.

Pokušajte odrediti na koje potrebe (djece, roditelja/obitelji i zajednice/društva) će taj zamišljeni program odgovoriti, odredite cilj programa, rezultat koji očekujete, pokazatelje po kojima ćete prepoznati da je rezultat postignut i načine - instrumente kojima možete provjeriti postignuća.

	dijete	roditelj/obitelj	zajednica/društvo
potrebe			
cilj			
rezultat/i			
pokazatelji			
mjerenje			

Pravo na pristup izvanobiteljskom predškolskom programu - pravo na kvalitetu programa

Razvojna prava ne odnose se samo na osiguravanje kvalitete programa za djecu koja su obuhvaćena nekim od izvanobiteljskih programa nego i na pravo svih na pristup izvanobiteljskom programu. Upravo ovo pravo je često zanemareno o čemu govori i činjenica da su manje od polovine predškolske djece u Hrvatskoj korisnici nekog od izvanobiteljskih programa. Da bi odgojitelji osvijestili taj problem, za koji se obično smatra da nije u njihovoj domeni, već u domeni društvene zajednice, potrebno je ukazati na njega i u raspravi pokušati doći do nekih rješenja koja je moguće provesti u predškolskoj ustanovi ili potaknuti odgojitelje i roditelje na akciju kojoj je cilj senzibilizacija zajednice za problem.

Rad s odgojiteljima odvija se u pet grupa od kojih svaka ima posebnu zadaću, odnosno predstavlja neki od čimbenika koji su odgovorni ili mogu utjecati na osiguravanje pristupa programima ili na povećanje kvalitete postojećih programa. Cilj je ove radionice rasprava i senzibilizacija za problem, a ne nekritičko prihvaćanje jednog od ponuđenih rješenja, jer crno-bijela rješenja koja se nude u dvije alternative i sama nisu prihvatljiva.

Situacija:

Radni materijal

U jednoj zemlji 45 % djece od prve godine života do polaska u školu obuhvaćeno je nekim od izvanobiteljskih predškolskih programa. Ostalih 55 % djece iz različitih se razloga ne koristi nikakvim programima (nema ih, nisu dostupni, nisu odgovarajući za način zadovoljavanja djetetovih potreba i sl.).

Postojeći programi razlikuju se kvalitetom, ima ih vrlo kvalitetnih, osrednjih i prilično siromašnih sa stajališta skrbi za dijete i poticanja njegova cjelokupnog razvoja, suradnje s roditeljima i afirmiranosti ustanove u lokalnoj zajednici.

Zemlja dobiva donaciju koja je namijenjena razvoju predškolskog odgoja / raznovrsnih izvanobiteljskih programa.

Kako upotrijebiti novac?

1. mogućnost: povećati kvalitetu postojećih osrednjih i lošijih programa kako bi djeca i roditelji koji se koriste izvanobiteljskim programima imala podjednake uvjete i kvalitetu te optimalne programe
2. mogućnost: uložiti donaciju u širenje mreže programa kako bi svojoj djeci bilo omogućeno korištenje nekog od njih, što osigurava veći pristup, iako kvaliteta većine programa ostaje upitna.

Slijedi rad u manjim grupama, obrazloženje izbora i argumentiranje s raznih pozicija:

1. grupa: predstavlja savjetnike koji se bave razvojem i predškolskim programima; stručne službe koje se bave predškolskim odgojem na lokalnoj razini

2. grupa: predstavlja stručne timove i odgojitelje dječjih vrtića
3. grupa: predstavlja udrugu roditelja darovite djece koja su uključena u primarni program
4. grupa: predstavlja roditelje čija djeca nisu obuhvaćena nijednim programom
5. grupa: predstavlja donatora

U pravima, za prava i o pravima

Kako se poticanje, osiguravanje, promicanje i odgoj za ljudska prava u dječjem vrtiću provode na tri razine (okruženje, svakodnevni postupci u komunikaciji s djetetom i roditeljima i aktivnosti usmjerene na učenje o pravima), sljedeću shemu može koristiti svaki odgojitelj kako bi konkretizirao vlastite postupke glede osiguravanja razvojnih prava djeteta. Rad s odgojiteljima na predloženom materijalu može se provoditi na sljedeći način: svaki odgojitelj bira jedno od razvojnih prava, a zatim navodi primjere u kakvom je okruženju to pravo zadovoljeno, kako on u komunikaciji s djetetom/djecom svojim izravnim djelovanjem pomaže djetetu da ostvari to pravo i da stječe vještine potrebne za oživotvorenje vlastitog prava i prava druge djece te u kojoj aktivnosti dijete uči da ima to pravo i da isto imaju i druga djeca.

PRAVO NA:	KADA JE TO PRAVO U DJEČJEM VRTIĆU ZADOVOLJENO? (primjer)	JA POMAŽEM DJETETU DA TO PRAVO ZADOVOLJI TIME ŠTO ... (primjer)	DA ONO IMA TO PRAVO I DA GA IMAJU DRUGI DIJETE UČI U SLJEDEĆOJ AKTIVNOSTI (primjer):
<ul style="list-style-type: none"> → IGRU → UČENJE koje pomaže u tjelesnom, kognitivnom, emocionalnom i socijalnom razvoju → ODMOR I SLOBODNO VRIJEME → KULTURNE AKTIVNOSTI izražavanje vlastite kulture i upoznavanje kulturnih različitosti → INFORMIRANJE → SLOBODU MISLI → SLOBODU VJERE → OBITELJSKU SKRB → IDENTITET (osobni, obiteljski, nacionalni) 			

Radni materijal

Predloženu shemu odgojitelj može koristiti u planiranju svoga rada na razvojnim pravima djeteta, a može mu poslužiti i u evaluaciji rada za dobivanje povratnih informacija od drugih (primjerice, ispunjene materijale odgojitelji mogu međusobno razmjenjivati, uz mogućnost rasprava u radionicama i nadopune tekstova među kolegama).

Često je odgojiteljima najteže navesti primjere za igre i aktivnosti u kojima djeca uče o tome da svi imaju neko određeno pravo. Stoga je dobro dati im dodatni materijal kao podsjetnik što djeca mogu naučiti o razvojnim pravima (materijal u Priručniku, dio o razvojnim pravima "Pravo na razvoj - što dijete može naučiti o tome").

Razmjena ideja među odgojiteljima

Rad na razvojnim pravima nije samo pitanje prigodnih i povremenih akcija nego ponajprije dio svakodnevnog življenja u predškolskoj ustanovi. To je proces u kojem i odgojitelji uče, a njihova međusobna suradnja i razmjena mišljenja ima neprocjenjivu vrijednost. Međusobno pomaganje i timski rad ne samo da odražavaju atmosferu u kojoj se žive ljudska prava i prava djeteta, već mogu dati i svakodnevne vrlo konkretne rezultate. Ako svaki od odgojitelja razradi jednu od ideja (iz literature i uz vlastitu kreaciju), niz sakupljenih ideja može biti mali "vrtički priručnik" o igrama i aktivnostima u kojima djeca uče svoja prava i prava drugih. Stoga svaki odgojitelj razrađuje jednu ideju prema predloženoj shemi, materijali se razmjenjuju u odgojnim skupinama, nadopunjavaju idejama i komentarima i vraćaju autoru na doradu, a primjere koriste u radu svi.

Radni materijal

PRAVO:
 DOB DJECE ZA KOJU SE PREPORUČA:
 IGRA/AKTIVNOST U KOJOJ ĆE DIJETE UČITI O TOM PRAVU (kratki opis)

KOMENTARI:

? = nejasno

!!! = izvrsno

++ = dobro

+ = dobro, treba doraditi

Voditi i/ili biti vođen

Cilj ove aktivnosti je osvijestiti vlastite osjećaje nesigurnosti i potrebu za zaštitom. Stoga je ona dobra priprema za rad s djecom na zaštitnim pravima.

Odgojitelji se podijele u parove. Jedan član para zaveže maramu preko očiju, drugi ga vodi kroz prostoriju. Aktivnost traje 5 minuta.

Članovi zamijene uloge (trajanje i ove aktivnosti je 5 minuta).

Voditelj aktivnosti skupa s odgojiteljima komentira aktivnost. Svakom članu postavlja sljedeća pitanja:

- Što vam se više sviđalo - da vodite ili da budete vođeni? Zašto?
- Kako ste se osjećali kad ste vodili? Zašto?
- Kako ste se osjećali kad ste bili vođeni? Zašto?
- Možete li te osjećaje povezati s nekim iskustvima i situacijama iz svakodnevnog života?
- Koje su osobine osoba u vašem životu uz koje ste se osjećali i/ili se osjećate zaštićeno i sigurno?

Prava djece s posebnim potrebama

Cilj i zadaće ove vježbe su:

- informiranje i osvješćivanje sudionika o pravima djece s posebnim potrebama
- razmjena stručnih iskustava i rad na jačanju osobnih stručnih snaga za promjene u odgojnoj praksi glede povoljnijih uvjeta za prevenciju poremećaja u ponašanju i zastoja u razvoju općenito.

Uvodno predstavljanje sudionika u grupi - verbalno i neverbalno, uz ukazivanje na vlastitu posebnost. Slijedi refleksija: je li bilo lakše predstaviti se verbalnim ili neverbalnim načinom, kakvu sliku imamo o sebi.

Voditelj poziva da svaki sudionik opiše kratko (iz vlastitog iskustva) ponašanje i potrebe jednog djeteta s posebnim potrebama (na listić bez potpisa, ali s osobnim znakom na preklopljenom listiću). Pitanje je kako pomoći djetetu s posebnom potrebom i sebi kao odgojitelju. Preklopljeni listići se stave u zajedničku kutiju. Sudionici izvlače papiriće, nadopisuju svoje mišljenje, a potom svatko uzima papirić sa svojim znakom. Slijedi rasprava jesu li zadovoljni ponuđenim rješenjima/ odgovorima, što smatraju da je posebno korisno...

Dolazi nam dijete s posebnom potrebom

Voditelj daje opis situacije: dolazi nam novi prijatelj, slabovidno dijete, dijete koje teško hoda, dijete koje već čita i piše, svira...

Sudionici se podijele u 4 grupe i svaka razmotri jednu situaciju - kako se pripremiti, tko se sve treba pripremiti, koga treba pripremiti... Glasnogovornik

svake podskupine iznosi specifičnosti pripreme za svaku situaciju. Slijedi rasprava (refleksija) o važnosti pripreme i njenim dimenzijama - obvezama i odgovornostima.

Igrom do povjerenja u druge i sebe

Ljuljačka povjerenja - Po 5 do 6 sudionika u grupama s napola ispruženim rukama i dlanovima okrenutim od sebe pridržavaju jednog sudionika koji stoji u sredini zatvorenih očiju, i ljulja se u svim smjerovima. Svi sudionici trebaju naizmjenično biti u krugu i ljuljati se. Slijedi razgovor (refleksija) o tome kako su se osjećali kao ljuljani, dakle oni koji ovise o drugom, i kao podrživači (oni koji pomažu drugom) i zbog čega.

Gusjenica komplimentata - Sudionici stanu u 2 vrste okrenute jedna prema drugoj. Svaki sudionik svakome treba reći jedan kompliment i pomaknuti se za jedno mjesto udesno tako dugo dok svaki sa svakim ne razmijeni kompliment. Ova vježba stvara veselo ozračje i pridonosi pozitivnoj slici o sebi, samopoštovanju.

Na kraju svaki sudionik na listić procjene sa skalama 1-5 upisuje svoju procjenu uspješnosti radionice (zadovoljstvo druženjem, nove stručne spoznaje o temi, korisnost za praksu, ostvarena očekivanja i primjedbe i prijedlozi).

Evaluacija radionice / seminara

Nakon radionica i/ili seminara za odgojitelje provodi se evaluacija. Ukoliko se radilo o interaktivnom procesu, dakle seminaru koji je uključivao aktivno sudjelovanje odgojitelja, na uspješnost rada utjecali su svi sudionici. Stoga evaluacija u kojoj odgojitelji procjenjuju pojedino predavanje/radionicu/predavača/voditelja ne daje objektivnu sliku o tome što se zbivalo, koliko je to korisno, kako su se sudionici osjećali, što su novo naučili i sl. Stoga je dobro provesti tzv. grupnu evaluaciju. Podijeljeni u pet skupina sudionici raspravljaju, svaka skupina o pojedinom segmentu seminara. To je prilika da svaki iznese svoje viđenje i da možda uoči ono što sam nije primijetio. Primjerice, netko smatra da metode nisu bile primjerene sadržaju, drugi članovi skupine se ne slažu i argumentiraju mišljenje, prvi sudionik mijenja svoje mišljenje pod utjecajem skupine. Naime, svaka skupina daje zajedničku "ocjenu" određenog segmenta seminara što znači da svi pridonose.

Svaka skupina ima posebnu zadaću: prva daje osvrt na sadržaj seminara, druga na metode i oblike rada, treća na organizaciju seminara i tijek aktivnosti, četvrta na aktivnost samih sudionika i koliko su oni pridonijeli uspješnosti, a

posljednja, peta skupina daje osvrt na “društveni život”, odnosno na razmjenu iskustava, neformalne razgovore i kontakte s drugim sudionicima. Svoj osvrt skupina može dati u pisanom obliku (svi imaju na raspolaganju velike papire za prezentaciju i pribor za pisanje), putem crteža, tablice, grafikona, skale i sl. U ime svake grupe o rezultatu izvještava dogovoreni predstavnik, a u raspravu se mogu uključiti svi. Svaka skupina dobiva priloženi materijal:

GRUPNA EVALUACIJA

Radni materijal

- seminar - interaktivni proces (ovisi o svim sudionicima, predavačima i voditeljima radionica; stoga treba evaluirati participaciju i uspješnost sa stajališta svih koji su sudjelovali i doprinosili dinamici)
- sudionici se podijele u 5 grupa/jedan dogovoreni predstavnik koji zapisuje i kasnije prezentira rad grupe
- svaka grupa ima zadatak da raspravi, a zatim iznese mišljenje o jednom od elemenata seminara (to se može učiniti verbalno, prema zapisanim bilješkama, crtežom ili na drugi način koji grupa dogovori)
 1. **sadržaji** (omjer poznatog i novog, odgovaraju li sadržaji temi, jesu li primjereni, koliko proširuju opće znanje o temi, potiču na razmišljanje, koliko su primjenjivi, koliko je to važno u svakodnevnom radu, jesu li sadržaji stimulirajući da se na njima više radi u praksi...)
 2. **metode i oblici rada** (primjereno temi, dinamično, izmjena raznih tipova aktivnosti, interaktivno, izaziva ili održava interes, poticajno za aktivno uključivanje, mogu biti primjer za način rada s djecom...)
 3. **organizacija rada** (izmjena teorijskih spoznaja i iskustvenih radionica, vremenski slijed i trajanje, protočnost informacija, ritam rada, ritam tijekom dana...)
 4. **aktivnost sudionika** (koliko su bili zainteresirani, koliko aktivni, davanje ideja i inicijative, spremnost na aktivno sudjelovanje, doprinos kvaliteti seminara vlastitom participacijom...)
 5. **“društveni život”** (vrijeme za neformalne kontakte, upoznavanje drugih, drukčijih i sličnih, dinamika, okruženje u kojem se sve zbiva...)
- mogu se odrediti i ocjene - ocjene su na skali od 1 do 10 (1 = najlošije, 10 = najbolje) uz obrazloženja zašto takva ocjena, kako je grupa došla do ocjene, slažu li se svi...
- prezentacija - može se pisati, crtati, šarati, usmeno izlagati..., ili sve to kombinirati
- predstavnici grupa izlažu zajedničko mišljenje grupe

3.

Praćenje i vrednovanje odgojno-obrazovnog djelovanja u području ljudskih prava i prava djeteta

Vrednovanje u području odgoja za ljudska prava odnosi se na procjenu postignuća cilja i ostvarenja zadataka, te procjenu kvalitete procesa u kojem se odgojno djelovanje odvija. S obzirom na to da je odgoj za ljudska prava razvojni, cjeloviti proces, i vrednovanje u tom području odgoja kontinuirani je i trajni proces. Ono se ne smije usmjeriti samo na uspješnost rješavanja trenutačnih problema u ponašanju pojedinca. Ono zahtijeva slušanje i praćenje djeteta, a ne njegovo kategoriziranje. Odgoj za ljudska prava ne daje brze rezultate. Ponekad se oni, nakon dužeg razdoblja intenzivnog rada s djecom, javljaju naglo i neočekivano (npr. odgojitelj odjednom primjećuje manje agresivnosti u grupi ili djecu koja žele pomagati drugima).

Cilj je vrednovanja povratna informacija odgojitelju o postignućima, ali i davanje djeci povratne informacije o njihovoj uspješnosti. U predškolskoj dobi moguće je pratiti i vrednovati postignuća na razini:

- osobnih promjena u ponašanju djece
- funkcioniranja grupe i zajednice
- cjelokupnog općeg ozračja u ustanovi.

Vrednovanje može biti učinjeno nakon određenog ciklusa aktivnosti ili zajedničkih akcija, na kraju svake aktivnosti, tijekom aktivnosti (igra, priča, razni oblici izražavanja) ili kombinirano (tijekom i na kraju aktivnosti ili ciklusa). Za vrednovanje se može koristiti razgovor s djetetom nakon određene situacije, razgovor s grupom djece nakon određene aktivnosti ili posebno pripremljeni instrumenti procjene za odgojitelje (praćenje postignuća promatranjem svakog pojedinog djeteta, praćenje grupne dinamike), kao i materijali za djecu (slikovni).

Na razini osobnih postignuća djece, te života grupe, iz čega proizlazi i cjelokupno ozračje, moguće je pratiti sljedeće kategorije:

- suradnja s drugima u rješavanju zajedničkih problema u grupi
- komunikacija sa svim članovima grupe u grupnom radu (slušanje, neprekidanje dok drugi govore)
- pravednost u dijeljenju igračaka i materijala za igru i aktivnosti
- ponašanje u sukobima, vlastitim i druge djece
- davanje i prihvaćanje ideja za aktivnosti
- zainteresiranost za različitost
- priznavanje vlastitih pogrešaka
- želja za uključivanjem u zajedničke aktivnosti
- pokušaji pronalaženja novih načina rješavanja problema
- reagiranje prema činjenicama, a ne trenutnim emocijama
- donošenje sudova koji su pravedni za sve
- poštivanje suigrača i sugovornika
- interes za druge
- pomaganje drugima
- spremnost za dijeljenje s drugima
- zainteresiranost za probleme zajednice
- pridržavanje pravila
- poštivanje svoje, tuđe i zajedničke imovine
- odlučivanje o izboru

Kako uspješnost odgojnog djelovanja ustanove i cjelokupni institucionalni kontekst ovise i o suradnji ustanove i obitelji, u vrednovanje trebaju biti uključeni i roditelji, s jedne strane radi davanja povratne informacije o uočenim efektima odgoja za ljudska prava, a s druge strane radi vlastite edukacije u ovom odgojnom području.

Vrednovanju treba posebnu pozornost posvetiti i na zajedničkim sastancima i raspravama (aktivima) odgojitelja i stručnih timova, ne zbog toga da se proziva pojedince, već zato da se osvještavaju postupci koji daju bolje rezultate i potiče ono djelovanje odgojitelja koje u kraćem ili duljem razdoblju pokazuje da djeca usvajaju prosocijalne vještine i da se stvara pozitivno ozračje u odgojnoj skupini i u ustanovi u cjelini. Poticaj za raspravu, ali i poticaj svakom odgojitelju da osvijesti vlastite postupke, mogu biti predložena pitanja:

O odnosu među djecom:

- Pojavljuje li se nasilje među djecom, o kakvom se nasilju radi (tjelesnom, verbalnom kao što je ruganje i sl.)?

- Postoje li primjeri ispoljavanja predrasuda prema drukčijoj djeci (siromašnoj, djeci s teškoćama...)?
- Žale li se djeca na nasilje, ruganje, isključivanje iz grupe? Ako se ne žale, zašto ne, zato što toga nema ili zato što nema rezultata?
- Što se dogodi kada se neko od djece žali, ima li to ikakvog učinka?

O pravilima ponašanja u ustanovi

- Koja se poželjna ponašanja promoviraju pravilima koja postoje u životu ustanove?
- Traži li se od djece da bespogovorno slijede pravila?
- Tko donosi pravila ponašanja?
- Kažnjavaju li se djeca za kršenje pravila (tjelesno, ponižavajućim postupcima i sl.)?

O odnosu odgojitelja i djece

- Jesu li upute koje djeca dobivaju njima razumljive?
- Jesu li očekivanja raznih odraslih osoba u ustanovi u odnosu na djecu usklađena, djelovanje ujednačeno (poticanje ili destimuliranje određenih ponašanja djece)?
- Jesu li djeca tretirana jednako, bez obzira na spol, porijeklo i druge različitosti?
- Poštuje li se pravo djeteta na vlastito mišljenje u odlukama koje je ono sposobno donositi?
- Može li se dijete obratiti nekome osim svom odgojitelju kad se želi požaliti na nešto, znaju li djeca kome se još mogu obratiti?
- Hoće li se na izložbama dječjih radova naći i radovi manje uspješne djece?

O odnosima odgojitelja i stručnog tima

- Osjećaju li se odgojitelji slobodnima žaliti se ravnatelju ili stručnom timu na uvjete rada, zbivanja u ustanovi i sl.?
- Potiče li se timski rad osoblja ili se cijeni natjecateljstvo radi isticanja “najboljih”?
- Postoje li “omiljene osobe” koje smiju i mogu više od drugih i mimo pravila?

O odnosima između odgojitelja i roditelja

- Boje li se roditelji požaliti na rad odgojitelja, metode ili informacije koje dijete dobiva u vrtiću?
- Boje li se roditelji da bi se njihovi prigovori mogli odraziti na odnos prema djetetu?
- Znaju li roditelji da su poželjni partneri u odgojnom radu ustanove, da su dobrodošli i da će se njihovo mišljenje i ideje uzeti u obzir?

Ukoliko se o tim pitanjima raspravlja na sastancima odgojitelja i stručnih timova, moguće je organizirati grupni rad, pri čemu će svaka skupina raspravljati o pojedinom području i davati konkretne prijedloge što se može učiniti da se odnosi mijenjaju na bolje. Ista se ili slična pitanja mogu pretvoriti u tvrdnje, primjerice: djeca u ustanovi bespogovorno slijede pravila, ili: sva su djeca tretirana jednako, bez obzira na spol, porijeklo i druge različitosti? Na listi tvrdnji odgojitelji (ili roditelji za dio koji se odnosi na njih) označavaju svoje slaganje/ neslaganje s pojedinom tvrdnjom (slažem se, djelomično se slažem, djelomično se ne slažem, ne slažem se). Dobiveni rezultati možda nisu odraz stvarnog stanja, no svakako su dobro polazište za raspravu o određenom problemu ili temi.

4.

Seminari za primjenu "Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava u sustavu predškolskog odgoja"

Donošenje *Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava* te održani seminari za odgojitelje, stručne suradnike i ravnatelje dječjih vrtića u Hrvatskoj pridonijeli su pojačanom interesu praktičara za ovu problematiku. Posljedice su vidljive u nastojanjima mnogih dječjih vrtića da uvedu promjene u svakodnevni kontekst življenja, u porastu aktivnosti s djecom u kojima djeca žive i uče svoja prava, u izradi didaktičkih materijala, te u posebnom osmišljavanju pedagoških situacija s dimenzijama upoznavanja prava djeteta.

Kad su prije tri godine predškolski djelatnici pogledali *Nacionalni program*, reakcije su bile: Pa mi to već radimo! S vremenom takvi su iskazi rjeđi ili je dodavano ... u mnogo dimenzija programa..., u mnogim vrtićima i skupinama... Očito su kriteriji za prosudbu postali potpuniji i slojeviti. Detaljnije upoznavanje *Programa* putem seminarskog osposobljavanja odgojitelja, stručnih suradnika i ravnatelja diljem Hrvatske, zatim napisi u stručnoj periodici, kao i rasprave u samim vrtićima utjecali su na kritičnije vrednovanje stanja u ostvarivanju prava djeteta i razine odgojno-obrazovne prakse uopće.

Treba istaći da postoji tradicionalno orijentacija i interes predškolskih djelatnika za unapređivanje odgojno-obrazovne prakse, pa su i poruke *Nacionalnog programa* utjecale na bolje prepoznavanje problema i potiču još više na započete promjene u humanizaciji uvjeta razvoja djece u vrtićima nakon donošenja novih koncepcijsko-programskih usmjerenja (1991.).

Mogućnosti potpunije primjene *Nacionalnog programa* u području predškolskog odgoja i obrazovanja treba sagledati kroz:

- pregled zakonske regulative i obuhvat djece različitim programima za predškolsku djecu
- prosudbu primjene važećih koncepcijsko-programskih usmjerenja i suvremenih spoznaja o potrebnim promjenama u praksi.

4.1. Stručno osposobljavanje na seminarima

Od 1999. do 2003. godine Zavod za unapređivanje školstva započeo je seminarско osposobljavanje predškolskih odgojno-obrazovnih djelatnika putem predavanja, radionica, rasprava i dr. s ciljem primjene Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava. Stručni tim činili su savjetnici, profesori Filozofskog fakulteta, Odsjeka za pedagogiju i praktičari iz dječjih vrtića.

Teme predavanja bile su:

- Odgoj za ljudska prava u odgoju i obrazovanju i u sustavu predškolskog odgoja
- Mogućnosti primjene Nacionalnog programa za ljudska prava u predškolskom odgoju i naobrazbi

Teme radionica bile su:

- Djetetove osnovne potrebe i pravo na njihovo zadovoljavanje
- Djetetov razvoj i pravo na odgovarajuću stimulaciju
- Odgojitelj i djetetova prava
- Prava djece s posebnim potrebama
- Kvaliteta življenja u vrtiću i prava djeteta i dr.

Sudionici su u grupnoj dinamici osvjetljavali pojedine dimenzije Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava i pronalazili nove mogućnosti njegove kreativne primjene. Dobivali su teze predavanja i radionica.

Sastavni dio seminara bila je razmjena iskustva iz prakse onog područja Hrvatske na kojem se održavao seminar.

Prikazujući iskustva o primjeni *Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava* tijekom 1999. i 2000. godine, sudionici su aktualizirali uspjehe i probleme prakse, a tijekom 2001. i 2002. već su pojedini sudionici sa zaduženim savjetnicima Zavoda na seminaru davali prikaze početnih iskustava koja se odnose na zadane dimenzije programa:

- svakodnevni kontekst življenja u vrtiću
- promjene u organizacijsko-materijalnom kontekstu
- posebno osmišljene pedagoške situacije s dimenzijama upoznavanja prava djeteta (projekti - akcijska istraživanja)

- aktivnosti djece - iskazi, istraživačke i kreativne aktivnosti u različitim vrstama aktivnosti s djecom (poster, radni listovi, slikovnice i dr.)
- oblici stručnog usavršavanja odgojitelja i dr.

U prikazu iskustava o primjeni *Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava* vidljiva su nastojanja i uočljiv je proces promjena u predškolskom odgoju kako je naglašeno i u uvodnim predavanjima seminara.

Koncepcija programskog usmjerenja odgoja i obrazovanja predškolske djece (1991.), po mišljenju sudionika, odlična je podloga za ostvarivanje prava djeteta u programima predškolskog odgoja, kao i *nova koncepcija pedagoške dokumentacije za predškolske ustanove* (kao proces kreiranja i vrednovanja kurikuluma, a ne samo administrativni čin).

Svi sudionici seminara pronalazili su kritične točke u življenju djece i odraslih u vrtiću u odnosu na njihova prava i obveze, raspravljali o ostvarenim rezultatima i o novim mogućnostima za promjene...

Uočljiv je veliki interes sudionika i motivacija za promjene u odgojnoj praksi unošenjem novih dimenzija iz *Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava* (organizacija rada, mješovite grupe, otvorenost skupina, izbor materijala za igru, aktivnosti i bolja priprema roditelja i odgojitelja nove djece i dr.).

Okrugli stolovi sudionika ostvareni su uz maksimalnu aktivnost sudionika - podgrupnim i grupnim radom putem SWOT analize s dimenzijama: unutarnje snage i slabosti, te vanjske mogućnosti i ograničenja.

Gotovo na svim seminarima pokazalo se da su unutarnje snage (znanje, iskustvo, motiviranost, upornost, hrabrost, zajedništvo i suradnja, humanost i dr.) uočljivije od unutarnjih slabosti (otpori promjenama, neznanje, nemotiviranost, individualizam, strahovi) kao i vanjske mogućnosti (zakonska rješenja, *Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava*, podrška Zavoda za unapređivanje školstva Ministarstva prosvjete i športa i dr.) u odnosu na ograničenja (nizak standard glede broja djece u skupini, inertnost društvene lokalne sredine i dr.).

Sudionici seminara zaduženi su prenijeti obveze iz *Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava* ostalim djelatnicima vrtića, te potaknuti njihovu implementaciju u programima dječjih vrtića (na razini ustanove i odgojnih skupina) i u skladu s tim djelovati ovisno o vlastitoj radnoj ulozi. Time se ostvaruje načelo otvorenosti nacionalnog kurikuluma i kreativne primjene poruka Nacionalnog programa.

Od 2000. godine primjenjivalo se i *Grupno vrednovanje seminara* (u pet grupa sudionika, s 5 dimenzija procjena: sadržaji, metode, organizacija, aktivitet sudionika i dinamika, društveni život) koje se nakon podgrupnih rasprava iznose pred sve sudionike putem kreativnih prikaza: postera (crteži, tekstovi) i pokretima pojedinaca i cijele podgrupe, uz verbalne komentare. Grupne procjene seminara

na skali 1-10 uglavnom su 8-10, s time da su ponekad niže ocjene (6, 7) vezane uz "prenaporan" rad (cjelodnevni) i preopširnost tematike.

Vrednovanje seminara provodilo se i putem individualnog, anonimnog vrednovanja sudionika, upitnikom od 6 pitanja (zadovoljstvo druženjem, organizacija skupa, nove spoznaje o temi na seminaru, uporabljivost za praksu, ostvarena očekivanja, primjedbe i prijedlozi).

U osobnim procjenama sudionika, uz visoke pohvale (4 i 5) i zahvale zbog poziva na seminar, sudionici su primjedbama ponekad navodili "prenaporan" rad i potrebe većeg obuhvata odgojitelja ovakvim seminarima kako bi bila veća "kri-tična masa" stručnjaka spremnih na promjene u odgojno-obrazovnoj praksi.

Prosječna ocjena samovrednovanja voditelja radionica i predavača na skali 1-5 najčešće je vrlo dobar i odličan. Uz to, zadovoljstvo voditelja odnosi se i na obuhvat velikog broja ključnih stručnjaka praktičara:

- istaknutih i promoviranih odgojitelja u zvanje mentora ili savjetnika
- stručnih suradnika pedagoga, psihologa, defektologa, ravnatelja vrtića
- te na sudjelovanje predstavnika lokalnih samouprava i društvenih djelatnosti i informiranje šire javnosti (TV i radio, dnevni lokalni tisak...).

4.2. *Afirmacija "Nacionalnog programa" u javnosti*

Aktivnosti koje su pratile primjenu *Nacionalnog programa* i pridonijele njegovoj afirmaciji u javnosti

- U studenom 2000. godine prigodom obilježavanja donošenja *Konvencije o pravima djeteta* članovi stručnog tima ovog projekta sudjelovali su u obrazovnom programu TV-a na temu *Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava* u predškolskom odgoju i obrazovanju i u 2001. u emisiji *Obrazovnog programa*
- Voditeljica seminara objavila je u *Školskim novinama* polovicom 2002. godine prikaz dvaju seminara održanih u Zagrebu
- Časopis *Zrno*, čiji su članovi redakcije i članovi stručnog tima projekta provedbe *Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava*, u dva je broja objavio članke (prikaze radionica, predavanja) autora - voditelja radionica ovog programa
- Pokrenuti su projekti za implementaciju *Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava* u predškolskim ustanovama pod naslovom

“Bitne zadaće” unapređivanja odgojno-obrazovnog procesa - u sve većem broju dječjih vrtića (prema pregledu Godišnjih planova i programa dječjih vrtića 2002. i 2003. godine, te godišnjih izvješća za 2001./2002. godinu)

- Uočljivi su brojni prikazi primjene iz *Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava* u podizanju stručne razine i kvalitete življenja u vrtićima na godišnjim susretima predškolskih djelatnika na lokalnoj razini (Zagreb, 2001.; Split, 2001.; Rovinj, 2002.; Opatija, 2002. i dr.)
- Pojedine udruge pedagoga, ravnatelja i medicinskih sestara iz dječjih vrtića u svoje programe uvrstili su predavanja i radionice prema programu seminara o *Nacionalnom programu* koje organizira Zavod za unapređivanje školstva (2002.)
- Tijekom seminara lokalni mediji (radio, TV) informirali su javnost o seminaru u svim sredinama.

Tijekom seminara zapažanja su upozorila na tradicionalnu odgojno-obrazovnu praksu usmjerenu na sadržaje kao rezultat neintegriranog programa školovanja odgojitelja. Mnogi odgojitelji još uvijek smatraju da oni moraju voditi aktivnosti, imati red u prostoru, naučiti djecu na pravila koja djeca moraju poštivati (svi istovremeno spavati, jesti i sl.).

Napredna praksa pokazuje da se samo timskim radom odgojitelja i stručnih suradnika može u zajednici učenja djece i odraslih dovesti do transformacije te prakse i učiniti dječji vrtić “po mjeri djeteta”. Samo *mi* osjećaj kod svih sudionika unapređivanja odgojne prakse može biti osnova za ostvarivanje kvalitetnijeg života djece i odraslih, uključujući i roditelje.

Sudionici su isticali da je interno stručno usavršavanje radna obveza, a ne samo dobrovoljno uključivanje u osposobljavanje za samouvid u svoje osobne i stručne kompetencije. Kvaliteta ozračja, svakodnevnih situacija i pedagoški osmišljene aktivnosti s djecom moraju imati prioritet u promišljanju uspješnih programa za ostvarivanje poruka *Nacionalnog programa*.

Istovremeno rad na sebi i osviještenost svojeg ponašanja odgojitelja prema djetetu i uopće svoje komunikacije (ranih i skrivenih poruka posebno) u vrtiću može doprinijeti boljem razumijevanju i ostvarivanju prava djeteta. Posebno je to uočljivo u vrtićima u kojima se stručni suradnici i ravnatelji uključuju u edukacije različitih humanistički orijentiranih škola i pravaca, a u kojima se educira iz područja potreba, komunikacije, nenasilja, prevencije patologije i dr.

Razmjena stručnih iskustava timskog promišljanja i ostvarivanja kurikuluma s dimenzijama *Nacionalnog programa* jedna je od potreba koju se ističe na svim dosadašnjim seminarima. Ističe se potreba za stalnim osposobljavanjem odgojitelja i ostalih stručnih djelatnika, a osobito iz vrtića bez stručnih suradnika.

Literatura

- A Decade of Transition* (2001). Florence: UNICEF - Innocenti Research Centre.
- A Manual for Starting Human Rights Education* (1996). London: Amnesty International Secretariat.
- Abdallah-Preteceille, M. (1988) *Human Rights Education in Pre-Primary Schools*. Donaueschingen Seminar No 40. Strasbourg: Council of Europe, DECS/EGT (88) 31.
- Alinčić, M. (1995) Dječja prava u sustavu međunarodne zaštite prava čovjeka. *Dijete*. 2 (2), 2-6.
- Andrilović, V.; Čudina-Obradović, M. (1994) *Osnove opće i razvojne psihologije, psihologija odgoja i obrazovanja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bašić, J.; Koller-Trbović, N.; Žižak, A. (1993) *Integralna metoda*. Zagreb: Alinea.
- Bašić, J.; Hudina, B.; Koller-Trbović, N.; Žižak, A. (1994) *Integralna metoda*. Zagreb: Alinea.
- Baumrind, C. (1971a) Current patterns of parental authority. *Developmental Psychology Monographs*. 4 (1), 2.
- Baumrind, C. (1971b) Harmonious parents and their preschool children. *Developmental Psychology*. 4, 99-102.
- Baumrind, C. (1980) New directions in socialization research. *American Psychologist*. 35, 639-652.
- Bečka deklaracija i Program djelovanja sa Svjetske konferencije o ljudskim pravima. U: Spajić-Vrkaš, V. (ur.) (2001) *Zbirka međunarodnih i domaćih dokumenata*. Zagreb: Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO i Projekt Obrazovanje za mir i ljudska prava za hrvatske osnovne škole, st. 82-105.
- Brander, P.; Cardenas, C.; Gomes, R.; Taylor, M.; de Vicente Abad, J. (1995) *Education Pack: Ideas, Resources and Activities for Informal Intercultural Education with Young People and Adults*. Strasbourg: Council of Europe (Youth Directorate).
- Brander, P.; Keen, E.; Lemineur, M. L. (eds.) (2002) *Compass: A Manual on Human Rights Education with Young People*. Strasbourg: Council of Europe.
- Brochmann, H.; Lager, R.; Midttun, E.; Wall, H. (1998) *Teaching Human Rights*. Oslo: Norwegian Refugee Council.
- Boucaud, P. (1989) *The Council of Europe and Child Welfare: The Need for a European Convention on Children's Rights*. Strasbourg: Council of Europe Press.
- Campbell, R. (2001) *Kako zaista voljeti svoje dijete*. Čakovec: Zrinski d.d.
- Cantwell, N. (1995) *Human Rights Begin With Children's Rights. International Standards concerning the Rights of the Child*. Defence for Children International (DCI).

- Craig, G. J. (1983) *Human Development*. Englewood Clifts: Prentice-Hall, Inc.
- Cvetković-Lay, J.; Sekulić-Majurec, A. (1998) *Darovito je, što ću s njim*. Zagreb: Alinea.
- Čudina - Obradović, M.; Težak, D. (1995) *Mirotvorni razred*. Zagreb: Znamen.
- Čudina-Obradović, M. (1990) *Nadarenost: razumijevanje, prepoznavanje, razvijanje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Declaration and Integrated Framework of Action on Education for Peace, Human Rights and Democracy* (1995). Paris: UNESCO.
- Deklaracija i Cjeloviti okvir djelovanja u odgoju i obrazovanju za mir, ljudska prava i demokraciju, 1995. U: Spajić-Vrkaš, V. (ur.) (2002) *Zbirka međunarodnih i domaćih dokumenata*. Zagreb: Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO, Projekt Obrazovanje za mir i ljudska prava za hrvatske osnovne škole, str. 196-207.
- Deklaracija o pravima djeteta (1990). U: *Ljudska prava - osnovni međunarodni dokumenti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Dewey, J. (1966) *Democracy and Education*. New York: Free Press.
- Deklaracija i program odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo temeljeno na pravima i odgovornostima građana, 1999. U: Spajić-Vrkaš, V. (ur.) (2002) *Zbirka međunarodnih i domaćih dokumenata*. Zagreb: Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO, Projekt Obrazovanje za mir i ljudska prava za hrvatske osnovne škole, str. 324-331.
- Djeca prije svega* (bez godine). Zagreb: UNICEF.
- Draft European Convention on the Exercise of Children's Rights and Explanatory Memorandum* (1995). Strasbourg: Council of Europe (Directorate of Legal Affairs).
- Education for Conflict Resolution* (1997). New York: UNICEF.
- Education for Democratic Citizenship in Europe - New Challenges for Secondary Education* (1994). Lisse, NL: Swets & Zeitlinger Publishers.
- Europska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda. U: Spajić-Vrkaš, V. (ur.) (2002) *Zbirka međunarodnih i domaćih dokumenata*. Zagreb: Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO, Projekt Obrazovanje za mir i ljudska prava za hrvatske osnovne škole, str. 243-258.
- Facts for Life* (1993). New York: UNICEF, WHO, UNESCO, UNFPA.
- Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta glede uključivanja djece u oružane sukobe. *Narodne novine - Međunarodni ugovori*, br. 5/2002.
- Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji. *Narodne novine - Međunarodni ugovori*, br. 5/2002.
- Flekkoy, M.G.; Kaufman, N.H. (1997) *Rights and Responsibilities in Family and Society*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Fountain, S. (1993) *It's Only Right: A Practical Guide to Learning About the Convention on the Rights of the Child*. New York: UNICEF.
- Fountain, S. (1995) *Education for Development*. London: Hodder&Stoughton, UNICEF.

Literatura

- Framework for Action on Values Education in Early Childhood*. International Workshop The Integrating Values in Early Childhood Programmes/Services (2000). Paris: UNESCO.
- Fredriksson, U. (2001) What Can Be Done to Implement International Standards Concerning Children's Rights to Education Worldwide? In: Hart, S. et al. (2001) *Children's Rights in Education*. London: Jessica Kingsley Publishers, str. 60-78.
- Fulgosi, A. (1981) Psihologija ličnosti - teorije i istraživanja. Zagreb: Školska knjiga.
- Gruden, Z. (1996) *Dječja psihoterapija*. Zagreb: Medicinska naklada i Gruden d.o.o.
- Hart, S. et al. (2001) *Children's Rights in Education*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Hrabar, D. (2001) Odgoj i obrazovanje djece - pravni status djece, roditelja i škole. *Dijete i društvo*. 3 (4), 561-565.
- Hammarberg, T. (1996) *Making Reality of the Rights of the Child*. Jonkoping: Radda Barnen, Swedish Save the Children.
- Hammarberg, T. (1998) *A School for Children Rights*. Florence: UNICEF, International Child Development Centre.
- Hrabar, D. (1995) Ombudsman i pučki pravobranitelj - zaštitnici dječjih prava. *Dijete* (Glasilo Radne skupine za prava djeteta Sabora RH). 2 (2), 7-10.
- Hrženjak, J. (1992) *Čovjek i njegove slobode u pravnoj državi*. Međunarodni i evropski dokumenti o ljudskim pravima. Zagreb: Informator.
- Human Rights Education in Pre-primary Schools: Educating Children to Be Receptive to Others and to Diversity in Society* (1993). Strasbourg: Council of Europe, Council for Cultural Co-operation.
- Human Rights for Children* (1992). Alameda: Hunter House.
- If You Care about Children* (1991). London: NSPCC (National Society for Preventing of Cruelty to Children).
- It's Our Right* (1990). London, UNICEF-UK, Save the Children & Oxford Development Education Unit.
- Juul, J. (1996) *Vaše kompetentno dijete*. Zagreb: Educa.
- Katz, L.G.; McLellan, D.E., (1999) *Poticanje razvoja dječje socijalne kompetencije*. Zagreb: Educa.
- Key, E. (2000) *Stoljeće djeteta*. Zagreb: Educa.
- Konvencija o pravima djeteta* (2001). Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- Lansdown, G. Progress in Implementing the Rights in the Convention: Factors helping and hindering the process. In: Hart, S. et al. (2001) *Children's Rights in Education*. London: Jessica Kingsley Publishers, 37-59.
- Law, C.; Rendel, M. (1992) *Human Rights Materials in British Schools*. Strasbourg: Council of Europe (DECS/SE (92) 1).

- Lowell Krogh, S. (1994) *Educating Young Children: Infancy to Grade Three*. New York: McGraw-Hill Inc.
- Living Together with our Differences* (1995). Paris: UNESCO.
- Ljudska prava. Osnovni međunarodni dokumenti* (1990). Zagreb: Školske novine.
- Manual for Human Rights Education* (1997). Paris: UNESCO (Ed-97/WS/46).
- Magličić, V. (1997) Aktivnosti Radne skupine za prava djeteta od početka 1995. godine. *Dijete* (Glasilo Radne skupine za prava djeteta Sabora RH). 4 (4), 2-9.
- Maleš, D. (1991) Nasilje roditelja nad djecom. *Theleme*. 37 (1), 57- 68.
- Maleš, D.; Stričević, I. (pripremile) (2000) *Mi poznamo i živimo svoja prava*. Zagreb: Školska knjiga i UNICEF.
- Maleš, D.; Stričević, I. (1997) *Najljepše je biti dijete*. Zagreb: Tipex.
- Markočić, M. (ur.) (2001) *Igrom do škole*. Zagreb: Humanitarno udruženje Djeca prva.
- Masheder, M. (1995) *Suradujmo!* Osijek: Sitograf.
- Milanović, M. i sur. (2001) *Skrb za dijete i poticanje ranog razvoja djeteta u RH*. Zagreb: Zrno-print.
- Milanović, M. (ur.) (1997) *Pomozimo im rasti*. Zagreb: UNICEF i Ministarstvo prosvjete i športa Republike Hrvatske.
- Miljević-Ridički, R.; Maleš, D.; Rijavec, M. (1999) *Odgajanje za razvoj*. Zagreb: Slap.
- Moral Development and Moral Education: An Overview. URL: <http://tigger.uic.edu> <07.06.2002.>
- Mougniotte, A. (1995) *Odgajati za demokraciju*. Zagreb: Educa.
- Nacionalna obiteljska politika* (2002). Zagreb: Ministarstvo rada i socijalne skrbi i Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- Nacionalni program djelovanja za djecu u Republici Hrvatskoj (1999). *Dijete i društvo*. 1 (1), 105-136.
- Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava* (1999). Zagreb: Vlada Republike Hrvatske.
- Obiteljski zakon. *Narodne novine*, br. 162/1998.
- Odluka o elementima standarda društvene brige o djeci predškolskog uzrasta. *Narodne novine*, br. 29/1988.
- Opća deklaracija o ljudskim pravima (1999). U: *Temeljni međunarodni dokumenti iz područja odgoja i obrazovanja za ljudska prava*. Zagreb: Nacionalni odbor za obrazovanje o ljudskim pravima, 7-12.
- Papalia D. E.; Olds S. W. (1992) *Human Development*. New York: McGraw-Hill, Inc.
- Perls, F. (1973) *The Gestalt Approach*. Science and Behaviour Books, Inc.

Power, F.C. et al. (2001) Democratic Education and Children's Rights. In: Hart, S. et al. *Children's Rights in Education*. London: Jessica Kingsley Publishers, 98-118.

Pravilnik o načinu i uvjetima polaganja stručnog ispita odgojitelja i stručnih suradnika u dječjem vrtiću. *Narodne novine*, br. 133/1997.

Pravilnik o načinu i uvjetima napredovanja u struci i promicanju u položajna zvanja odgojitelja i stručnih suradnika u dječjim vrtićima. *Narodne novine*, br. 133/1997.

Pravilnik o vrsti stručne spremlje stručnih djelatnika te vrsti i stupnju stručne spremlje ostalih djelatnika u dječjem vrtiću. *Narodne novine*, br. 133/1997.

Pravilnik o posebnim uvjetima i mjerilima ostvarivanja programa predškolskog odgoja. *Narodne novine*, br. 133/1997.

Preporuka o odgoju i obrazovanju za međunarodno razumijevanje, suradnju i mir te poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda. U: Spajić-Vrkaš, V. (ur.) (2002) *Zbirka međunarodnih i domaćih dokumenata*. Zagreb: Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO, Projekt Obrazovanje za mir i ljudska prava za hrvatske osnovne škole, 184-195.

Prijedlog koncepcije razvoja predškolskog odgoja (1991). *Glasnik Ministarstva prosvjete i kulture RH*, br. 7-8, str. 5-8.

Programsko usmjerenje odgoja i obrazovanja predškolske djece (1991). *Glasnik Ministarstva prosvjete i kulture RH*, br. 7-8, str. 8-12.

Preporuka br. R (85) 7 o poučavanju i učenju o ljudskim pravima u školama (1985). U: Spajić-Vrkaš, V. (ur.) (2001) *Zbirka međunarodnih i domaćih dokumenata*. Zagreb: Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO, Projekt Obrazovanje za mir i ljudska prava za hrvatske osnovne škole, 316-319.

Preporuka (2002) 12 Vijeća ministara zemljama članicama o obrazovanju za demokratsko građanstvo. *Prosvjetni vjesnik*, od 11. ožujka 2003, 5 (1), 6-9.

Preporuka o statusu učitelja. U: Spajić-Vrkaš, V. (ured.) (2002) *Zbirka međunarodnih i domaćih dokumenata*. Zagreb: Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO, Projekt Obrazovanje za mir i ljudska prava za hrvatske osnovne škole, 163-183.

Revedin, A.M. (1984) *Study of Human Rights Education in Primary School*. Strasbourg: Council of Europe (DECS/EG (84) 7).

Schaffer, H.R. (2000) *Social Development*. Malden (Massachusetts): Blackwell.

Schmidt, F.; Friedman, C. (1993) *Peacemaking Skills for Little Kids*. Miami: Peace Education Foundation, Inc.

Seeds for Peace. The Role of Pre-School Education in International Understanding and Education for Peace (1989). Paris: UNESCO.

Shapiro, L. (1998) *Kako razviti emocionalnu inteligenciju djece*. Zagreb, Mozaik knjiga.

Silov, M. (1991) *Odgoj za ljudska prava u osnovnoj školi*. Zbornik radova. Zagreb: Institut za pedagoška istraživanja Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Spajić-Vrkaš, V. (ur.) (2001) *Zbirka međunarodnih i domaćih dokumenata*. Zagreb: Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO, Projekt Obrazovanje za mir i ljudska prava za hrvatske osnovne škole.

Spajić-Vrkaš, V.; Kukoč, M.; Bašić, S. (2001) *Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju. Interdisciplinarni rječnik*. Zagreb: Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO.

Svijet dostojan djece. Službeni zaključni dokument Posebnog zasjedanja o djeci Opće skupštine Ujedinjenih naroda (2002). Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.

Svjetski plan djelovanja u odgoju i obrazovanju za ljudska prava i demokraciju s Međunarodnog kongresa o odgoju i obrazovanju za ljudska prava i demokraciju, 1993. U: Spajić-Vrkaš, V. (ur.) (2001) *Zbirka međunarodnih i domaćih dokumenata*. Zagreb: Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO, Projekt Obrazovanje za mir i ljudska prava za hrvatske osnovne škole, 228-237.

The Dakar Framework for Action: Education for All - Meeting Our Collective Commitments (2000). Text adopted by the World Education Forum. Dakar, Senegal: UNESCO.

Ustav Republike Hrvatske. *Narodne novine*, br. 8/1998.

Uzelac, M. (1997) *Za damire i nemire - Vrata prema nenasilju*. Zagreb: Mali korak - Centar za kulturu mira i nenasilja.

Vasta, R.; Haith, M.M.; Miller, S.A. (1998) *Dječja psihologija - moderna znanost*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Verhellen, E. (1997) *Convention on the Rights of the Child*. Garant: Leuven-Apeldoorn.

Verhellen, E. (2001) Facilitating Children's Rights in Education: Expectations and demands on teachers and parents. In: Hart, S. et al. *Children's Rights in Education*. London: Jessica Kingsley Publishers, 179-191.

Young People in Changing Societies (2000). Florence: UNICEF - Innocenti Research Centre.

Zakon o predškolskom odgoju i naobrazbi. *Narodne novine*, br. 10/1997.

Konvencija o pravima djeteta

Države stranke ove Konvencije,

Držeći da je u skladu s načelima proklamiranim u Povelji Ujedinjenih naroda, priznanje prirodnog dostojanstva te jednakih i neotuđivih prava svih članova ljudske obitelji temelj slobode, pravde i mira u svijetu,

Imajući na umu da su narodi u Povelji Ujedinjenih naroda ponovno potvrdili vjeru u temeljna ljudska prava, kao i u dostojanstvo i vrijednost ljudske osobe te odlučili pridonijeti društvenom napretku i podizanju uvjeta života u većoj slobodi,

Svjesne da su Ujedinjeni narodi u Općoj deklaraciji o ljudskim pravima i međunarodnim paktovima o ljudskim pravima proglasili i složili se da svakoj osobi pripadaju sva prava i slobode u njima sadržane, bez obzira na rasu, boju kože, spol, jezik, vjeru, političko ili drugo uvjerenje, nacionalno ili socijalno podrijetlo, imovinu, rođenje ili neki drugi položaj,

Podsjećajući da su Ujedinjeni narodi u Općoj deklaraciji o ljudskim pravima proglasili da djetinjstvu pripada posebna skrb i pomoć,

Uvjerene da obitelji, kao temeljnoj društvenoj grupi i prirodnoj sredini za razvoj i dobrobit svih njezinih članova, osobito djece, treba pružiti prijeko potrebnu zaštitu i pomoć kako bi ona u potpunosti mogla preuzeti odgovornost u zajednici,

Uvjerene da dijete, radi potpunoga i skladnog razvoja svoje osobnosti, treba rasti u obiteljskoj sredini, u ozračju sreće, ljubavi i razumijevanja,

Smatrajući da dijete u potpunosti treba biti pripremljeno za samostalan život u društvu i odgojeno u duhu ideala koji su proglašeni u Povelji Ujedinjenih naroda, osobito u duhu mira, dostojanstva, snošljivosti, slobode, ravnopravnosti i solidarnosti,

Imajući na umu da je potreba osiguranja posebne skrbi za dijete istaknuta u Ženevskoj deklaraciji o pravima djeteta iz 1924. godine i u Deklaraciji o pravima djeteta što su je Ujedinjeni narodi usvojili 20. studenoga 1959. godine te da je priznata u Općoj deklaraciji o ljudskim pravima, Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima (osobito u članku 23. i 24.), Međunarodnom paktu o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima (osobito u članku 10.) te u statutima i odgovarajućim instrumentima specijaliziranih službi i međunarodnih organizacija koje se bave zaštitom djece,

Imajući na umu da su, kako je naznačeno u Deklaraciji o pravima djeteta, “djetetu, zbog njegove tjelesne i mentalne nezrelosti, potrebni posebna zaštita i skrb, uključujući odgovarajuću pravnu zaštitu prije i nakon rođenja”,

Podsjećajući na odredbe Deklaracije o socijalnim i pravnim načelima koja se odnose na zaštitu i dobrobit djece, s posebnim osvrtom na skrbništvo i posvojenje u nacionalnim i međunarodnim okvirima, Pravila Ujedinjenih naroda o standardnom minimumu u malo-

ljetničkom pravosuđu (Pekinška pravila) i Deklaracije o zaštiti žena i djece u izvanrednim uvjetima i oružanom sukobu,

Svjesne da u svakoj zemlji svijeta postoje djeca koja žive u izuzetno teškim uvjetima i da njima treba posvetiti posebnu pozornost,

Uzimajući u obzir važnost tradicije i kulturnih vrijednosti svakog naroda u zaštiti i skladnom razvoju djeteta,

Svjesne značaja međunarodne suradnje za poboljšanje uvjeta života djece u svim zemljama, osobito u zemljama u razvoju,

Suglasili su se u slijedećemu:

DIO PRVI

Članak 1.

U svrhu na koju se ova Konvencija odnosi, dijete označava svaku osobu mlađu od 18 godina, osim ako se zakonom koji se primjenjuje na dijete granica punoljetnosti ne odredi ranije.

Članak 2.

1. Države stranke poštivat će i osigurati svakom djetetu na svom području prava navedena u ovoj Konvenciji bez ikakve diskriminacije prema djetetu, njegovim roditeljima ili zakonskim skrbnicima glede njihove rase, boje kože, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog uvjerenja, nacionalnoga, etničkoga ili socijalnog podrijetla, imovine, teškoća u razvoju, obiteljskog podrijetla ili kakve druge okolnosti.
2. Države stranke poduzet će sve potrebne mjere za zaštitu djeteta od svih oblika diskriminacije ili kažnjavanja koji polaze od položaja, djelatnosti, izraženog mišljenja ili uvjerenja roditelja, zakonskih skrbnika ili članova obitelji.

Članak 3.

1. U svim akcijama koje u svezi s djecom poduzimaju javne ili privatne ustanove socijalne skrbi, sudovi, državna uprava ili zakonodavna tijela, mora se prvenstveno voditi računa o interesima djeteta.
2. Države stranke obvezuju se da će odgovarajućim zakonodavnim i upravnim mjerama djetetu osigurati zaštitu i skrb kakva je prijeko potrebna za njegovu dobrobit, uzimajući u obzir prava i dužnosti njegovih roditelja, zakonskih skrbnika ili drugih osoba koje su za nj zakonski odgovorne.
3. Države stranke osigurat će da službe i ustanove odgovorne za skrb ili zaštitu djece budu pod stručnim nadzorom i da svoje djelovanje usklade sa standardima nadležnih vlasti, osobito glede pitanja sigurnosti, zdravlja te broja i stručnosti osoblja.

Članak 4.

Države stranke poduzet će sve odgovarajuće zakonodavne, upravne i druge mjere za primjenu prava priznatih u ovoj Konvenciji. Glede gospodarskih, društvenih i kulturnih prava, države stranke poduzet će takve mjere u što širem opsegu svojih raspoloživih sredstava i, u slučaju potrebe, u okviru međunarodne suradnje.

Članak 5.

Radi osiguranja odgovarajućeg usmjeravanja i vođenja djeteta u korištenju prava priznatih ovom Konvencijom, a u skladu s razvojnim sposobnostima djeteta, države stranke poštivat će odgovornosti, prava i dužnosti roditelja, zakonskih skrbnika ili drugih osoba zakonski odgovornih za dijete, ili, ako je potrebno, članova proširene obitelji ili zajednice kako to nalažu mjesni običaji.

Članak 6.

1. Države stranke priznaju svakom djetetu prirodno pravo na život.
2. Države stranke će u najvećoj mogućoj mjeri osigurati opstanak i razvoj djeteta.

Članak 7.

1. Odmah nakon rođenja dijete mora biti upisano u matične knjige te mu se mora jamčiti pravo na ime, pravo na državljanstvo i, koliko je to moguće, pravo da zna za svoje roditelje i da uživa njihovu skrb.
2. Države stranke osigurat će primjenu ovih prava u skladu sa svojim nacionalnim zakonodavstvom i obvezama koje proizlaze iz odgovarajućih međunarodnih instrumenata u ovom području, osobito ako bi dijete inače ostalo bez državljanstva.

Članak 8.

1. Države stranke obvezuju se jamčiti djetetu pravo na očuvanje svog identiteta, uključujući nacionalnost, ime i obiteljske odnose priznate zakonom u što se neće nezakonito miješati.
2. Ako su djetetu nezakonito uskraćene neke ili sve sastavnice identiteta, države stranke osigurat će odgovarajuću pomoć i zaštitu u cilju njegova što bržeg potvrđivanja.

Članak 9.

1. Države stranke osigurat će da se dijete ne odvaja od svojih roditelja protiv njihove volje, osim kada nadležne vlasti pod sudbenim nadzorom odluče, u skladu s važećim zakonima i postupcima, da je odvajanje potrebno radi dobrobiti djeteta. Takva odluka može biti naročito potrebna u posebnim slučajevima, kao što su zloporaba roditeljskog položaja ili zanemarivanje djeteta, ili pak kad roditelji žive odvojeno, a mora se donijeti odluka o mjestu djetetova prebivališta.
2. U svakom postupku koji se vodi u skladu sa stavkom 1. ovog članka, svim zainteresiranim stranama mora se omogućiti sudjelovanje i izjašnjavanje.
3. Države stranke poštivat će pravo djeteta koje je odvojeno od jednoga ili oba roditelja da redovito održava osobne i neposredne odnose s oba roditelja ako se time ne ugrožava njegova dobrobit.
4. Ako je odvajanje posljedica bilo kojega postupka što ga je pokrenula država stranka, primjerice pritvora, zatvora, progona, izručenja ili smrti jednog ili oba roditelja (uključujući i smrt koja je uslijedila iz bilo kojega razloga dok je osoba pod nadzorom države), država stranka će na podnesen zahtjev pružiti roditeljima, djetetu ili, ako je potrebno, drugom članu obitelji, potrebne obavijesti o boravištu odsutnog člana(ova) obitelji, osim kad bi pružanje takve obavijesti moglo štetiti dobrobiti djeteta. Države

stranke osigurat će nadalje da podnošenje takvog zahtjeva samo po sebi nema štetne posljedice po zainteresiranu osobu ili osobe.

Članak 10.

1. U skladu s obvezama država stranaka po članku 9., stavku 1., zahtjev djeteta ili njegovih roditelja za ulazak u državu stranku ili odlazak iz nje radi obiteljskog sjedinjenja razmatrat će se povoljno, humano i što žurnije. Države stranke osigurat će nadalje da podnošenje takvog zahtjeva nema štetne posljedice za podnositelje zahtjeva i za članove njihove obitelji.
2. Osim u posebnim slučajevima, djetetu čiji roditelji borave u različitim državama mora se jamčiti pravo na redovito održavanje osobnih i neposrednih odnosa s oba roditelja. U tom cilju i u skladu s obvezama država stranaka iz članka 9., stavka 2., države stranke priznat će djetetu i njegovim roditeljima pravo na napuštanje bilo koje zemlje, uključujući vlastitu, i na ulazak u svoju zemlju. Pravo napuštanja bilo koje zemlje bit će podvrgnuto samo onim ograničenjima koja su zakonski propisana i koja su potrebna radi zaštite nacionalne sigurnosti, javnog poretka (*ordre public*), javnog zdravlja ili morala, ili prava i sloboda drugih te koja su usklađena s ostalim pravima priznatim u ovoj Konvenciji.

Članak 11.

1. Države stranke poduzet će mjere za suzbijanje nezakonitog prebacivanja i zadržavanja djece u inozemstvu.
2. U tom cilju države stranke promicat će zaključenje bilateralnih ili multilateralnih sporazuma ili pristupanje postojećim sporazumima.

Članak 12.

1. Države stranke osigurat će djetetu koje je u stanju oblikovati vlastito mišljenje, pravo na slobodno izražavanje svojih stavova o svim stvarima koje se na njega odnose, te ih uvažavati u skladu s dobi i zrelošću djeteta.
2. U tu svrhu, djetetu se izravno ili preko posrednika, odnosno odgovarajuće službe, mora osigurati da bude saslušano u svakom sudbenom i upravnom postupku koji se na njega odnosi, na način koji je usklađen s proceduralnim pravilima nacionalnog zakonodavstva.

Članak 13.

1. Dijete ima pravo na slobodu izražavanja; to pravo mora, neovisno o granicama, uključivati slobodu traženja, primanja i širenja obavijesti i ideja svake vrste, usmeno ili pismeno, tiskom ili umjetničkim oblikovanjem ili kojim drugim sredstvom prema izboru djeteta.
2. Uživanje ovoga prava može biti podvrgnuto samo onim ograničenjima koja su određena zakonom i koja su prijeko potrebna:
 - a) radi zaštite prava i ugleda drugih, ili
 - b) radi zaštite nacionalne sigurnosti ili javnog poretka (*ordre public*), javnog zdravlja ili morala.

Članak 14.

1. Države stranke priznat će djetetu pravo na slobodu misli, savjesti i vjere.

2. Države stranke poštivat će prava i dužnosti roditelja i, u određenim slučajevima, zakonskih skrbnika, u svezi s pružanjem pomoći djetetu u korištenju svojih prava na način koji je u skladu s njegovim razvojnim sposobnostima.
3. Sloboda izražavanja vjere ili uvjerenja može biti podvrgnuta samo onim ograničenjima koja su zakonom određena i koja su prijeko potrebna radi zaštite javne sigurnosti, zdravlja ili morala ili temeljnih prava i sloboda drugih.

Članak 15.

1. Države stranke priznaju djetetu pravo na slobodu udruživanja i slobodu mirnog okupljanja.
2. Uživanju ovih prava ne mogu se postavljati nikakva ograničenja osim onih koja su u zajednici zakonski propisana i koja su u demokratskom društvu prijeko potrebna u interesu nacionalne ili javne sigurnosti, javnog poretka (*ordre public*), zaštite javnog zdravlja ili morala, ili zaštite prava i sloboda drugih.

Članak 16.

1. Niti jedno dijete ne smije biti izloženo proizvoljnom ili nezakonitom miješanju u njegovu privatnost, obitelj, dom ili prepisku, niti nezakonitim napadima na njegovu čast i ugled.
2. Dijete ima pravo na zakonsku zaštitu protiv takvog miješanja ili napada.

Članak 17.

Države stranke priznaju važnost koju imaju sredstva javnog priopćavanja te će djetetu osigurati pristup obavijestima i materijalima iz različitih nacionalnih i međunarodnih izvora, osobito onih koji teže promicanju društvene, duhovne i moralne dobrobiti djeteta, kao i njegova tjelesnoga i duševnoga zdravlja. U tom cilju, države stranke će:

- a) poticati sredstva javnog priopćavanja na širenje obavijesti i materijala koji za dijete imaju društvenu i kulturnu vrijednost u duhu članka 29.;
- b) poticati međunarodnu suradnju u proizvodnji, razmjeni i širenju takvih obavijesti i materijala iz raznovrsnih kulturnih, nacionalnih i međunarodnih izvora;
- c) poticati proizvodnju i širenje knjiga za djecu;
- d) poticati sredstva javnog priopćavanja da osobitu pozornost posvete jezičnim potrebama djeteta koje pripada manjinskoj grupi ili je starosjedilačkog podrijetla;
- e) imajući na umu odredbe članka 13. i 18., poticati razvoj odgovarajućih naputaka za zaštitu djeteta od obavijesti i materijala koji škode njegovu razvoju.

Članak 18.

1. Države stranke učinit će sve što je u njihovoj moći u primjeni načela zajedničke roditeljske odgovornosti za odgoj i razvoj djeteta. Roditelji ili zakonski skrbnici snose najveću odgovornost za odgoj i razvoj djeteta. Dobrobit djeteta mora biti njihova temeljna briga.
2. U cilju jamčenja i promicanja prava utvrđenih u ovoj Konvenciji, države stranke pružit će odgovarajuću pomoć roditeljima i zakonskim skrbnicima kako bi oni mogli ispuniti svoju dužnost prema djetetu, te jačati ustanove i službe za dječju zaštitu i skrb.

3. Države stranke iskoristit će sve odgovarajuće mjere da djeca zaposlenih roditelja mogu uživati zaštitu i skrb ustanova i službi koje im u tom smislu stoje na raspolaganju.

Članak 19.

1. Države stranke poduzet će sve potrebne zakonodavne, upravne, socijalne i prosvjetne mjere da zaštite dijete od svakog oblika tjelesnog ili duševnog nasilja, povreda ili zloporaba, zanemarivanja ili zapuštenosti, zlostavljanja ili iskorištavanja, uključujući spolno zlostavljanje, dok o njemu brine roditelj(i), zakonski skrbnik(ci) ili neka druga odgovorna osoba kojoj je skrb djeteta povjerena.
2. Mjere zaštite po potrebi moraju obuhvatiti djelotvorne postupke uvođenja socijalnih programa za pružanje potrebne pomoći djetetu i onima koji o njemu brinu te za druge oblike prevencije i utvrđivanja, izvješćivanja, ukazivanja, istraživanja, postupanja i praćenja slučajeva zlostavljanja djeteta koji su gore opisani i, bude li potrebno, za uključivanje suda.

Članak 20.

1. Dijete kojemu je privremeno ili trajno uskraćena obiteljska sredina, ili koje zbog svoje dobrobiti u njoj ne smije ostati, ima pravo na posebnu zaštitu i pomoć države.
2. Države stranke će u skladu sa svojim nacionalnim zakonodavstvom takvom djetetu osigurati zamjensku zaštitu.
3. Takva zaštita može, *inter alia*, uključivati smještaj kod hranitelja, *kafalu* po islamskom zakonu, posvojenje ili, po potrebi, smještaj u odgovarajuće ustanove za skrb o djeci. Pri donošenju rješenja, osobita pozornost mora se posvetiti osiguranju kontinuiteta u djetetovu odgoju, kao i njegovu etničkom, vjerskom, kulturnom ili jezičnom podrijetlu.

Članak 21.

Države stranke koje priznaju i/ili dopuštaju posvojenje, vodit će računa da se pri tome najveća moguća pozornost posveti dobrobiti djeteta te će:

- a) osigurati da posvojenje službeno odobrava samo stručna služba koja će temeljem odgovarajućih zakona i postupaka, kao i svih bitnih i pouzdanih informacija, donijeti odluku o ispravnosti posvojenja s obzirom na situaciju u kojoj se dijete nalazi glede roditelja, rodbine i zakonskih skrbnika, i utvrditi jesu li zainteresirane strane svjesno pristale na posvojenje nakon što su bile ispravno savjetovane ako savjetovanje bude potrebno;
- b) prihvatiti međudržavno posvojenje kao zamjenski oblik skrbi za dijete, ako se ne može osigurati njegov smještaj u obitelj hranitelja ili posvojitelja ili se ni na koji pogodan način o njemu ne može skrbiti u domovini;
- c) osigurati da dijete koje je predmet međudržavnog posvojenja uživa zaštitu i standarde jednake onima koji su određeni u slučaju domaćeg posvojenja;
- d) poduzeti sve potrebne mjere kako međudržavno posvojenje ne bi vodilo nedopuštenoj materijalnoj koristi za one koji su u to uključeni;
- e) po potrebi promicati ciljeve sadržane u ovom članku zaključivanjem bilateralnih ili multilateralnih dogovora ili sporazuma i, u tom okviru, osigurati da postupak smještaja djeteta u drugu zemlju vode nadležne vlasti ili tijela.

Članak 22.

1. Države stranke poduzet će prikladne mjere kako bi dijete koje traži izbjeglički status ili koje se drži izbjeglicom prema važećem međunarodnom i domaćem pravu, bilo da je bez pratnje ili je u pratnji roditelja ili koje druge osobe, primilo primjerenu zaštitu i humanitarnu pomoć u skladu s primjenjivim pravima navedenim u ovoj Konvenciji i drugim međunarodnim instrumentima ljudskih prava kao i humanitarnim instrumentima kojih su spomenute države stranke.
2. U tu će svrhu i u mjeri koju drže potrebnom, države stranke sudjelovati u svim napovima Ujedinjenih naroda i ostalih mjerodavnih međudržavnih ili nevladinih organizacija koje surađuju s Ujedinjenim narodima, da se takvom djetetu pruži zaštita i pomoć i da se pronađu roditelji ili drugi članovi obitelji svakog djeteta izbjeglice kako bi se od njih prikupile obavijesti potrebne za njegovo ponovno sjedinjenje s obitelji. U slučajevima kad se djetetovi roditelji ili članovi obitelji ne mogu pronaći, njemu će se osigurati ista zaštita kao i svoj drugoj djeci kojoj je iz bilo kojeg razloga privremeno ili trajno uskraćena njihova obiteljska sredina, kako je navedeno u ovoj Konvenciji.

Članak 23.

1. Države stranke priznaju da dijete s teškoćama u duševnom ili tjelesnom razvoju treba voditi ispunjen i pristojan život u uvjetima koji jamče dostojanstvo, jačaju djetetovo oslanjanje na vlastite snage i olakšavaju njegovo djelatno sudjelovanje u zajednici.
2. Države stranke priznaju djetetu s teškoćama u razvoju pravo na posebnu skrb te će, ovisno o raspoloživim sredstvima, poticati i osiguravati svakom takvom djetetu kao i onima koji su odgovorni za njegovu skrb, pružanje pomoći koju zatraže i koja je primjerena stanju djeteta i uvjetima u kojima žive njegovi roditelji ili drugi koji skrbe za njega.
3. Priznajući djetetu s teškoćama u razvoju posebne potrebe, pružanje pomoći prema stavku 2. ovog članka bit će besplatno kad god je to moguće, uz uvažavanje materijalnih mogućnosti djetetovih roditelja ili drugih osoba koje o njemu skrbe, te će biti organizirano tako da djetetu s teškoćama u razvoju osigura djelotvoran pristup obrazovanju, stručnoj izobrazbi, zdravstvenim službama, rehabilitacijskim službama, pripremi za zapošljavanje i mogućnostima rasonode, što mu omogućuju puno uključivanje u zajednicu i osobni razvoj, uključujući njegov kulturni i duhovni napredak.
4. Države stranke će u duhu međunarodne suradnje promicati razmjenu najvažnijih obavijesti iz područja preventivne zdravstvene zaštite te medicinskog, psihološkog i funkcionalnog tretmana djece s teškoćama u razvoju, uključujući širenje i pristup obavijestima o metodama rehabilitacije, obrazovanja i izbora zanimanja, kako bi unaprijedile sposobnosti i vještine te proširile domaća iskustva u tim područjima. U svezi s tim, osobita pozornost posvetit će se potrebama zemalja u razvoju.

Članak 24.

1. Države stranke priznaju djetetu pravo na uživanje najviše moguće razine zdravlja i na olakšice glede ozdravljenja i oporavka. Države stranke će nastojati osigurati da nijednom djetetu ne bude uskraćeno njegovo pravo pristupa zdravstvenim službama.
2. Države stranke će se zalagati za puno ostvarenje toga prava i osobito poduzimati odgovarajuće mjere:

- a) za smanjenje smrtnosti novorođenčadi i djece;
 - b) za pružanja potrebne zdravstvene pomoći i zdravstvene njege svakom djetetu, s težištem na jačanju primarne zdravstvene zaštite;
 - c) za suzbijanje bolesti i neishranjenosti u okvirima primarne zdravstvene zaštite primjenom, *inter alia*, lako dostupne tehnologije te osiguranjem odgovarajuće hranjive prehrane i pročišćene pitke vode, imajući na umu opasnosti i rizike od zagađenosti okoliša;
 - d) za osiguranje prenatalne i postnatalne zdravstvene zaštite majki;
 - e) za pružanje obavijesti, obrazovanja i potpore u korištenju temeljnih spoznaja o dječjem zdravlju i prehrani, prednostima dojenja, osobnoj higijeni i čistoći okoliša te sprječavanju nezgoda, svim slojevima zajednice, osobito roditeljima i djeci;
 - f) za razvoj preventivne zdravstvene zaštite, savjetovališta za roditelje te obrazovanja i službi za planiranje obitelji.
3. Države stranke će poduzeti djelotvorne i odgovarajuće mjere za suzbijanje tradicionalnih postupaka koji štete zdravlju djece.
 4. Države stranke se obvezuju da će promicati i podržavati međunarodnu suradnju u cilju postizanja punog ostvarenja prava priznatih u ovom članku. U svezi s tim, osobita pozornost posvetit će se zemljama u razvoju.

Članak 25.

Države stranke priznaju djetetu koje je od strane nadležnih vlasti stavljeno pod nadzor radi skrbi, zaštite ili zbrinjavanja njegova tjelesnog ili duševnog zdravlja, pravo na povremenu provjeru njege koja mu se pruža i svih drugih okolnosti zbog kojih je primijenjena mjera nadzora.

Članak 26.

1. Države stranke će svakom djetetu priznati pravo na socijalnu sigurnost, uključujući socijalno osiguranje, te će poduzeti potrebne mjere za puno ostvarenje ovoga prava u skladu s nacionalnim zakonodavstvom.
2. Te povlastice bi se trebale jamčiti glede mogućnosti i uvjeta u kojima živi dijete i osobe koje su odgovorne za skrb o njemu, kao i svake druge okolnosti povezane sa zahtjevom za dobivanjem povlastica kojega podnosi dijete ili netko u njegovo ime.

Članak 27.

1. Države stranke priznaju svakom djetetu pravo na životni standard primjeren njegovu tjelesnom, duševnom, duhovnom, moralnom i društvenom razvoju.
2. Roditelj(i) ili druge osobe, ovisno o njihovim sposobnostima i materijalnim mogućnostima, snose najveću odgovornost za osiguranje životnih uvjeta koji su prijeko potrebni za djetetov razvoj.
3. Države stranke će, ovisno o nacionalnim prilikama i svojim mogućnostima, poduzeti odgovarajuće mjere pomoći roditeljima i drugim osobama koje su odgovorne za dijete u ispunjavanju ovoga prava i, ako je potrebno, osigurati materijalnu pomoć i programe podrške, osobito glede prehrane, odijevanja i smještaja.

4. Države stranke će poduzeti potrebne mjere kako bi osigurale da dijete dobije sredstva za uzdržavanje od roditelja ili drugih osoba koje su za njega materijalno odgovorne, kako unutar države stranke tako i iz inozemstva. Osobito će u slučajevima kad osoba koja je materijalno odgovorna za dijete živi u drugoj zemlji odvojeno od djeteta, države stranke težiti pristupanju ili zaključivanju međunarodnih sporazuma, kao i pronalaženju drugih prikladnih postupaka.

Članak 28.

1. Države stranke priznaju svakome djetetu pravo na obrazovanje te će u svrhu ostvarivanja tog prava postupno i na temelju jednakih mogućnosti za svu djecu osobito:
 - a) svima osigurati obvezno i besplatno osnovno obrazovanje;
 - b) poticati razvoj različitih oblika srednjoškolskog obrazovanja, uključujući opću i stručnu izobrazbu, te ih učiniti raspoloživim i dostupnim svakom djetetu te poduzeti primjerene mjere kao što su uvođenje besplatne izobrazbe i osiguranje materijalne podrške kad je ona potrebna;
 - c) svim prikladnim sredstvima učiniti više i visoko obrazovanje dostupno svima na temelju sposobnosti;
 - d) učiniti da obavijesti o školovanju te stručnoj izobrazbi i profesionalnom usmjeravanju budu dostupne svakomu djetetu;
 - e) poduzeti mjere za poticanje redovitog dolaska na nastavu i smanjenje stope ispisa djece iz škole.
2. Države stranke poduzet će potrebne mjere kako bi osigurale da se školska stega provodi na način kojim se potvrđuje djetetovo ljudsko dostojanstvo i koji je u skladu s ovom Konvencijom.
3. Države stranke promicat će međunarodnu suradnju u području obrazovanja, osobito u cilju suzbijanja neznanja i nepismenosti diljem svijeta te olakšanja pristupa znanstvenim i tehničkim spoznajama i suvremenim metodama podučavanja. U svezi s tim, posebna pozornost posvetit će se potrebama zemalja u razvoju.

Članak 29.

1. Države stranke slažu se da obrazovanje djeteta treba usmjeriti prema:
 - a) punom razvoju djetetove osobnosti, nadarenosti, duševnih i tjelesnih sposobnosti;
 - b) promicanju poštivanja ljudskih prava i temeljnih sloboda te načela proglašanih u Povelji Ujedinjenih naroda;
 - c) poticanju poštivanja djetetovih roditelja, njegova kulturnog identiteta, jezika i vrijednota, nacionalnih vrijednota zemlje u kojoj dijete živi i zemlje iz koje potječe te poštivanje civilizacija koje se od njega razlikuju;
 - d) pripremi djeteta za odgovoran život u slobodnoj zajednici u duhu razumijevanja, mira, snošljivosti, ravnopravnosti spolova i prijateljstva među svim narodima, etničkim, nacionalnim i vjerskim grupama te osobama starosjedilačkog podrijetla;
 - e) poticanju zaštite prirodnog okoliša.
2. Niti jedan dio ovoga članka ili članka 28. neće se protumačiti na način kojim bi se ometala sloboda pojedinaca ili ustanova da osnivaju i upravljaju obrazovnim

ustanovama, pod uvjetom da se uvijek rukovode načelima iz stavka 1. ovoga članka i da obrazovanje u takvim ustanovama zadovoljava minimalne standarde koje propiše država.

Članak 30.

U onim državama strankama gdje postoje etničke, vjerske ili jezične manjine ili osobe starosjedilačkog podrijetla, djetetu koje pripada takvoj manjini ili koje je starosjedilačkog podrijetla ne smije se uskratiti njegovo pravo, da u zajednici s ostalim članovima njegove grupe, uživa svoju kulturu, ispovijeda svoju vjeru i obavlja vjerske obrede ili koristi svoj jezik.

Članak 31.

1. Države stranke priznaju djetetu pravo na odmor i slobodno vrijeme, na igru i razonodu primjerenu njegovoj dobi, kao i na slobodno sudjelovanje u kulturnom životu i umjetnostima.
2. Države stranke poštivat će i promicati pravo djeteta na puno sudjelovanje u kulturnom i umjetničkom životu te će poticati ostvarenje primjerenih i jednakih uvjeta za provođenje kulturnih, umjetničkih, rekreativnih i slobodnih djelatnosti.

Članak 32.

1. Države stranke priznaju pravo djetetu na zaštitu od gospodarskog izrabljivanja i obavljanja bilo kojega posla koji bi za nj bio pogibeljan ili ometao njegovo obrazovanje, bio štetan za njegovo zdravlje ili njegov tjelesni, duševni, duhovni, moralni ili društveni razvoj.
2. Države stranke poduzet će zakonodavne, upravne, socijalne i prosvjetne mjere kako bi osigurale ispunjenje odredbi ovoga članka. U tom cilju, a u skladu s važećim odredbama drugih međunarodnih instrumenata, države stranke će osobito:
 - a) odrediti minimalnu dob ili minimalne dobi za zapošljavanje;
 - b) odrediti primjereno radno vrijeme i uvjete zapošljavanja;
 - c) odrediti primjerene kazne i ostale mjere kako bi se osigurala djelotvorna primjena ovoga članka.

Članak 33.

Države stranke poduzet će odgovarajuće mjere, uključujući zakonske, upravne, socijalne i prosvjetne mjere, kako bi djecu zaštitile od nezakonite uporabe opojnih droga i psihotropnih sredstava koji su opisani u važećim međunarodnim ugovorima te spriječile korištenje djece u nezakonitoj proizvodnji i trgovini takvim tvarima.

Članak 34.

Države stranke obvezuju se da će zaštititi dijete od svakog oblika spolnog izrabljivanja i zlostavljanja. U tu će svrhu države stranke osobito poduzeti sve nacionalne, bilateralne i multilateralne mjere kako bi spriječile:

- a) navođenje ili prinuđivanje djeteta na bavljenje bilo kojom nezakonitom spolnom djelatnošću;

- b) izrabljivačku uporabu djeteta u prostituciji ili kakvoj drugoj nezakonitoj spolnoj djelatnosti;
- c) izrabljivačku uporabu djeteta u pornografskim predstavama i materijalima.

Članak 35.

Države stranke poduzet će sve odgovarajuće nacionalne, bilateralne i multilateralne mjere kako bi spriječile otmicu, prodaju i trgovinu djecom u bilo koju svrhu i u bilo kojem obliku.

Članak 36.

Države stranke štitiće dijete od svih drugih oblika izrabljivanja koji na bilo koji način štete dobrobiti djeteta.

Članak 37.

Države stranke pobrinut će se da:

- a) niti jedno dijete ne bude podvrgnuto mučenju ili drugom okrutnom, nečovječnom ili ponižavajućem postupku ili kazni. Ni smrtna kazna ni kazna doživotnog zatvora bez mogućnosti puštanja na slobodu ne smije se određivati za prijestupe koje počinu osobe mlađe od 18 godina;
- b) niti jednom se djetetu neće nezakonito i proizvoljno oduzeti sloboda. Uhićenje, pritvaranje ili zatvaranje djeteta obavljat će se u skladu sa zakonom, kao krajnja mjera i na najkraće moguće vrijeme;
- c) sa svakim djetetom kojemu je oduzeta sloboda postupat će se ljudski i s poštovanjem prirođenog dostojanstva svakog ljudskog bića, uzimajući u obzir potrebe osoba te dobi. Osobito će se svako dijete kojem je oduzeta sloboda držati odvojeno od odraslih, osim kad se odluči suprotno zbog njegove dobrobiti, te će, osim izuzetnih okolnosti, imati pravo održavati odnose sa svojom obitelji dopisivanjem i posjetima;
- d) svako dijete kojemu je oduzeta sloboda imat će pravo na neodgodivu pravnu i drugu odgovarajuću pomoć te pravo na osporavanje zakonitosti oduzimanja slobode pred sudom, ili kakvim drugim odgovarajućim neovisnim i nepristranim tijelima vlasti, kao i na neodgodivo donošenje odluke o svakom takvom pitanju.

Članak 38.

1. Države stranke obvezuju se da će poštivati i jamčiti poštivanje pravila međunarodnoga humanitarnog prava koja se primjenjuje u oružanim sukobima, a odnose se na dijete.
2. Države stranke poduzet će sve korisne mjere kako bi osigurale da osobe mlađe od 15 godina nisu izravno uključene u neprijateljstva.
3. Države stranke će se suzdržati od novačenja osoba mlađih od 15 godina u svoje oružane postrojbe. Pri novačenju osoba koje su navršile 15 godina, ali su mlađe od 18, države stranke će nastojati dati prednost najstarijima.
4. U skladu s obvezama koje proizlaze iz međunarodnoga humanitarnog prava glede zaštite civilnog pučanstva u oružanim sukobima, države stranke će poduzeti sve korisne mjere kako bi osigurale zaštitu i skrb za djecu pogođenu oružanim sukobom.

Članak 39.

Države stranke će poduzeti sve odgovarajuće mjere za promicanje tjelesnoga i duševnog oporavka i vraćanja u društvo djeteta koje je žrtva: bilo kojeg oblika zapostavljanja, izrabljivanja ili zlostavljanja; mučenja ili bilo kojeg drugog oblika okrutnog, neljudskog ili ponižavajućeg postupka ili kazne; ili pak oružanog sukoba. Oporavak i vraćanje u društvo osigurat će se u sredini koja potiče djetetovo zdravlje, samopoštovanje i dostojanstvo.

Članak 40.

1. Države stranke priznaju svakome djetetu koje je osumnjičeno ili optuženo, ili za kojega je utvrđeno da je prekršilo krivični zakon, pravo da se s njime postupa na način koji je u skladu s promicanjem njegova osjećaja dostojanstva i vrijednosti, kojim se jača djetetovo poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda drugih i koji uzima u obzir djetetovu dob i poželjnost promicanja njegova povratka u zajednicu te njegova preuzimanja djelatne uloge u toj zajednici.
2. U tom cilju, a uzevši u obzir odgovarajuće odredbe međunarodnih instrumenata, države stranke će osobito osigurati da:
 - a) ni jedno dijete ne bude osumnjičeno, optuženo ili da se za njega utvrdi da je prekršilo krivični zakon za djela ili propuste koji u vrijeme kad su počinjeni nisu bili zabranjeni međunarodnim ili nacionalnim zakonima;
 - b) svako dijete koje je osumnjičeno ili optuženo za kršenje krivičnog zakona ima najmanje slijedeća jamstva:
 - i) da se drži nevinim sve dok se njegova krivnja zakonski ne dokaže;
 - ii) da se neodgodivo i izravno obavješćuje o optužbama protiv njega i, ako je primjereno, preko roditelja ili zakonskih skrbnika, te da ima pravnu i drugu pomoć u pripremi i iznošenju svoje obrane;
 - iii) da njegov slučaj neodložno razmotre stručna, neovisna i nepristrana tijela vlasti ili sudsko tijelo u pravičnoj raspravi u skladu sa zakonom i u nazočnosti pravnog ili drugog savjetnika te roditelja ili zakonskih skrbnika ako to nije protivno dobrobiti djeteta glede njegove dobi i stanja;
 - iv) da se ne prisiljava na davanje iskaza ili priznanje krivice; da može ispitati ili dati ispitati svjedoke optužbe i osigurati sudjelovanje i ispitivanje svjedoka u svoju korist pod istim uvjetima;
 - v) ako je prekršilo krivični zakon, da u skladu sa zakonom ima pravo tu odluku i mjere koje iz nje proizlaze dati na provjeru višim stručnim, neovisnim i nepristranim tijelima vlasti ili sudskom tijelu;
 - vi) da ima pravo na besplatnu pomoć prevoditelja ako ne razumije jezik na kojemu se vodi rasprava;
 - vii) da se poštuje njegova privatnost na svim razinama postupka.
3. Države stranke nastojat će promicati uvođenje zakona, postupaka, upravnih tijela i ustanova posebno namijenjenih djeci koja su osumnjičena ili optužena, ili se utvrdilo da su prekršila krivični zakon, osobito:
 - a) određivanje minimalne dobi ispod koje će se držati da djeca nisu sposobna učiniti prekršaj prema krivičnom zakonu;

- b) određivanje mjera postupanja s takvom djecom bez pribjegavanja sudskim postupcima, uz osiguranje punog poštivanja ljudskih prava i pravne zaštite kad god je to primjereno i poželjno.
4. Djeci moraju biti dostupne različite mogućnosti, kao što su pravila o skrbi, usmjeravanju i nadzoru nad njima; savjetovanje i uvjetno služenje kazne, hraniteljsko zbrinjavanje, obrazovanje i programi stručne izobrazbe te druge zamjenske mogućnosti institucionalne skrbi, kako bi se osigurao pristup primjeren njihovoj dobrobiti te u skladu s okolnostima u kojima se nalaze i počinjenom prekršaju.

Članak 41.

Ništa iz ove Konvencije ne smije ugroziti odredbe koje više pridonose ostvarivanju prava djeteta, a koje mogu biti sadržane u:

- a) zakonu države stranke, ili
- b) međunarodnom zakonu koji se primjenjuje u toj državi.

DIO DRUGI

Članak 42.

Države stranke obvezuju se da će masovno upoznati odrasle i djecu s načelima i odredbama ove Konvencije koristeći se primjerenim i djelatnim sredstvima.

Članak 43.

1. U svrhu utvrđivanja ostvarenog napretka država stranaka u dostizanju i ispunjavanju obveza prihvaćenih u ovoj Konvenciji, osnovat će se Odbor za prava djeteta koji će obavljati niže navedene poslove.
2. Odbor će biti sastavljen od deset stručnjaka visokog moralnog ugleda i osvjedočene stručnosti iz područja obuhvaćenog ovom Konvencijom. Članove Odbora birat će države stranke među svojim državljanima koji će nastupati u osobnom svojstvu, a pozornost će se obratiti podjednakoj zemljopisnoj zastupljenosti, kao i jednakoj zastupljenosti glavnih pravnih sustava.
3. Članovi Odbora birat će se tajnim glasanjem s popisa osoba koje predlažu države stranke. Svaka država stranka ima pravo predložiti jednoga svog državljanina.
4. Prvi izbori za Odbor održat će se najkasnije šest mjeseci od datuma stupanja na snagu ove Konvencije, a kasnije svake dvije godine. Najmanje četiri mjeseca prije svakog novog izbora, glavni tajnik Ujedinjenih naroda uputit će poziv državama strankama da u roku dva mjeseca dostave imena svojih predloženika. Potom će glavni tajnik pripremiti popis svih predloženika abecednim redom s naznakom država stranaka koje ih predlažu i dostaviti ga državama strankama ove Konvencije.
5. Izbori će se provoditi na sastancima država stranaka koje će sazivati glavni tajnik Ujedinjenih naroda u sjedištu Ujedinjenih naroda. Na tim će sastancima, na kojima će dvije trećine država stranaka tvoriti kvorum, u Odbor biti izabrane one osobe koje dobiju najveći broj glasova i apsolutnu većinu glasova zastupnika država stranaka koji su nazočni i koji glasuju.

6. Članovi Odbora bit će izabrani na razdoblje od četiri godine. Oni mogu biti ponovno birani budu li ponovno predloženi. Mandat pet članova Odbora izabranih na prvim izborima isteći će nakon dvije godine; odmah nakon prvih izbora imena te petorice utvrdit će ždrijebnom predsjedavajući sastanka.
7. Ako član Odbora umre, ili podnese ostavku, ili pak izjavi da zbog bilo kakvog razloga više nije u stanju ispunjavati svoje dužnosti u Odboru, država stranka koja ga je imenovala na njegovo će mjesto za preostali dio mandata postaviti drugoga stručnjaka iz redova svojih državljana, pod uvjetom da Odbor odobri imenovanje.
8. Odbor će odrediti svoj poslovnik.
9. Odbor će birati svoje dužnosnike na rok od dvije godine.
10. Sastanci Odbora redovito će se održavati u sjedištu Ujedinjenih naroda ili na kakvome drugom pogodnom mjestu koje Odbor odredi. Odbor će se redovito sastajati jednom godišnje. Trajanje sastanka Odbora određivat će se i po potrebi mijenjati na sastancima država stranaka ove Konvencije, ovisno o suglasnosti s Općom skupštinom Ujedinjenih naroda.
11. Glavni tajnik Ujedinjenih naroda osigurat će potrebno osoblje i opremu za djelotvorno obavljanje zadataka Odbora u skladu s ovom Konvencijom.
12. Uz odobrenje Opće skupštine, članovi Odbora ustanovljenog prema ovoj Konvenciji, primat će plaću iz sredstava Ujedinjenih naroda prema uvjetima koje odredi Opća skupština Ujedinjenih naroda.

Članak 44.

1. Države stranke obvezuju se posredstvom glavnog tajnika Ujedinjenih naroda podnositi Odboru izvješća o usvojenim mjerama kojima se ispunjavaju ovdje priznata prava i o napretku koji je postignut u uživanju tih prava:
 - a) u roku dvije godine od dana stupanja na snagu ove Konvencije u pojedinoj državi stranci;
 - b) nakon toga, svakih pet godina.
2. Izvješća koja se podnose na temelju ovoga članka ukazivat će na čimbenike i, po potrebi, na poteškoće koje utječu na stupanj ispunjenja obveza iz ove Konvencije. Izvješća će također sadržavati dovoljno obavijesti kako bi Odbor mogao steći cjelovit uvid u primjenu Konvencije u određenoj zemlji.
3. Država stranka koja je Odboru podnijela cjelovito izvješće, ne mora u svojim slijedećim izvješćima koja se podnose u skladu sa stavkom 1.b) ovoga članka ponavljati ranije dostavljene osnovne obavijesti.
4. Odbor može zatražiti od država stranaka dopunske obavijesti u svezi s primjenom ove Konvencije.
5. Odbor će svake dvije godine posredstvom Gospodarskog i društvenog vijeća podnositi izvješća o svojim djelatnostima Općoj skupštini Ujedinjenih naroda.
6. Države stranke će svoja izvješća učiniti dostupnim širokoj javnosti u svojim zemljama.

Članak 45.

U cilju unaprjeđivanja djelotvorne primjene Konvencije i poticanja međunarodne suradnje u području obuhvaćenom Konvencijom:

- a) specijalizirane službe, Fond Ujedinjenih naroda namijenjen djeci (UNICEF) i ostala tijela Ujedinjenih naroda imat će pravo na svoje predstavnike kad se raspravlja o primjeni odredaba ove Konvencije koje spadaju u njihovo područje djelatnosti. Odbor može pozvati specijalizirane službe, UNICEF i ostala nadležna tijela po svom izboru kako bi dobio stručne savjete glede primjene Konvencije u njihovim područjima djelatnosti. Odbor može zatražiti od specijaliziranih službi, UNICEF-a i ostalih tijela Ujedinjenih naroda izvješća o primjeni Konvencije unutar njihovih područja djelatnosti;
- b) Bude li držao potrebnim, Odbor će specijaliziranim službama, UNICEF-u i ostalim mjerodavnim tijelima dostaviti svako izvješće država stranaka u kojemu se traži ili iskazuje potreba za tehničkim savjetom ili pomoći, zajedno sa svojim mogućim primjedbama i prijedlozima u svezi s tim zahtjevima ili pozivima;
- c) Odbor može preporučiti Općoj skupštini da od glavnog tajnika zatraži da se u njezino ime pokrenu istraživanja pojedinih pitanja prava djeteta;
- d) Odbor može predlagati i izdavati opće naputke temeljene na primljenim obavijestima prema članku 44. i 45. ove Konvencije. Takvi prijedlozi i opći naputci dostavit će se svakoj zainteresiranoj državi stranci i podnijeti Općoj skupštini zajedno s mogućim primjedbama država stranaka.

DIO TREĆI

Članak 46.

Ova Konvencija bit će otvorena za potpisivanje svim državama.

Članak 47.

Ova Konvencija podliježe ratifikaciji. Instrumenti ratifikacije bit će položeni kod glavnog tajnika Ujedinjenih naroda.

Članak 48.

Ova Konvencija će ostati otvorena za pristup svim državama. Instrumenti pristupa bit će položeni kod glavnog tajnika Ujedinjenih naroda.

Članak 49.

1. Ova Konvencija stupa na snagu trideseti dan nakon datuma polaganja dvadesetoga po redu instrumenta ratifikacije ili pristupa kod glavnog tajnika Ujedinjenih naroda.
2. U državama koje pristupaju ili ratificiraju Konvenciju nakon polaganja dvadesetoga po redu instrumenta ratifikacije ili pristupa, ova će Konvencija stupiti na snagu trideseti dan nakon polaganja instrumenata ratifikacije ili pristupa tih država.

Članak 50.

1. Svaka država stranka može predložiti izmjene i dostaviti ih glavnom tajniku Ujedinjenih naroda. Glavni tajnik će potom priopćiti državama strankama predloženu izmjenu uz zahtjev da se izjasne žele li da se sazove sastanak država stranaka u svrhu razmatranja i glasovanja o prijedlozima. U slučaju da se u roku četiri mjeseca od takvog priopćenja najmanje jedna trećina država stranaka izjasni u prilog sazivanja sastanka,

glavni tajnik Ujedinjenih naroda će sazvati sastanak pod pokroviteljstvom Ujedinjenih naroda. Svaka izmjena koja se izglasa većinom glasova država stranaka koje su prisutne na sastanku i koje glasuju, dostavit će se Općoj skupštini na usvajanje.

2. Izmjena usvojena u skladu sa stavkom 1. ovoga članka stupa na snagu kad je usvoji Opća skupština Ujedinjenih naroda i prihvati dvotrećinska većina država stranaka.
3. Kada izmjena stupi na snagu, ona obvezuje sve države stranke koje su je prihvatile, dok su druge države stranke i nadalje obvezane odredbama ove Konvencije i svim ranije prihvaćenim izmjenama.

Članak 51.

1. Glavni tajnik Ujedinjenih naroda primit će i dostaviti svim državama strankama tekst pridržaja koje su države usvojile u vrijeme ratifikacije ili pristupanja.
2. Pridržaj koji je nespojiv s ciljevima i svrhom ove Konvencije neće se dopustiti.
3. Pridržaji se mogu povući u bilo koje doba pismenom izjavom upućenom glavnom tajniku Ujedinjenih naroda koji će o tome obavijestiti sve države stranke. Izjava stupa na snagu s datumom kojim je pristigla glavnom tajniku.

Članak 52.

Država stranka može odstupiti od ove Konvencije pismenom izjavom koju šalje glavnome tajniku Ujedinjenih naroda. Odstup stupa na snagu godinu dana nakon što glavni tajnik primi pismenu izjavu.

Članak 53.

Glavni tajnik Ujedinjenih naroda određen je za pohranitelja ove Konvencije.

Članak 54.

Izvornik ove Konvencije, kojega su arapski, kineski, engleski, francuski, ruski i španjolski tekstovi jednako vjerodostojni, bit će pohranjen kod glavnog tajnika Ujedinjenih naroda. Potvrđujući navedeno, dolje potpisani opunomoćenci, uredno ovlašteni od svojih vlada, potpisali su ovu Konvenciju.

Nakladnik:
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Istraživačko-obrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo

Za nakladnika:
prof. dr. sc. Neven Budak

Odgovorni urednik:
prof. dr. sc. Miljenko Jurković

Lektura:
Vesna Arsovski

Ilustracija na naslovnici:
© Rick Fischer / Masterfile

Slog:
Aurelije, Zagreb

Tisak:
Zrinski d.d., Čakovec

Naklada:
1650

ISBN: 953-175-190-0